

Зелені Карпати

1-4 2020

MAGAZINE ZELENİ KARPATY

БІОРИЗНОМАНІТТЯ – НАЙВАЖЛИВІША УМОВА ПРОГРЕСУ ЛЮДСТВА

Людство веде війну із природою. З таких слів глава ООН Антоніу Гутерріш почав свій виступ на саміті з біорізноманіття, який відбувся в жовтні 2020 р. в ООН. Він закликав міжнародне співтовариство побудувати «здорові» відносини з довкіллям і розробити план збереження біорозмаїття на період після 2020 року.

Генеральний секретар нагадав, що на межі зникнення перебувають понад мільйон видів тварин і рослин. І людство, руйнуючи природу, стає дедалі беззахиснішим перед новими біологічними загрозами – такими, як пандемія коронавірусу.

«60% усіх відомих захворювань і 75% нових інфекційних захворювань – зоонози, вони передаються людині від тварин. Це слугує нагадуванням про те, що здоров'я планети й наше здоров'я взаємозалежні», – сказав Гутерріш. Він наголосив, що збереження біорозмаїття та екосистем планети – найважливіша умова подальшого прогресу людства. Від цього залежить добробут і здоров'я майбутніх поколінь.

Центр новин ООН

2020, № 1-4 (64-67)

*Заснований 1993 року.
Виходить раз на квартал.*

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

*Founded in 1993.
Published once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Вінніцкі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Довганич Я.О., Зиман С.М. (науковий редактор), Ібіш П'єр (Німеччина), Іваненко І.Б., Канцурак В.В., Клід В.В., Коржик В.П., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Москалюк Б.І., Парпан В.І., Покин'єрєда В.Ф., Рибак М.П., Стойко С.М.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Dovhanych Y.O., Ziman S.M. (scientific editor), Ibisch Pierre (Germany), Ivanenko I.B., Kantsurak V.V., Klid V.V., Korzhyk V.P., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor) Kravtsiv V.S., Moskalyuk B.I., Parpan V.I., Pokynchereda V.F., Rybak M.P., Stoiko S.M.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Рєсєтраційне свідомство Дєржавного комієтєту інформацийної полієтики, тєлєбачєння та радіомовлєння України: Сєрїя КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

Тел.: (03132) 2-21-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77

Тел.: (03132) 22193

Е-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://cbr.nature.org.ua>

*Микола РИБАК,
в.о. директора Карпатського біосферного заповідника,
заслужений природоохоронець України,
почесний працівник заповідної справи України,
м. Рахів*

ДОСВІД КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА У ВПРОВАДЖЕННІ ІДЕЙ ДОВГОСТРОКОВОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО з 1993 року, але як біосферний резерват почав функціонувати лише із 2017 року, коли була створена територія сталого розвитку (англ. – transition area). Саме наявність цієї території дала можливість для реалізації тут ідей довгострокового сталого розвитку. Ця частина біосферного резервату немає спеціального природоохоронного статусу і всі, хто тут живе, працює й господарює, роблять це у звичний спосіб, не маючи жодних спеціальних правових обмежень. У той же час місцеві територіальні громади, а також господарюючі суб'єкти отримують чимало додаткових переваг від перебування на території біосферного резервату. Зокрема, вони першочергово можуть отримувати гранти або інвестиції на реалізацію важливих соціально-економічних і екологічних проєктів, використовувати бренд біосферного резервату для виготовленої тут продукції, ефективно розвивати туристично-рекреаційний бізнес тощо (Рибак, Покин'єва, 2017 а).

Для повноцінного функціонування Карпатського біосферного резервату важливими є скоординовані дії адміністрації заповідника та усіх суб'єктів, що входять до території сталого розвитку біосферного резервату, у справі збереження природно-заповідного фонду, невиснажливо-го використання природних ресурсів на території заповідника у буферній і зоні антропогенних ландшафтів та створення умов для сталого розвитку

прилеглих до біосферного заповідника територій.

Цьому успішно послужив Меморандум про співпрацю адміністрації Карпатського біосферного заповідника з органами місцевого самоврядування, місцевою владою щодо збереження та використання природних комплексів КБЗ як частини Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» у межах Рахівського району Закарпатської області, який був підписаний на першому засіданні Координаційної ради КБЗ 30 квітня 2013 року (Рибак, Покин'єва, 2017 б).

Цей документ, так само як і плідно функціонуюча Координаційна рада, допомогли адміністрації заповідника виконати Указ Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» від 14 січня 2010 року №25, а також вирішити важливу проблему щодо приведення територіальної структури та зонування КБЗ у відповідність зі Статутними рамками для біосферних резерватів ЮНЕСКО. Для цього адміністрація заповідника навесні 2016 р. розпочала інтенсивну роботу з формування території сталого розвитку Карпатського біосферного заповідника (Рибак, 2016). Першочергово, 14 квітня 2016 р., підписано Меморандум про співпрацю із Закарпатським обласним управлінням лісового і мисливського господарства про створення території сталого розвитку Карпатського біосферного резервату на територіях окремих державних лісгосподарських підприємств з метою забезпечення ведення лісового господарства в регіоні на засадах сталого розвитку.

Крім вищезазначеного Меморандуму, упродовж 2016–2017 рр. адміністрація КБЗ уклала й підписала Декларації про співпрацю між Карпатським біосферним заповідником та низкою сільських і селищних рад щодо включення їх до складу території сталого розвитку КБР. Загалом такі Декларації були підписані з територіальними громадами населених пунктів Богдан, Луги, Видричка, Розтоки, Ясіня, Кваси, Ділове, Косівська Поляна, Луг, Чорна Тиса і Костилівка Рахівського району та Угля, Широкий Луг і Велика Уголька Тячівського району Закарпатської області (Рибак, Покин'єва, 2017 в).

Реалізація ідей довгострокового сталого розвитку не можлива без певної ресурсної бази, в першу чергу без її фінансової складової. Тому адміністрація заповідника особливу увагу приділяє не тільки розробленню та реалізації спільних планів і програм, але й здійснює активний пошук коштів, грантів та інвестицій для впровадження концепції сталого розвитку.

Положенням про Карпатський біосферний заповідник передбачено, що фінансування заходів для його утримання здійснюється відповідно до законодавства за рахунок коштів загального та спеціального фондів Державного бюджету України. Для цього можуть також залучатися кошти місцевих бюджетів, благодійних фондів, підприємств, установ, організацій, громадян (у т. ч. – валюта) та з інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Основним джерелом фінансування заповідника, звичайно, є Держбюджет України, однак щорічно заповід-

нику кошторисом доводяться обсяги фінансування лише на його утримання. Тож адміністрація вживає заходи щодо залучення додаткових коштів, які спрямовуються у першу чергу на розвиток наявної інфраструктури заповідника, зміцнення його матеріально-технічної бази та розвиток прилеглих до заповідника територій і їх благоустрій.

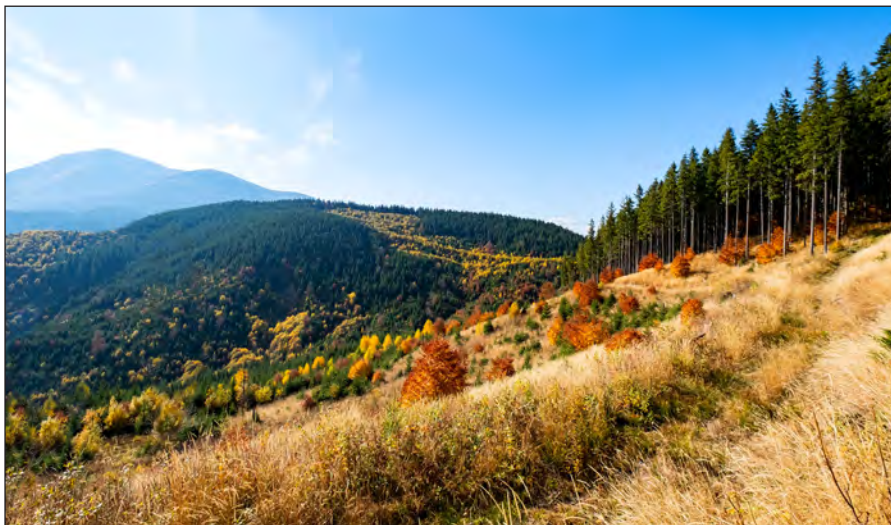
З цього приводу варто зазначити, що Карпатський біосферний заповідник, у відповідності до норм чинного земельного законодавства, починаючи з 2019 року, став потужною бюджетотворюючою установою для 15-ти територіальних громад, що розташовані у зоні його діяльності і входять до території сталого розвитку біосферного резервату.

Так, за 2019-ий та одинадцять місяців 2020 р. Карпатський біосферний заповідник переказав на рахунки 15 місцевих рад податків і зборів на суму 79 943,8 тис. грн, з яких більшу частину, а саме 58 960,2 тис. грн – становить земельний податок.

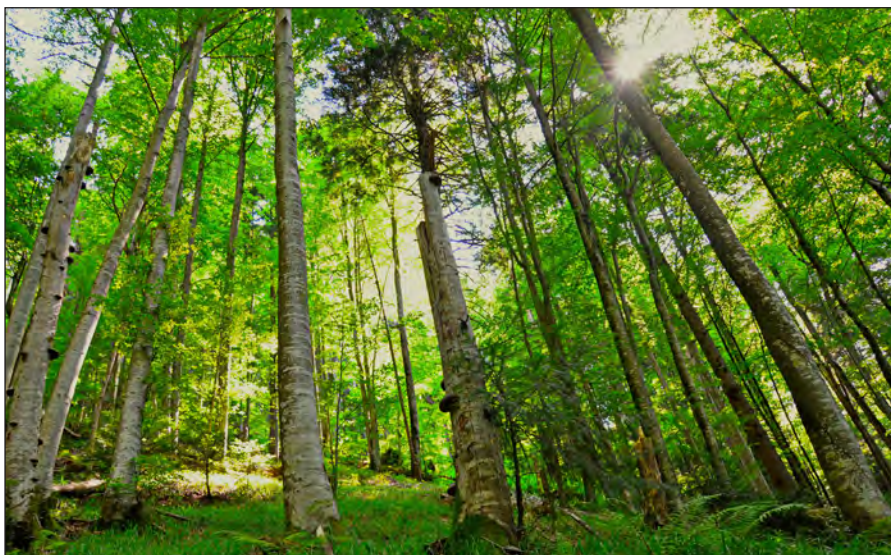
На початку 2020 року адміністрацією заповідника, у рамках співпраці з територіальними громадами, розроблено проекти програм соціально-економічного та культурного розвитку для 15-ти населених пунктів у межах території природно-заповідного фонду на 2020-2022 роки.

Проектами програм визначено організаційні і практичні заходи щодо створення умов для розвитку сільськогосподарського та екологічного туризму й рекреації, ведення традиційного господарювання та охорони довкілля на території природоохоронної установи, а виконання завдань програм забезпечить довгостроковий сталий розвиток населених пунктів двох районів як в інтересах охорони природи, так і місцевих громад. Наразі активно проходить затвердження зазначених вище програм і виділення коштів Карпатському біосферному заповіднику на їх реалізацію як основному виконавцю заходів.

Така співпраця між КБЗ і місцевими громадами є новою як за формою, так і за змістом і практично не поширена в Україні серед установ ПЗФ. На нашу думку, вона є чи не найпотужнішою в плані об'єднання зусиль із реалізації заходів щодо збереження довкілля, соціально-економічного та культурного розвитку, а також зі ство-

Чорногірський заповідний масив

Буковий праліс Угольки

Тасмичий Мараморш

рення умов для розвитку сільського й екологічного туризму та рекреації, ведення традиційного господарювання у межах територій природно-заповідного фонду.

Для Карпатського біосферного заповідника, відповідно до Проекту організації території заповідника та охорони його природних комплексів (2019), така співпраця послужить належному збереженню цінних природних комплексів, впровадженню різних форм екологічної освіти, збільшенню власних надходжень від туристично-рекреаційної діяльності, створенню показових полонинських та демонстраційних господарств і створенню належних умов для ведення населенням традиційного природокористування (заготівля паливних дров, випасання худоби на полонинах, сінокосіння, збір дикорослих плодів, грибів і ягід тощо) у буферній та зоні антропогенних ландшафтів біосферного заповідника (Рибак та ін, 2019).

У плані залучення додаткових коштів варто також зазначити, що Карпатський біосферний заповідник разом із територіальними громадами населених пунктів, які розташовані в межах його території сталого розвитку, отримують кошти на фінансування найбільш важливих екологічних і соціально-економічних заходів від українсько-німецького проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні», який буде діяти до 2022 року.

Значну частину заходів щодо розвитку та функціонування заповідника, передбаченого Проектом організації території та охорони його природних комплексів, адміністрація виконує за кошти Державного та Закарпатського обласного фондів охорони навколишнього природного середовища та за власні кошти, отримані від надання платних рекреаційних та інших послуг. А це становить сьогодні близько 4 млн грн у рік. Цей показник у найближчі роки буде покращено, у першу чергу за рахунок розвитку туристично-рекреаційної діяльності.

Великим резервом щодо додаткового фінансування установ ПЗФ слугують кошти благодійних фондів, підприємств, установ, організацій і навіть окремих громадян. Адміністрацією заповідника вже отримано перші позитивні результати. Власне протягом 2019-2020 років, у співпраці з ТОВ «ОАЗА», встановлено гірськолижний

підйомник на території зони антропогенних ландшафтів заповідника, чим створено кращі можливості для зимового відпочинку і отримання додаткових коштів від здійснення рекреаційної діяльності для усіх зацікавлених сторін. У цьому контексті важливо зазначити, що біосферний заповідник за останні роки отримав також суттєву благодійну матеріально-технічну і фінансову допомогу як від організацій-партнерів, так і від фізичних осіб-меценатів. Наприклад, наші швейцарські партнери з Федерального інституту лісових, снігових і ландшафтних досліджень (WSL) передали КБЗ обладнання і спорядження на суму понад 150 тис. грн, що дозволило вирішити низку проблем, пов'язаних із забезпеченням нормальних стандартів праці і відпочинку під час роботи в польових умовах.

Крім зазначеного вище, заповідник використовує будь-які можливості для отримання грантових коштів від різноманітних міжнародних фондів. Лише у 2020 р. установа подала заявки на конкурси двох потужних програм Євросоюзу, а саме Програми прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020» та Програми із захисту довкілля та запобігання змін клімату (LIFE), низку запитів на отримання безповоротної фінансової допомоги для покращення матеріально-технічного забезпечення та реалізацію кількох наукових і природоохоронних проєктів. Серед них є й потужний інфраструктурний проєкт, спрямований на реставрацію комплексу адміністративних будівель на Центральній садибі біосферного заповідника у м. Рахів і створення екоосвітньої експозиції, приуроченої буковим пралісам як об'єкту Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Результат діяльності Карпатського біосферного резервату за належного фінансування сприятиме досягненню екологічної стійкості території природно-заповідного фонду, яка забезпечуватиме збереження цінних природних комплексів і об'єктів Карпатського регіону, та довгостроковому сталому розвитку прилеглих до заповідника територій як в інтересах місцевих громад, так і охорони природи в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибак М.П. Про приведення територіальної структури Карпатського біосферного резервату (Україна) у відповідність до критеріїв Статутних рамок (Положення) Всесвітньої мережі біосферних резерватів МАБ ЮНЕСКО // Зелені Карпати. – 2016. – № 1-4. – С. 6–9.

2. Рибак М.П., Покинйчереда В.Ф. Досвід Карпатського біосферного заповідника у збалансованому розвитку гірських територіальних громад // Природоохоронні, історико-культурні та екоосвітні аспекти збалансованого розвитку Українських Карпат: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-й річниці НПП «Гуцульщина» (м. Косів, Івано-Франківська обл. 8-9 червня 2017 року). – Косів: ПП Павлюк М.Д., 2017 а – С. 352-357.

3. Рибак М.П., Покинйчереда В.Ф. Співпраця з місцевими громадами як запорука збереження об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» / М.П. Рибак, В.Ф. Покинйчереда // Десятиріччя створення об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини»: історія, стан та проблеми впровадження інтегрованої системи менеджменту. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 26–29 вересня 2017). – Львів: Растр-7, 2017 б. – С. 272–281.

4. Рибак М.П., Покинйчереда В.Ф. Від Карпатського біосферного заповідника до Карпатського біосферного резервату // Природоохоронні, історико-культурні та екоосвітні аспекти збалансованого розвитку Українських Карпат: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-й річниці НПП «Гуцульщина» (м. Косів, Івано-Франківська обл. 8-9 червня 2017 року). – Косів: ПП Павлюк М.Д., 2017 в – С. 346-351.

5. Рибак М., Покинйчереда В., Забрідін В. Про деякі аспекти співпраці з громадами у межах Карпатського біосферного резервату // Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України. – 2019. – № 1 (4). – С. 96-101.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заслужений природоохоронець України,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника, м. Рахів

ЗАКАРПАТСЬКА ГУЦУЛЬЩИНА: ЗАБУТА ЗАКУТИНА У ЦЕНТРІ ЄВРОПИ

Як промовляє світовий досвід, створення спеціальних економічних зон належить до найбільш ефективних заходів розв'язання гострих соціально-економічних проблем конкретних регіонів.

Закарпатська область, яка на 75 відсотків є гірською територією, – одна з найбільш складних в соціально-економічному та екологічному аспектах серед регіонів України. І тому розробка проекту створення тут спеціальної (вільної) економічної зони «Європа-центр» є одним із найбільш серйозних кроків до виходу Закарпаття із скрутного становища. Проте Верховна Рада України не підтримала цього широкомасштабного проекту. Але навіть в таких умовах вдалося прийняти на державному рівні низку важливих документів, які поетапно створюють сприятливі економічні умови для розвитку прикордонного гірського краю.

Інтенсивне природокористування та промислова експансія, особливо розміщення на берегах гірських рік екологічно шкідливих виробництв та масове вирубування лісів у верхів'ях басейну Тиси, завдало чимало шкоди довкіллю і стає однією із причин катастрофічних стихійних явищ, що відбуваються тут. З іншого боку, нинішня економічна криза призвела до вимушеної зупинки окремих виробництв, що викликало вивільнення багатьох робітників та ускладнення і до того непростой соціально-економічної ситуації. Тому стратегічна мета сталого розвитку гірських районів Закарпаття має полягати в тому, щоб на основі раціонального використання природних ресурсів створити ефективну ринкову систему, яка забезпечила б матеріальний добробут горян та екологічну безпеку цього краю.

Струківська церква – перлина дерев'яної карпатської архітектури (сmt Ясіня, Рахівський район Закарпатської області)

У такій системі особливу роль слід надати охороні унікальних природних екосистем та освоєнню потужного рекреаційного потенціалу.

З огляду на це великої уваги заслуговує гірська Рахівщина. Чому?

По-перше. Територія Рахівського району, на думку спеціалістів, володіє справжнім екологічним феноменом. Бо саме тут природа, порівняно з іншими регіонами Карпат, через важкодоступність зазнала все ж таки менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первинний стан. У районі знаходиться Географічний центр Європи, гора Говерла й усі шість вершин України, що перевищують дві тисячі метрів над рівнем моря, частково або повністю розташовані найбільші гірські масиви Українських Карпат – Чорногірський, Мараморський, Свидовецький та Горганський.

Рахівський район є одним з найбільш заліснених регіонів України, його лісистість складає 67,8%. Тут зосереджена третина флори України, половина червонокнижних видів рослин і тварин Українських Карпат. 20% території входять до складу Карпатського біосферного заповідника.

У високогір'ї району формується Тиса, яка постачає воду для багатьох районів Закарпаття, Румунії та Угорщини. Тут, на жаль, формуються і катастрофічні паводки, які наносять великі збитки Україні та усім сусіднім державам.

По-друге. Рахівщина володіє надзвичайно потужним рекреаційним потенціалом. На її території є 82 джерела мінеральних вод. Серед них такі великі, як Квасівське, Кобилецько-Полянське, Рахівське тощо.

У лісах та високогірних луках росте близько 300 видів цінних лікарських рослин. За підрахунками фахівців, на території Рахівщини щорічно можна розмістити близько 320 тис. рекреантів, що майже в три рази перевищує чисельність населення району. Мальовничі ландшафти, рельєф, цілюще гірське повітря, цікава флора і фауна надзвичайно сприятливі для організації відпочинку людей, особливо тих, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, для розвитку санаторно-курортної справи та екотуризму.

Район надзвичайно сприятливий для гірськолижного спорту, а природний комплекс гори Драгобрат може претендувати для проведення Олімпійських ігор із зимових видів спорту.

По-третє. Соціально-економічна специфіка гірської Рахівщини, яка навіть на фоні інших регіонів Закарпаття відрізняється надзвичайно складними умовами для проживання та господарювання, особливо в сільському господарстві. Про це засвідчують суворі природно-кліматичні умови (коротке прохолодне літо і довга холодна зима, велика кількість опадів, короткий вегетаційний період рослин тощо) і надзвичайне малоземелля. На одного жителя району припадає в середньому 0,01 га ріллі, або в 14 разів менше, ніж в інших районах Закарпаття, і в 17 разів менше середнього українського показника. Якщо сюди додати те, що значна частина району знаходиться на висотах вище 500 м н.р.м., має велику крутизну схилів та низьку якість ґрунтів, то зрозуміло, що для горян кожен шматок хліба завжди давався дуже важко. Висока густина населення гостро порушує проблему зайнятості людей і як результат – низький рівень життя і матеріального добробуту жителів гір. Тому тут соціальною проблемою номер один, особливо зараз, є розширення сфер зайнятості. Ось чому туризм, рекреація з відповідним сервісом та організацією обслуговування, будівництвом відповідної інфраструктури може створити велику кількість робочих місць. У всьому світі в цьому контексті розумної альтернативи туризму і рекреації в гірських регіонах просто немає.

І насамкінець, у Рахівському районі вже є достатньо розгалужена мережа турбаз, гірськолижних баз та до-

ріг і, що дуже важливо, добра історична слава. Наприклад, ще знаменита Марія-Терезія планувала серед чотирьох унікальних місць (Карлові Вари, Попрад та ін.) Австро-Угорської імперії перетворити Рахів у гірський курорт. За часів Чехословаччини Рахів називали Гуцульським Парижем. А тепер він перетворився у міжнародний науковий центр, де проводиться багато різних міжнародних наукових конференцій.

Добре ім'я Рахівщині приносить Карпатський біосферний заповідник, у якому народилося чимало проєктів, що отримали міжнародне визнання.

Усе це, а також прикордонне розташування, наявність розгалуженої транспортної інфраструктури, етнографічні та культурні особливості краю створюють можливість розглядати Рахівщину як своєрідний полігон, де розумна економічна політика

може успішно поєднати регіональні, державні і міжнародні інтереси України, забезпечивши при цьому прогрес у соціально-економічному житті одного з найбільш злидених гірських регіонів.

Рахівщина й уся Гуцульщина, якщо застосувати Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», та реалізувати запропонований нами проєкт зі створення тут спеціальної еколого-економічної зони «Рахів», можуть бути перетворені в справжню, не менш багату українську Швейцарію. І пільги, які будуть надані державою, згодом принесуть віддачу не тільки горянам, а й усій Україні. А для населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи та проживає у великих промислових центрах, створення гірської здравниці також дуже потрібне. Треба мати на ува-

Рахів – Гуцульський Париж

зі і той факт, що до цього краю мають чималий інтерес багато міжнародних організацій.

Реалізація проєкту створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» може стати не тільки полігоном для відпрацювання моделі сталого розвитку гірських регіонів України, а й зоною збереження унікальної природи Карпат, важливим екостабілізуючим, протипаводковим фактором у верхів'ях басейну Тиси та початком відродження Закарпатської Гуцульщини як одного з міжнародних центрів розвитку туризму і рекреації в Україні.

І ще одне дуже важливе питання, про яке треба пам'ятати при реалізації проєктів створення спеціальних економічних зон. Йдеться про те, що згідно з аналізом світових господарських зв'язків останніх двох-трьох десятиріч економічно розвинуті країни намагаються винести за межі своїх територій екологічно шкідливі та небезпечні виробництва та розмістити їх на території інших держав (прикладом для України може бути Калуш з концерном «Оріана»). З'явився своєрідний феномен «екологічного колоніалізму». В умовах Закарпаття він добре проявляється у прагненні активізувати вивезення за безцінь за кордон мінеральних вод, деревини та інших біологічних ресурсів, завезення на територію краю екологічно шкідливих товарів та продуктів харчування, токсичних речовин, небезпечних технологій. Тому при розгляді конкретних інвестиційних проєктів та контрактів зовнішньоекономічної діяльності в межах Закарпатської області всебічна та об'єктивна екологічна експертиза має бути найважливішою передумовою доцільності їх реалізації.

Нині на часі є також ідея створення Рахівського транскордонного українсько-румунського еколого-туристичного вузла як ще одних українських воріт через Румунію до Євросоюзу. Вона передбачає, по-перше, проведення реконструкції 21 км залізниці на ділянці Рахів – Валя-Вішеулуй (Румунія) на європейську вузьку колію, яка діяла тут до Другої світової війни, та відбудувати зруйнований міст через Тису на українсько-румунському кордоні у селі Ділове.

По-друге, відновлення руху історичних потягів із Рахова до Будапешта та Праги й організація прямого транскарпатського залізничного сполучення через Рахів (із Львова та Києва) до столиці втаємниченої Трансільванії – міста Клуж-Напока (відстань до якого по існуючій залізниці від Рахова всього 200 км), одного з найбільших не тільки румунського, але і європейського промислового, культурного та туристичного центру. До речі, звідси всього за 25 євро літаком за дві години можна дістатись навіть до Парижа.

По-третє, спорудження як привабливих туристичних атракцій у Рахові, на місці злиття Чорної та Білої Тиси, інформаційно-туристичного центру «Тиса єднає європейські народи» та гондольної дороги до вершини гори Терентин (близько 1400 м н. р. м.), яка є найкращою панорамною оглядовою точкою в усіх Українських Карпатах та ідеальним місцем для розміщення гірськолижних витягів. Звідси, як на долоні, видніються захоплюючі гірські панорами, в тому числі Говерла та всі найвищі вершини Чорногори, Свидівця, Горган та Марамороських гір.

По-четверте, завершення процесу створення українсько-румунського транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО у Марамороських горах, будівництво на гірському курорті Кваси Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку як основи для реалізації концепції створення на Закарпатті «Екологічного Давосу». І насамкінець, започаткування проведення у Географічному центрі Європи у селі Ділове, в рамках відзначення Днів збереження європейської спадщини, щорічних етно-культурних українсько-румунських фестивалів «Марамуреш-фест».

До речі, реалізація деяких із цих проєктів уже передбачається протоколами намірів про поглиблення співпраці між повітовою радою румунського повіту Марамуреш та Рахівською районною держадміністрацією й радою.

У цьому контексті варто також нагадати, що понад 125 років тому введено в експлуатацію Сігет-Ясінську дистанцію Транскарпатської залізниці, яка відіграла величезну роль для розвитку Мараморощини та для поглиблення зв'язків Закарпаття із Га-

личиною. По цій залізниці із 1901 до 1944 року курсували пасажирські потяги до Рахова та Ясіня із Будапешта та Праги.

Курсував також потяг із Будапешта через Рахів та Чернівці до Бухареста. Але після Другої світової війни рух цих потягів було припинено, а залізницю реконструйовано під радянські стандарти широкої колії, яка уже не стикувалась із розмірами європейської залізниці, що ще більше ускладнило відновлення по ній транскордонних перевезень.

Дуже важливо, що після відкриття у 2014 році руху прямого пасажирського потяга за маршрутом Київ – Рахів, за нашою пропозицією Укрзалізниця та Міністерство інфраструктури України підтримали ідею відновлення руху пасажирських потягів із Рахова до Румунії, Будапешта та Праги і проведення реконструкції на європейські стандарти ділянки залізниці на дистанції Рахів – Державний кордон з Румунією протяжністю 21 кілометр. Ця ідея знайшла також підтримку в румунських, угорських та чеських зацікавлених сторін. З цього приводу підписано відповідний міжнародний протокол. А вирішення проблеми відновлення руху цих історичних потягів включено до пріоритетних завдань у Стратегії розвитку Карпаття до 2020 року.

У цьому контексті надзвичайно важливим є нещодавно прийнятий Президентом України Володимиром Зеленським Указ «Про розвиток регіону Українських Карпат», яким «...З метою стимулювання соціально-економічного розвитку, підвищення інвестиційної привабливості, розбудови рекреаційного, туристичного та етнокультурного потенціалу регіону Українських Карпат» розроблена Державна програма розвитку регіону Українських Карпат на 2020 – 2022 роки, до якої нами запропоновано, зокрема, питання формування в межах Рахівського та інших районів Закарпатської області Марамороського транскордонного українсько-румунського еколого-туристичного вузла, спорудження у м. Рахів Закарпатської області Музею та міжнародного молодіжного центру збереження гуцульської культури, будівництво в Карпатському біосферному заповіднику, на гірському курорті Кваси, Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку.

Василь КУХТА

ВПІЗНАЄШ ТИ МЕНЕ...

*Я з Рахова іду, впізнаєш ти мене
По чорних сердаках посіченого війська...
Червоних кантарях... по ликах візантійських...
По золоту крисань... І слава не мине!*

*Я з Рахова іду, впізнаєш ти мене
По космосах говерл... по греготах скрижалей...
По містиках ночей. І по очах печалей.
По схлипах сивих зізд... І вічність не мине!*

*Я з Рахова іду, впізнаєш ти мене
По цнотах божих руж і по вустах шафранів.
По трунках знад і зрад. По прапорах герданів.
По капицях розпук... Кохання не мине!*

*Я з Рахова іду по лезу темних вод...
По межах віщих снів. По нитці небокраю...
Впізнаєш ти мене... І я тебе впізнаю:
З розпечених цямрин прошепочу: «Народ...»*

Сучасний Рахівський адміністративно-територіальний район поділяється на 1 міську, 3 селищні і 17 сільських рад, які об'єднують 32 населені пункти. Адміністративний центр – місто Рахів. Через район проходить автомобільна дорога державного значення Н-09 (Мукачево – Рахів – Івано-Франківськ – Рогатин – Бібрка – Львів) протяжністю 78 км.

Він є найбільш віддаленим від обласного центру та найбільшим за площею в Закарпатській області й становить 1892 кв. км. Його населення – 92,4 тис. громадян. Розташований у найбільш високогірній частині Українських Карпат зі складними природно-кліматичними умовами. Тут знаходяться найвищі шість гірських вершин України, в тому числі – гора Говерла (2061 метрів над рівнем моря), формується річка Тиса – найбільша ліва притока Дунаю.

У межах району розміщені також унікальні високогірні озера, водоспади, велика кількість полонин, понад 80 мінеральних джерел, Географічний центр Європи, складові частини

ЗНАЙМО!

*Іван БЕРКЕЛА,
голова Рахівського районного товариства «Гуцульщина»,
ініціатор встановлення
пам'ятника Гуцулу в м. Рахів
(скульптор – Юрій Гав'юк,
архітектурне упорядкування –
Іван Беркела)*

ЗНАЙМО, ЩО:

- найвища вершина Українських Карпат знаходиться на території Рахівського району;
- на Закарпатті лише Рахівщина входить до складу Гуцульщини;
- у селищі Ясіня Рахівського району в 1918 році була проголошена Гуцульська Республік – перший крок на Закарпатті до незалежності Українського Народу;
- гуцульський кінь, кептар і постолі, трембіта і цимбали, гусльинка і кулешьї – наша самобутня гірська культура;
- сім'я, родина, віра і молитва, любов і шана до рідної Землі виховані в нас прадідівським духом – душею гуцула.

ЗНАЙМО – ХТО СМО!

ЧИ ДОПОМОЖЕ НОВИЙ ЕТАП РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ЗБЕРЕГТИ УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ ТА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ?

НА МАПІ
Й У СЕРЦІ

транскордонного об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» й українсько-польського об'єкта Всесвітньої культурної спадщини «Дерев'яні церкви Карпат» тощо.

Значна частина мешканців проживає в населених пунктах, яким надано статус гірських, де в занедбаному стані знаходяться об'єкти соціально-побутового обслуговування, зв'язку, транспортної інфраструктури (у високогір'ї автомобільні дороги майже відсутні). Це єдиний район в Закарпатській області, який негазифікований.

Закарпатська Гуцульщина характеризується й унікальними історичними, етнічними, соціально-економічними, фізико-географічними, демографічними та культурно-мистецькими особливостями. За часів Чехословаччини європейські туристи величали місто Рахів «Гуцульським Парижем». Має прикордонне розташування (протяжність українсько-румунського Державного кордону становить близько 40 км). Цей район є одним з важливих туристично-рекреаційних центрів в Україні. Сюди відкрито рух пасажирських потягів із Києва, Харкова, Одеси, Миколаєва та Коломиї

Державною програмою розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки передбачається спорудження на базі Карпатського біосферного заповідника, на базі гірського курорту Кваси, Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку й розбудова іншої туристично-рекреаційної інфраструктури.

Крім того, Розпорядженням Кабінету Міністрів від 21 листопада 2018 року «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» планується відновлення мосту через річку Тиса та відкриття міжнародного пункту пропуску через державний кордон для автомобільного, залізничного та пішохідного сполучення Ділове (Україна) – Валя-Вішеулуй (Румунія). Ведуться роботи по спорудженню моста через річку Тиса на ділянці Біла Церква – Сігету-Мармаціей, громадськість активно домагається відновлення руху історичних потягів із Рахова до Румунії, Будапешта та Праги тощо.

Згідно Методичних рекомендацій щодо критеріїв формування адміністра-

тивно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня зона доступності до центрів нових районів має становити в межах 60 км автомобільними дорогами.

Проте, у випадку включення Рахівського району до проектованої Тячівської одиниці адміністративно-територіального устрою субрегіонального (районного) рівня (ОСР), зона доступності адміністративного центру ОСР значно збільшиться.

До прикладу, відстань від найвіддаленіших гірських населених пунктів Рахівщини, сіл Лазецщина чи Луги, до міста Тячів (можливого адміністративного центру ОСР) складатиме близько 110 км занедбаними гірськими автомобільними дорогами зі складним рельєфом.

Звичайно, таке рішення може призвести до вкрай негативних соціально-економічних наслідків для розвитку віддалених гірських населених пунктів, значно ускладнить доступ горян до різного роду послуг, призведе до занепаду Закарпатської Гуцульщини.

Тому, враховуючи наведені аргументи, а також той факт, що ще Постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 1998 року № 292 «Про заходи щодо державної підтримки реалі-

зації програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на 1998-2005 роки», передбачалось перетворення цього унікального краю на зону екологічно зорієнтованого туристично-оздоровчого комплексу, що має загальнодержавне значення, та можливості відкриття у місті Рахів ще одних залізничних воріт України, на українсько-румунському кордоні до країн Євросоюзу, з метою збереження унікальних природних та культурних цінностей Закарпатської Гуцульщини, звертаємось до Президента України Володимира Зеленського та Кабінету Міністрів України з проханням утворити на базі найвищогірнішого в Україні Рахівського району, який володіє особливим та унікальним природно-ресурсним та культурним потенціалом, Рахівську одиницю адміністративно-територіального устрою субрегіонального (районного) рівня, включивши до її складу проєктовані Ясинянську, Богданську, Рахівську, Велико-Бичківську та Солотвинську об'єднані територіальні громади із загальною чисельністю населенням 118 тисяч 105 осіб.

Адміністративним центром ОСР визначити місто Рахів із населенням 15 тисяч 621 особа, який знаходиться на відстані 36 км від села Лазещина та 57 км від села Нижня Апша.

Думається, що такий підхід міг би зберегти й Тячівський район та сприяти розвитку сусіднім гірським територіям.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор, заслужений
природоохоронець України,
заступник директора
Карпатського біосферного
заповідника,
Микола ПОПЕНКО,
депутат Рахівської міської ради

Жанна СТОРОЖЕНКО,
науковий співробітник
Національного природного
парку «Хотинський»,
м. Хотин,
Чернівецька область

Національний природний парк «Хотинський» утворений згідно Указу президента України від 22 січня 2010 року № 56/2010. Розташований на території Хотинського, Кельменецького та Сокирянського районів Чернівецької області, площею 9446,1 га. Тягнеться вздовж р. Дністер на 180 кілометрів.

Основними завданнями діяльності парку є:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів, об'єктів у басейні річки Дністер, включаючи лісостепові біоценози, підтримання та забезпечення екологічної природної рівноваги в регіоні;
- проведення науково-дослідної роботи з вивчення природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів, організація та проведення моніторингу ландшафтного та біологічного різноманіття;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природ-

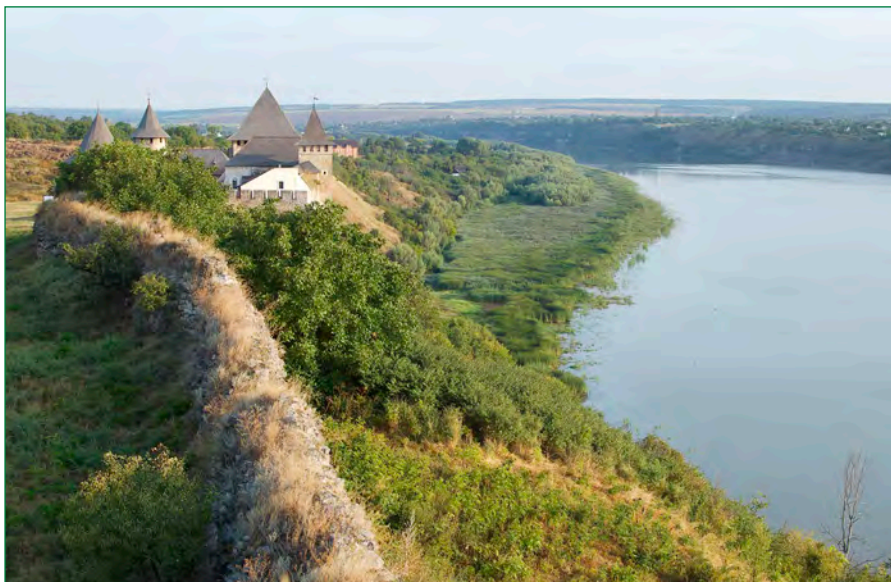
них умовах з дотриманням встановленого режиму охорони його природних комплексів та об'єктів;

- відродження місцевих традицій природокористування, місцевих художніх промислів та інших видів народної творчості;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Особливість територіальної структури НПП «Хотинський» полягає в тому, що суходільними (материковими) є 3784,1 га (40,1%), а 5662,0 га (59,9%) – це водне плесо (водосховище), підпорядковане Дністровсько-Прутському басейновому управлінню водних ресурсів. Фактично, парк є низкою ділянок крутосхилів Дністра та його правосторонніх приток, які кожного року приваблюють чимало туристів із різних куточків України.

Сьогодні в НПП «Хотинський» функціонують 4 еколого-пізнавальні стежки: «Пагорбами замчища», «Шишкові горби», «Поливанів яр» та «Бесарабська». Кожна з них має власну неповторність.

Екостежка «Пагорбами Замчища» має довжину 2,5 км. Розміщена на території Хотинського природо-

НА СХИЛАХ ДРЕВНЬОГО ТІРАСУ...

РЕКРЕАЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ НПП «ХОТИНСЬКИЙ»

охоронного науково-дослідного відділення. Знайомить відвідувачів із різноманітною флорою та фауною даної місцини, а також із усіма біотехнічними заходами, які проводяться щороку на території відділення – встановлення годівниць, штучних гніздівель та солонців.

Екостежка «Шишкові горби» – це 3,5 км неперевершеної подорожі територією Кельменецького природоохоронного науково-дослідного відділення парку, який утворює ланцюг пагорбів конусоподібної форми з цікавими скельними утвореннями. На цій екостежці завжди можна зустріти рідкісні та унікальні види флори, – такі, як шеверекія подільська, ковила волосиста та пірчаста.

Екостежка «Поливанів яр» знаходиться також на території Кельменеччини. Це 3 кілометри насолоди лісовими екосистемами Дністровських схилів. Альтанки, рекреаційні

місця, безліч еколого-освітніх зупинок допомагають поринути у дивовижний світ природи на території Національного природного парку «Хотинський».

З 2013 року функціонують водний туристичний маршрут «Мандри до фортець над Дністром» та пішохідний маршрут «Подорож схилами древнього Тірасу». «Мандри до фортець над Дністром» допоможуть сплавитись Дністром та відвідати три фортеці: Окопи Святої Трійці, Жванецьку та Хотинську. Упродовж 20 км туристи сплавають Дністровським каньйоном, де на поверхні виходять граніти, гнейси, сієніти.

«Подорож схилами древнього Тірасу» – понад восьмикілометровий маршрут вздовж колишнього заказника «Гриняцька стінка». Унікальна рідкісна флора та фауна, непрохідні схили вздовж р. Дністер і, звичайно, Гриняцький водоспад, або Шумило. Водоспад «Шумило» – ступінчасто-каскадний, утворений у підгірських вапняках, загальною висотою 34 м. Уступи утворюють 0,5-метровий

прошарок міцного вапняку. Крім цього, бажаним пасивного відпочинку також знайдеться місце серед природи, адже облаштовані безліч рекреаційних зон.

Сьогодні Національний природний парк «Хотинський» і далі розбудовує власну туристичну інфраструктуру та рекреацію. А передусім цьому, звичайно, збільшення території парку за рахунок його розширення.

Для того, щоб поринути у світ природи та помандрувати шляхом Древнього Тірасу, варто відвідати Національний природний парк «Хотинський». Ласкаво просимо!

ЛІТЕРАТУРА

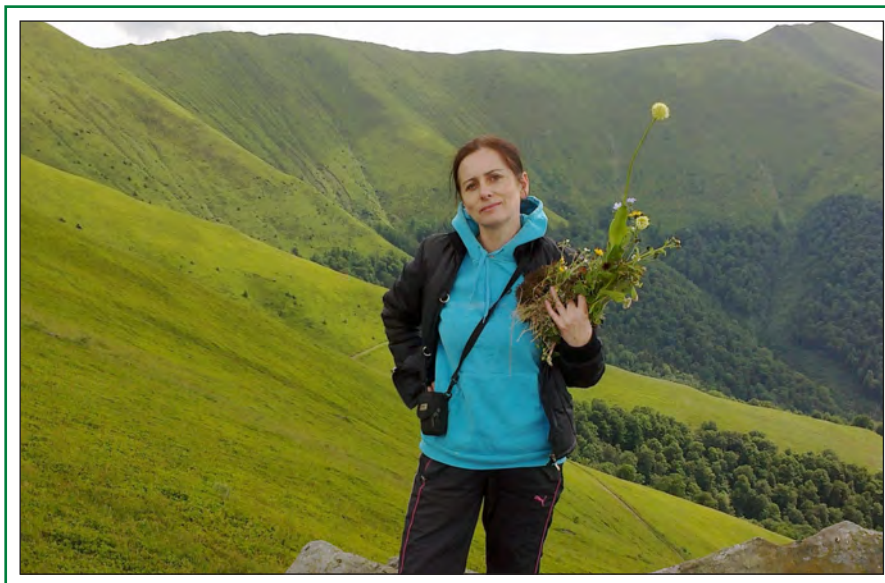
1. Літопис природи НПП «Хотинський», книга 5. – 2017 р.
2. Літопис природи НПП «Хотинський», книга 6. – 2018 р.
3. Проект організації території Національного природного парку «Хотинський», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. – Київ, 2013 р.

**Річка Дністер
біля Хотинської фортеці;
Дарабанське плесо**

СТВОРЕННЯ РЛП «ПОЛОНИНА БОРЖАВА» – ПЕРЕДУМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ БІОГЕОЦЕНОТИЧНОГО ПОКРИВУ БОРЖАВСЬКОГО МАСИВУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Любов ФЕЛЬБАБА-КЛУШИНА,
доктор біологічних наук,
професор, завідувач кафедри
ботаніки ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

Охорона природи Українських Карпат завжди була і є пріоритетним напрямком роботи біологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Заповідна справа в регіоні Карпат до цього часу асоціюється, зокрема, з ім'ям видатного українського природоохоронця, колишнього завідувача кафедри ботаніки – професора В.І. Комендаря. Продовжуючи його справу, колектив біологічного факультету став на захист Боржавських полонин.

Серед усіх флористичних районів Українських Карпат саме Східні Beskidi й низькі полонини в цілому і Боржавський масив зокрема належать до найбільш антропогенно змінених. Він розташований у межах колишніх Воловецького, Міжгірського, Свалявського, Іршавського і (незначною мірою) Хустського (а нині – Мукачівського та Хустського) районів Закарпатської області. Довжина масиву становить понад 50 км, а приблизна середня ширина 3-5 км (Байцар, Байцар, 2016).

Завдяки порівняно невисоким хребтам і гірським вершинам у Beskidiх посилено вирубувалися ліси і розорювалися гірські луки, полонини слугували кормовою базою для тваринництва і водночас були і є ягідниками, де населення традиційно займалося збиранням. Як результат, рослинний покрив цих ландшафтів втратив значну кількість запасу біомаси і значною мірою здатність виконувати основні екосистемні функції (Біогеоценологічний покрив..., 1992; Антропогенні зміни..., 1994). Однак Боржавський масив, як одна з найбільших геоморфологічних споруд полонинського хребта, є ключовою територією екомережі Українських Карпат та

об'єктом Смарагдової мережі України (№ UA0000263). Окрім того, до нього приурочені верхів'я водозбору ріки Боржава, частини водозборів рік Латориця та Ріка. На його схилах ростуть цінні старовікові букові, буково-яворові та, рідше, буково-ялицеві ліси, які є оселищем значної кількості раритетних видів фауни й флори. На пригребневих кам'янистих ділянках тут збереглися рідкісні первинні оселища чагарничково-мохової рослинності, на високогірних луках – первинні різнотравно-злакові угруповання з кострицею розмальованою (*Festuca picta* Kit), у місцях виходу підземних джерел – трав'яно-мохові болітця з реліктовими видами як мохоподібних, спорових, так і квіткових рослин (Малиновський, 1980; Фельбаба-Клушина, Бізіля, 2016).

За останні роки Боржава стала улюбленим місцем відпочинку сотень туристів, місцем проведення міжнародних змагань з окремих видів спорту, зокрема парапланеризму. Так, наприклад, у 2018 році тут змагалися спортсмени з 17 країн.

У 2017 році турецькі інвестори почали втілювати в життя план розбудови вітропарку вздовж Боржавських хребтів, який передбачав спорудження близько 40

Професор Любов ФЕЛЬБАБА-
КЛУШИНА під час наукової
експедиції. Полонина Боржава,
2016 р.

вітряків. Більшість науковців Закарпаття, зокрема колектив біологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» та громадські природоохоронні організації (серед яких Міжнародний інститут людини і глобалістики «Ноосфера») й активісти продемонстрували занепокоєння з цього приводу і виступили проти імплементації названого проєкту. Ще у 2018 році науковці біологічного факультету разом з колективом Інституту екології Карпат НАНУ запропонували утворити на Боржаві Регіональний ландшафтний парк «Полонина Боржава».

У нашій публікації ми зробимо спробу висвітлити екологічну роль Боржавських полонин та високогір'я Українських Карпат загалом, пояснити позицію науковців стосовно втілення економічних проєктів такого характеру й водночас допомогти усім зацікавленим вибудувати правильну позицію щодо господарювання на полонинах Карпат в цілому.

ЕКОСИСТЕМНА РОЛЬ ТА ЗАГРОЗИ ЇЇ ПОРУШЕННЯ

При розробці екомережі Українських Карпат Боржавський масив за сукупністю екосистемних функцій був визначений як її ключова територія під назвою «Ждимирська» (Фельбаба-Клушина, 2007, 2009, 2010, 2017), а також, як зазначалося вище, ключова територія Смарагдової мережі України (№ UA0000263). Таким чином, стан рослинного і ґрунтового покриву масиву визначає спроможність цієї території функціонувати як природне ядро, що забезпечує водорегулюючу, кліматоутворювальну та кліматорегулюючу, а також ґрунтозахисну, ресурсну та багато інших екосистемних функцій, зокрема функцію сполучної території між південною та західною частинами Карпат, від чого залежить стан Карпатської гірської системи в цілому. **Серед усіх названих функцій важливо пояснити саме водорегулюючу**, оскільки вода, чи, точніше, гідрологічний фактор у гірських регіонах є найпотужнішим за масштабом впливу на усі компоненти екосистем.

У високогір'ях, як правило, випадає найбільша кількість опадів, що спричинює формування густої гідромережі, яка, у свою чергу, визначає розсіченість рельєфу гірськими потоками та вразливість ґрунтового покриву до водної ерозії. За цим показником, який становить 1,7-2,0 км/км² (середній показник по Україні становить 0,25-0,30 км/км²), Закарпаття займає перше місце в Україні і друге після Румунії серед країн Карпатського регіону (Природа..., 1981). За останні десятиріччя у верхів'ї басейну р. Тиса було зафіксовано 2433 мм опадів на рік (Ando, 1999). Поверхневий стік з території області становить 625 тис м³ води, тоді як в середньому по Україні – 83 тис м³ (Левківський, 2000). Враховуючи тенденції змін клімату, можна очікувати збільшення і кількості опадів, і величини поверхневого стоку. Тому водопоглинальна функція рослинності саме у високогір'ї є вкрай важливою.

Поглинання води рослинами й переведення поверхневого стоку у підземний забезпечує важливу частину колообігу вологи. Вологоємність живого рослинного покриву ретельно вивчалася ще у середині минулого століття. Так, наприклад, згідно з даними В.Г. Нестерова (Нестеров, 1954), вміст вологи у трав'янистих рослин щодо їхньої сухої маси становить від 100 до 200%, у лишайників від 6-8 до 250-300%, у зелених мохів – від 300 до 500%, а у сфагнових мохів – 1500-3000%! Тому при зливах на гірських схилах, вкритих природною рослинністю, затримується 50-80% опадів, залежно від інтенсивності опадів та від характеру рослинності. На схилах із порушеною рослинністю виникають селеві потоки, зсуви ґрунту, відбувається посиленна ерозія ґрунтів, а гірські річки під час повеней стають причиною екологічних катастроф (Комендар, 1964; 1994). Під час будівництва вітропарків цього уникнути неможливо (див. фото на стор. 14). Тому порушення цілісності рослинного покриву у високогір'ї Карпат недопустиме. Натомість у деяких європейських країнах проявляється тенденція розбудови вітропарків у високогір'ях (Іспанія, Австрія та деякі інші). Прихильники вітропарку експлуатують цей аргумент для формування у громадськості Закарпаття позитивного ставлення до подібного проєкту.

Водночас неможливо утотожнювати сукупність екологічних умов високогір'я Українських Карпат та інших країн Європи, оскільки для кожного регіону ці умови визначаються сукупністю факторів: географічним розташуванням, віддаленістю від морів та океану, особливостей гідрологічного режиму, властивостей ґрунтів, особли-

востей формування поверхневого стоку, структури верхньої межі лісу, сучасного стану рослинного покриву та інших показників. Так, наприклад, у Піренеях та у багатьох країнах Балканського півострова на висоті 2000 м над рівнем моря ростуть високопродуктивні букові ліси, тоді як в Українських Карпатах на цих висотах ростуть переважно лише мохи й лишайники. При цьому залишається незаперечним той факт, що, усвідомлюючи масштаби руйнування ландшафтів, зменшення біорізноманіття, ризики виникнення повеней та інших негативних процесів, а також важливість охорони природних або наближених до таких ділянок природи, якою є зокрема Боржавський гірський масив, у країнах Європи у субальпійському поясі не будують вітряки за умови наявності альтернативних ділянок на рівнинних територіях.

Необхідно враховувати той факт, що високогірні екосистеми за сукупністю факторів близькі до тундрових екосистем, де біологічні процеси відбуваються дуже повільно, особливо процеси відновлення рослинного покриву. Тому варто подумати, що буде після закінчення експлуатаційного періоду вітряків. І свідченням цього є полонина Руна, на якій наприкінці 90-х років ХХ ст. було розпочато і припинено будівництво радіолокаційної станції. Наші спостереження у 2016 році показали, що зруйнований рослинний покрив за 30 років тут не відновився. Наявні лише розріджені зарості біловуса стиснутого, тоді як на прилеглих ділянках на цих висотах панують зімкнуті чорничники-брусничники та різнотравно-злакові луки. Така картина помітна й на горі Стий на Боржавському масиві.

**Злакові луки
зі щучкою дернистою
(*Deschampsia cespitosa* L.)
на полонині Боржава**

Будівництво вітропарку у високогір'ї Альп

БІОЛОГІЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ БОРЖАВСЬКОГО ГІРСЬКОГО МАСИВУ

Навколо Боржавських полонин панують букові та буково-яворові ліси. Ліси формації *Fageta sylvatica* поширені від підніжжя 500 м до висоти 900-1100 м. Осередки бука зустрічаються і вище, до 1150-1320 м н.р.м. Згідно даних А.Л. Байцара (Байцар, Байцар, 2016), верхня межа лісу на Боржаві збігається переважно з ізогіпсою 1200 м. Проте на бокових відгалуженнях північно-східної та південно-західної частин головного хребта, які прилягають до долини Латориці і Воловецько-Міжгірської верховини, вона збігається з ізогіпсою 1100 м, а місцями – 1000 м. На схилах головного хребта Зеньова – Стій-Великий Верх межа лісу є найвищою (Малиновський, 1980).

Як вважають згадані автори, найоптимальнішим способом відновлення верхньої межі лісу у Карпатах є заповідання, оскільки у Карпатському регіоні в умовах заповідання верхня межа лісу відновлюється самосівом, без будь-яких зусиль з боку людини. Верхня межа лісу на цьому масиві раніше проходила на висотах 1450–1500 м н.р.м. Окремі екземпляри смереки до цього часу трапляються на західних схилах г. Великий Верх до висоти 1500 м н.р.м. (Байцар, Байцар, 2016).

Найбільші площі високогірних лук Боржави зайняті чорничниками (угруповання асоції чорницевої (*Vaccinietum myrtilli* Szafer, Pawł. Et Kulcz. 1927) й чорничниками-брусничниками (Maloch, 1931; Малиновський, Мельничук, 1955; Бережної, 1964). Площа чорничників у 50-х роках минулого століття становила близько 30% (Малиновський, Мельничук, 1955), а площі чорничників на полонині Боржава на теперішній час, згідно з нашими підрахунками, становлять понад 60%.

Водночас на пригребневих ділянках хребтів до цього часу збереглися осередки первинних чагарничково-мохових та чагарничково-мохово-лишайникових угруповань, які мають реліктовий характер, а на луках – деякі трав'янисті угруповання, що мають синезологічну цінність (див. фото на стор. 15).

Згідно з К.А. Малиновським та В.В. Крічфалушієм (Малиновський, Крічфалушій, 2002), на високогірних луках Боржави трапляються угруповання асоціацій мальованокострицевої (*Festucetum pictae* Krajina 1933), перстачево-зозулинольонової (*Potentillo-Polytrichetum communis* Malynovski et Kricsfalusy 2000), цетрарієво-лєпеховокострицевої (*Cetrario-Festucetum airoidis* Jenik 1961), червонокострицевої (*Festucetum rubrae* Ruřcaru et al., 1965), гірськосольданелло-стиснутобіловусової (*Soldanello-Nardetum* Kricsfalusy et Malynovski 2000), альпійсько-тимофіївково-дернистошучкової

(*Phleo alpine-Deschampsietum caespitosae* (Krajina 1933) Coldea 1983), тонконогово-дернистошучкової (*Poo-Deschampsietum caespitosae* Pawł. Et Wal. 1949), брахітецієво-опіцежерухової (*Brachytecio rivularis-Cardaminetum opizii* (Krajina 1933) Hadač 1983), приємнокалюжницевої (*Calthetum laetae* Krajina 1933), носатоосокової (*Caricetum rostratae* Rübел 1912), пухирчастоосокової (*Caricetum vesicarie* Br.-Bl. et Denis 1926), чорноосокової (*Caricetum nigrae* J. Braun 1915), альпійськощавелевої (*Rumicetum alpine* Beger 1922), водянково-гаультерійськочорницевої (*Empetro-Vaccinietum gaultherioides* Br.-Bl. in Br.-Bl. et Jenny 1926 corr. Grabherr 1993), цетрарієво-гаультерійськочорницевої (*Cetrario-Vaccinietum gaultherioides* Hadač 1956) та низькоялівцевої (*Juniperetum nanae* Br.-Bl. Et al. 1939), а також волотистоосокової (*Caricetum paniculatae* Wangerin 1916), виявленої нами на північно-східних відрогах гори Темнатик.

Нами зафіксовано 31 вид судинних рослин, включених до Червоної книги України (2009), з яких 5 видів – до міжнародних червоних переліків. Серед них зелениця альпійська (*Diphasiastrum alpinum* (L.) Holub), найбільша кількість ценопопуляцій якої трапляється саме на Боржавських полонинах, а також шафран Гейфеля (*Crocus heuffelianus* Herb. (C. vernus (L.) Hill subsp. vernus), пальчатокорінник Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó subsp. fuchsii) (*D. longibracteata* (F.W. Schmidt) Holub subsp. fuchsii), косарики черепитчасті (*Gladiolus imbricatus* L.), баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et C. Mart.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.), плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.), костриця гірська (*Festuca drymeja* Mert. et Koch) та інші види рослин, що мають созологічну цінність.

За попередніми дослідженнями співробітників біологічного факультету Ужгородського національного університету, на Боржавському масиві трапляються 22 види ентомофауни, з яких 12 видів включені до Червоної книги України (2009), 5 ви-

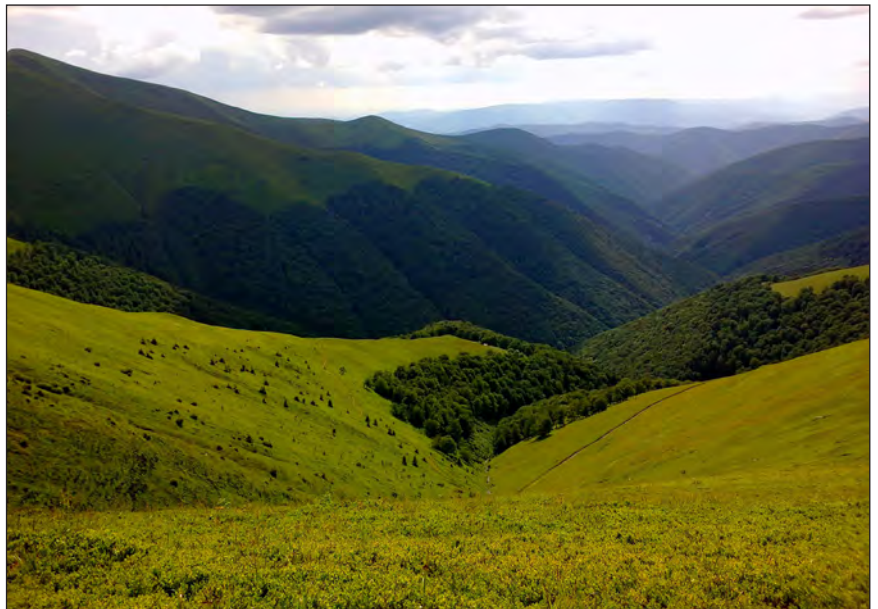
дів – до переліку видів Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) і 3 – до списку видів Бернської конвенції. Всі 22 види включені до Червоної книги Карпат (згідно з даними кандидата біологічних наук, доцента О.Ю. Мателешка).

Згідно з даними співробітників Інституту екології Карпат НАНУ кандидата біологічних наук, старшого наукового співробітника А-Т.В. Башти та кандидата біологічних наук, старшого наукового співробітника А. Бокотєя, у приполонинній смугі лісів та у високогір'ї Боржави зустрічаються щонайменше 85 видів птахів, що потребують охорони (15 видів включені до Червоної книги Карпат, 80 – до списку Бернської конвенції, 15 – до списку МСОП); серед них – лелека чорний (*Ciconia nigra*), лелека білий (*Ciconia ciconia*), осоїд (*Pernis apivorus*), яструб малий (*Accipiter nisus*), зміїд (*Circaetus gallicus*), беркут (*Aquila chrysaetus*) та інші.

11 видів ссавців, що мешкають на цій території, включені до Червоної книги України (10 включені до списку видів Бернської конвенції, 4 – до списку МСОП), серед яких нічниця довговуха (*Myotis bechsteinii*), нічниця війчаста (*Myotis nattereri*), нічниця північна (*Myotis brandtii*), вухань звичайний (*Plecotus auritus*), широковух європейський (*Barbastella barbastellus*), вечірниця дозірна (*Nyctalus noctula*), нетопир звичайний (*Pipistrellus pipistrellu*), ведмідь бурий (*Ursus arctos*), рись євразійська (*Lynx lynx*) та інші види.

За даними кандидата біологічних наук, доцента і завідувача кафедри зоології біологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Ф.Ф. Куртяка, для Боржавського масиву та нижнього гірського поясу цієї частини Закарпаття відомо 7 видів плазунів, серед яких полоз лісовий (*Elaphe longissima* (Laurenti)) та мідянка (*Coronella austriaca* (Laurenti)) включені до ЧКУ (2009).

Недобудована радіолокаційна станція на полонині Руна; чорничники на південно-західному схилі г. Великий Верх; чагарничково-мохово-трав'янисті угруповання на вершині г. Великий Верх (2016 р.)

СУЧАСНИЙ СТАН ОХОРОНИ ПРИРОДИ ГІРСЬКОГО МАСИВУ БОРЖАВА

У контексті найсучаснішої природоохоронної концепції побудови Пан'європейської екомережі гірські екосистеми необхідно охороняти і відновлювати так, щоб у тому чи іншому регіоні вони утворювали не тільки окремі природні ядра, а єдині системи, в якій усі компоненти поєднані екокоридорами (Шеляг-Сосонко та ін., 2004). Водночас, згідно з особливостями функціонального навантаження екомережі у басейні р. Тиса, першочерговим завданням у справі охорони природи регіону є відновлення функціонального ядра цілих ландшафтів, що передбачає відновлення і збереження лісових масивів насамперед у верхів'ях головних приток Тиси (Фельбаба-Клушина, 2010). Ще у 1974 році на південно-західному схилі гори Стій було створено лісовий заказник загальнодержавного значення «Розсішний» (461 га), а згодом у 1998 році – загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Потік Оса» (500 га), на південних відрогів Боржавського масиву, де охороняються оселища таких рідкісних видів тварин, як саламандра плямиста, тритон гірський, жаба прудка, бурозубка альпійська, кутора мала, форель струмкова, включених до Червоної книги України (2009) (Природно-заповідний фонд..., 2011). У 2007 році професором А.А. Ковальчуком та його колегами було запропоновано створення НПП «Ждимир», однак ця пропозиція не була втілена в життя.

За останні роки на масиві Боржава було створено ще п'ять об'єктів ПЗФ. Переважно це лісові заказники місцевого значення «Темнатик» (1200 га), «Приборжавський» (444,8 га), «Ждимирський» (123,9 га), «Березниківські праліси» (385,5), «Боржавські праліси» (835,5 га). Перші три з них створені за науковим обґрунтуванням автора цієї статті. **Загальна площа природоохоронних територій на масиві Боржава становить 3950,7 га.**

З аналізу вищенаведених матеріалів зрозуміло, що у справі охорони природи досліджуваного масиву трапляються як досягнення, так і прорапки. **До цього часу не були охопле-**

ні охороною найвразливіші елементи цієї екосистеми – високогірні луки або полонини. Завдяки відносній доступності та зосередженості тут найбільших площ чорничників в межах Українських Карпат вони здавна використовуються як пасовища та ягідники. Чорничникові пустища часто випалюються з метою розширення площ пасовищ. Разом з тим ці чагарничкові фітоценози виконують важливу водорегулюючу та ґрунтозахисну функцію, що в багато разів потужніша, ніж у трав'янистих фітоценозах. Водночас чагарничкові фітоценози є природною стадією відновлення приполонинного криволісся, знищеного господарською діяльністю. **Відповідно до закону тісного зв'язку між усіма компонентами басейнових екосистем, особливо басейнів гірських рік, що беруть початок у високогір'ях, порушення цілісності рослинного покриву полонин внаслідок земельних робіт призведуть до посилення водної та вітрової ерозії ґрунтів, формування твердого стоку (селеві потоки), зсувів тощо. Такі явища спровокують дисбаланс у прилеглих лісових екосистемах, які охороняються. Тому, щоб досягти природоохоронного ефекту приполонинних боржавських лісів, які вже є об'єктами ПЗФ, охороною необхідно охопити й полонини.**

МЕТА І КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ РЛП «ПОЛОНИНА БОРЖАВА»

З метою збереження біогеоценотичного покриву Боржавського гірського масиву та розвитку рекреаційної галузі Закарпаття пропонується створення нового об'єкта ПЗФ – Регіональний ландшафтний природний парк (РЛП) «Полонина Боржава». РЛП є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Організуються з вилученням або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів (Заповідна справа..., 2014).

Основними завданнями регіональних ландшафтних парків є: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

Таким чином, створення РЛП «Полонина Боржава» передбачає такі цілі:

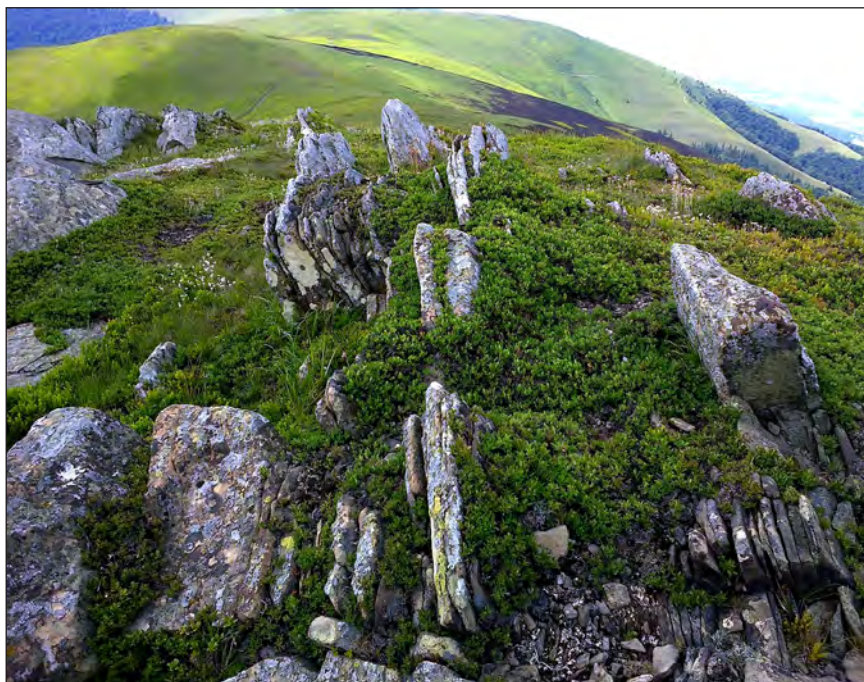
- зберегти у природному стані (та наближеному до нього) типові природні комплекси Українських Карпат на масиві Боржава та забезпечити умови для організованого відпочинку населення.

- Не допустити порушення гідрологічної, ґрунтозахисної, кліматоутворюючої ролі рослинності полонин та прилеглих лісів внаслідок господарської діяльності, яка загрожує порушенням цілісності рослинного покриву (земельні роботи при розбудові вітропарку тощо), оскільки це призведе до втрати водних ресурсів та негативних наслідків розвитку біогеоценотичного покриву в цілому. Це не припустимо, оскільки, зокрема, колишній Свалявський район, що розташований у підніжжі Боржавського масиву, є бальнеологічною здравницею європейського масштабу.

- Не допустити порушення екологічного коридору між південною та західною частинами Карпатської гірської системи та втрати біорізноманітності.

Проектований регіональний ландшафтний парк «Полонина Боржава» є частиною території Смарагдової мережі України UA0000263. Тому його створення сприятиме збереженню оселищ видів флори і фауни, які підлягають охороні на цій території відповідно до Закону України «Про Червону книгу України» (2009), «Зелену книгу України» (2009) та міжнародних угод, до яких приєдналася Україна, зокрема Бернської конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014).

**Цибуля переможна
(*Allium victorialis* L.);
чагарничкові угруповання
з участю *Vaccinium uliginosum* L.
(2016 р.)**

Територія проектного об'єкта ПЗФ також співпадає з ключовою територією «Ждимирська» проектованої екологічної мережі Українських Карпат, створеною ще у 2007 році та уточненою й повторно затвердженою рішенням Закарпатської обласної ради №1033 від 10.07.2014 р.

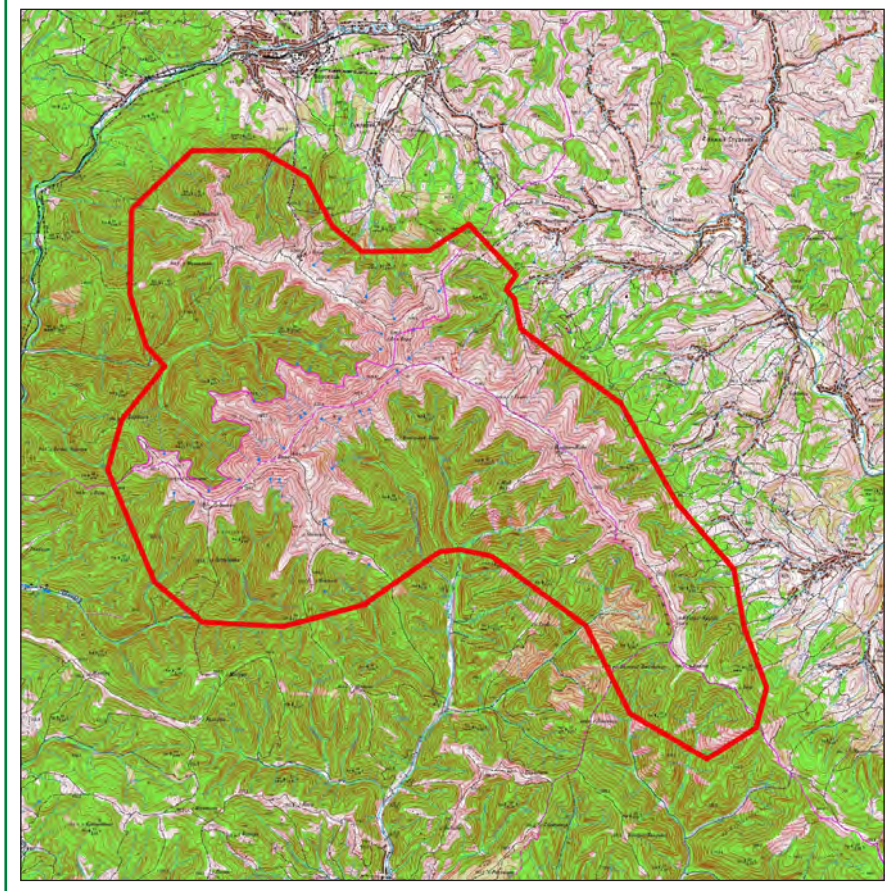
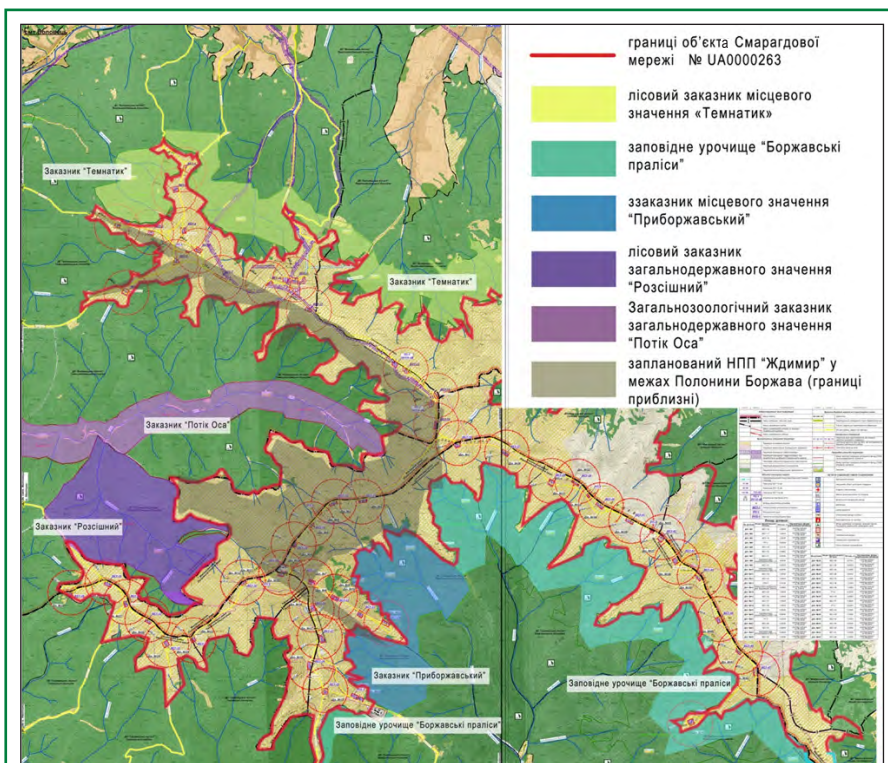
РЛП «Полонина Боржава» охопить всю площу високогірних лук (полонин) Боржавського гірського масиву та прилеглі лісові масиви верхнього лісового поясу (від 800 м н.р.м. і вище), а також деякі масиви, що включають і ліси нижнього лісового поясу (500-800 м н.р.м.), що вже належать до мережі ПЗФ Закарпатської області. Орієнтовна площа парку – 13893 га (включно 3950,7 га, що вже є заповідними територіями) (див. карту-схему на стор. 18).

ПРОПОНОВАНИЙ РЕЖИМ ОХОРОНИ В МЕЖАХ РЛП

Виходячи з концепції регіонального ландшафтного парку, в його межах пропонується розвиток рекреації, особливо туризму, а також традиційних методів господарювання – помірному збиранню ягід й випасання худоби, сінокосіння тощо. Суворо заборонено будь-які види діяльності, які призведуть до порушення природного розвитку біогеоценотичного покриву (грунтовий і рослинний покрив), тобто вирубування лісів, зміна русел потічків, їх захаращення, будівельні роботи тощо.

ВИСНОВКИ

Охорона природи на масиві Боржава, як і в Українських Карпатах загалом, базувалася на концепції охорони біорізноманіття й не враховувалися функціональні особливості цієї екосистеми в цілому. На цьому гірському масиві було створено 6 об'єктів ПЗФ загальною площею 3950,7 га. Це лісові екосистеми, що наближені до пралісів. Однак відсутність охорони високогірних полонин масиву Боржава і загроза порушення цілісності рослинного і ґрунтового покриву внаслідок втілення економічних проектів, які передбачають проведення земельних робіт, ставить під загрозу природний розвиток цих охоронюваних об'єктів. Руйнування полонини спровокує втрату біоріз-

Карта розташування об'єктів ПЗФ на Боржавському гірському масиві (за даними ДПТ, наданими колишніми Свалявською та Воловецькою РДА) з нанесеними межами природоохоронних територій; схематична карта розташування пропонованого РЛП «Полонина Боржава»

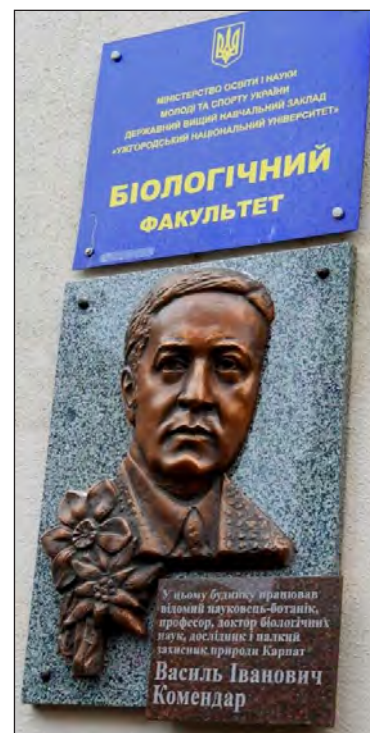
номаніття та незворотні зміни гідрологічного режиму басейнів рік Латориці, Боржави та Тиси в цілому. Враховуючи екосистемну цінність цієї території, це не припустимо. Тому пропонується організація РЛП «Полонина Боржава» загальною орієнтовною площею 13893 га, з яких 3950,7 га вже є заповідними територіями.

Таким чином, підставою для створення даного об'єкта ПЗФ є необхідність збереження природного розвитку вже утворених об'єктів ПЗФ, збереження екологічної цілісності екосистеми Боржавського гірського масиву, а також наявність на цій території представників флори й фауни, включених до ЧКУ (2009): 31 вид судинних рослин, 12 представників безхребетних, 11 ссавців, 15 видів птахів, щонайменше 2 види плазунів.

Пропонований парк охопить полонину та прилеглі ліси переважно верхнього лісового поясу від 800 м н.р.м. й до самих вершин. На території колишніх Воловецького району буде охоплено орієнтовно 4192 га, Свалявського – 5600 га, Міжгірського – 3500 га, Іршавського – 601 га (нині вони, згідно нового територіального поділу, перебувають у складі Мукачівського та Хустського районів Закарпатської області). Сподіваємося, що наша пропозиція буде втілена в життя і Боржавські полонини зеленітимуть вічно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропогенні зміни біогеоценотичного покриву в Карпатському регіоні / М.А. Голубець, І.І. Козак, М.П. Козловський та ін. // За ред. М.А. Голубця. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 17–22.
2. Байцар А., Байцар І. Верхня межа лісу в ландшафті полонини Боржава, її охорона та оптимізація: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/03-Bajcar.pdf>
3. Бережной И.В. Черничники Украинских Карпат: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. биол. наук: спец. 03.00.05 «Ботаника» / И.В. Бережной. – Львов, 1964. – 23 с.
4. Биogeоценотический покров Бескид и его динамические тенденции / М.А. Голубец, Д.В. Борсук, М.В. Гаврилук и др. – К.: Наук. думка, 1992. – 240 с.
5. Голубець М.А. Середовищезнавство / М.А. Голубець. – Львів: Манускрипт, 2010. – 176 с.
6. Загальна гідрологія: підручник / С.С. Левківський, В.К. Хільчевський, О.Г. Ободовський та ін. / за ред. С.М. Лисогора. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 264 с.

7. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка). – Київ, 2003. – 305 с.

8. А.А. Ковальчук, Л.М. Фельбаба-Клушина, Н.С. Ковальчук, В.І. Плящечник. Звіт про науково-дослідну роботу «Вивчення доцільності створення НПП «Ждимир» та розробка наукового обґрунтування». УДК 502. 43 (477.87), № держреєстрації 0107U007983, Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, 2007 р. – 55 с. (<https://docplayer.net/68653854-Zvit-pro-naukovo-doslidnu-robotu-vivchennya-docilnosti-stvorennya-npp-zhdimir-ta-roz-robka-naukovogo-obgruntuвання>).

9. Комендар В.І. Форпосты горных лесов. – Ужгород: Карпати, 1966. – 205 с.

10. Комендар В.І. Причины появи повеней у Закарпатті та заходи боротьби з ними // Укр. ботан. журн. – 1994. – 51, № 2/3. – С. 207–210.

11. Ліси Закарпаття. Сучасний стан та охорона / І.Ю. Федурця, І.І. Печер, В.П. Кічура та ін. – Ужгород, 1997. – 53 с.

12. Малиновський К.А., Мельничук В.М. Рослинність Боржавських полонин, їх кормова характеристика, шляхи поліпшення та використання // Наук. зап. Природ. муз. АН УРСР. Льв. філ. – 1955. – Т. 4. – С. 113-128.

13. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат – К.: Наукова думка, 1980. – 278 с.

14. Малиновський К.А., Крічфалушій В.В. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат. – Ужгород, 2002. – 244 с.

15. Нестеров В. Г. Общее лесоводство. Учебник для лесотехн. и лесохоз. вузов. 2-е изд., испр. и доп. – Москва; Ленинград: Гослесбумиздат, 1954. – 656 с.

16. Природа Закарпатської області / Під ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1981. – 156 с.

17. Природно-заповідний фонд Закарпатської області / Під. заг. ред. С.С. Попа. – Ужгород: Карпати, 2011. – 256 с.

18. Фельбаба-Клушина Л.М. Екомережа Закарпаття: екокоридори та природні ядра // Актуальні питання досліджень рослинного покриву Українських Карпат. Матер. міжнар. регіон. наук. конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження проф. С.С. Фодора (4-6 жовтня 2007 року, м. Ужгород, Україна). – Ужгород, 2007. – С. 112-114.

19. Фельбаба-Клушина Л.М. Охорона природи верхів'я басейну р. Тиси (Закарпаття) // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. (Сер. Біол.), – 2009. – Вип. 26. – С. 215-147.

20. Фельбаба-Клушина Л.М. Рослинний покрив боліт і водойм верхів'я басейну р. Тиса (Українські Карпати) та флювіальна концепція його охорони // Ужгород: Поліграфцентр «Ліра» – 2010. – 192 с.

21. Фельбаба-Клушина Л.М., Бізіля А.С. Чорничники Українських Карпат: структура і тенденції розвитку // Біологія та екологія. – 2016. – Т.1., № 1. – С. 47-56.

Головний корпус Ужгородського національного університету; меморіальна дошка видатному захиснику природи Карпат професору Василю Комендарю на фасаді будівлі біологічного факультету

22. Фельбаба-Клушина Л.М. Перспективи охорони природи Закарпаття у контексті збереження і відновлення водних ресурсів регіону // Сучасні аспекти збереження здоров'я людини: матер. X міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (с. Солочин, сан. «Квітка полонини» (Україна), 21-22 квітня, 2017 р.). – К.: ТОВ Центр учбової літератури, 2017. – С. 192-195.

23. Червона книга України. Рослинний світ / Під заг. ред. члена-кореспондента Національної академії наук України Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.

24. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинський М.Д., Романенко В.Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины – К.: Фитосоцицентр, 2004. – 144 с.

25. Ando M. Hydrogeographical features of the Upper Tisa river-system // The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co-operation / J. Hamar, A. Sarkany-Kiss (eds.). – Szeged: Tysza Nyoma Kft, 1999. – P. 135–172.

26. Maloch M. Borzavske poloniny v Podkarpatske Rusi: Agrobotan. Studie // Sb. vyzk. Ustavu zemedel. 1931. 67. S. 1–200.

ЗІНИЦЯ «МОРСЬКОГО ОКА»

*Юрій БАБІЧИН,
начальник відділу
екологічної освіти
НПП «Синевир»,
с. Синевирська Поляна
Закарпатської області*

При згадці про який-небудь острів у багатьох виникає асоціація з чимось пригодницьким, таємничим чи романтичним. У цьому, мабуть, найбільша заслуга літератури. Достатньо пригадати «Острів скарбів» Роберта Луїса Стівенсона чи «Таємничий острів» Жульє Верна, які ми читали ще в дитинстві. А якщо не читали, то неодмінно чули про них або дивилися фільми за мотивами цих творів. Яку ж асоціацію чи емоцію сучасний мандрівник може відчувати на острові... в Карпатах? Так, у горах, на висоті 989 метрів над рівнем моря, де вітер гойдає смереки і скриплять столітні буки, серед Синевирського озера знаходиться крихітний острівцець.

Як відомо, Синевир – найбільше озеро в Українських Карпатах. Його максимальна площа становить 7,5 гектарів, а глибина сягає 23 метрів. Попри це, воно є лише краплиною у порівнянні з водними просторами, якими мандрували до островів герої згаданих вище творів світової літератури.

Рівень води в озері змінюється у різні сезони. Свого максимуму він сягає навесні, коли в горах тануть сніги і випадають рясні дощі. У цей період вода Синевирського озера цілкомито ховає острів, щоб він заново «народився» вже влітку. В міру спадання рівня води площа суші серед гірської водойми збільшується. Кінець літа і початок осені – час, коли площа озера зменшується приблизно до 4,5 гектара. У той час довжина острова може сягати до тридцяти метрів, а ширина – десяти. Він має яйцеподібну форму, а рельєф нагадує гору з видовженим хребтом.

Острів Синевирського озера – це вершина підводного хребта, який розділяє котловину водойми на дві западини. Найімовірніше, що він виник тоді ж, коли й сама водойма. Групою вчених Інституту геології і геохімії горючих копалин НАНУ під керівництвом доктора геолого-мінералогічних наук В. Колодія у 1982 – 1984 роках проведено повномасштабні дослідження Синевирського озера. Науковці стверджують, що воно утворилося внаслідок гірських зсувів у післяльодовиковий період, приблизно 10 – 11 тисяч років тому.

Хоча вчені дали відповідь на питання щодо виникнення гірського озера, в народі міцно закріпилися легенди, які переповідають зовсім інше. І острів у них фігурує яскравим образом.

Найбільш поширеною є легенда про кохання дочки графа Сині і бідного вівчаря Вира. На останнього у глибокій ущелині слуги графа скинули велетенський камінь,

який розчавив хлопця. У відчаї і горі Синь спустилася в ущелину, сіла на брилу і гірко плакала, а від її сліз утворилося ціле озеро. Легенда стверджує, що острів серед Синевира є саме тим каменем, який скинули на Вира.

У іншій легенді йдеться про чоловіка, якого доля закинула далеко, аж до моря. На схилі літ, будучи німичним, йому закортіло дізнатися, що діється у його рідних горах. Чоловік попросив море піднятися у вир, полетіти в Карпати і хоча б одним оком подивитися на них та все переповісти йому. Море послухалося. Та так здивилося на красу гір, що впало в глибоку ущелину і залишилося у ній донині. Легенда запевняє, що Синевирське озеро і є морським оком, а острів – його зіницею.

Безумовно, легенди – вагоме надбання нашого фольклору, як і Синевир зі своїм островом – цінна природна спадщина не лише української землі. У 2005 році озеро отримало статус Рамсарського угіддя, що авторитетно підтверджує міжнародне значення цього об'єкта.

P.S. То ж яка емоція торкається почуттів сучасних мандрівників при зустрічі з островом Синевирського озера? Хай це будуть ваші власні емоції, про які варто не читати, а радше пережити їх...

Острів Синевирського озера

ТАМ, ДЕ ОПІР КРУТО В'ЄТЬСЯ...

ОБ'ЄКТИ ГЕОТУРИЗМУ

УТВОРЕННЯ ГЛИБОКОВОДНИХ СИСТЕМ У БАСЕЙНАХ ГЕОЛОГІЧНОГО МИНУЛОГО УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

*Лариса ГЕНЕРАЛОВА,
кандидат геологічних наук,
доцент, Львівський
національний університет
імені Івана Франка;
Олег ГНИЛКО,
доктор геологічних наук,
Інститут геології
і геохімії горючих копалин
НАН України,
м. Львів*

Останні десятиліття в світі й Україні активно розвивається геотуризм. У проєкті, який було реалізовано в 2012–2014 рр. на території Польщі та України, описано цікаві з туристичної точки зору геологічні об'єкти. Ці дослідження мають актуальний для сьогодення напрямок. З кожним роком з'являється інформація про нові геологічні об'єкти, які можуть бути включені до геотуристичних трас, або розширюються пізнавальні риси відомих атракцій. Одним з геологічних об'єктів є Святославський кар'єр. Він знаходиться в пригірловій частині р. Орява, лівого допливу р. Опір на околиці м. Сколе. Кар'єр є геологічною пам'яткою [4] та об'єктом екскурсій Карпато-Балканської геологічної асоціації (КБГА) [13]. Північна околиця Гребенівського навчального полігону, де останнім часом у повному обсязі проходять геологогнімальну практику студенти другого курсу Львівського національного університету імені Івана Франка та інших вузів. У стінці кар'єру протяжністю 300 м відслонюється товща товсто-, середньо-, тонкоритмічного флішу. Моноклінальне залягання порід переважно верхньокрейдової (сенонсько-нижньопалеоценової) стрийської світи характеризується південно-західними азимутами

падіння під кутами 40–45°. Стрийська світа, відслонена в кар'єрі, уверх за течією р. Орява до с. Коростів наросується середньо-верхньопалеоценовою яменською, нижньоєоценовою манявською, нижньо-середньоєоценовою вигодською, середньо-верхньоєоценовою бистрицькою світами та олігоцен-міоценовою менілітовою серією скиби Парашка Скибового покриву [2].

Вивченню флішових утворень в Українських Карпатах присвячено багато публікацій. Методичну спрямованість щодо дослідження і діагностики літодинамічних типів флішових утворень має низка праць [1, 3, 5, 6, 12, 14–16]. Метою нашого дослідження є коротка характеристика літодинамічних типів флішових відкладів на прикладі головних структурно-текстурних рис стрийської світи Святославського кар'єру в Скибовому покриві. Вивчені літотиби притаманні флішовим утворенням Українських Карпат.

Для досягнення мети необхідно було виконати такі завдання: пошарово вивчити природні розрізи Святославського кар'єру; розпізнати і діагностувати структурно-текстурні ознаки розрізів флішових утворень стрийської світи Святославського кар'єру і на цій основі виокремити літодинамічні типи; порівняти виявлені літодинамічні типи з модельними; інтерпретувати і типізувати седиментаційні потоки, продуктами яких були виявлені літодинамічні типи; реконструювати механізм і умови осадонагромадження цих відкладів та палеобатиметрії басейну осадонагромадження за виявленими літодинамічними типами.

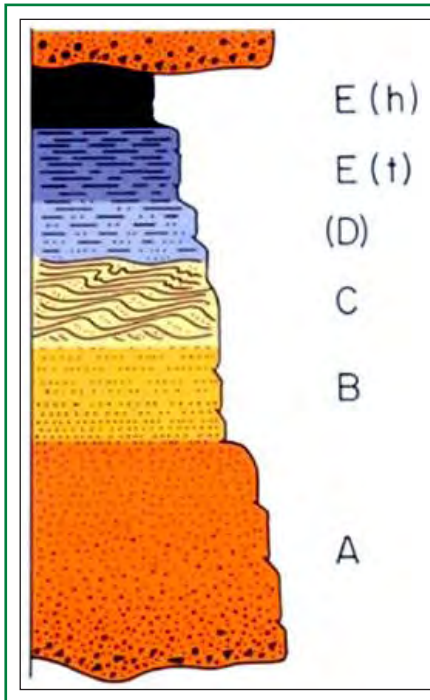
Методичною основою дослідження є принцип актуалізму. У цьому контексті для вивчення осадових порід був застосований метод фаціального, зокрема седиментологічного аналізу, який передбачає пошарове вивчення у відслонених розрізах відкладів насампе-

ред осадових текстур і структур, які несуть інформацію про давні процеси осадонагромадження.

Поняття «літодинамічний тип» не ідентичне терміну «фація». Фація містить утворення різних літодинамічних типів. У той же час літодинамічний тип може зустрічатися в різних фаціях. Поняття «літодинамічний тип» ґрунтується на основі типізації седиментаційних потоків, які їх породжують. Ідентифікація цих потоків має пряме генетичне значення.

Згідно з сучасними класифікаціями [10,11,16,17], головні групи літодинамічних типів відкладів вказують на умови осадонагромадження в позашельфових океанічних областях [9, 15] завдяки відкладанню з субвертикальних седиментаційних потоків (пелагіти і геміпелагіти); перевідкладанню гравітаційних осадів (гравітати: турбідити, грейніти та дебрити); відкладанню з придонних течій (контурити). У флішових відкладах найбільш поширені турбідити.

Турбідити – продукти високощільнісних суспензійних (каламутних, турбідитних) потоків. Це – найпоширеніший літодинамічний тип у фліші. Виділяють три їхні різновиди: грубозернисті, середньозернисті та дрібнозернисті. «Класичні» середньозернисті турбідити характеризуються секвенцією (циклитом) текстурних елементів (інтервалів, класів, підрозділів) А. Боума, які діагностуються в межах одного шару (див. рис. на стор. 22). Елемент T_a – псамітовий (гравійно-псамітовий) інтервал з масивною або прямою градаційною шаруватістю, при якій зверху породи стають більш дрібнозернистими. Цей інтервал утворюється завдяки швидкому випаданню піщинок з турбулентного потоку на початку його гальмування. Інтервал T_b – нижній елемент з паралельною (планарною) шаруватістю. Він утворюється при взаємодії

турбулентного потоку і гальмування піщинок дном. Інтервал T_c – пісковики з різними текстурами: скісною, конволотною, хвильовою шаруватостями. Названі текстури генетично пов'язані з гальмуванням турбулентного потоку. Скісна шаруватість утворюється на морському дні при русі потоку. Висхідні хвильові брижі утворюються при сильній течії, яка наминає хвилі піщаного матеріалу. Конволютна шаруватість має різне походження. Вона, зокрема, пов'язана з деформацією нелітфікованого осаду при витисканні з нього води. В деяких випадках конволютна шаруватість може бути обумовлена деформаціями осадів, завдяки руху шару, який залягає вище, в процесі його формування. Інтервал T_d – верхній паралельношаруватий інтервал. Складається з тонкозернистих порід (алевролітів) з паралельною шаруватістю. Породи утворюються при випаданні частинок з суспензії без тертя з нижче залягаючими елементами [8–11, 16, 17].

Інтервал T_e – пелітовий гомогенний елемент. Інтервал T_e поділяється на підрозділи $E(t)$ і $E(h)$ – турбидитові мули, глини (аргіліти) і підрозділ $E(h)$ – геміпеллагічні мули, глини (аргіліти, мергелі, вапняки) [8, 17]. Підрозділ $E(t)$ – це шар глин, який акумулюється з турбидитного потоку в кінці його існування. Підрозділ $E(h)$ – це фонові геміпеллагічні осаді (звичай глини, карбонатні або кремєністі аргіліти та сланці мули породи сланці).

Вважається, що описана модельна секвенція А. Боума відкладається з одного турбидитного потоку, що поступово слабшає. В природних розрізах з цієї послідовності часто випадають нижні чи верхні елементи (інтервали, класи). Подібні відклади суспензійних потоків є дуже поширеними у карпатському фліші, де трапляються середньозернисті «класичні» турбидити з повним набором текстурних елементів цикліту А. Боума типу T_{abcde} . Вони, по суті, складають основну частину товщ середньоритмічного флішу Карпат, хоча текстури А. Боума в них бувають неповні або не чітко виражені. Якщо шари піску сильно обводнені, то їхня щільність стає меншою, ніж у залягаючих вище осадів. У цьому випадку формуються діапирові утворення, відбиттям яких є полум'яподібні текстури.

Контурити – відклади океанічних глибоководних течій, які пов'язані із зануренням холодних приповерхневих вод у високих широтах. Ці течії дуже повільні, їхня швидкість менше 2 м/с. Вона збільшується під дією сил Каріоліса, які зміщують водні маси в західному напрямку, формуючи контурні течії. Можуть вимивати русла, борозни, переносять дрібнозернистий осад, утворюють брижі, формують крупні вдовжені осадові тіла потужністю іноді до перших кілометрів. Біля підніжжя континентального схилу контурити перешаровуються з турбидитами. Серед сучасних відкладів виділяють два ти-

пи контуритів: мулісті і піщані [8,11]. Мулісті контурити – це масивні, іноді лінзовидні, погано сортовані алевроліти глини або глинисті алевроліти. Вони близькі за своїми характеристиками до геміпеллагітів. Піщані (алевролітові) контурити утворюють тонкі шари потужністю до 25 см. Їхня текстура може бути масивною з елементами горизонтальної, скісної, градаційної (прямої та/або зворотної). Структура тонко- і дрібнопсамітова з домішками алевролітових зерен. Сортування зерен каркасу погане. Контакт між шарами, які обмежують контурити, найчастіше різкий.

Грейніти є утвореннями грязьокам'яних (мулісто-уламкових) потоків, які переміщені під дією гравітації вниз підводними схилами. Вони мають масивні або пудингові текстури. Дебрисні потоки супроводжують великі осуви, сукупність яких утворює олістоформи. Їм властиві хаотичні і неясношаруваті текстури з включеннями уламків різного розміру у глинистому (терігенному або хемогенному) матриці.

Пеллагіти – осаді, які утворилися при повільному вертикальному опусканні часточок з біологічно активного поверхневого шару океанічних вод. Швидкості осадконагромадження малі (менше 5 мм за 1000 літ). Текстури утворень гомогенні або горизонтально шаруваті. В формуванні геміпеллагітів приймає участь матеріал, який знесений з шельфу.

Секвенція (цикліт) Боума для середньозернистих турбідитів; Святославський кар'єр

За класифікацією Д. Стоу [11] виділено сім класів літодинамічних типів. Серед них класи А–Е за гранулометриєю, F – за внутрішньою упорядкованістю, G – за складом. Клас F – представлений хаотичними, переважно осувними утвореннями (в тому числі крупними осувними тілами – олістостромами). Клас G включає пелагічні біогенні утворення, вапнякові, кременисті та глинисті утворення і різні пелагіти.

Результати. Святославський кар'єр дає змогу вивчити особливості будови стрийської світи, яка поділяється на три підсвіти. Світа складена класичними різношаруватими турбідитами, які чергуються з глинистими і мергелястими (гемі) пелагітами. Нижньострийська підсвіта (потужністю 120–130 м) представлена середньоритмічним, рідше товстори́тмічним, флішем, що складається з перешарування пісковиків, алевролітів, аргілітів, іноді мергелів. Вона відслонюється на північний схід від Святославського кар'єру в руслі р. Опір. Пісковики середньою потужністю 0,2–0,5 м, місцями досягають потужності 0,9–1,3 м. Пісковики поліміктові, їх каркас містить багато кварцу, присутня слюда (мусковіт) та уламки порід. Часто зустрічаються необкатані уламки вугілля розміром до 1,0 см. Вони нерідко тяжіють до поверхні шарів пісковиків. Пісковикам і аргілітам нижньострийської підсвіти притаманні літодинамічні текстури секвенції (цикліту) Боума T_{abcd} загальною потужністю 1,5 м. Аргіліти і мергелі $E(h)$ мають геміпелагічне походження. Товстошаруваті циклїти (потужністю до 2,3–2,5 м) перешаровуються з пачками тонкоритмічних циклїтів. Товстошаруваті циклїти мають текстури Боума T_{abc} та T_{ab} . Елемент А характеризується градаційною або масивною текстурою і представлений грубозернистими пісковиками або дрібнозернистими гравійними жорствяниками (потужністю 0,2–0,5 м). Вище елемента А спостерігається елемент В з чітко горизонтально шаруватою текстурою (0,3–0,5 м). Він догори нарощується інтервалом зі скісною, іноді конволютною шаруватістю. Структура порід в інтервалах В та С поступово змінюється від крупно-середньозернистих до тонкозернистих пісковиків. У підшві циклїту фіксу-

ються механогліфи типу жолобкових та язичкових слідів палеотечій, слідів осування та вкорінення. Інтервал D часто редукований. Він представлений горизонтально шаруватим алевролітом (0,1 м). Інтервал $E(f)$ представлений зеленкувато-сірими аргілітами (0,03–0,1 м). Пачки тонкоритмічних циклїтів складаються дрібнозернистими пісковиками, алевролітами, аргілітами. Псаміти і алевроліти мають паралельну і скісну шаруватість, що дає змогу схарактеризувати їх як циклїти з текстурями. T_{cde} та T_{de} . Елементи $E(t)$ та $E(h)$ представлені аргілітами і мергелями з тонкогоризонтальною чи масивною структурою.

Вище за течією р. Опір відслонюються середньострийська підсвіта (250–300 м). Вона характеризується збільшенням потужності псамітів до 1,2–1,7 м. У східній частині Святославського кар'єру вони середньо- та товстошаруваті. Пісковики є складовою частиною турбідитів з текстурами секвенції (циклїтів) Боума T_{abc} та T_{ab} потужністю до 2,5–2,7 м. Елемент А займає від 30 до 70% шару турбідиту. Він має найчастіше градаційну, іноді масивну текстуру. Структура елемента А змінюється від гравійної (жорствяної), грубопсамітової до середньопсамітової. Сортованість матеріалу каркаса близько підшви турбідиту погана. Каркас поліміктовий. Він складається з кварцу (70–80%), кременів (5%), польових шпатів, мусковіту (5%), уламків гірських порід (10%: зелених і фіолетово-червоних філітів, сірих вапняків, кварцитів, темно-сірих пісковиків, метаморфічних сланців, аргілітів), глауконіту (3%). Тип цементації базальний, іноді прямого дотику. Цемент залисто-глинистий, кременисто-глинистий, глинисто-карбонатний. У підшві інтервалу А секвенції А. Боума фіксуються сліди розмиву, часто у вигляді жолобкових механогліфів, які є слідами турбідитних течій і волочіння. Іноді елемент А з розмивом перекриває горизонти дебритів або олістостром. Дебрити представлені гравійними жорствяниками та дрібними конгломератобрекчіями. Горизонти олістостомів мають неясно шаруваті, з елементами колобкових та «снігової кулі», текстури глинистого матриксу, в який включені олістоліти різного розміру і складу. Потужність їх становить перші метри.

Догори елемент А заміщується інтервалом В (0,5–0,7 м), який характеризується паралельною горизонталь-

ною шаруватістю. Структура пісковика інтервалу крупно-середньозерниста. Сортованість матеріалу каркаса середня, або добра. Вище за інтервал В виявляється інтервал С (потужність 0,2–0,3 м). Він має скісношаруваті текстури, текстури хвильової висхідної брижі, іноді конволютну шаруватість. Деякі потужні псаміти турбідитів мають поодинокі уламки вугілля розміром до декількох сантиметрів. Шари пісковиків часто амальгамовані («зліплені», зближені). Вони позбавлені прошарків аргілітів. Іноді поверхні амальгамації представлені різкою зміною структури псамітів та дрібних песфітів або наявністю прошарків (горизонтів) з уламками (кластами) аргілітів. Алевроліти підсвіти мають горизонтальну та скісну шаруватість. Найчастіше характеризують інтервал С або D. Тонкошаруваті турбідити наділені елементами секвенції Боума T_{cde} та T_{de} . Паралельношаруваті аргіліти інтервалу $E(f)$ мають сірий та зеленкувато-сірий колір. Їхня потужність – перші сантиметри – перші десятки сантиметрів. У нижній частині підсвіти інколи відмічається інтервал $E(h)$, потужністю до 1,0–1,5 см, представлений червоним аргілітом. Товстошаруваті турбідити іноді чергуються з середньшаруватими алевропсамітами (0,5 м). Структура алевролітова і дрібнопсамітова. Текстура тонкошарувата. Для каркасу теригенних порід властива добра сортованість і висока структурна зрілість уламкового матеріалу. Контакти з іншими літодинамічними типами різкі і чіткі. Ці ознаки характерні для контуритів. Крім контуритів, відмічено шари грейнітів: дебрити та олістостроми.

У верхній частині Святославського кар'єру спостерігаються утворення верхньострийської підсвіти (100–150 м), яка поступово нарощує середньострийську. Верхньострийська підсвіта представлена середньо- і тонкоритмічним флішем, в якому фіксуються дрібнозернисті турбідити з текстурами секвенції Боума T_{cde} , T_{de} . Дрібнозернисті турбідити представлені середньо-дрібнозернистими пісковиками, алевролітами, аргілітами. Потужність шарів пісковиків і алевролітів від 0,01–0,2 м до 0,3–0,5 м. Потужність пачок аргілітов коливається від 0,02–0,15 м до 0,3 м. У розрізі підсвіти переважають аргіліти. Дрібнозернисті турбідити ритмічно-циклічно перешаровуються з геміпелагітами, представленими аргілітами та мергелями. Кількість пісковиків в цій під-

світі не перевищує 50% на відміну від середньо- і нижньострийської підсвіти, де кількість псамітів коливається від 65 до 80%. Пісковики мають середньо-дрібнозернисту структуру. В їх підшві спостерігаються механогліфи – жолобкові знаки та сліди волочінь. Відсортованість каркаса пісковиків змінюється від поганої в підшві шару – до середньої вгорі його. Градаційність в пісковиках відсутня. Псаміти характеризуються текстурами Боума T_{cde} , T_{de} , іноді T_{ae} . Ступінь відсортованості в алевролітах кращий, ніж у пісковиків. Алевроліти не мають вираженої градаційної текстури. В турбідитах, де вони домінують, переважають текстури T_{cde} , T_{de} . Для аргіліти характерне зеленкуватосіре, блакитно-сіре $E(t)$ та темно-сіре, іноді вишнево-червоне, $E(h)$ забарвлення. Текстури паралельно шаруваті, або гомогенні. Аргіліти трактуються як геміпелагіти та пелагіти. Вірогідно, зеленкуватосірі аргіліти формуються з ослаблених дистальних турбідитних потоків, а червоні аргіліти є фоновими відкладами і утворювались з субвертикальних потоків «частинка за частинкою».

По лівому борту р. Орява, за 1 км від гирла ріки, нижче моста відслонюються виходи строкатоколірного горизонту (30–40 м), представлені тонкоритмічним флішем – дистальними турбідитами і геміпелагітами, що належать яремчанському горизонту ямненської світи (див. фото внизу).

Отже, породи, представлені в Святославському кар'єрі, мають ритмічно-циклічне чергування пісковиків, алевролітів, аргілітів, мергелів. Для

них характерні структурно-текстурні інтервали секвенції А. Боума, що дає змогу зачислити породи до турбідитів. Тут чітко встановлюються всі елементи (інтервали) секвенції. Крім турбідитів, є відклади геміпелагітів і пелагітів, які перешаровуються з турбідитами. Геміпелагіти містять переважно глибоководну фауну дрібних форамініфер, яка вказує на те, що осади нагромаджувались нижче лізокліни, тобто глибин більших за 2500–3000 м [7]. Розріз стрийської світи, в якому виділяють три підсвіти, за літодинамічними особливостями можна зіставити з ідеалізованим глибоководним конусом виносу (феном), який локалізувався в підніжжі Карпатського сегмента давньої континентальної околиці океану Тетис [3,5]. Нижньострийська підсвіта представлена тонкошаруватими турбідитами нижнього фену, грубошаруваті турбідити характеризують літодинамічні типи розподільчих каналів (глибоководна канална система і пов'язані з ними зони, за [8, 17]) та лопастевидних виносів середнього фену, тонкоритмічні турбідити та геміпелагіти належать верхньому конусу (відклади рівнини басейну).

Наукова новизна і практична значимість. Використання методів седиментологічного аналізу з виокремленням і вивченням літодинамічних типів переважно верхньокрейдової (сенонсько-нижньопалеоценової) стрийської світи дає змогу не лише реконструювати геологічні процеси, складати ретроспективні моделі еволюції утворень і структур Скибового покриву в спо-

руді Українських Карпатах, але й брати участь у прогнозуванні просторово-вікового поширення літофацій, що необхідно для пошуків корисних копалин. Перше не менш важливе ніж друге, особливо для геотуризму.

Дослідження Святославського кар'єру, уніфікування та формалізація геологічних даних може зробити його ефективним для використання на державному рівні як об'єкт науково-пізнавального геотуризму та геологічних практик для вузів України і зарубіжжя. Розрізи кар'єру є інформативними, ілюстративними та доступними для ознайомлення. Це робить їх цікавими з точним зору використання для засвоєння теоретичних і методологічних основ геології, літології, седиментології. Генетичні інтерпретації осадових послідовностей на основі принципів актуалізму, вивчення прийомів фаціального аналізу та встановлення обстановок осадо-нагромадження знайомить дослідників з процесами формування осадової оболонки земної кори.

Висновки. У результаті проведеного седиментологічного аналізу Святославського кар'єру дослідники отримують змогу ознайомитись з літодинамічними типами відкладів давніх глибоководних осадових систем в структурі палеобасейнів Українських Карпат. Вони представлені гравітатами, пелагітатами і геміпелагітатами, контуритатами. Відповідно до сучасних уявлень такі літодинамічні типи акумулюються в позашельфових приконтинентальних океанічних областях і трансформуються у флішові утворення. Стрийська світа, яка поширена у Святославському кар'єрі, ділиться на три підсвіти та складена літодинамічними типами, які є «класичними» різношаруватими турбідитами, що перешаровуються з глинистими та мергелистими геміпелагітатами. Відклади стрийської світи Скибового покриву Українських Карпат характеризуються структурно-текстурними ознаками, які свідчать, що вони є літифікованими продуктами діяльності, переважно, турбідитних потоків різної густини, а місцями грязекам'яних потоків, придонних течій та фонового геміпелагічного осадження. Сказане є вагомим підставою для того, щоб включити Святославський кар'єр у речовинно-інформаційний банк геологічних даних як науковий та геотуристичний об'єкт.

Тонкоритмічний фліш (Яремчанський горизонт)

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабошкин Е.Ю. Практическая седиментология. Терригенные резервуары.
2. Пособие по работе с керном. – Тверь: Издательство ГЕРС, 2011. – 152 с.
3. Геологическая карта Украинских Карпат и прилегающих прогибов масштаба 1:200 000 / [В.С. Буров, О.С. Вялов, С.П. Гавура и др.]; под ред. В. А. Шакина. – Киев: Мингео УССР, 1976. – 6 л.
4. Геологічна палеоокеанографія океану Тетіс / Ю. Сеньковський, К. Григорчук, В. Гнідець, Ю. Колтун. – К.: Наук. думка, 2004. – 172 с.
5. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / В.П. Безвинний, С.В. Білецький, Д.С. Гурський, О.Б. Бобров та ін.; За ред. В.І. Калініна, Д.С. Гурського, І.В. Антакової. – К.: ДША, 2006. – т.1. – 320 с.
6. Гнилко О.М. До геологічної палеогеографії північно-західної частини Українських Карпат (басейн верхньої течії р. Дністер). Рання крейда-еоцен. / О.М. Гнилко, Б.М. Слотюк // Геологія і геохімія горючих копалин – 1993. – № 2–3 (84–85) – С. 80–86.
7. Гнилко О.М. Про седиментаційні процеси формування флішових відкладів Українських Карпат / О.М. Гнилко // Зб. наук. праць Ін-ту геол. наук НАН України. – К., 2010. – Вип. 3 – С. 32–37.
8. Гнилко О.М. Мелкие фораминиферы палеоценовых обложений украинского сегмента Внешних (Флишевых) Карпат / О.М. Гнилко, С.Р. Гнилко // Современная микропалеонтология: Труды XV Всерос. микропалеонтол. совещ., 12–16 сент. 2012 г., Геленджик. – М., 2012. – С. 59–63.
9. Глубоководные осадочные системы: объёмные модели, основанные на 3D сейсмозаземке и полевых наблюдениях / Никишин А.М., Альмендингер О.А., Митюков А.В., Посаментьер Х.В., Рубцова Е.В. Под ред. А.М. Никишина. – М.: МАКС Пресс, 2012. – 112 с.
10. Кеннет Дж. Морская геология. М.: Мир, 1987. Т. 1. – 384 с., Т. 2 – 397 с.
11. Мурдмаа И.О. Фации океанов. – М.: Наука, 1987. – 303 с.
12. Обстановки осадконакопления и фации. В 2-х т. Пер. с англ.; – Т. 2. Под ред. Х. Рединга. – М.: Мир, 1990. – 384 с.
13. Пилипчук А.С. О принципах выделения литофаций в Карпатском флише / А.С. Пилипчук, Л.М. Рейфман // Геология Советских Карпат. – Киев: Наук. думка, 1989. – С. 156–162.
14. Путеводитель тектонической, стратиграфической и седиментологической экскурсий XI Конгресса Карпато-Балканской геологической ассоциации / [Буров В.С., Бызова С.Л., Вялов О.С. и др.]; под ред. О.С. Вялова, В.В. Даныша, Я.О. Кульчицкого. – К.: Наук. думка, 1977. – 116 с.
15. Рейнек Г.-Э., Сингх И.Б. Обстановки терригенного осадконакопления (с рассмотрением терригенных кlastических осадков). – Пер. с англ. – М.: Недра, 1981. – 439 с.
16. Селли Р.Ч. Древние обстановки осадконакопления. – М.: Недра, 1989. – 294 с.
17. Einsele G. Sedimentary Basins: evolution, facies and sediment budget. – Berlin: Springer – Verlag, 1992. – 615 p.
18. Posamentier H.W., Walker R.G. Deep-Water Turbidites and Submarine Fans Facies
19. Models Revisited. SEPM Special Publication № 84, 2006. – P. 1–122.

БОГ ВИБАЧАЄ ЗАВЖДИ, ЛЮДИНА – ІНОДІ, ПРИРОДА – НІКОЛИ!

РАХІВ (у Географічному центрі Європи) розташований під найвищою точкою України горою Говерла – 2061 метр над рівнем моря.

Цікаво, що світлина Рахова (див. першу сторінку кольорових вкладок), зроблена мною в урочищі Глемея Рахів-Берлибаського ПНДВ Карпатського біосферного заповідника й розміщена у Фейсбуці, всього за декілька днів отримала близько трьох тисяч лайків. А хтось, коментуючи її, сказав: яка неймовірна краса!

Ми ж, перефразовуючи відомі слова Володимира Висоцького, додамо: краще гір можуть бути лише гори, на яких людина ще не побувала.

Бо там, де людина вже «побувала», своїм багаторічним непродуманим господарюванням та надмірним використанням природних ресурсів давно порушила екологічну рівновагу. Як результат – руйнується не тільки ця краса, а втрачаються унікальні природні й культурні цінності, формуються катастрофічні стихійні явища (паводки, ерозії ґрунтів, епідемії, безводдя тощо).

Тому у багатьох із нас виникає питання: як зберегти у самісньому центрі Європи цю неймовірну красу? І яким чином можна взагалі досягти гармонії Людини і Природи?

У цій непростій ситуації Людині потрібно зупинитись, оглянутись та задуматись й запам'ятати, зокрема, проголошені нещодавно Папою Римським Франциском надзвичайно актуальні слова: «Господь Бог вибачає завжди, людина – іноді, природа – ніколи!».

У такому контексті цікавим для роздумів може бути

й коментар із цього приводу у соцмережах ветерана природоохоронної справи, першого виконуючого обов'язки директора Карпатського державного заповідника Тараса Олексіва (1970 р.) із Надвірної. «Золоті слова сказав Папа Римський Франциск, – пише пан Тарас. – Над цими словами мають задуматися в першу чергу очільники держав. Вони повинні на рівні ООН прийняти такий закон або закони, щоби через міжнародний суд ООН могли впливати на керівників тих держав, які знищують природу. Надмірна вирубка лісів та надмірні викиди промисловістю вуглекислого газу вже призвели до порушення балансу між киснем і вуглекислим газом в повітрі, що спричинило до глобального потепління та сухості повітря. Надмірне засмічення планети хімічними відходами разом з потеплінням призвело до розмноження вірусів і до катастрофічного збільшення вірусних захворювань. Про що це говорити? Це говорить про насування Апокаліпсису, який давно передбачали. Природа регулює. Якщо вона страждає, то шукає ворога, через якого вона страждає. І якщо цей ворог є людина, тобто – біологічний вид, який порушив рівновагу в природі через необізнаність, зазнайство, чи захланність, то треба з цим біологічним видом щось робити. Мабуть, відрегулювати його чисельність. Тому найкраще, щоби цей біологічний вид, якому Бог дав розум, сам знайшов вихід із стану, до якого він призвів Матінку Природу».

Федір ГАМОР

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ НА ТЕРЕНАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

*Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук,
доцент,
Міністерство захисту
довкілля та природних
ресурсів України,
Державна екологічна
академія післядипломної
освіти та управління,
м. Київ*

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, яка затверджена Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 р., було передбачено збільшення площі земель природно-заповідного фонду, як її «зеленого» каркаса, до 10,4% (сучасний відсоток національних парків у Новій Зеландії), а площу мережі загалом до рівня, достатнього для забезпечення екологічної безпеки країни. Програма, як це часто в нас трапляється, залишилася невиконаною. І сьогоднішній відсоток заповідності в Україні складає тільки 6,61, але зі значними коливаннями по адміністративних областях – від 2,26% (Вінницька обл.) до 15,72% (Івано-Франківська обл.) [19].

Згідно із Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України» площа природно-заповідного фонду (ПЗФ) має бути збільшена до 15% до 2020 р. [6]. Це завдання передбачено вирішувати як розширенням площ уже існуючих територій та об'єктів ПЗФ, так і створенням нових, чому має передувати виявлення перспективних для заповідання територій, обстеження їх та підготовка наукових обґрунтувань. Слушно зауважити, що оптимальний «процент заповідності» знаходиться (як вважають деякі вчені) десь у межах 30–40% від загальної території країни [1].

За умови недостатності площі для виконання таких «надзавдань» на перше місце виходить питання репрезентативності мережі природно-заповідних територій та об'єктів. Тобто наскільки вони у своїй сукупності можуть представляти природу збережених і віртуальних (тих, які могли б бути на місці сучасних антропогенних) ландшафтів території їх охоплення (мережі). Оцінка, наперед зазначимо, такої репрезентативності ландшафтів на територіях ПЗФ може здійснюватися перш за все за «сивобородим» критерієм еталонності (використовуючи, ясна річ, біогеографічні критерії).

Існуюча мережа ПЗФ створювалась переважно для охорони рідкісних рослин і тварин. Однак, якщо виходити з ідеї про те, що в сучасних умовах природно-заповідний фонд має стати ядром екологічного каркаса території, то першочерговим завданням стає необхідність збереження ландшафтного різноманіття ПЗФ України.

Загалом термін «ландшафт» походить від німецького «die Landschaft» і дослівно означає «пейзаж», чи «краєвид». Як науковий, близький за семантикою до слів «край», «країна», його використав ще у 1805 р. вчений Г. Гомейер. На сьогодні склалася ціла низка синонімів цьому терміну: природно-територіальний комплекс, геоконтекст, геосистема, ландшафтний комплекс тощо. З усіх ознак, властивих ландшафтним комплексам (ЛК), найважливіші: 1) наявність природних компонентів; 2) взаємодія між природними компонентами (яка є земною сутністю ЛК); 3) територіальність (як найважливіша географічна ознака).

Що таке ландшафтне різноманіття? – Дефініція ландшафтного різноманіття має принаймні два аспекти: теоретичний і прагматичний. Визначення сутності ландшафтного різноманіття як історично створеного поєднання інваріантного та варіантного різноманіття достатньо повно й обґрунтовано висвіт-

лено у працях вітчизняних ландшафтознавців (Василенко, 1992; Коржик, 1992, 2001; Гродзинський, Шищенко, 1998; Гродзинський, 1999; Денисик, 1998; Пашенко, 2000; Гриневецький, 2000).

Водночас справедливо зауважено (Гродзинський, 1999), що поняття «ландшафтне різноманіття» має щонайменше чотири різних тлумачення: традиційно-ландшафтне (геокомплексне), антропічне, біоцентричне та гуманістичне. На основі останнього ґрунтується Європейська ландшафтна конвенція, розроблена Радою Європи. У її рамках визнається, що людина має деяку оптимальну межу сприйняття різноманітності ландшафту, вище й нижче якої вона почуває себе некомфортно. Кожний з цих підходів наділений певними перевагами і недоліками, проте сьогодні єдина, чітко визначена концепція ландшафтного різноманіття поки що відсутня.

Зважаючи на стоси списаного паперу з цього питання і обмежуючі рамки статті, висловимо максимально коротко власне бачення розглядуваного поняття. Ландшафтне різноманіття – система геоконтекстів різної таксономії та генезису і, що важливо, сукупність системних (функціональних) зв'язків між ними, виражених (візуально) природними процесами і явищами.

Пізнавальний процес виявлення регіональних ландшафтних комплексів, їх вивчення, наукова систематика та картографування (нанесення на карту меж) називають природно-географічним районуванням. За ступенем систематизації матеріалу виділяють індивідуальне і типологічне природне районування [2; 3].

Індивідуальні ЛК (місцевості, райони) групуються і виділяються на карті за принципом відносної природно-географічної однорідності в типологічній одиниці районування (вид, рід тощо).

Питанням природно-географічного районування України присвячені наукові роботи В.П. Попова, О.І. Ланька,

О.М. Маринича, П.Г. Шищенко, В.М. Пашенка, К.І. Геренчука та інших вчених.

В основу репрезентативності ландшафтного різноманіття на територіях ПЗФ, як було сказано вище, мусимо класти еталонність. Тобто перш за все брати корінні структури ландшафтів (біоценозів). Якщо до уваги приймати корінні зональні рослинні угруповання (фітоценози), то у ПЗФ України їх залишилось близько 16,7%, що дуже мало.

Які ж природні біоценози, як найбільш ранима структурна компонента ландшафту, можуть вважатися корінними для рівнинної, наприклад, частини території України? – Для широколистяної і лісостепової природних зон такими є, зокрема, віковічні українські діброви. Для їх деревостанів характерні високе видове багатство, багатоярусність, різновіковість і мозаїчність. Деяке уявлення про колишні ліси рівнинної частини України можна скласти за залишками понад двохсотрічних пралісів, розташованих у районі Вінниці (урочище П'ятничанська дача, кв. 41) [20].

Історичні свідчення доводять, що в першому тисячолітті такі ліси вкривали майже всю територію лісостепу України. На карті Гійома Левассера де Боплана територія між Дніпром, Тясмином і Россою у XVII ст. вкрита суцільними лісами. На цій же карті, на вододілі Псла і Ворскли, також показані суцільні ліси.

Ерїх Лясота у 1594 р. у басейні Сури і Домоткані (нині Верхньодніпровський р-н Дніпропетровської обл.) відмічав ведмеда, що могло свідчити про значну лісистість цих місць. Для району були характерні дубово-грабові ліси [9].

Сьогодні широколистяних лісів з природним ходом розвитку фізико-географічних процесів залишається все менше. Загалом, окремі їх масиви ще збереглися на Придніпровській височині (район Сміла – Знам'янка, Черкащина), на Волинській височині, на Голоторо-Кременецькому кряжі, у Побужжі (Вінниця – Гайсин), у Придністров'ї (Бершадь – Кодима – Балта), у південно-західній частині Середньоросійської височини [20].

Катастрофічна ситуація склалася зі степами України. Збереглися тільки окремі заповідні осередки. Здається, що ситуація безнадійна і неконтрольована. Справа за помстою природи. Проблем багато. Не про них зараз. Одне

значимо, що жалюгідні, хворі (немає консументів) їх залишки далекі від тих, які вкривали Північне Причорномор'я в епоху кочового господарства (структурний оптимум). Та й в силу природної еволюції (навіть без антропогенного впливу) ці степи не були б такими, якими ми їх бачимо у наших заповідниках.

Виходячи з цього, сьогодні збереження ландшафтного різноманіття треба трактувати не тільки як консервацію «диких» природних територій, а й як профілактику та оздоровлення «хворих» ландшафтів. Тому доцільно включати до природно-заповідного фонду деградовані угіддя і відповідно до наукових обґрунтувань здійснювати відновлення корінних ландшафтних комплексів.

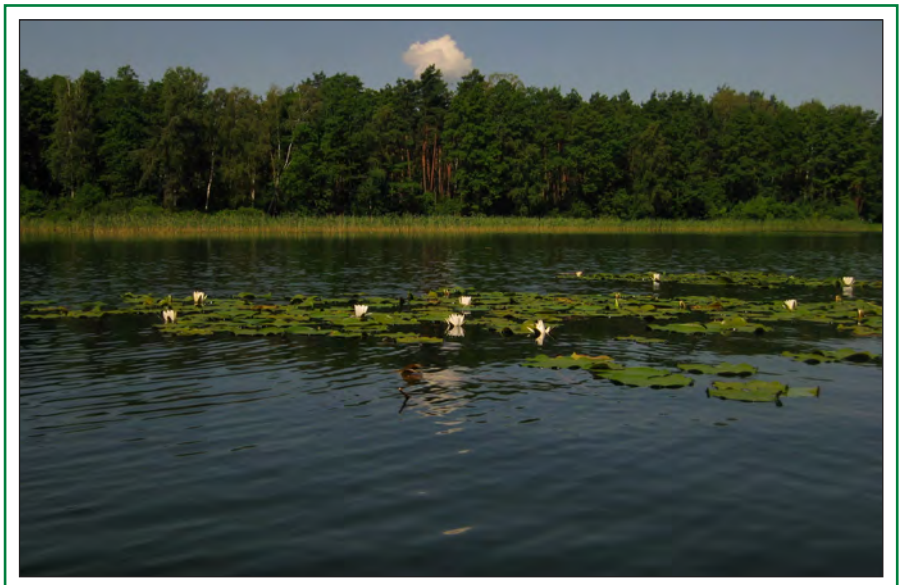
Пропонуючи включати до складу ПЗФ території, які втратили свої природні властивості, виходимо з необхідності не просто зберігати природне середовище шляхом заповідання, а й відновлювати окремі території, які зазнали антропогенного навантаження, перейти від пасивного збереження природних властивостей оточуючого середовища до їх активного відтворення.

Цю особливу територіальну категорію слід відмежовувати від земель, які резервуються для наступного заповідання, за рядом особливостей. Так, відповідно до ст. 55 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» резервуються цінні природні об'єкти і території, тоді як запропонована для включення до ПЗФ категорія таку власність (цінність) вже втратила.

Території, що резервуються, залишаються у віданні землевласників і землекористувачів, а комплекси із втраченими природними властивостями, на нашу думку, необхідно включати до складу заповідних територій і об'єктів з одночасним вилученням в осіб, які ними розпоряджаються. Зарезервовані природні території та об'єкти продовжують використовуватися за цільовим призначенням, тоді як нова категорія територій повністю повинна вилучатися із господарського обігу і будь-якої діяльності у їх межах, окрім відновлювальних і науково-дослідних робіт, захищається.

У контексті сказаного, до слова, значимо, що, як відомо, до природно-заповідного фонду включаються штучно створені об'єкти. Виходить, його (тобто ПЗФ) вже не можна визнати «природним»: цей фонд втрачає свою головну функцію – охорону природи, переслідуючи другорядні цілі – естетичні, культурні, освітні, рекреаційні. Однак, це тема окремої розмови.

На часі (вертаючись до питання щодо фізико-географічного районування) потрібно зауважити, що межі таксонів фізико-географічного районування (ландшафтів) мають в основному розмитий екотонний характер. Це різної (залежно від рангу таксона) ширини перехідні смуги [5]. Та й окремі природно-заповідні території можуть бути розміщені саме на цих перехідних межах. Так, національний природний парк «Дворічанський» у Харківській області знаходиться на

Шацький національний природний парк, озеро Пісочне

НПП «Голосіївський»; НПП «Подільські Товтри»

межі двох природних зон – лісостепу і степу, межею яких тут є р. Оскіл. Правий берег річки, де, власне і розміщений парк, відноситься до лісостепової зони.

Відповідно до фізико-географічного районування України на її території у зоні змішаних лісів виділяють одну фізико-географічну провінцію (край) і шість фізико-географічних областей; у лісостеповій зоні – чотири провінції і 18 областей; у степовій зоні – сім провінцій і 21 область (у північностеповій підзоні – чотири провінції і дев'ять областей, середньостеповій – одна провінція і п'ять областей, у сухостеповій – дві провінції і сім областей); в Українських Карпатах – одна провінція і сім областей; в Гірському Криму – одна провінція і три області.

Всього на території України виділяються 14 фізико-географічних провінцій і 57 фізико-географічних областей, 275 фізико-географічних районів як територіальних (індивідуальних) ландшафтних одиниць, і понад 200 (220) видів ландшафтів як типологічних ландшафтних одиниць [11].

Відповідно до такого нерівнозначного ландшафтного різноманіття нерівномірним є розподіл на території України і її природно-заповідного фонду [7].

Представленість ландшафтів України у ПЗФ залежить у значній мірі від площі територій, які його складають. Оптимальна вона тоді, коли містить всі типові для даного ландшафту морфологічні (складові) частини, зокрема місцевості, урочища. Найповніше ландшафти представлені у межах природних і біосферних заповідників, національних природних парків як найбільших за площею природно-заповідних категорій високого ступеня заповідання. В інших, менших за площею, категоріях ПЗФ, наприклад, у заказниках, пам'ятках природи, заповідних урочищах, представленість ландшафтів неповна, фрагментарна [8].

Тому оцінку представленості ландшафтів у сучасній мережі ПЗФ доцільно робити саме на основі заповідників і парків відповідно до регіональних фізико-географічних теренів – природних зон (підзон), провінцій (країв), ландшафтних областей тощо.

Найбільш представленими в природно-заповідному фонді України є природні ландшафти фізико-географічних гірських країн Українських Карпат (Вододільно-Верховинська ландшафтна область) і Гірського Криму, а також ландшафтні комплекси Західного Поділля, Поліської провінції (краю), зокрема природної області Волинського Полісся. В силу значної розораності лісостепової та степової природних зон (80-90%) їх ландшафтні комплекси (провінції чи краї, області тощо) з відносно простішою ландшафтною структурою менш первинні і тому потребують особливого збереження створені в них природно-заповідні об'єкти.

Поза сумнівом, існуюча територіальна природно-заповідна система, як «зелений» каркас державної екологічної мережі, далеко не відображає оптимальний ступінь її репрезентативності на біосферному рівні ландшафтної організації природного довкілля.

Так, найбільшу частку природно-заповідні території займають у гірських регіонах з досить подібними значеннями в Українських Карпатах і Криму (12,2% і 11,1% відповідно). На другому місці знаходиться лісова зона – мішано-лісова (широколистяні і хвойно-широколистяні ліси – 9% і 7,4% відповідно) [8].

Ландшафтна зона мішаних лісів України (поліських ландшафтів) займає 19% її території. В ній збережено 50% природних рослинних комплексів, з яких 30% – ліси, 10% – луки, 6% – болота. На Поліссі маємо Черемський, Рівненський, Поліський і Древланський природні заповідники, наці-

ональні природні парки – Шацький, Ківерцівський «Цуманська Пуща», «Прип'ять-Стохід», Нобельський, Дермансько-Мостівський, «Мале Полісся», Мезинський і «Деснянсько-Старогутський».

У них найбільш представлені такі види ландшафтів (із 31), як, наприклад, зандрові, моренно-зандрові та алювіальні рівнини з дерново-підзолистими та дерновими глейовими ґрунтами, грабовими суборами і борами.

Зокрема, на території Поліського природного заповідника представлені ландшафтні комплекси слабо дренованих рівнин з дерново-підзолистими ґрунтами, низинними, перехідними і верховими (сфагновими) болотно-дерново-підзолистими, дерновими і торфово-болотними ґрунтами, суборами і борами; прохідних слабо дренованих рівнин з дерново-підзолистими глейовими і дерновими ґрунтами, низовинними торфовищами, вільховими сугрудками. Всі ці ландшафти широко поширені в зоні мішаних лісів, типові для неї.

Загалом, на природно-заповідних територіях широколистяних лісів переважають азональні поліські комплекси з переважанням сосни і болота, а найцінніші ліси зонального типу залишились поза охороною або представлені здебільшого у заказниках і пам'ятках природи місцевого значення [21].

Найменші показники заповідності характерні для лісостепової і степової зон (2,9% і 3,5% відповідно). У лісостеповій зоні, яка займає 34% території України, природна рослинність збереглася на 16%, з них 13% – ліси, 2% – лу-

ки на схилах ярів і балок, 1% – болота і степи [11]. У природних заповідниках: Канівському, «Медобори», «Розточчя» – представлено 7 видів ландшафтів. У «Розточчі», зокрема, це хвилясті лесові рівнини з сірими, темно-сірими лісовими та чорноземними ґрунтами, грабовими дібровами.

У Канівському природному заповіднику представлені сильно розчленовані лесові височини з глянціодислокаціями на юрсько-крейдовій основі з ярами і балками, врізаними у палеогенові породи, з сірими лісовими ґрунтами, грабовими дібровами.

Типові ландшафти центрального лісостепу представлені фрагментами голвно у заказниках. Відсутні, або мало представлені ландшафтні комплекси луків і боліт. Загалом, лісостепові території ПЗФ, особливо на Лівобережжі, репрезентують у переважній більшості долинні і заплавні природні азональні комплекси.

У степовій зоні, яка займає 40% території України, 85% становлять орні землі. Степові природні заповідники – Дніпровсько-Орільський, «Сланецький степ», відділення Українського степового («Кам'яні могили», «Хомутівський степ»), «Крейдяна флора», «Кальміуське»), Луганського («Стрільцівський степ», «Провальський степ», «Трьохізбенський степ», «Станично-Луганське», або «Придінцівська заплава») – на 10 ізольованих ділянках представляють зональний степовий профіль з півночі (заходу) на південний схід.

Так, у «Хомутівському степу» ландшафтний фон утворюють лесові рівнини з чорноземними звичайними мало гу-

мусними і міцелярними у поєднанні з лучно-чорноземним і дерновими глейовими ґрунтами подів. У «Кам'яних могилах» – сильно розчленовані височини з чорноземами звичайними мало гумусними, ярами і балками, врізаними в кристалічні породи, денудаційними останцями.

Ландшафти «Стрільцівського степу» – це сильно розчленовані схили лесових височин і височинні рівнини з чорноземами звичайними мало гумусними, з ярами і балками, врізаними до крейдяних порід. У «Провальському степу» – крупно грядові сильно розчленовані височини з чорноземами звичайними і дерновими щепенюватими ґрунтами на алювії щільних безкарбонатних і карбонатних порід.

У біосферному заповіднику «Асканія-Нова» представлені найтипівіші для Дніпровсько-Молочанської провінції середнього степу слабо дреновані лесові рівнини з чорноземами південними солонцюватими в комплексі з чорноземами і лучними солончакуватими ґрунтами і глессолодами подів.

У Дніпровсько-Орільському природному заповіднику і «Станично-Луганському» («Придінцівська заплава») відділенні Луганського природного заповідника представлені ландшафти заплави, сильно розчленовані схили лесових височин з чорноземами звичайними мало гумусними крутих правих берегів річкових долин, терасові горбисті піщані рівнини з дерновими і дерновопідзолистими ґрунтами, сухими борами і піщаними степами.

Загалом на рівні ландшафтних зон і країв (провінцій) жоден з регіонів не

досягає рівня заповідності у 15%, але для фізико-географічних областей ряд регіонів Українських Карпат і Поділля, Присивасько-Приазовська ландшафтна низовинна область характеризуються показниками, що перевищують 15%, а то й 25%.

Відповідно до принципу «кожному природно-ландшафтному регіону – один біосферний резерват» нині в Україні біосферними заповідниками забезпечені такі біогеографічні регіони, як Українські Карпати – Карпатським, Лівобережний рівнинний – «Асканія Нова», район гірл річок і морського узбережжя (приморська полоса) – Дунайський і Чорноморський, а також Правобережне Полісся – особливого статусу Чорнобильський радіаційно-екологічний [15].

Відтак на сьогодні (у контексті вищесказаного) вже істиною стає природно-географічний постулат: кожний географічний ландшафт, як унікальна річ земного буття (геореал), повинен бути репрезентований природно-заповідною територією.

Тобто, кожна природно-ландшафтна країна, зона, край, область і, навіть, фізико-географічний район, або кожний клас, підклас, тип, вид ландшафтів і т. д. відповідно мають представлятися (у природі) природним чи біосферним заповідником, національним природним чи регіональним ландшафтним парком, заказником, чи, як мінімум, заповідним урочищем.

Це те саме як, наприклад, кожен етно(історико)-географічний регіон (для України – Гуцульщина, Волинь, Галичина, Буковина, Слобожанщина, Поділля тощо) репрезентується (у краєзнавчих музеях) своїми національними костюмами, вишивкою, речами побуту. Він відзначається своїми (регіональними) особливостями архітектури (дерев'яні церкви, сільська забудова), має місцеві звичаї і традиції корінних мешканців тощо. А природно-заповідна територія – це свого роду музей (живий скансен) під відкритим небом.

Однак традиційно склалася закономірність, що більш освоєні людиною (господарські) регіони мають менший процент заповідності. Але фокус питання в тому, чи вони у майбутньому (менш чи більш зримому) можуть бути представлені у природно-заповідному фонді України?

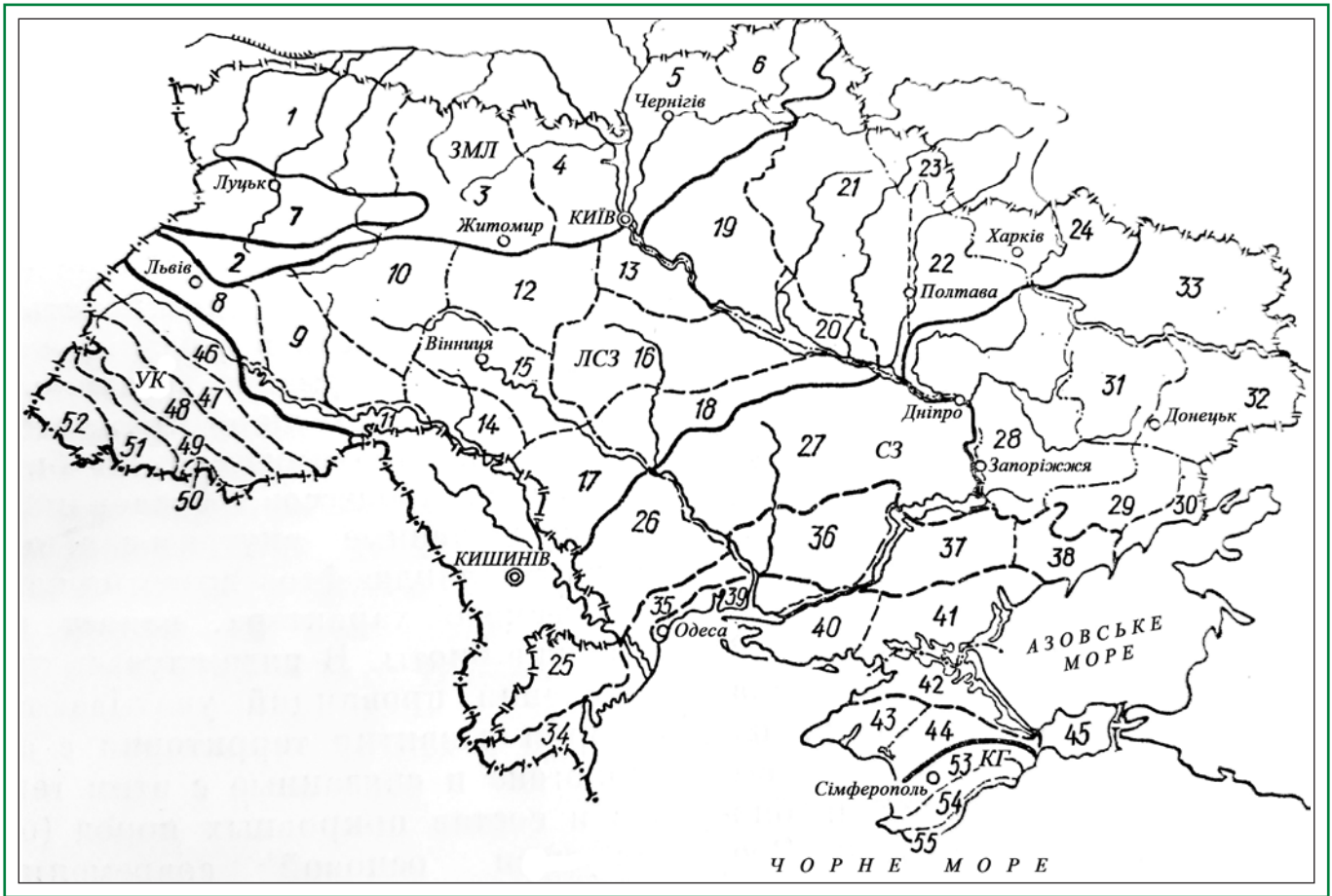

Схема фізико-географічного районування України

Південний захід Східно-Європейської рівнини. Зона змішаних лісів. Поліська провінція (край): 1 – Волинське Полісся; 2 – Мале Полісся; 3 – Житомирське Полісся; 4 – Київське Полісся; 5 – Чернігівське Полісся; 6 – Новгород-Сіверське Полісся. Лісостепова зона. Західно-Українська лісостепова провінція (край): 7 – Волинське лісостепове Опілля; 8 – Розточчя та Опілля; 9 – Західно-Подільський лісостеп; 10 – Північно-Подільський лісостеп; 11 – Прут-Дністровський лісостеп. Дністровсько-Дніпровська лісостепова провінція (край): 12 – Північно-Дніпровський лісостеп; 13 – Київський височинний лісостеп; 14 – Придністровсько-Подільський лісостеп; 15 – Подільсько-Побуззький лісостеп; 16 – Центрально-Придніпровський височинний лісостеп; 17 – Південно-Подільський височинний лісостеп; 18 – Південно-Придніпровський височинний лісостеп. Лівобережно-Дніпровська лісостепова провінція (край): 19 – Північно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп;

20 – Південно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп; 21 – Північний Полтавський лісостеп; 22 – Південний Полтавський лісостеп. Середньоруська височинна лісостепова провінція (край): 23 – Сумський височинний лісостеп; 24 – Харківський височинний лісостеп. Степова зона. Північностепова підзона. Дністровсько-Дніпровська північностепова провінція (край): 25 – Степові відроги Центрально-Молдавської височини; 26 – Степові відроги Подільської височини; 27 – Степові відроги Придніпровської височини. Лівобережно-Дніпровсько-Приазовська північностепова провінція (край): 28 – Орільсько-Конський низовинний степ; 29 – Приазовський височинний степ; 30 – Приазовський низовинний степ. Донецька північностепова провінція (край): 31 – Степові західні відроги Донецької височини; 32 – Донецький височинний степ; 33 – Старобільський степ. Середньостепова підзона. Причорноморська середньостепова провінція (край): 34 – Задністровський низовинний степ; 35 – Дністровсько-

Бугський низовинний степ; 36 – Бугсько-Дніпровський низовинний степ; 37 – Дніпровсько-Молочанський низовинний степ; 38 – Степові південно-західні схили Приазовської височини. Сухостепова підзона. Причорноморсько-Приазовська сухостепова провінція (край): 39 – Приморський низовинний степ; 40 – Нижньодніпровський терасово-дельтовий степ; 41 – Присивасько-Приазовський низовинний степ. Кримська степова провінція (край): 42 – Кримсько-Присиваський низовинний степ; 43 – Тарханкутський височинний степ; 44 – Центрально-Кримський рівнинний степ; 45 – Керченський горбистий степ. **Українські Карпати:** 46 – Передкарпаття; 47 – Зовнішні Карпати; 48 – Вододільно-Верховинські Карпати; 49 – Полонинсько-Чорногірські Карпати; 50 – Рахівсько-Чивчинські Карпати; 51 – Вулканічні Карпати; 52 – Закарпатська низовина. **Кримські гори:** 53 – Передгірний лісостеп; 54 – Головна гірсько-лугово-лісова гряда; 55 – Кримське південнобережне субсередземномор'я.

Тепер розглянемо відповідно до схеми фізико-географічного районування (Маринич, Пащенко, Шищенко, 1985) регіональні ландшафти України (зона, підзона, провінція, область) та існуючі в них природно-заповідні території вищого статусу заповідання (природні і біосферні заповідники, національні природні парки).

Зона мішаних лісів. Поліська провінція (край). Мішано-лісові поліські ландшафти.

Українське Полісся як фізико-географічна провінція (край) зони мішаних лісів включає шість ландшафтних областей (Волинське Полісся, Житомирське Полісся, Київське Полісся, Чернігівське Полісся, Новгород-Сіверське Полісся і Мале Полісся). Основу ландшафтної структури Українського Полісся складають зандрові, моренні і моренно-зандрові рівнини.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Волинське Полісся відзначається різноманітністю ландшафтної структури. На півночі області значні площі займають заплавні лучно-болотні ландшафти. В центральній і південній частинах представлені денудаційні рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами під суборами і сугрудками.

Природні заповідники: Черемський, Рівненський.

Черемський природний заповідник знаходиться на межиріччі Веселухи і Стоходу. Переважають соснові ліси з домінуванням зелених мохів, лишайників, чорниці.

Рівненський природний заповідник відзначається високою заболоченістю (найбільші в Україні болотні масиви).

Національні природні парки: Шацький, «Прип'ять-Стохід», Ківерцівський «Цуманська пуца», «Нобельський».

Шацький національний природний парк представляє типові природні ландшафти лісових і лучно-болотних заплів та озерно-зандрових плоско-низовинних рівнин з евтрофними (низинними) осоковими болотами, суборами і борами.

Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» складається з одного великого, витягнутого вздовж заплави р. Прип'ять контуру, а також багатьох дрібних ділянок лісу. Значної привабливості ландшафтам парку надають елементи еолово-льодовикового рельєфу – піщані дюни.

Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуца» представляє збережений лісовий масив у межиріччі Стиру і Горині у межах Цуманського фізико-географічного району (ландшафту) [23].

Національний природний парк «Нобельський» – значну частину території займають лісові масиви.

Мале Полісся – своєрідна фізико-географічна область посеред лісостепових ландшафтів. У ландшафтній структурі Малого Полісся переважають мішано-лісові і лісостепові природні комплекси.

Національні природні парки: «Дермансько-Острозький», «Мале Полісся».

Національний природний парк «Дермансько-Острозький» тягнеться вузькою смугою між Подільською і Волинською височинами. Це, власне, і сприяє формуванню особливо унікальних ландшафтів території.

Національний природний парк «Мале Полісся». У ландшафтній структурі національного природного парку «Мале Полісся» поєднуються природно-територіальні комплекси лісового (поліського) і лісостепового типів [18].

Житомирське Полісся. У ландшафтній структурі фізико-географічної області значне місце посідають зандрові рівнини на кристалічній основі, з дерново-підзолистими ґрунтами, борами і суборами.

Природні заповідники: Поліський, «Древлянський».

На території **Поліського природного заповідника** представлені ландшафти слабо дренажних рівнин з дерново-підзолистими ґрунтами, суборами і борами.

Територія **Древлянського природного заповідника** – це смарагдово зелені ліси з голубими плесами річок та озер, непрохідними болотами.

У ландшафтній структурі **Київського Полісся** домінують зандрові та алювіально-зандрові рівнини з дерново-слабопідзолистими ґрунтами, борами і суборами, болотами. На півдні ландшафтної області поширена моренно-зандрова рівнина.

Національні природні парки. Національний природний парк «Голосіївський».

НПП «Голосіївський» розміщений на межі двох ландшафтних зон – мішаних лісів і лісостепу [22].

Біосферний заповідник – Чорнобильський радіаційно-екологічний.

Територія **Чорнобильського біосферного радіаційно-екологічного заповідника** характеризується значною диференціацією ландшафтних комплексів. На межиріччях домінують зандрові та моренно-зандрові рівнини.

Ландшафтну структуру території **Чернігівського Полісся** визначають моренно-зандрові і зандрові місцевості з дерново-підзолистими ґрунтами. Типовими для області є «лесові острови» з ознаками північно-степових ландшафтів [11; 12].

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

У ландшафтній структурі **Новгород-Сіверське Полісся** домінують моренно-зандрові рівнини з дерново-середньопідзолистими ґрунтами.

Національні природні парки: Мезинський, «Деснянсько-Старогутський».

НПП «Слобожанський»

Мезинський національний природний парк простягається вздовж правого берега річки Десни і поділений на невеликі ділянки (кластери), представлені лісами, чагарниками, луками, болотами.

Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський» включає ландшафтні комплекси заплави і борової тераси р. Десна, а також Старогутських соснових лісів і боліт.

Лісостепова зона простягається з заходу на схід, від Передкарпаття до західних відрогів Середньо-Руської височини.

Західно-Українська лісостепова провінція (край) включає Волинську і значну частину Подільської височини (Гологори, Вороняки, Кременецькі гори), південно-східну частину Розточчя, Опілля і Хотинську височину. Це найбільш піднята частина лісостепу.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Волинське лісостепове Опілля. Ландшафтна структура області характеризується значним поширенням розчленованих лесових височин з сірими і темносірими лісовими ґрунтами, залишками похідних грабових дібров.

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

Розточчя та Опілля. Домінуючими ландшафтами області є розчленовані лесові височини з сірими лісовими ґрунтами під дубово-буковими лісами.

Природні заповідники: Природний заповідник «Розточчя».

У природному заповіднику «Розточчя» представлені розчленовані лесові височини та денудаційні хвилясті рівнини з сірими, темносірими лісовими і чорноземними ґрунтами. Особливо характерні буково-дубово-соснові ліси.

Національні природні парки: Яворівський, Галицький.

Яворівський національний природний парк. Більшість території вкрита лісами, які в поєднанні з горбогірним рельєфом створюють своєрідне ландшафтне (пейзажне) різноманіття [17].

Галицький національний природний парк розміщений на межі двох природних країн: Українських Карпат (область Передкарпаття) та південно-західної частини Східно-Європейської рівнини [22].

Західно-Подільський лісостеп. Ландшафтну структуру області утворюють передусім розчленовані лесові

рівнини з чорноземами глибокими та опідзоленими, яружно-балкові та горбогірні місцевості з еродованими сірими ґрунтами.

Природні заповідники. Природний заповідник «Медобори».

Природний заповідник «Медобори» розміщений переважно в межах Товтрової гряди. Переважає лісова рослинність. Найбільш поширені дубово-грабові ліси.

Національні природні парки. Національний природний парк «Подільські Товтри» знаходиться у межах Придністровського Поділля [4].

Північно-Подільський лісостеп. У ландшафтній структурі виділяється розчленоване горбогір'я з еродованими сірими лісовими ґрунтами, дубово-грабовими і грабовими лісами, сучодільними луками.

Національні природні парки: «Північне Поділля», «Кременецькі гори».

Територія НПП «Північне Поділля» належить до фізико-географічних районів Гологор та Вороняків.

Національний природний парк «Кременецькі гори» виділяється своєрідністю геологічної будови, рельєфу, рослинного і тваринного світу, горбогірними місцевостями. Значну площу складають горбогір'я [22].

Прут-Дністровський лісостеп. У ландшафтній структурі домінують акумулятивно-денудаційні лесові височини з сірими і темносірими лісовими ґрунтами, залишками дубово-грабових, грабових і букових лісів.

Національні природні парки: «Дністровський каньйон», «Хотинський».

Національний парк «Дністровський каньйон» – подільський відрізок долини ріки Дністер: неповторні мальовничі ландшафти, величезна кількість ботанічних, геологічних та палеонтологічних пам'яток природи [4].

НПП «Хотинський» – крутосхили р. Дністер та пониззя його правосторонніх приток.

Дністровсько-Дніпровська лісостепова провінція (край). У структурі ландшафтів помітні зональні відмінності, що знайшло відображення у територіальному розподілі фізико-географічних областей [11].

Фізико-географічні (ландшафтні) області

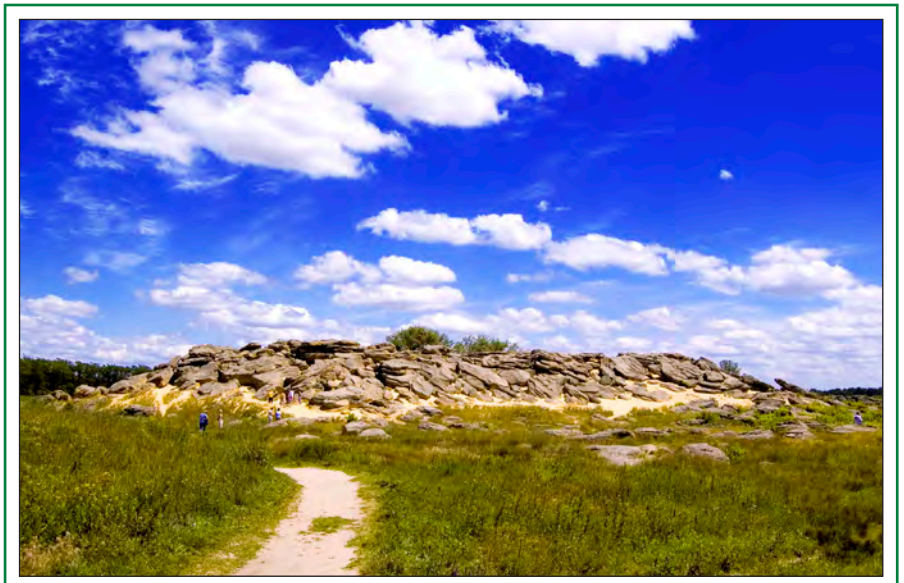
Північно-Придніпровський лісостеп. У ландшафтній структурі переважають денудаційні хвилясті лесові рівнини з чорноземами глибокими малогумусними, фрагментами дубових лісів.

Київський височинний лісостеп. Переважаючим видом ландшафтів є розчленовані лесові рівнини з чорноземами типовими та опідзоленими.

Природні заповідники: Канівський природний заповідник.

У Канівському природному заповіднику представлені лесові рівнини і сильно розчленовані височини та їх схили з гляціодислокаціями на юрсько-крейдовій основі, з ярами і балками, врізаними в палеогенові породи, з світлосірими лісовими ґрунтами під грабовими дібровами; з останцями і зсувами.

Національні природні парки: Національний природний парк «Голосіївський»

Лісостепова частина НПП «Голосіївський» включає ділянки широколистяного лісу, надзаплавну терасу Дніпра, вкриту переважно сосновими та сосново-дубовими лісами, та лісо-болотний комплекс в долині р. Віта.

Придніпровсько-Подільський лісостеп. Основними ландшафтами області є лесові височини і схили з сірими лісовими ґрунтами та опідзоленими чорноземами. Значні площі займають яружно-балкові і долинні місцевості з дубово-грабовими і дубовими лісами.

Подільсько-Побужський лісостеп. У ландшафтній структурі домінують природно-антропогенні комплекси – хвилясті розчленовані лесові височини з ярами і балками, врізаними до кристалічних порід, дубово-грабовими і грабовими лісами.

Центрально-Придніпровський височинний лісостеп. У доагрикультурний період панували лучні та остепені луки. Серед сучасних ландшафтів переважають розчленовані горбисті лесові рівнини з чорноземами опідзоленими і темносірими лісовими ґрунтами.

Ландшафтні області Придніпровсько-Подільського, Подільсько-Побужського та Центрально-Придніпровського височинного лісостепу не представлені у природно-заповідному фонді України категоріями високого статусу заповідності. Однак у їх межах чимало заказників загальнодержавного значення, які в перспективі можуть підняти свій статус заповідності.

Південно-Подільський височинний лісостеп. У ландшафтній структурі області переважають височинні рівнини з чорноземами глибокими малогумусними, залишками лісів з дуба скельного і звичайного.

Національні природні парки: Національний природний парк «Кармелюкове Поділля».

Територія НПП «Кармелюкове Поділля» розташована в межах південної частини Піщансько-Савранського фізико-географічного району. Характерна досить складна ландшафтна структура. Домінує широколистяний лісовий ландшафт.

Південно-Придніпровський височинний лісостеп. У доагрикультурному ландшафті панували лучні степи. Були поширені дубові ліси на чорноземах опідзолених і дубово-грабові на сірих лісових ґрунтах, представлені нині Чорним лісом.

Ландшафтна область Південно-Придніпровського височинного лісостепу не представлена у природно-заповідному фонді України категоріями високого статусу заповідності.

Лівобережно-Дніпровська лісостепова провінція (край). Лівобережно-лісостепові низовинні ландшафти.

Провінція знаходиться в межах Дніпровсько-Донецької западини, якій в рельєфі відповідає акумулятивна терасова рівнина Середнього Дніпра і пластова Полтавська рівнина. Лесові тераси мають плоску поверхню.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Північно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп.

Основним видом ландшафтів є терасові мало дреновані рівнини з чорноземами глибокими, лучно-чорноземними ґрунтами, плямами солонців і солончаків. Лісостепові ландшафти урізноманітнюються боровими ландшафтними комплексами з дерново-підзолистими ґрунтами під дубово-сосновими лісами.

Національні природні парки: Ічнянський, «Пирятинський».

Ічнянський НПП. Основні (зональні) ландшафтні комплекси північного лісостепу (змішані ліси, лучні степи) поєднуються з азональними (заплавні луки, низинні болота).

Національний природний парк «Пирятинський». Корінні природні ландшафти відсутні. Залишається відкритим питання, які корінні ландшафти були тут у доісторичну епоху.

Південно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп. На вищому гіпсометричному рівні знаходяться лесові терасові рівнини з потужними малогумусними чорноземами, лучно-чорноземними солонцюватими ґрунтами із залишками злаково-різнотравних степів на схилах балок.

Національні природні парки: Національний природний парк «Нижньосульський».

Національний природний парк «Нижньосульський» – еталон українського ландшафту у вигляді заплавних лук і зарослих очеретом боліт, з тихими водними плесами нижньої течії річки Сула.

Північно-Полтавський лісостеп. Фоновими ландшафтами є лучно-степові, представлені розчленованими лесовими рівнинами з чорноземами глибокими малогумусними і опідзоленими [11].

Природні заповідники: Природний заповідник «Михайлівська цілина».

У природному заповіднику «Михайлівська цілина» представлені два види найбільш поширених у лісостеповій зоні ландшафтів – розчленовані і пологохвилясті лесові рівнини з чор-

Природний заповідник
«Кам'яні могили»;
НПП «Меотида»

ноземами глибокими мало- і середньогумусними, дібровами.

Національні природні парки: Гетьманський НПП.

Гетьманський НПП розміщений на межі трьох ландшафтних областей (Північно- і Південно-Полтавський лісостеп, Сумський височинний лісостеп). До ландшафтної області Північно-Полтавського лісостепу віднесено долинно-річкові ландшафтні комплекси чарівної у нижній течії річки Боромлі.

Південно-Полтавський лісостеп.

У ландшафтній структурі фон створюють лучно-степові ландшафти. Фрагментарно поширені широколистяно-лісові ландшафти.

Національні природні парки: Гетьманський НПП.

Гетьманський НПП представляє долинно-річкові ландшафтні комплекси чарівної річки Ворскли.

Середньоросійська лісостепова провінція (край). Лісостепові схилово-височинні ландшафти.

Знижені відроги Середньоросійської височини, приурочені до південно-західного схилу Воронезького кристалічного масиву.

Сумський височинний лісостеп. У ландшафтній структурі домінують ландшафти височин та їх схилів з сірими і темносірими лісовими ґрунтами, дібровами, ярами і балками, врізаними у крейдові породи.

Національні природні парки: Гетьманський НПП.

Гетьманський НПП. Основний фон створюють височинні і схилі ландшафти з сірими і темносірими лісовими ґрунтами, ярами і балками.

Харківський височинний лісостеп. У морфологічній структурі ландшафтної області переважають сильно розчленовані, останцево-горбисті, лесові височини з типовими малогумусними чорноземами, сірими лісовими ґрунтами, із залишками кленово-липових дібров, ярами і балками, врізаними у крейдові породи [10; 11].

Національні природні парки: «Слобожанський», «Гомільшанські ліси», «Дворічанський».

Національний природний парк «Слобожанський». Ландшафти парку представлені широкими плакорними плато, які гармонійно поєднуються з елементами річкових долин.

Національний природний парк «Гомільшанські ліси» включає плато корінного правого берега Сіверського Дінця, заплаву та борову терасу лівого берега річки.

НПП «Дворічанський» знаходиться на межі двох природних зон – лісостепу і степу, межею яких тут є р. Оскіл. Правий берег, де і розміщений парк, відноситься до Лісостепу.

Степова зона. Простежуються підзональні відмінності. У північному степу в минулому панували різнотравно-типчачово-ковилові степи, в центральній частині зони – типчачово-ковилові степи, у приморській смузі та Присивашші – розріджені типчачово-ковилові та полиново-злакові степи.

Північностепова підзона. Північно-степові з байрачними дібровами степи – справжні різнотравно-злакові (дернинні) степи із звичайними чорноземами [10].

Дніпровсько-Дніпровська північностепова провінція (край) Правобережні північно-степові схилово-височинні ландшафти.

Ландшафтну структуру визначають види ландшафтів – розчленовані схили лесових височин з чорноземами звичайними середньогумусними (північна смуга); виположені схили лесових височин з чорноземами звичайними малогумусними.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Степові відроги Центрально-молдавської височини. Найбільш характерні ландшафтні особливості – значний розвиток ерозійних долинно-балкових і яружних місцевостей, висока еродованість межиріч.

Степові відроги Подільської височини. Основні природні особливості: паралельне простягання річкових долин, їх значна ширина і коритоподібна форма з асиметричними схилами і своєрідне поєднання ландшафтних місцевостей (хвилястих при вододілах, прирічкових яружно-балкових, долинно-схилових, надзаплавних і заплавах).

Ландшафтні області степових відрогів Центрально-молдавської і Подільської височин не представлені у природно-заповідному фонді України категоріями високого статусу заповідності.

НПП «Святі гори»

Однак відносно збережені *Тарутинські степи на місці військового полігону в Одеській області (область степових відрогів Центрально-молдавської височини) можуть стати «другою Асканією-Новою».*

Степові відроги Придніпровської височини. У ландшафтній структурі домінують місцевості – височин при вододілах, горбисті і хвилясті; схилі, ерозійні і скелясті; яружно-балкові і долинно-балкові; надзаплатно-терасові і заплавні.

Природні заповідники: Природний заповідник «Сланецький степ».

Природний заповідник «Сланецький степ» становить собою яружно-балковий комплекс. Характерною ознакою ландшафту є виходи вапняків, котрі місцями утворюють досить високі і круті стінки.

Національні природні парки. *Національний природний парк «Великий Луг»* за рельєфом – низинна, положисто хвиляста лесова рівнина на півночі придніпровського лівобережжя Причорноморської низовини.

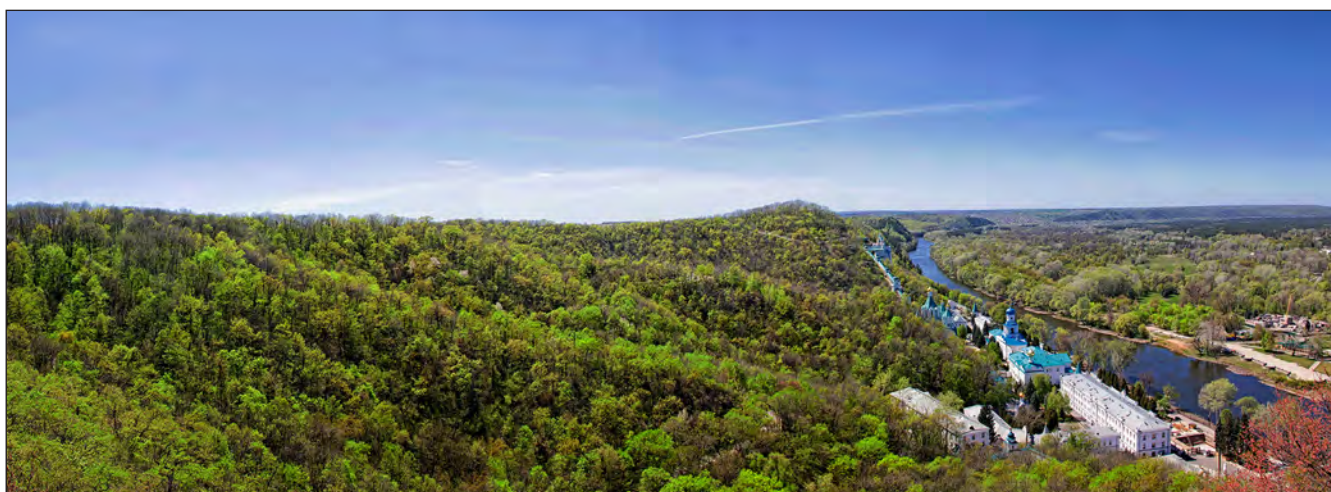
Лівобережно-Дніпровсько-Приазовська північностепова провінція. *Лівобережні північностепові низовинні ландшафти.* Відмінності в ландшафтній структурі області пояснюються її геоморфологічними особливостями [11].

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Орільсько-Конський низовинний степ. У ландшафтній структурі області видне місце займають вододільно-рівнинні, терасові та заплавні, долинно-балкові, яружно-балкові і схилові місцевості. Своєрідності долинним ландшафтам надають степові боріві місцевості [22].

Природні заповідники: Дніпровсько-Орільський природний заповідник.

У *Дніпровсько-Орільському природному заповіднику* представлені ландшафти заплави і першої надзаплатної тераси (терасово-горбисті піщані рівнини з дерновими і дерново-підзолистими ґрунтами, сухими борами і піщаними степами) Дніпра, сильно розчленованих схилів лесових височин з чорноземами звичайними малогумусними крутих правих берегів річкових долин.

Приазовський височинний степ.

Виділяються місцевості: останцеві привододільні, привододільні хвилясті, яружно-балкові, придолинні ерозійно-схилові, терасово-річні і заплавні [14].

Природні заповідники: відділення Українського степового природного заповідника «Кам'яні могили».

Територія «Кам'яних могил» – сильно розчленована височина з чорноземами звичайними малогумусними, ярами і балками, врізаними в кристалічні породи. Виходи на денну поверхню цих порід утворюють денудаційні останці.

Приазовський низовинний степ.

Окрім привододільних, ерозійно-балкових, придолинно-схилових, терасово-річкових і заплавних, тут розвинуті місцевості морських терас (давніх і сучасних морських рівнин), абразійно-яружно-зсувних приморських схилів [14; 22].

Природні заповідники: відділення Українського степового природного заповідника «Хомутівський степ».

«Хомутівський степ». Представлені лесові рівнини з чорноземами звичайними малогумусними і міцелярними в поєднанні з лучно-чорноземними і дерновими глейовими ґрунтами подів.

Національні природні парки: Національний природний парк «Меотида»

Унікальність ландшафту території НПП «Меотида» – представлена розгалужена мережа проток, гирл, озер, лиманів, заток, прируслові і прибережні масиви, лагуни, коси.

Донецька північностепова провінція (край). Донецькі північностепові височинні ландшафти. Раніш панувала рослинність, близька до лісостепової – лучні степи, байрачні (липово-дубові) і вододільні ліси (ясенєво-дубові).

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Степові західні відроги Донецької височини.

Ландшафтна структура області включає вододільно-міжрічкові, яружно-балкові, балково-долинні, схилові, надзаплавно-терасові і заплавні місцевості.

Національні природні парки: Національний природний парк «Святі Гори».

Національний природний парк «Святі Гори» репрезентує схилово-височинні ландшафти з рідкісними ектопами – крейдовими відслоненнями на корінних схилах Сіверського Дінця.

Донецький височинний степ.

Виразне місце у морфологічній структурі ландшафтів області становлять долинно-балкові місцевості, незначе – заплавні. Долини Донецької височини часто мають гірський характер [11].

Природні заповідники: відділення Луганського степового природного заповідника «Провальський степ».

У «Провальському степу» представлені крупногрядові сильно розчленовані височини з чорноземами і дерновими щепенуватими ґрунтами на алювії щільних, карбонатних і безкарбонатних порід в поєднанні з чорноземами звичайними.

Задонецько-Донська північностепова провінція (край). Задонецько-Донські північностепові височинні ландшафти. Близькість до поверхні кристалічних порід Воронежського масиву і значне ерозійне врізання зумовили суттєву роль осадових порід на схилі масиву у формуванні місцевих ландшафтів.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Старобільський степ.

Домінують слабо розчленовані місцевості високих лесових терас декількох рівнів з чорноземами звичайними середньо- і малогумусними, а також місцевості борових терас.

Природні заповідники: відділення Луганського степового природного заповідника – «Стрільцівський степ», Станично-Луганське.

У «Стрільцівському степу» представлені сильно розчленовані схили лесових височин і височинні рівнини з чорноземами звичайними малогумусними, з ярами і балками, врізаними до крейдових порід.

У Станично-Луганському відділенні («Придінцівська заплава») Луганського степового природного заповідника представлені ландшафти заплави і першої надзаплавної тераси (терасово-горбисті піщані рівнини з дерновими і дерново-підзолистими ґрунтами, сухими борами і піщаними степами) Сіверського Дінця, сильно розчленованих схилів лесових височин.

Національні природні парки: «Святі Гори», «Дворічанський».

Національний природний парк «Святі Гори» репрезентує ландшафти заплави і першої надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець.

Національний природний парк «Дворічанський» включає заплаву р. Оскіл, яка є ектономом між лісостепом і степом у межах парку. Заплава вкрита луками, болотами, є численні стариці (затони). Від заплави уступом виокремлюється борова (піщана) тераса.

Середньостепова підзона. У межах підзони переважає середньостеповий підтип ландшафтів з порівняно одноманітною структурою.

Причорноморська середньостепова провінція. Основним видом ландшафтів є лесові слабо дреновані рівнини з чорноземами південними малогумусними.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Задніпровський низовинний степ – це акумулятивна приморська рівнина, розчленована часто пересохлими річковими долинами і балками. Ландшафтні місцевості: привододільних рівнин, долинно-балкових, придунайських терасових, приморських галогенних, дунайських заплавних і дунайських дельтово-плавневих [22].

Біосферні заповідники: Дунайський біосферний заповідник.

У Дунайському біосферному заповіднику представлені піщано-лесові рівнини з дерновими ґрунтами і чорноземними слабогумусованими ґрунтами; приморські ландшафти лиманно-морських солончакових рівнин та черепашково-піщані пересипи, коси і острови [18].

Національні природні парки: Національний природний парк «Тузловські лимани»

Виділяється чергуванням суходільних степових місцевостей з акваторіальними [4].

Дністровсько-Бузький низовинний степ. Ландшафтно-морфологічну структуру складають урочища привододільних рівнин з чорноземами південними малогумусними на лесовидних суглинках, урочища делювіально-схилових межиріч і генетично зв'язані з ними урочища верхів'їв ерозійної сітки [11].

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

Бузько-Дніпровський низовинний степ. Значні обшири займають западинно-подові плакори. Вздовж річок широкими смугами тягнуться ерозійно-балкові місцевості.

Національні природні парки: Національний природний парк «Кам'янська Січ».

На схилах тераси Дніпра та балок і прилеглих ділянках плакору території НПП «Кам'янська Січ» широко представлені цілинні ділянки типчаково-ковилкових степів.

Дніпровсько-Молочанський низовинний степ. У ландшафтній структурі області провідну роль відіграють лесові рівнини з чорноземами південними малогумусними.

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

Степові південно-західні схили Приазовської височини. У ландшафтній структурі представлені середньостепові аналоги всіх місцевостей північних Приазовських степів – від височинних останцево-вододільних до приморських [11].

Національні природні парки: Приазовський національний природний парк.

Приазовський НПП (переважно Бердянська коса) включає доволі різноманітні ландшафтні комплекси: приморські коси, узбережжя, значні за площею суходільні ділянки у заплавах річок, плакорні наземні ділянки, ділянки з первинною степовою рослинністю, незначні угруповання чагарників та деревних насаджень.

Сухостепова (південностепова) підзона співпадає з поширенням сухо-степового підтипу ландшафтів з темнокаштановими і каштановими ґрунтами, що розвинулись під полиново-злаковими степами.

Причорноморсько-Приазовська сухостепова провінція (край). Ландшафтно-типологічна структура складна і різноманітна. Поєднання критичних природних умов (посушливість, засолення) зумовлює надзвичайну вразливість ландшафтних комплексів.

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Приморський низовинний степ. Області властиві два види ландшафтів: лесові рівнини з чорноземами південними солонцюватими в комплексі з темнокаштановими солонцюватими ґрунтами і слабо дреновані лесові рівнини з подами.

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

Нижньодніпровський терасово-дельтовий степ (Олешія). Ландшафтна структура: терасові піщано-лесові рівнини з темнокаштановими і каштановими ґрунтами; терасові і давньодельтові горбисті піщані рівнини з дубово-березовими і березовими колками; заплавні та остепнені луки [10].

Біосферні заповідники: Чорноморський.

У Чорноморському біосферному заповіднику представлені піщано-лесові рівнини з дерновими ґрунтами і чорноземними слабогумусованими ґрунтами; приморські ландшафти лиманно-морських солончакових рівнин, коси і острови.

Національні природні парки: «Олешківські піски», «Білобережжя Святослава», Нижньодніпровський, «Джарилгач».

Національний природний парк «Олешківські піски» представляє унікальний ландшафт псамофітних різно-

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна

травно-дернинно-злакових степів, піщаних дюн (кучугур) та листяних гайків у міжкучугурних зниженнях.

Національний природний парк «Нижньодніпровський» включає типові та рідкісні угруповання заплавної лісової, боліт, лук, піщаних степів, степових схилів річкової долини та балок.

Для ландшафтної структури *Національного природного парку «Білобережжя Святослава»* характерні заплавні, терасові та давньодельтові горбисті піщані та приморські берегові галогенні рівнини.

Територія національного природного парку «Джарилгач» за генезисом (коса-острів) є типовою акумулятивною формою берегового рельєфу.

Присивасько-Приазовський низовинний степ. У ландшафтній структурі головну роль відіграють лесові слабо дренажовані рівнини з темнокаштановими і каштановими солонцюватими ґрунтами [10; 11].

Біосферні заповідники: «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна.

У біосферному заповіднику «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна представлені слабо дренажовані лесові рівнини з чорноземами південними солонцюватими [11].

Національні природні парки: Приазовський, Азово-Сиваський національні природні парки.

Територія *Приазовського НПП* включає різноманітні ландшафтні комплекси: приморські коси, узбережжя, значні за площею суходільні ділянки у заплавах річок, плакорні наземні ділянки, ділянки з первинною степовою рослинністю.

Азово-Сиваський національний природний парк (коса Бирючий Острів) представлений піщано-лесовими рівнинами з дерновими і чорноземними малогумусними ґрунтами в поєднанні з глеєсолодями і лучними солончаками западин.

Кримська степова провінція. Ландшафти подібні до середньостепових [22].

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Кримсько-Присиваський низовинний степ. У ландшафтній структурі виділяють: лагунно-прибережні напівпустелі на каштанових і лучних солонцюватих ґрунтах, пересипи, коси; мало дренажовані рівнини з типчакково-поли-

Карадазький природний заповідник

новими і типчакково-ковилловими сухими степами.

Національні природні парки: Азово-Сиваський національний природний парк представлений островами з слабо розвиненими дерново-чорноземними солончакуватими ґрунтами і солончаками [4].

Тарханкутський височинний степ. Ландшафтні особливості: підняття вододільних місцевостей), хвилястий рельєф, м'який клімат (зима тепліша порівняно з більш східними кримськими степами) тощо [11].

Національні природні парки: Національний природний парк «Чарівна гавань» – типові та унікальні, степові і приморські природні комплекси північно-західного узбережжя Чорного моря.

Центрально-Кримський низовинний степ. Ландшафтну структуру складають види ландшафтів: лесові рівнини з чорноземами малогумусними карбонатними; акумулятивно-денудаційні рівнини з чорноземами південними; лесові слабо розчленовані рівнини з чорноземами південними і темнокаштановими солонцюватими ґрунтами [10].

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

Керченський горбистий степ морфологічно виглядає як пасмово-горбиста рівнина. Переважають горбисті (гребені, сопки) рівнини з чорноземами південними, темнокаштановими солонцюватими ґрунтами, типчакково-ковилловими, полинно-злаковими та петрофітними степами [5].

Природні заповідники: Казантипський, Опукський.

Казантипський природний заповідник (мис Казантип). Зовнішня частина мису має вигляд кам'янистого підвищення. Берегова лінія помережана гротами.

Опукський природний заповідник (г. Опук, оз. Кояшське). Гора Опук – це плосковершинне ландшафтне підняття, складене рифовими вапняками, з терасами на схилах, урвищами, уступами, каменистими осипищами.

Карпатська гірська фізико-географічна країна (провінція). Гірські лучно-лісові ландшафти.

Згідно з фізико-географічним районуванням України Українські Карпати, як частина Карпатської гірської країни, поділяються на п'ять ландшафтних областей (Передкарпаття, область Зовнішніх Карпат, Вододільно-Верховинська область, Полонинсько-Чорногірська область, область Вулканічних Карпат, Закарпатська низовинна область) [25].

Фізико-географічні (ландшафтні) області

Передкарпаття. Ландшафтна структура області: низько терасові слабо дренажовані рівнини з глейовими дерновими і дерново-підзолистими поверхнево-оглеєними ґрунтами, дубовими і дубово-грабовими лісами; високотерасові рівнини з глибшим розчленуванням і дерновими опідзоленими ґрунтами; глибоко розчленовані височини з

дерново-середньоопідзоленими ґрунтами; денудаційні увалисто-грядові височини з сірими опідзоленими ґрунтами, дубовими і дубово-грабовими лісами [13].

Національні природні парки: Галицький, «Гуцульщина».

Галицький національний природний парк розміщений на межі Українських Карпат та Східно-Європейської рівнини [22]. Для території парку на правобережжі Дністра характерні ландшафти терасованих межиріччя Лімниця і Бистриця.

У межах Передкарпаття розміщена передгірна частина *Національного природного парку «Гуцульщина»* (Покутське Передкарпаття). Виділяють індивідуальні ландшафти: Запрутський, Косівський, Печеніжинський, Слобода Рунгурський і Ославський [13].

Зовнішні Карпати. Переважають низько- і середньогірні ландшафти. Виділяють підобласті: Бескидсько-Горганську і Покутсько-Буковинські Карпати [17].

Природні заповідники: Природний заповідник «Горгани» (висоти до 1754 м н.р.м. – г. Довбушанка). Своєрідні і різноманітні ландшафтні комплекси (кам'яні розсипища – куруми, з сосною кедровою).

Національні природні парки: «Бойківщина», «Сколівські Бескиди», «Синевир», Карпатський, «Гуцульщина», «Вижницький».

Національний природний парк «Бойківщина». Значну частину парку займають лісові масиви, переважно ялиця біла (*Abies alba* Mill.), ялина європейська або смерека (*Picea abies* (L.) Karst.).

Значну частину *Національного природного парку «Сколівські Бескиди»* займають середньогірні сильно розчленовані зворами ландшафти з смерековими, смереково-ялицево-буковими і ялицево-смереково-буковими лісами [3].

У межах ландшафтів Горган розміщена частина території *Національного природного парку «Синевир»*. Це Зовнішні, або Привододільні Горгани, які, загалом, представлені системою декількох хребтів, найбільші з яких Братківський (1788 м н.р.м.).

Карпатський національний природний парк. Північна територія парку знаходиться у ландшафтній підобласті Зовнішніх Карпат – Скибові Карпати (частина Зовнішніх

Горган). Найбільшу площу займає місцевість крутосхилового лісисто-середньогір'я [8].

Національний природний парк «Гуцульщина», за Г.П. Міллером, О.М. Федірко (1990), представлений одним ландшафтом середньогірно-скибового виду – Покутсько-Буковинським. За А.В. Мельником (1999), гірська частина парку знаходиться у межах Низькогірно-скибової і Середньогірно-скибової областей Гірськокарпатського округу.

Вододільно-Верховинські Карпати. У межах Воловецько-Міжгірської верховини (Міжгірського та Синевирського ландшафтів) знаходиться частина території *Національного природного парку «Синевир»*. Територія парку займає верхню частину водозбору р. Терелі з озером Синевир.

До Вододільно-Верховинської ландшафтної області (район Вододільного хребта) відноситься східна частина *Ужанського національного природного парку* [21]. Тут збереглися високопродуктивні яворові бучини, буково-ялицеві ліси та праліси.

В області знаходиться середня частина *Карпатського національного природного парку* – частина району Верховинсько-Путильського низькогір'я. Тут виділяють дві ландшафтні місцевості – пологосхилоне низькогір'я і терасованих річкових долин.

Полонинсько-Чорногірські Карпати. Полонинські ландшафтні комплекси виділяються великою своєрідністю своєї природи, є місцем організації природно-заповідних об'єктів.

Біосферні заповідники: Карпатський.

Свидовецько-Чорногірська ділянка *Карпатського біосферного заповідника*. Живописні місцевості гірських ущелин мають особливу естетичну красу в долині р. Чорна Тиса (від Ясіня до Рахова), у верхів'ях р. Біла Тиса.

На території Лужансько-Угольської ділянки заповідника зберігаються найбільші в Європі залишки унікальних букових пралісів.

Національні природні парки: Карпатський, «Верховинський», «Черемоський», Ужанський.

У Чорногірській підобласті Полонинсько-Чорногірських Карпат *Карпатський національний природний парк* займає частину Свидовецько-Чорногірського району [8]. Характерне поєднання середньо-гірської крутосхилової

лісної місцевості, полонинських субальпійських і альпійських, терасово-долинних і гірсько-ущелинних місцевостей.

Національний природний парк «Верховинський» знаходиться на основному вододілі Українських Карпат і охоплює найвищі вершини Чивчино-Гринявських гір. Включає Верховинське пониження (Гуцульська Верховина) і частково Чорногірський хребет.

До Полонинсько-Чорногірської ландшафтної області (район Полонини Рівної) відноситься західна і центральна частини *Ужанського національного природного парку*. Територія парку знаходиться в межах ландшафту Полонини Рівної, що належить до полонинського виду середньогірних ландшафтів [21].

Рахівсько-Чивчинські Карпати є частиною Марамороського масиву. *Марамороський вид ландшафтів* складає «карпатське високогір'я». Тут знаходиться Марамороська ділянка *Карпатського біосферного заповідника*.

Рахівсько-Кузійська ділянка *Карпатського біосферного заповідника* заходить на територію *Росішківського ландшафту*, який у рельєфі представлений поєднанням міжрічкових плакорів з крутосхиловим низькогір'ям.

Національний природний парк «Верховинський» частково включає гори Чивчини. Більша частина Чивчинського хребта входить до заповідної зони НПП «Верховинський».

Національний природний парк «Черемоський» кластерного типу і складається з трьох основних масивів: Яровицько-Чорнодільський, Максимецький, Ракова-Шурдин.

У ландшафтному відношенні **Вулканічні Карпати** представлені низькогірними і середньогірними ландшафтами з дубово-буковими і буковими лісами на буроземних ґрунтах.

Національний природний парк «Зачарований край» знаходиться у межах вулканічних ландшафтів (хр. Великий Діл), на схилах г. Бужори (живописна ландшафтна місцевість річки Вільшанки).

Закарпатська низовина. Переважають ландшафти низькотерасових слабо дренованих рівнин з дубовими і чорновільховими лісами, вторинними остепненими луками.

Біосферні заповідники: Карпатський.

Карпатський біосферний заповідник включає ділянки згаслих вулканів, нині заказників заповідника – «Юлівська гора» і «Чорна гора», а також «Долину нарцисів» – ділянку заплави р. Хустець.

Кримська гірська фізико-географічна країна. Гірські лучно-лісові ландшафти.

У ландшафтному плані тут виділяють три фізико-географічні області.

Передгірський лісостеп. У ландшафтній структурі виділяють: куестові виположені гряди; куестові розчленовані гряди під дубовими лісами і лучними степами; куестові розчленовані гряди з коричневими щебенюватими ґрунтами, шибляковими заростями, грабинниковими дібровами; міжпасмові полого схилів зниження з залишками грабових дібров; долинно-терасові ландшафтні комплекси.

Область не представлена у природно-заповідному фонді категорією високого статусу заповідності.

Головна гірсько-лучно-лісова гряда. Пасмо розчленоване на окремі плосковершинні масиви – яйли (джайляу). У минулому яйли мали вигляд гірського лучного лісостепу.

Природні заповідники: Кримський, Ялтинський гірсько-лісовий, Карадазький.

Значну площу *Кримського природного заповідника* займають ландшафтні комплекси степові, лучні і томілярів.

Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник. У західній половині заповідника майже суцільною стіною простягаються скельні місцевості. Значну площу займають ландшафтні комплекси степові, лучні і томілярів.

Карадазький природний заповідник. Гірсько-лучно-лісові ландшафти.

Кримське південнобережне субсередземномор'я. Своєрідності ландшафтам області надають вулканічні низькогір'я з коричневими щебенюватими ґрунтами, ксерофітними розрідженими ялівцево-грабинниковими та дубовими лісами, які найповніше представлені у *Карадазькому природному заповіднику*.

Ялівцеві ліси найкраще збереглися у *природному заповіднику «Мис Мартан»*. Також переважають пухнастодубові ліси та рідколісся.

НПП «Верховинський»;
«Сколівські Бескиди»;
«Гуцульщина»

**Ботанічний заказник «Юлівська гора»
Карпатського біосферного заповідника**

Отже, надзвичайно багате ландшафтне різноманіття територій природно-заповідного фонду України представлено як гірськими, так і рівнинними ландшафтними комплексами.

Аналіз ландшафтно-регіонального розподілу природно-заповідних територій найкраще здійснювати на основі існуючої схеми фізико-географічного (природного) районування території України.

Нерівномірний (випадковий) і слабо репрезентований розподіл природно-заповідних територій України відповідно до схеми її фізико-географічного районування на сьогодні є негативною особливістю мережі ПЗФ. Тобто спостерігається явна незональна представленість ландшафтного і біотичного різноманіття в природоохоронних об'єктах фізико-географічних регіонів.

Найскладніша ситуація через малу частку заповідності сьогодні склалася у центральному правобережжі Дніпра, в середньому степу, у степовому Криму. Загалом, південна частина степової зони представлена в мережі природоохоронних територій слабо. Відповідно, ці регіони потребують найбільшої природоохоронної уваги і турботи.

Особливості сучасного територіального розподілу теренів ПЗФ слід враховувати у природоохоронному плануванні (створенні і розширенні таких теренів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Арманд Д.Л. Наука о ландшафте / Д.Л. Арманд. – М.: Мысль, 1975. – 287 с.
2. Гетьман В.І. Про природно-ландшафтознавче районування // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»: Біологія та екологія. – Т. 54 / В.І. Гетьман. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 63-66.
3. Гетьман В.І. Екологічні субстанції: закономірності, ландшафти, рельєф: навч. посібник / В.І. Гетьман. – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 71 с.
4. Гетьман В.І. Національні природні парки Лісостепу і Степу України / В.І. Гетьман. – К.: Талком, 2020. – 283 с.
5. Гродзинський М.Д. Ландшафтна екологія: підручник / М.Д. Гродзинський. – К.: Знання, 2014. – 550 с.
6. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України» від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
7. Іваненко Є.І. Аналіз розміщення природно-заповідного фонду України: підхід, стан, проблеми / Є.І. Іваненко // Український географічний журнал, 2013, № 3. – С. 64-69.
8. Карпатський національний природний парк / За редакцією Приходька М.М., Киселюка О.І., Яворського А.І. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 672 с.
9. Клімов О.В. Представленість ландшафтів у природно-заповідному фонді України / О.В. Клімов, І.М. Подоба // Ланд-

шафтогенез – 2000: філософія і географія. Проблеми постнекласичних методологій. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – К.: 1996. – С. 75-77.

10. Лясота Э. Дневник Эриха Лясоты из Стеблева. – Мемуары, относящиеся к истории юга России. – 1890. – С. 1-58.

11. Маринич А.М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А.М. Маринич, В.М. Пашенко, П.Г. Шищенко. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.

12. Мельник А.В. Українські Карпати: еколого-ландшафтознавчі дослідження. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1999. – 286 с.

13. Національний природний парк «Гуцульщина» / [В.В. Пророчук, Ю.П. Стефурак, В.П. Брусак та ін.]; під ред. В.В. Пророчук, Ю.П. Стефурак, В.П. Брусак, Л.М. Держипільський. Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 408 с.

14. Пашенко В.М. О дифференциации ландшафтов Северо-Степного Приазовья / В.М. Пашенко // Физ. география и геоморфология, 1979, вып. 21. – С. 79-88.

15. Попович С.Ю. Скільки нам ще потрібно заповідників і національних парків? або Значення природно-заповідного фонду в формуванні національної екомережі України / С.Ю. Попович // Рідна природа, 2001, № 1. – С. 23-26.

16. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа: Навчальний посібник / С.Ю. Попович. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.

17. Природа Львівської області / За ред. К.І. Геренчука. – Вид-во Львів. ун-ту, 1972. – 151 с.

18. Природа Хмельницької області / Под ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа. Изд-во при Львів. ун-те. 1980. – С. 52.

19. Статистичні дані Міністерства екології та природних ресурсів України на поч. 2019 р. (Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. – К.: 2019. – 161 с.; Звіти Мінприроди за 1918-1919 рр.).

20. Удра І.Х. Біогеографічна оцінка репрезентативності природно-заповідних територій України в контексті розбудови екомережі / І.Х. Удра, Н.І. Батова // Заповідна справа в Україні. – Т. 10. – Вип. 1-2, 2004. – С. 5-13.

21. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / За ред. С.М. Стойка. – Львів, 2007. – 306 с.

22. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. – К.: Изд-во Киев ун-та, 1968. – 683 с.

ВІКНА У СВІТ ПРИРОДИ

**ІНФОРМАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІ,
ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ ЦЕНТРИ КБЗ
ІНФОРМУЮТЬ, СПРЯМОВУЮТЬ, ВИХОВУЮТЬ**

«Центр Європи» (с. Ділове); «Високогір'я Карпат»
(сідловина під г. Говерла),
Рахівський район Закарпатської області

«Музей нарциса» (м. Хуст);
«Карпатська форель» (с. Ділове, Рахівський район),
Закарпатська область

«Букові праліси – Всесвітня спадщина ЮНЕСКО»
(с. Мала Уголька, Тячівський район);
«Кевелів» (с. Кваси, Рахівський район),
Закарпатська область

УЧАСТЬ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МЕРЕЖІ ДИКОЇ ПРИРОДИ

*Ірина ЙОНАШ,
заступник начальника
відділу рекреації
та сталого розвитку
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

Слід зазначити, що активна співпраця КБЗ з Європейським товариством дикої природи (European Wilderness Society) розпочалася влітку 2017 р. з підписання контракту на проведення першого аудиту на території Угольсько-Широколужанського масиву. З тих пір міжнародний аудит здійснено вже в чотирьох масивах КБЗ – Угольсько-Широколужанському, Кузій-Трибушанському, Марамороському та Чорногірському. Їх включено до Європейської мережі дикої природи.

Тришки відомостей про Товариство та Мережу:

Європейське товариство дикої природи (European Wilderness Society) є єдиною загальноєвропейською природозахисною неприбутковою організацією, яка має полікультурну та дуже досвідчену професійну команду фахівців з дикої природи, спеціалістів з туризму, бізнесу, маркетингологів, юристів та адвокатів (захисників) дикої природи, завданням яких є: ідентифікувати, визначити на місцевості та сприяти збереженню куточків європейської дикої природи. Діяльність Європейського товариства дикої природи також присвячена просвіті наступного покоління європейців. Воно проводить активну маркетингову діяльність щодо захисту останніх залишків дикої природи в сучасній Європі.

Організація має розроблений Європейський стандарт якості дикої природи та Систему аудиту, що базується на більш ніж 300 індикаторах, поділених на 9 принципів та 72 критерії. Кожна територія відноситься до однієї із чотирьох категорій Європейської мережі дикої природи: бронзова, срібна, золота і платинова.

Європейська мережа дикої природи (European Wilderness Network) об'єднує найбільш дикі місця Європи. Сертифіковані Європейською системою якості дикої природи, ці унікальні території містять різноманітні екосистеми, керовані природними процесами, динамічними та безкінечними. Вона включає, наприклад, останні первісні букові ліси Європи, арктичну тундру і гірські ландшафти в різних кліматичних умовах. Мережа прагне сприяти збереженню останніх залишків дикої природи Європи із застосуванням загальної маркетингової стратегії. Пропонує платформу для обміну найкращими практичними прикладами управління територіями дикої природи та дослідженнями Віддернесу. Вона об'єднує однодумців щодо менеджменту та захисту Віддернесу і сприяє обміну ідеями та знаннями у всій Європі і світі через Європейську програму обміну.

За відносно короткий час можемо продемонструвати досить поважні результати в рамках названої співпраці. У 2018 році відбулися:

- семінар «Майбутнє дикої природи (Віддернесу) і Світової природ-

ної спадщини ЮНЕСКО в Україні» та огляд еколого-освітньої виставки «Співіснування людини та дикої природи»;

- Візит директорів австрійських національних парків на територію КБЗ;

- Академія рейнджерів дикої природи США (м. Ред Рівер, Нью-Мехіко);

- пленер для митців у дикій природі Синевиру.

У 2019 році партнери – КБЗ і Європейське товариство дикої природи – відзначали кілька знакових подій: 5 років заснування Європейського товариства дикої природи, 10 років Європейської резолюції дикої природи, 55 років Акту США про дику природу (Віддернес). Проведено низку заходів, в яких брали участь і спеціалісти КБЗ.

Першим таким заходом стала організація вернісажу дикої природи в м. Тамсвег (Австрія), який розпочався 22 лютого і тривав протягом двох місяців, до 22 квітня 2019 року.

На вернісажі представлено чимало мистецьких робіт, пов'язаних з Віддернесом, що з'явилися на світ

Академічні дні дикої природи Європи (27-29 травня 2019 р., біосферний заповідник «Лунгау», Австрія)

під час різних проєктів, які Європейське товариство дикої природи реалізувало в попередні роки. Окреме місце відведено роботам, створеним на мистецькому пленері в Синевирі. Кілька мистців, учасників вищезгаданого пленеру, взяли участь в офіційному відкритті вернісажу. Серед них були й учасники з України (Руслан Глеб з Рахова та Світлана Кирлик з Ужгорода), які достойно представили нашу країну і навіть до відкриття виставки встигли намалювати картини з краєвидами м. Тамсвега. Інформацію про події було висвітлено в місцевій пресі під заголовком «Дике мистецтво» в ратуші м. Тамсвега («Wilde Kunst» im Rathaus Tamsweg). На відкриття виставки зібралось чимало відвідувачів всіх вікових категорій.

Для мешканців Карпатського регіону ця подія теж знакова, адже було представлено картини, які відображають природу нашого мальовничого краю. Крім того, в експозиції – роботи молодого художника Руслана Глеба, старшого наукового співробітника лабораторії лісознавства Карпатського біосферного заповідника.

Далі, протягом року, виставка подорожувала Італією та Німеччиною, долучаючи нові роботи, які були створені на новому пленері «дикого мистецтва». Він відбувся влітку 2019 р. в дикій природі Італії (Національний парк Маєлла).

Наступним цікавим масовим міжнародним заходом стало проведення Академічних днів дикої природи Європи в біосферному заповіднику «Лунгау» (Австрія), занесеного до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Академічні дні дикої природи Європи – це триденна конференція про Віддернес, що проходила 27-29 травня 2019 року.

Карпатський біосферний заповідник (як партнер Європейського товариства дикої природи та учасник Європейської мережі дикої природи) отримав запрошення взяти участь в конференції та представити інформацію про КБЗ і поділитися досвідом управління територіями дикої природи та враженнями від співпраці в рамках Європейської мережі дикої природи.

У названому заході взяли участь заступник директора КБЗ – головний природознавець Роман Кузьмінський та заступник начальника відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Василь Покин'ячереда. Вони здійснили презентацію КБЗ, а також розповіли про виклики, з якими установа стикається в повсякденній роботі. Також було організовано цікаві екскурсії для ознайомлення з недоторканими територіями водно-болотних угідь Австрії.

Неабиякий розголос у колах природоохоронної спільноти отримала молодіжна «Зелена конференція» в Австрії, проведена на території мальовничого старовинного замку Фінстергрюн в містечку Рамінгштайн, у біосферному резерваті «Лунгау». Вона відбулася в рамках програми «Еразмус+», організаторами виступили Європейське товариство дикої природи та їхній партнер з України ГО «Форза». В роботі конференції взяли участь молоді спеціалісти з КБЗ – Іванна Колачук (відділ екоосвіти) та Микола Романюк (відділ служби державної охорони). Було багато пре-

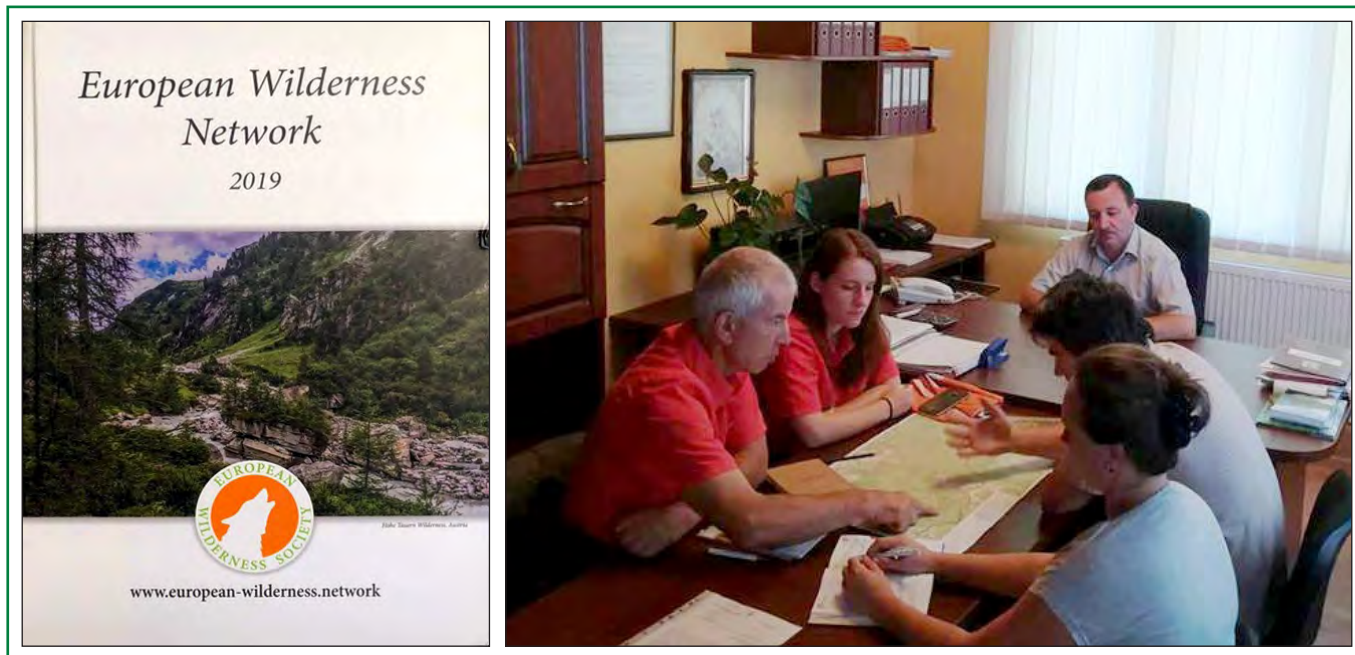
зентацій, семінарів та інтерактивних заходів не лише теоретичного, але й практичного характеру.

Першого дня мовилося про сталі види транспорту, довкілля, диких тварин та комах. Наступного було організовано польову екскурсію, щоб дати можливість учасникам конференції застосувати отримані знання на практиці. Під час знайомства з біосферним резерватом «Лунгау» всі спостерігали, як на його території намагаються адаптуватися до змін клімату в умовах Альп. Також велика увага приділялася правилам поведінки в природі, підготовці до походів і співпраці в групі для успішного проходження складних маршрутів.

Третій день молодіжної «Зеленої конференції» фокусувався на обговоренні багатьох питань з експертами різних напрямків та політиками з різних країн. Серед тем – наслідки кліматичних змін, карбоновий слід і як правильно працювати для ефективного захисту довкілля. Також учасники спробували поміркувати над тим, як кожен з них може більш активно долучитися до того, щоб пом'якшити наслідки кліматичних змін у себе вдома.

Цікавим досвідом співпраці став також фотопроєкт «Дика Україна», до якої долучився канадський фотограф-волонтер Брендон Хартвіг.

Брендон Хартвіг – професійний фотограф з Канади, який на добровільних засадах співпрацював з Європейським товариством дикої природи, він також має ступінь бакалавра з екотуризму та провідництва. У рамках проєкту фотограф-волонтер приїхав в Україну, щоби зробити світлини місць, які сертифіковані Товариством і

є найнедоторканішими та найбільш дикими. Робота відбувалася на території організацій-партнерів Європейського товариства дикої природи. І першим став Карпатський біосферний заповідник, після чого фотограф відвідав також Природний заповідник «Горгани», Карпатський національний природний парк, НПП «Зачарований край» та Міжріччинський регіональний ландшафтний парк.

Упродовж роботи у КБЗ канадієць познайомився з територією Центральної садиби, відвідав Угольський, Чорногірський та Кузій-Трибушанський масиви, зокрема водоспад Лихий та Соколине Бердо. Фотограф був вражений старовинною архітектурою краю, рекреаційними територіями та неймовірною природою, яка ще поки не зіпсована масовим туризмом.

Крім того, влітку 2019 року відбулася зустріч керівництва КБЗ з представниками Товариства дикої природи з приводу проведення чергового аудиту дикої природи на території нашої установи (Чорногірський масив).

Польова частина аудиту здійснювалася двома міжнародними аудиторами – представниками Товариства: п. Влодо Ванчури, який є заступником голови правління Європейського товариства дикої природи і директором Віддернесу (Австрія/Словаччина), та п. Гаррі Ой, міжнародним експертом Європейського товариства дикої природи, колишнім очільником Служби національних парків США.

Після польової роботи в низці природоохоронних установ України представники Товариства також провели кілька зустрічей в Міністерстві екології та природних ресурсів України щодо співпраці та підтримки Віддернесу України.

Ще одним з цікавих перспективних напрямків співпраці між нашими установами стало започаткування перемовин стосовно організації Європейської школи рейнджерів, на зразок американської, тільки адаптованої до українських потреб та реалій.

У 2020 р. співпраця продовжилася, проте не всі заплановані заходи відбулися в очікуваному форматі через спалах пандемії коронавірусу (Covid-19).

Розпочався рік із знакової події – випуску довідника Європейської мережі дикої природи англійською мовою.

Всі учасники Мережі, в тому числі і КБЗ, отримали подарункові примірники цього видання, а також можливість замовити додаткову кількість для розповсюдження через власні мережі візит-центрів.

Довідник містить інформацію про останні збережені куточки дикої природи в Європі та ілюстрований світлинами експертів Товариства з метою дати читачам можливість побачити та відчутти дух Віддернесу (територія дикої природи, яка керується постійними динамічними природними процесами і є вільною від будь-яких впливів

людського суспільства). Починається книга із вступного слова Влодо Ванчури, директора з Віддернесу Європейського товариства дикої природи, де він тлумачить термін «Віддернес» і його значення для людства. Далі описується історія становлення руху за збереження Віддернесу у світі, починаючи з Акту США про Віддернес (1964 р.), який започаткував процес, продовжуючи становлення руху в Європі та прийняттям ЄС Резолюції Віддернесу (2009 р.), і завершуючи заснуванням Європейського товариства дикої природи (2014 р.). Також книга подає відомості про мету, цілі, принципи діяльності Товариства та значення його місії. Представлено зміст засад, на яких діє Товариство, та подається опис Європейського стандарту якості дикої природи та Системи аудиту, заснованої на принципах, критеріях та індикаторах. Згідно з вищезгаданою системою розроблена класифікація територій-учасників Європейської мережі дикої природи за домінуючими середовищами проживання на 5 категорій:

- **Віддернес** – дика територія із змішаним типом середовища проживання та мінімальним розміром зони дикої природи в 1 гектар.

- **Дике узбережжя** – дика територія, яка поєднує наземне, прибережне та морське середовище проживання.

- **Дикий ліс** – дика територія з домінуванням лісового середовища проживання.

Довідник «Європейська мережа дикої природи – 2019»; під час зустрічі в.о. директора КБЗ Миколи РИБАКА з представниками Європейського товариства дикої природи (Центральна садиба Карпатського біосферного заповідника, м. Рахів, 2019 р.)

- **Дикий острів** – острів, де поєднуються наземне, прибережне та оточуюче його морське середовище проживання.

- **Дика річка** – середовище проживання вздовж річок та річкових берегів.

Європейське товариство дикої природи постійно співпрацює з міжнародними партнерами для пошуку нових територій та приєднання їх до Європейської мережі.

На підставі проведених аудитів кілька територій Карпатського біосферного заповідника, отже, входять до цієї Мережі за наступними категоріями:

- Віддернес (дика природа): Мараморощ, Уголька-Широкий Луг.

- Дикий ліс: Кузій-Трибушани, Уголька-Широкий Луг.

- Дика річка: Мала Уголька, Широкий Луг, Велика Уголька.

Всього 7 об'єктів на території КБЗ є дійсними учасниками Мережі, і ще одна територія – Чорногірського масиву – є потенційним її учасником за результатами аудиту, проведеного в 2019 році.

Назване видання пропонує огляд територій дикої природи по всій Європі, і почесне місце серед них займають недоторкані куточки КБЗ. Маємо чим пишатися і докладатимемо максимум зусиль, щоб це було незмінним ще на тривалі роки.

Продовженням роботи стала участь в навчальному онлайн-курсі «Туризм та управління відходами на природоохоронних територіях».

Через розгортання пандемії коронавірусу (Covid-19) та введення режиму карантину, що неодноразово продовжувався, більшість зустрічей та масових заходів, в тому числі і навчальні курси та тренінги, перейшли у віртуальний простір та проводилися в режимі онлайн.

Цього року Європейське товариство дикої природи організувало ака-

демію Владо Ванчури, яка пропонує кілька навчальних онлайн-курсів та вебінарів. Зокрема, спільно з українським Міністерством екології та природних ресурсів України (перейменоване на Міністерство енергетики та захисту довкілля, а станом на вересень 2020 р. – на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України), у співпраці з Державною екологічною академією післядипломної освіти та управління, розроблено програму освітнього онлайн-курсу «Туризм та управління відходами на природоохоронних територіях». Його тематика спеціально призначена для працівників природоохоронних територій, рейнджерів, громадських організацій та зацікавлених сторін в Україні. Курс організований у рамках проекту «Прибери у Національному природному парку «Синевир», Україна» та співфінансований Європейською асоціацією дозвілля та охорони природи. Увага зосереджувалася на широкому колі тем, які стосуються охорони природи та сталого туризму. Навчання проходило англійською мовою із забезпеченням перекладу, на базі комунікаційної онлайн-платформи Зум (Zoom), яка стала справжнім рятувальним колом для продовження співпраці в умовах, що склалися.

У травні-червні 2020 року п'ять спеціалістів Карпатського біосферного заповідника успішно пройшли навчання за даним курсом та здобули нові знання та навички для використання в подальшій роботі.

Курс складався з 5 навчальних сесій за наступними темами: «Історія та роль рейнджерів у природоохоронних територіях»; «Туризм на природоохоронних територіях: місія неможлива?»; «Вказівки та принципи концепції «Поважай природу» щодо туризму на природі»; «Інтерпретація природи»; «Поводження з відходами на природоохоронних територіях та законодавство України».

Загалом курс зібрав близько 50 учасників з різних країн та установ. Лекторами виступили досвідчені спеціалісти Європейського товариства дикої природи, викладачі Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління, а також запрошені спеціалісти, фахівці з окремих напрямків по тематиці курсу.

Учасники отримали свідоцтва про підвищення кваліфікації від Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління, а також сертифікати про участь від Європейського товариства дикої природи.

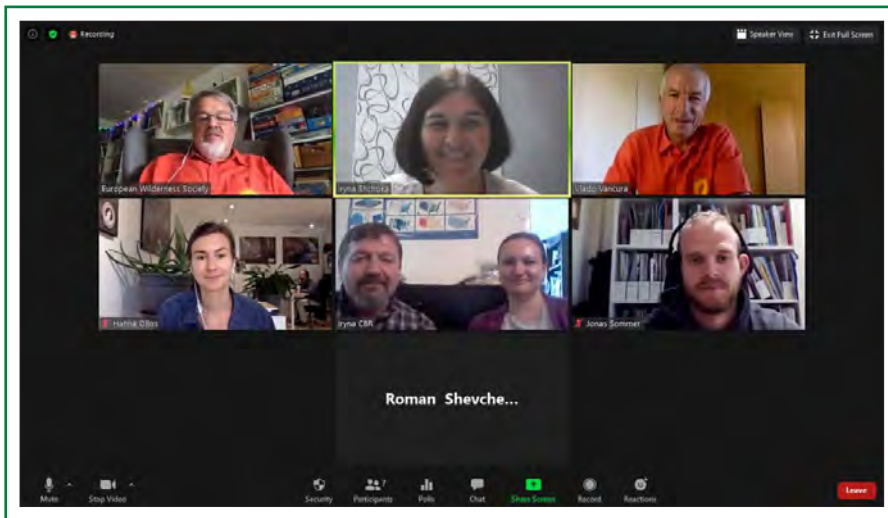
Подальша співпраця втілюється в онлайн-консультації Європейського товариства дикої природи для природоохоронних установ.

Актуальні теми, які розглядалися під час навчального онлайн-курсу, організованого Європейським товариством дикої природи, а також активні дискусії між його учасниками показали, що існує необхідність продовження такої діяльності в більш тісному колі з причілом на конкретні природоохоронні установи. Це відкрило перспективи організувати новий напрямок співпраці з партнерськими установами, включаючи і КБЗ. Отже, таким чином було започатковано серію онлайн-консультацій між експертами Товариства дикої природи, партнерськими організаціями та природоохоронними установами.

Перша така консультація стартувала 30 червня 2020 року, і КБЗ став першим учасником серед природоохоронних територій. Спочатку відбулася презентація установи, названі проблемні питання, з якими вона стикається в процесі реалізації поставлених завдань. Серед тем, які розглядалися, були наступні: туризм та рекреація, поводження з відходами, рейнджери та їхнє навчання.

За результатами спілкування визначено, що більшість з проблем є спільними для всіх українських природоохоронних установ і деякі з них цілком реально подолати без значних затрат коштів, проте для цього потрібні знання і досвід європейських експертів та бажання місцевих працівників. Також може допомогти співпраця з місцевими громадськими організаціями. Європейське товариство дикої природи виступить провідником в цьому процесі, а також налагодить зв'язки між установами та відповідними ГО. Подібна співпраця відкриє багато нових можливостей.

Під час другої консультації з КБЗ (11 серпня 2020 року), за особистої участі директора установи Миколи Рибачка, спілкування було вже більш конкретним і в першу чергу стосу-

Формат, продиктований життям: скріншот онлайн-консультації Європейського товариства дикої природи для природоохоронних установ (11 серпня 2020 р.)

валосся методів управління туризмом, способів покращення ситуації з відходами, а також ролі, яку тут можуть зіграти правильно навчені рейнджери.

Окремим блоком виділено ідею започаткування навчальної програми для рейнджерів в українських природоохоронних установах. Вона має стати систематичним навчальним курсом для працівників парків та заповідників з метою удосконалення знань та підвищення компетенції в різних важливих сферах діяльності. Сюди входять знання законодавства, навички спілкування з відвідувачами, проведення екскурсій, надання першої медичної допомоги, базові курси англійської мови та ін. Необхідність започаткування такого навчання була неодноразово підтверджена різними групами зацікавлених сторін. Домовлено, що за будь-яких обставин представники Товариства готові розпочати пробний навчальний модуль вже навесні 2021 року на базі КБЗ.

Опрацювання цих та інших важливих питань продовжується. Низка подібних онлайн-консультацій відбудуться в наступні місяці поточного року.

Обмін досвідом – це завжди позитивно, а коли є можливість отримувати консультації таких фахівців, як експерти Європейського товариства дикої природи, то це вселяє віру в те, що зможемо подолати будь-які труднощі і піднести роботу на новий рівень.

Також було окремо виділено питання впровадження в Україні концепції «Поважай природу» та надання природоохоронній установі освітніх матеріалів та інформаційних знаків для розміщення на території ПНД відділень.

Названа концепція базується на американському аналозі під назвою «Не залишай сліду», проте адаптована під європейські реалії. Всі учасники вищезгаданого навчального курсу мали можливість оцінити простоту і доступність положень та принципів концепції, а також обговорити проблеми комунікації з відвідувачами та недоліки в наявному інформуванні щодо поведінки на природі. Також у рамках співпраці з Європейським товариством дикої природи всі учасники Мережі Віддернесу зможуть отримати з цього приводу відповідні роз'яснювальні матеріали.

Початкові положення концепції розроблені англійською мовою, проте нещодавно вони перекладені на українську, а також адаптовані під різні формати навчальних матеріалів.

Було сформовано україномовну папку матеріалів «Поважай Природу», двомовні (українсько-англійські) великі та малі інформаційні знаки «Поважай Природу».

До слова, україномовні матеріали доступні в електронному форматі на сайті Європейського товариства дикої природи; готується друк та поширення інформаційних знаків, буклетів та плакатів у партнерських ці-

льових природоохоронних організаціях, зокрема в НПП «Синевир», а також КБЗ.

Загалом концепція складається з 9 принципів та 35 пунктів. Ось основні пункти: знай, куди йдеш; залишайся на стежці; мінімізуй вплив кемпінгу; зберігай чистоту природи; розводь вогнище відповідально; вияви повагу; поважай диких тварин; поважай інших; зважай на захист худоби. Сподіваємося, вони будуть корисними і для відвідувачів КБЗ, та допоможуть їм краще спланувати власні подорожі, а також зрозуміти важливість охорони природи та правильної поведінки у ній, для власної безпеки та загальної користі.

Рік 2020-ий бачився надто важливим для Віддернесу у світі. Заплановані міжнародні заходи – міжнародна конференція Віддернесу WILD11 та конференція ООН з біологічного різноманіття (COP15) – мали забезпечити можливість створення комунікаційної платформи для обміну ідеями та для пошуку важливих рішень. Однак криза COVID-19 внесла свої корективи. Більшість запланованих заходів у всьому світі були вимушено скасовані, або перенесені у віртуальний простір.

Європейське товариство дикої природи, зокрема її керівник Макс А.Е. Россберг, досить творчо підходять до питань промоції Віддернесу у світі, а розгортання пандемії та карантинні обмеження на масові заходи та подорожування змушують всіх проявляти креативність.

Перший міжнародний тиждень Віддернесу – це унікальна подія, формат якої дозволяє звернутися до широкої аудиторії та залучити всі часові зони та регіони світу, що допоможе виявити території дикої природи світу і створити платформу для обміну ентузіазмом та ідеями щодо Віддернесу, дізнатися про досвід захисників дикої природи всього світу. Зокрема буде проведено конференцію, де дослідники, науковці та практики представлятимуть та обговорюватимуть власну роботу та уроки, які вони отримали.

Карпатський біосферний заповідник, як один з найактивніших партнерів у співпраці з Європейським товариством дикої природи в Україні, також запрошений долучитися до проведення цього заходу. Є пропозиція пред-

ставити свої сертифіковані території дикої природи (Вілдернесу) і місцеві громади, які тут проживають, їхній традиційний спосіб життя та ведення господарювання в гармонії з довкіллям; побут та гастрономічні традиції, тісно пов'язані з природними умовами. Тобто, це має бути онлайн-представлення територій Вілдернесу в Україні, разом з культурною складовою та місцевим колоритом.

Захід відбуватиметься з 19 по 23 жовтня 2020 року. Протягом цих п'яти днів планується, що захисники дикої природи (Вілдернесу) з усього світу презентуватимуть незаймані куточки нашої планети в дискусіях, семінарах, віртуальних онлайн-екскурсіях, репортажах про важливі події, організовуватимуть спільні заходи онлайн тощо.

Отже, в програмі заходу передбачено наступне:

- перші два дні проходить Фестиваль представлення Вілдернесу, що зведе до купи захисників Вілдернесу з усього світу.

- Після дводенного спілкування та обміну досвідом учасники матимуть можливість зануритися у Вілдернес-екскурсії.

- Останні два дні перенесуть всіх у наукову складову Вілдернесу – конференцію.

Кожен з 5 днів (протягом 15 годин) буде сповнений захоплюючим контентом, поділений на три географічні блоки – Азія та Океанія, Європа, Африка і Америка – у зручний час для кожної частини світу. Блоки триватимуть з 10.00 до 16.00. Планується, що в обідню пору ви слухатимете історії з власного континенту, а ввечері – про Вілдернес з іншої частини світу. І це ще не все. Протягом перерв тут демонструватимуться короткі фільми (не більше 3-х хвилин), які були представлені на фестивалі Інституту Рівалд «Виклики та рішення природи вашими очима»...

Незважаючи на всі перешкоди, які виникли перед Європейським товариством дикої природи і КБЗ, наша співпраця триває і, сподіваємося, принесе плідні результати та користь ще тривалі роки. А ми продовжуватимемо інформувати наших читачів про всі результати та досягнення на сторінках електронних та друкованих видань.

Жовтень 2020 р.

ЧИ БУДЕ ЗБУДОВАНО МІЖНАРОДНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР?

Федір ГАМОР,

доктор біологічних наук,

професор, заслужений

природоохоронець України,

м. Рахів

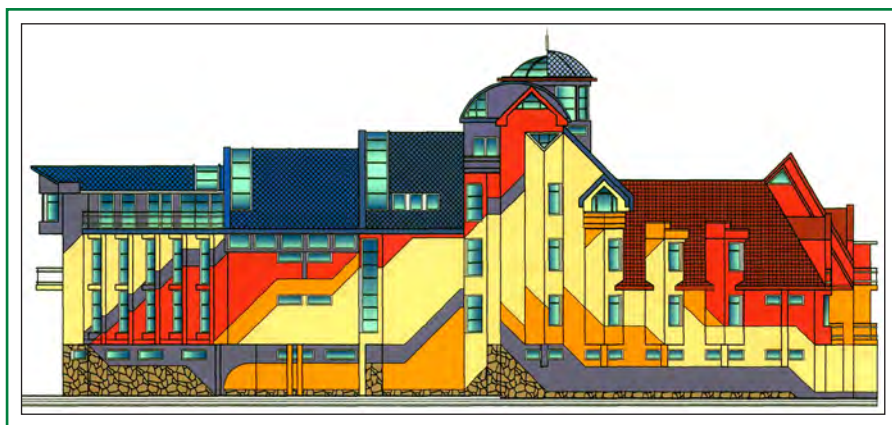
Кабінет Міністрів України постановою від 20 жовтня 2019 року № 880 затвердив Державну програму розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, у якій за напрямом «Екологічна безпека та природоохоронні заходи» передбачено будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку. А відповідальними виконавцями будівництва цього об'єкта визначено Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України й Закарпатську облдержадміністрацію.

Будівництво Центру передбачається також вимогами статті 5 Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини та Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892-р «Дея-

кі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій».

Відповідно до Стратегії розвитку мережі навчальних центрів (візит-центрів), розробленої в Міжнародній академії охорони природи на острові Вільм (Німеччина, 2011 р.), для збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Центр проводитиме дослідження букових пралісів, буде поширювати знання про значення та цінності Всесвітньої природної спадщини, підвищуватиме рівень екологічної освіченості управлінських та господарських кадрів, зокрема в сфері лісової екології, природоохоронної справи та сталого розвитку, пропагуватиме альтернативні джерела енергії, проводитиме міжнародні конференції та семінари із екологічних проблем тощо.

Міжнародний центр відіграватиме координуючу роль у мережі еколого-освітніх центрів, які паралельно мають створюватися в інших 12 країнах Європи, де розташовані частини об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Бу-

Проект Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку (архітектор – С.Р. ГАЙДАЩУК)

Макет Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку

кові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (Німеччина, Італія, Іспанія, Румунія, Словаччина, Австрія, Україна та ін.).

Значна частина цього об'єкта Всесвітньої спадщини розташована в прикордонних районах повіту Марамуреш Румунії (резервати «Grosii Tiblesului – Preluci», «Izvoarele Nereii» та «Tmbu Vaiut»), Словаччини (національний парк «Полоніни» та охоронна область «Вігорлат») та Закарпатської області України (Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки «Ужанський», «Синевир» та «Зачарований край»).

Проектована будівля центру має площу близько трьох тисяч квадратних метрів і міститиме готель на 50 місць, лабораторно-навчальні приміщення, бібліотеку, конференц-зал на 150 місць, їдальню, виставкові холи площею 600 кв. м з інтерактивною експозицією букових пралісів, альтернативних джерел енергії, ілюстрацією негативних кліматичних процесів тощо.

На будівництво Центру розроблена (за кошти Державного бюджету України) проектно-кошторисна документація. Загальна кошторисна вартість будівництва у цінах 2015 року – 32334192 гривень. Але фінансування на його будівництво ще не виділено.

У зв'язку із цим, звертаємось до Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Р.Р. Абрамовського та голови Закарпатської обласної державної адміністрації О.Г. Петрова з проханням включити будівництво в Карпатському біосферному заповіднику Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку до переліку об'єктів великого будівництва на 2022 рік та виділити із Державного бюджету необхідні кошти для його спорудження та корегування проектно-кошторисної документації.

Неймовірна краса
(Рахів під засніженими
вершинами Говерли і Петроса);
зимові ідилія (урочище
Перемичка під Говерлюю)

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

УКРАЇНА СИНХРОНІЗУЄ З ЄС ПОЛІТИКУ У РАМКАХ «ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗЕЛЕНОЇ УГОДИ»

29 січня 2020 р. «Європейська зелена угода» задаватиме тон розвитку ЄС на наступні десятиріччя. Україна прагне з перших кроків йти разом з ЄС цим амбітним шляхом.

«Саме тому важливо синхронізувати політики з країнами-членами ЄС, зокрема і у рамках «Європейської зеленої угоди». Про це сказав Прем'єр-міністр України Олексій Гончарук під час зустрічі із Виконавчим віце-президентом Європейської Комісії з питань «Європейської зеленої угоди» Франсом Тіммермансом під час робочого візиту до Брюсселя.

«Ми пропонуємо розпочати діалог щодо розробки та розвитку спільної дорожньої карти в рамках «Європейської зеленої угоди». Ця угода насправді про абсолютно прості буденні речі. Про те, щоб люди дихали нормальним повітрям без викидів, використовували чисту питну воду, споживали безпечні продукти. Амбітна мета Євросоюзу – до 2050 року зробити Європу першим континентом, економіка якого не знищує природу. Україна готова стати невід'ємною частиною цієї історії успіху», – сказав Прем'єр-міністр Олексій Гончарук.

ЄС також планує скоротити викиди вуглецю до 2030 року на 50-55%.

«Ми з перших кроків будемо йти разом з ЄС цим шляхом. Україна вже розробляє свій другий національно визначений внесок відповідно до Паризької угоди та пакет законопроектів щодо національної моделі торгівлі викидами. Ми вже почали наближати українське законодавство до європейських норм», – додав Олексій Гончарук.

Також Прем'єр-міністр поінформував Єврокомісара про кроки, які здійснює Україна для об'єднання своєї енергосистеми з європейською (електромережі ENTSO-E) до 2023 року.

• • •

УКРАЇНА ТА ЄС МАЮТЬ СПІЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗМІНАМ КЛІМАТУ

29 січня 2020 р. Про нову логіку розвитку економіки з урахуванням боротьби з викликами, зокрема зміною клімату, та необхідності спільних дій щодо декарбонізації та інших кроків з метою захисту довкілля повідомив Олексій Оржель під час брифінгу в Кабінеті Міністрів України за підсумками засідання Уряду України.

Осінь Мараморощі;
нарцис вузьколистий у високогір'ї

«Україна не випадає з цієї логіки, але у підходах з деяких актуальних питань навіть трохи попереду. Мінекоенерго напрацювало текст законопроекту та концепцію щодо оподаткування видобування тих палив, які містять вуглець. Також напрацьовуємо питання збільшення заходів з енергоефективності. Минулого тижня презентували Концепцію українського «зеленого» енергетичного переходу», – повідомив Міністр.

Спільні підходи щодо захисту довкілля визначають подальші кроки політичної та євроінтеграційної діяльності України.

«Ми щодо кліматичних цінностей перебуваємо з ЄС на одній сторінці», – наголосив О. Оржель.

У спільній заяві за підсумками Шостого засідання Ради асоціації відзначено важливість подальшого впровадження реформ в енергетичній галузі та стратегічну роль України щодо транзиту газу та дотримання державами-членами ЄС спільних газових правил.

Також сторони окремо відзначили важливість України як стратегічної держави у сфері транзиту газу. Україна та ЄС наголосили на важливості подальшого впровадження реформ в енергетичній галузі, зокрема, забезпечення незалежності енергетичного регулятора та інспекції ядерного регулювання, створення конкурентного та прозорого ринку електроенергії. У тексті документа йдеться також про важливість нової Газової директиви та необхідність дотримання державами-членами ЄС спільних газових правил.

Сторони приділили окрему увагу співпраці у сфері охорони навколишнього природного середовища та боротьбі із наслідками змін клімату. Зокрема, домовилися про подальші кроки задля захисту довкілля та зниження рівнів викидів вуглецю у рамках «Європейської зеленої угоди» та погодилися надалі спільно впроваджувати амбітну політику із захисту довкілля, зокрема, для виконання зобов'язань за Паризькою кліматичною угодою.

Шосте засідання Ради асоціації Україна – Європейський Союз проходило у Брюсселі 28 січня під головуванням Прем'єр-міністра України Олексія Гончарука. Це перше спільне засідання нового складу українського Уряду та нового складу Європейської Комісії.

• • •

ВІДЗНАЧИЛИ ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ

2 лютого 2020 р. До відзначення цієї всесвітньої дати Карпатський біосферний заповідник долучився ще десять років тому. А в 2017 р. урочище Озирний-Бребенескул, масив «Долина нарцисів» та печера «Дружба» включені до Списку водно-болотних угідь, які охороняються міжнародною Рамсарською конвенцією.

У січні-лютому 2020 року, з нагоди Дня водно-болотних угідь, проведено близько 20-ти уроків для учнів різного шкільного віку Рахівського та Хустського районів Закарпатської області. Для школярів молодшого і середнього шкільного віку були розроблені сценарії заходів, плани уроків та творчі завдання.

На початку всіх занять і уроків екопросвітники заповідника знайомили дітей з поняттям «водно-болотні угіддя», положеннями Рамсарської конвенції, рамсарськими об'єктами всієї України та рідного краю.

Юні учасники екологічних ігор «Де сховалася краплинка», «Чисте озерце» (Богданська ЗОШ І-ІІІ ст., 30 січня 2020 р.); у КБЗ зустрілися туроператори з Естонії та України (14 лютого 2020 р.)

Для учнів початкових класів були підготовлені творчі завдання та екологічні ігри «Де сховалася краплинка», «Чисте озерце». Такий педагогічний прийом дозволяє добре закріпити в пам'яті отримані теоретичні знання. Діти малювали озера, «заселяли» їх характерними водними та коловодними мешканцями, виготовляли з паперу латаття біле.

Старшокласникам (9-11 кл) екоосвітяни розповідали про важливість водно-болотних угідь для рослин, тварин і людей. Окремі акценти робили на болотах, луках, озерах Карпатського біосферного заповідника. Також детально говорили про Долину нарцисів, печеру «Дружба» й урочище Озірний-Бребенескул (які включені до переліку ВБУ Рамсарської конвенції). Творче завдання для старшокласників було складнішим – кросворди, дискусії.

Учні середньої ланки школи грали в ігри «Ланцюги живлення» й «Мешканці водно-болотних угідь: вгадай тварину».

Основний результат проведених заходів: учні дізналися, як кожен із них може захистити і зберегти водно-болотні угіддя.

31 січня у Рахівській центральній районній бібліотеці відбувся учнівський семінар на тему «Водно-болотні угіддя Закарпаття». Участь взяли учні 7-11 класів чотирьох міських шкіл та шкіл Рахівського району (Богданської, Костилівської, Діловецької та Лужанської). На семінарі обговорювалися важливі теми щодо Рамсарської конвенції, водно-болотних угідь Закарпаття та Карпатського біосферного заповідника. Школярі підготували змістовні доповіді та інформативні презентації.

Ельвіра АНГЕР,
провідний фахівець відділу
еколого-освітньої роботи КБЗ

ПРОДАЖ НЕОБРОБЛЕНОЇ ДЕРЕВИНИ ВИКЛЮЧНО НА ЕЛЕКТРОННИХ АУКЦІОНАХ ВИВЕДЕ РИНОК ІЗ ТІНІ

3 лютого 2020 р. На Урядовому порталі опубліковано постанову від 04 грудня 2019 року №1178 «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу необробленої деревини».

Цей ініційований Міністерством енергетики та захисту довкілля експериментальний проект розпочався 1 лютого 2020 року – тепер необроблена деревина буде продаватися лісокористувачами тільки на прозорих електронних аукціонах. Проект не розповсюджується на реалізацію деревини, відповідно до ЗУ «Про публічні закупівлі», для потреб національної безпеки та оборони, ліквідації надзвичайних ситуацій, потреб населення та згідно колективних договорів.

Вказаною постановою затверджено Порядок реалізації експериментального проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу окремих партій необробленої деревини.

ни. Порядком передбачено, що продаж деревини відбуватиметься в електронній торговій системі «Прозорро.Продажі» та на інших електронних аукціонах. Участь в аукціонах можуть взяти як громадяни України та юридичні особи – резиденти, так і зарубіжні юридичні особи.

Важливо відзначити, що головними завданнями експериментального проекту є:

- забезпечення відкритої та конкурентної процедури продажу деревини;
- усунення непрозорих механізмів продажу деревини;
- відкритість і загальнодоступність даних про результати аукціонів, ціни та покупців, а також облік такої інформації в електронній системі обліку деревини;
- забезпечення контролю громадськості за ходом та результатами відкритих електронних аукціонів;
- повноцінний моніторинг використання лісових ресурсів.

З документом можна ознайомитися за посиланням <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-pr-a1178>

...

ТУРОПЕРАТОРИ УКРАЇНИ ТА ПРИБАЛТИКИ ЗУСТРІЛИСЯ У КБЗ

14 лютого 2020 р., на запрошення відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ, відбулася ділова зустріч з групою представників туроператорів Естонії та України (міста Хмельницький та Вінниця) для налагодження контактів та обговорення можливих варіантів для співпраці.

З метою розширення діяльності вказані туроператори планують включення до своїх послуг літні тури по території західної України, маршрути яких пролягатимуть і через Рахівський район Закарпатської області.

Ознайомлюючись з можливими елементами для своїх туристичних продуктів, гості відвідали Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, який є візитівкою КБЗ та представляє інформацію щодо переважної більшості цікавих атракцій та особливостей гірського краю, про що їм в цікавій формі розповів завідувач музею Ігор Кальба. Туроператори переконалися у вдалому виборі місця відвідин для проектування своїх маршрутів. Крім того, розроблений відділом рекреації та сталого

розвитку «Тур вихідного дня від КБЗ» комфортно вписався у заплановані ними маршрути. Закарпатська Гуцульщина готова відчинити двері у світ Карпат і радо зустрічатиме гостей у літній період.

На завершення зустрічі всім учасникам було вручено зразки друкованої продукції установи, а також примірники англomовної версії спецвипуску всеукраїнського науково-популярного журналу «Зелені Карпати». Сподіваємося на плідну співпрацю та очікуватимемо на перших відвідувачів з Прибалтики вже цього літа.

**Іван БЕРКЕЛА,
Ірина ЙОНАШ,
відділ рекреації та сталого розвитку КБЗ**

• • •

У МІНЕКОЕНЕРГО ПРЕЗЕНТУВАЛИ ПРОЄКТ ЄДИНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПЛАТФОРМИ

26 лютого 2020 р. Одним з пріоритетних завдань Уряду України є підвищення дієвої комунікації між державою та суспільством, тому Міністр енергетики та захисту довкілля Олексій Оржель, заступник Міністра енергетики та захисту довкілля Володимир Головатенко і виконавчий директор Офісу ефективного регулювання BRDO Олексій Дорогань презентували проєкт Єдиної екологічної платформи, яка дозволить якісно, доступно та прозоро отримувати доступ до інформації про природні ресурси. Платформа буде складатися з 4 модулів: надкористування; лісова, водна, рибна галузі та 7 блоків: відкритий доступ до ресурсів; послуги; звітування; простежуваність; екологічний моніторинг; екологічне інспектування та feedback window.

«На цей час інформація про природні ресурси є закритою або обмеженою, що створює високі корупційні ризики при наданні права на користування природними ресурсами та надрами та робить неможливою або не привабливою для інвесторів відповідну господарську діяльність. Тому дохід для держави від надання у користування обмежених природних ресурсів здебільшого є незначним, а відсутність системного обліку та контролю за користуванням природними ресурсами, які належать народу України, призводить до випадків їх незаконного використання. Так, збитки держави від незаконних рубок лісових насаджень за 5 років склали близько 1 млрд гривень. Водно-

час збитки від незаконного рибальства та тінювого обігу аквакультурних водних біоресурсів – понад 1 млрд гривень щорічно. Крім того, у процесі оформлення дозволів та інших документів утворюється великий «паперовий багаж». Наприклад, паспорти водних об'єктів укладаються в паперовому вигляді, а весь архів складає близько 2 тонн паперу. Це абсолютно неефективно. Багатьма з матеріалів в архівах неможливо користуватися, вони застарілі і на них навіть неможливо побачити інформацію. Є кілька рішень Уряду про те, що інформація про користування надрами повинна бути максимально зручною та прозорою, і надалі доступ до природних ресурсів буде реалізовуватись лише через відкриті аукціони. Зараз ми працюємо над тим, щоб оцифрувати дані, і кожен, хто користується гаджетами або будь-яким цифровим інтерфейсом, може стати учасником процесу і користувачем сервісів, які надає держава для своїх громадян», – прокоментував інновацію Олексій Оржель.

Заступник Міністра Володимир Головатенко пояснив основні принципи роботи платформи: «Зараз доступ до спільних обмежених ресурсів у переважній більшості випадків є дискреційним, а за допомогою єдиного ресурсу кожен громадянин України матиме можливість отримати інформацію про спільні обмежені ресурси, їх використання; ознайомитись з відкритими реєстрами по кожному з напрямків; через «єдиний кабінет» обрати на публічній електронній карті об'єкт, який бажає взяти у користування, та одразу подати заявку на оформлення дозвільних документів або проведення аукціону; отримати дані екологічного моніторингу; відслідковувати роботу Держекоінспекції; оперативно реагувати на інформацію про легальність використання природних ресурсів; передавати матеріали до природоохоронних органів для виїзду на місце здійснення незаконного використання природних ресурсів та перевірки встановлених фактів; надавати відповіді на запити, отримувати, обробляти, використовувати та зберігати інформацію, надачу громадянам».

Створення Єдиної екологічної платформи – це ще один крок, який наблизить нашу країну до загальносвітових тенденцій.

• • •

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКЦІЯ «ВІДНОВЛЮЄМО ЛІСИ РАЗОМ»

27 лютого 2020 р. Міністерство енергетики та захисту довкілля спільно з Державним агентством лісових ресурсів та за підтримки Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування започатковують нову Всеукраїнську акцію «Відновлюємо ліси разом».

У рамках Акції відбудеться два безпрецедентних заходи:

1. 21 березня, у Міжнародний день лісів, буде висаджено 5 мільйонів дерев.

2. Тижневий Марафон садіння лісу. Протягом тижня, з 21 до 29 березня, у рамках Акції буде висаджено щонайменше 10 мільйонів дерев.

Кожен охочий зможе безпосередньо в лісі, прослухавши короткий інструктаж від професійних лісівників, висадити одно-дворічні саджанці за допомогою спеціального обладнання.

Запрошуємо громадян України, учнівську та студентську молодь, представників інститутів громадського суспільства, органів влади, засобів масової інформації, державних установ та організацій, бізнесових структур долучитися до Акції «Відновлюємо ліси разом».

Міжнародний день лісів 21 березня проголошено Генеральною Асамблеєю ООН. У 2020 році Міжнародний день лісів відзначається під гаслом «Ліси та біорізноманіття. Надто цінно, щоб втратити».

Метою Акції є відновлення українських лісів, підвищення іміджу лісової галузі та професії лісівника, поінформованості суспільства щодо важливості та необхідності проведення лісгосподарських заходів, поширення знань про ліси та їх важливість для існування життя на планеті, поліпшення екологічної ситуації в країні, виховання у підростаючого покоління шанобливого ставлення до природи.

• • •

ЗАКАРПАТСЬКІ НАУКОВЦІ ТА ОСВІТЯНИ ВІДВІДАЛИ ЄДИНИЙ В РУМУНІЇ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ЛІЦЕЙ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

28 лютого 2020 р., за ініціативою автора цих рядків, у контексті протокольних рішень наради в Закарпатській обласній державній адміністрації із питань організації виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 року № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій» й проблем активізації українсько-румунської співпраці на Мараморощині, порушених у виступах газети «Голос України» від 18 травня та 4 грудня 2019 років (<http://cbr.nature.org.ua/news/2019/06-u.pdf>; <http://cbr.nature.org.ua/news/2019/041219-u.pdf>), в єдиному у Румунії українському Педагогічному ліцеї імені Тараса Шевченка в місті Сігету-Мармаціей проведено міжнародний «круглий стіл» із питань активізації українсько-румунської прикордонної співпраці в навчально-освітній та екологічній сферах.

У роботі «круглого столу» взяла участь й група закарпатських науковців та освітян, яку румунські колеги щиро зустрічали хлібом-сіллю.

У доповідях та виступах директора ліцею доктора Василя Куреляка, голови Марамороської філії Союзу українців Румунії Мирослава Петрецького, головного радника Міністерства освіти Румунії Ельвіри Кодря, доктора біологічних наук, професора Федора Гамора, заступника директора Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (ЗІППО) Оксани Іваць, керівника Закарпатського благодійного фонду «Освіта», завідувача кафедри менеджменту та інноваційного розвитку освіти ЗІППО Бориса Качура, доктора фізико-математичних наук, професора Василя Химинця (ЗІППО), доцента Мукачівського державного університету Мирослави Качур та інших ораторів йшлося про налагодження дружніх професійних контактів та педагогічної співпраці між Україною та Румунією, вдосконалення навчально-освітньої роботи та екологічного виховання серед молоді та українських громад загалом тощо.

Особливо наголошувалось, що українців Мараморощини, які компактно проживають на лівому березі Тиси – історичному регіоні Карпат, об'єднує любов до рідної мови, прагнення зберегти власну ідентичність. З великим натхнення вони відроджують та плекають успадковані із сивої давнини традиції, звичаї та обряди, культуру свого народу, український фольклор.

У цьому контексті важлива роль належить Педагогічному ліцею імені Тараса Шевченка – єдиному україномовному в Румунії навчальному закладі, який готує майбутніх учителів початкових класів і вихователів дошкільних установ. Мовилося і про те, що уряд Румунії створює рівні умови для вивчення рідної мови для усіх національних меншин. Для цього, зокрема, випускається українською мовою деяка навчально-методична література, цьому процесу надає допомогу Союз українців Румунії, який здійснює підготовку україномовних підручників, видає рідною мовою газету «Український вісник», педагогічний часопис «Вільне слово», дитячий журнал «Дзвоник», літературно-культурний журнал «Наш голос» тощо.

Але водночас є чимало проблем, для вирішення яких українські громади та педагогічний ліцей в Румунії очікують від України певної навчально-методичної та матеріально-технічної допомоги.

Так, на думку пані Ельвіри Кодря, не вирішеними досі залишаються питання, пов'язані насамперед із відсутністю належного навчально-методичного забезпечення викладання української мови, створення науковцями спеціальних методик викладання, які б включали лінгво-дидактичні принципи, методи навчання та інтерактивні технології тощо.

Закарпатські науковці та освітяни під час зустрічі в українському Педагогічному ліцеї імені Тараса Шевченка в м. Сігеу-Мармації (Румунія)

Тому в ході «круглого столу», з метою моральної та матеріальної підтримки колективу викладачів ліцею та українців Мараморощини загалом, розвитку полікультурних взаємозв'язків, вивчення та запозичення педагогічного досвіду у навчанні і вихованні дітей та молоді, детально опрацьовано проєкт Меморандуму між Педагогічним ліцеєм, Союзом українців Румунії, Закарпатським інститутом післядипломної педагогічної освіти та Закарпатським благодійним фондом «Освіта», в якому передбачаються конкретні заходи щодо активізації співпраці в цій сфері та надання необхідної допомоги українському Педагогічному ліцею імені Т. Шевченка.

Учасники зібрання звернулись до адміністрації Карпатського біосферного заповідника, враховуючи його великий досвід міжнародної співпраці та еколого-освітньої роботи, з проханням приєднатись до цього процесу та виступити також підписантом підготовленого Меморандуму.

Меморандум, після його узгодження у встановленому порядку, передбачається підписати найближчим часом, під час візиту румунської делегації на Закарпаття.

Федір ГАМОР

• • •

ЗБЕРЕЖЕМО ПЕРВОЦВІТИ РАЗОМ!

Лютий-березень 2020 р. З метою збереження та дбайливого ставлення до перших весняних рослин, які внесені до Червоної книги України, відділом екоосвіти Карпатського біосферного заповідника проведено низку заходів для учнів молодших та старших класів Рахівського та Хустського районів Закарпатської області. Молодші школярі познайомилися з первоцвітами, які ростуть на території КБЗ, переглядали мультфільм «Цілющий первоцвіт» та виготовляли вітальні листівки до свята 8 березня, оздобивши їх паперовими квітами. Старшокласники переглядали мультимедійну презентацію про найбільш вразливі види: підсніжник білосніжний, білоцвіт весняний, шафран Гейфеля та інші види ранньовесняних рослин, поширених на території Карпатського біосферного заповідника. Пригадали правила поведінки в природному середовищі та виразили своє позитивне ставлення до ранньоквітучих рослин. Як завжди, найбільш цікавою частиною занять для молодших школярів стали майстер-класи, заздалегідь підготовлені екопросвітниками КБЗ. Учні виготовляли кошики весняних квітів з гофрованої папери для улюблених мам (сестричок, бабусь, подруг). Також до цієї акції приурочено агітаційний ролик «Збережемо первоцвіти разом!», у якому знялися учні Рахівської ЗОШ №2 (5 кл.). Діти підготували вірші про ранньовесняні види флори, заклики охороняти їх і берегти. Ролик, розміщений на Фейсбук-сторінці заповідника, набрав велику кількість переглядів, вподобань, коментарів і поширень.

Ельвіра АНГЕР

ВЕСНЯНІ АКЦІЇ ПРОВОДИЛИ ОНЛАЙН

Березень 2020 р. З березня цього року навчання в загальноосвітніх школах України не проводилось у зв'язку із запровадженням карантину. Тому всі подальші природоохоронні акції, організовані екоосвітянами КБЗ, відбувалися в інтернет-просторі – на Фейсбук-сторінках «Карпатський біосферний заповідник» та «Туристично-інформаційні центри Карпатського біосферного заповідника». На відзначення Міжнародного дня лісів (21 березня), Міжнародного дня води (22 березня) та Години Землі (28 березня) для дошкільнят і учнів перших-четвертих класів були підготовлені загадки, мультфільми, майстер-класи. До Всесвітнього дня Землі (22 квітня) для молоді екоосвітяни підготували низку цікавих відомостей.

У рамках Міжнародного дня перелітних птахів (9 травня) початком березня започатковано конкурс малюнка «Птахи на крилах весну принесли» для учнів 5-8 класів шкіл Рахівського району Закарпатської області. Незважаючи на жорсткий карантин, на конкурс надійшли декілька робіт від юних художників. Переможців визначили шляхом голосування у соціальній мережі Фейсбук на сторінці «Карпатський біосферний заповідник». Найбільшу кількість уподобань отримали малюнки Едгара Седлака, учня 6-Д класу Рахівської ЗОШ I-III ст. №1, Олександри Слюсарчук, учениці 5-А класу Рахівської ЗОШ I-III ст. №2 та Марії Пукман, учениці 7-А класу Рахівської ЗОШ I-III ст. №3. Переможців нагороджено грамотами та призами.

Ельвіра АНГЕР

• • •

ЛІСІВНИКИ ВИСАДИЛИ 100 МІЛЬЙОНІВ СІЯНЦІВ І САДЖАНЦІВ ДЕРЕВ ПО ВСІЙ УКРАЇНІ

21 березня 2020 р. Заступник Міністра Володимир Головатенко: «Аксіома «Ліс – легені планети» не вимагає доказу, але вимагає щоденної роботи, аби збереження та відновлення лісів не залишалося тільки наміром або гаслом.

Для перерахування всіх викликів для існування лісів як на планеті, так і в Україні необхідна окрема інформаційна платформа. Та головне – діяти та отримувати реальні результати!»

У Міжнародний день лісів Держлісагентство прозвітувало, що станом на цей час лісівники висадили 100 мільйонів сіянців та саджанців дерев по всій Україні.

Про заходи щодо відтворення лісів поінформував голова Держлісагентства України Андрій Заблоцький. Він зазначив, що цьогорічний Міжнародний день лісів проходить з меседжем «Ліси та біорізноманіття. Надто цінно, щоб втратити». «У лісовому господарстві України діють критерії щодо принципів господарювання, які відповідають вимогам Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. І наше завдання – стежити,

щоб ці критерії чітко дотримувалися», – наголосив голова Держлісагентства.

Також повідомив про те, що з 7,6 млн га лісів, які входять до сфери управління Держлісагентства України, заповідано 16,8%. Практично у всіх регіонах заповідність в лісах вища, ніж загальнодержавна. У лісах знаходиться 3295 територій та об'єктів природно-заповідного фонду України площею більше 1,3 млн га.

Указом Президента України Володимира Зеленського на Луганщині створено ще один національний природний парк «Кремінські ліси». І загалом включено до територій ПЗФ більше 40 тис. га лісів.

«Дякую кожному, хто турбується про ліс, хто висаджує дерева, досліджує стан лісів, охороняє лісові території, хто розуміє його велику цінність», – відзначив Володимир Голватенко.

• • •

#НЕ ПАЛИ – ШТРАФИ ЗА СПАЛЮВАННЯ РОСЛИННОСТІ ЗБІЛЬШЕНО

13 квітня 2020 р. Парламент на позачерговому засіданні ухвалив в цілому проєкт закону №2339 щодо посилення відповідальності за пошкодження об'єктів рослинного світу. Відповідне рішення підтримали 328 народних депутатів України. Мінекоенерго підтримує прийняття цього законопроєкту, адже випалювання сухої рослинності та її залишків породжує багато негативних наслідків. А саме:

- погіршення стану довкілля, зокрема, забруднення атмосферного повітря;
- висока температура негативно впливає на родючість ґрунтів;
- випалювання рослинності та її залишків нерідко є причиною пожеж на сусідніх земельних ділянках та у лісах. Водночас внаслідок цього можуть бути пошкоджені лінії електропередач та інші об'єкти.

Відповідальність за порушення правил посилюється для того, аби зменшити руйнівні наслідки та захистити право громадян на безпечне навколишнє середовище, а також зменшити кількість пожеж, які виникають через це.

Відповідно до прийнятого закону, за спалення або пошкодження вогнем лісів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, будуть штрафи, які збільшили у 18 разів: доведеться заплатити від 91 800 гривень до 153 000 гривень.

Також у 20 разів підвищили штраф за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва (якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля) – до 30 600-61 200 гривень.

За випалювання на сільгоспземлях, в смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах тепер загрожує штраф у розмірі від 3 060 гривень до 6 120 гривень.

ЗАСІДАННЯ СПІЛЬНОГО КОМІТЕТУ З УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

28 квітня 2020 р. відбулося чергове, вже третє за рахунком, засідання Спільного комітету з управління розширеного у 2017 р. об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Нагадаємо, що даний об'єкт є серійним і транснаціональним, який включає 78 складових частин на території дванадцяти європейських країн загальною площею понад 92 тис. гектарів. В Україні знаходиться 15 кластерів, найбільша частка яких, як за кількістю, так і за площею, зосереджена на території Карпатського біосферного заповідника. У роботі заходу взяло участь понад тридцять експертів із 13 країн Європи. Україну на даному заході, за дорученням Мінекоенерго України, представляли виконуючий обов'язки директора Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак, начальник відділу НДР і міжнародної співпраці Юрій Беркела, керівник ГО «Дунайсько-Карпатська програма» Богдан Проць, а також автор цих рядків – секретар Національної керівної групи зазначеного вище об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, речник української делегації.

Вперше в історії засідання проходило в онлайн-форматі з використанням платформи Zoom, а також програмного середовища Sli.do. Попередньо передбачалося, що засідання відбудеться у цей же день у Брюсселі (Бельгія), але коронавірус і відповідний карантин порушити всі плани.

Порядок денний засідання включав низку важливих питань, серед яких ключовими були наступні:

1. Погодження останньої редакції тексту Видатної універсальної цінності (Outstanding Universal Value) нашого спільного об'єкта Спадщини. Після нетривалої дискусії і внесення кількох граматичних правок документ було погоджено усіма 12-ма країнами, що дозволить офіційно передати його до Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та МСОП (IUCN).

Скріншот, зроблений під час онлайн-засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»

2. Передача повноважень щодо організації роботи Координаційного офісу транснаціонального об'єкта Спадщини від австрійських до бельгійських партнерів терміном на 5 років – із 2020 по 2024 рік. Це питання також не зайняло багато часу і усі країни одногослосно підтримали таке рішення, одночасно відзначивши вкрай ефективну роботу австрійського офісу.

3. Затвердження настанов із управління складовими частинами об'єкта Спадщини та їх буферних зон. Це питання виявилось найгострішим і викликало тривалі дискусії. Врешті-решт консенсусу досягнути не вдалося – румунські та словацькі партнери наполягли на доопрацюванні даного документа, що вирішено було зробити в найстисліші терміни. Для Карпатського біосферного заповідника саме це питання було найважливішим, оскільки менеджмент його буферної зони, загальна площа якої становить понад 31 тис. га, є вкрай непростим і потребує суттєвих уточнень та внесення певних змін. Залишається сподіватися, що настанови будуть допрацьовані та погоджені якнайшвидше.

Важливим моментом засідання був виступ представника Швейцарії – держави, яка виступає лідером і координатором нового розширення транснаціонального об'єкта Спадщини, що об'єднує вісім країн нашого континенту. Він розповів про стан підготовки номінаційного дос'є і проінформував, що восени цього року воно буде подано у Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

І на завершення, представники бельгійської делегації запропонували не відмовлятися від проведення очного засідання Спільного Комітету з управління об'єктом Спадщини і зустрітися в жовтні у Брюсселі, як і планувалося попередньо. Учасники засідання з ентузіазмом підтримали бельгійську ініціативу.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
заступник начальника відділу науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці КБЗ

• • •

КАРПАТСЬКІ БУЙВОЛИ ПОВЕРНУЛИСЯ У ДОЛИНУ НАРЦИСІВ

29 квітня 2020 р. у Карпатському біосферному заповіднику сталася видатна подія – у знамениту Долину нарцисів після майже сторічної відсутності повернулися не менш знамениті карпатські буйволи. Ці тварини ще донедавна були звичними у місцевих господарствах і вважалися універсальними тваринами. Вони давали цін-

Карпатських буйволів у Долині нарцисів «прописують» (зліва направо) директор ПП «Кочова бура» Феронія де ВРІЕС РІКЕ, керівник ГО «Збереження агробіорізноманіття Карпатських гір» Мішель ЯКОБІ та в.о. директора Карпатського біосферного заповідника Микола РИБАК

не молоко, дієтичне м'ясо і широко використовувалися як потужна тяглова сила. На жаль, сьогодні практично зникли разом із багатьма іншими традиційними для Закарпаття породами свійських тварин.

Повернення буйволів у Долину нарцисів знаменує нову еру, оскільки створює вражаючі перспективи для цієї унікальної території.

По-перше, це дозволить ефективно боротися з вербами і тим самим підтримувати лучні екосистеми, де зростає нарцис вузьколистий – основна місцева окраса, оскільки буйволи є дуже невибагливими: із задоволення живляться такими жорсткими кормами, як, наприклад, осока чи пагони верби, що не поїдаються іншими сільськогосподарськими тваринами. До речі, вони не завдають популяції нарциса жодної шкоди, бо випасатимуться у спеціально відведених місцях, обмежених по периметру електропастухом.

По-друге, буйволи є дуже харизматичними і незвичними, що дозволить привабити в Долину нарцисів більше туристів, особливо в період позацвітіння нарциса, який є дуже коротким і триває максимум три тижні упродовж травня. І, нарешті, збереження цих цінних тварин, разом із іншими традиційними для регіону свійськими породами, може стати перспективним напрямком роботи Карпатського біосферного заповідника.

Важливо також зазначити, що цей проект став можливим тільки завдяки державно-приватному партнерству, оскільки буйволів для випасання і демонстрації в Долині нарцисів надало ПП «Кочова бура». 29 квітня керівники Карпатського біосферного заповідника і приватного підприємства, в.о. директора Микола Рибак і пані Феронія де Вріес Ріке, підписали угоду про співпрацю. Зазначена вище діяльність передбачена Проектом організації території та охорони природних комплексів КБЗ, затвердженого у 2019 р., і погоджена Науково-технічною радою установи.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

У розсаднику декоративних культур
Національного природного парку
«Сколівські Бескиди»

МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

22 травня 2020 р. «Біорізноманіття» – різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає у себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем.

Організація Об'єднаних Націй оголосила 22 травня Міжнародним днем біологічного різноманіття для підвищення розуміння та обізнаності людства з питань біорізноманіття. Цю дату було обрано не випадково, адже 22 травня 1992 року відбулося прийняття тексту Конвенції про біологічне різноманіття.

Кожного року День біорізноманіття має свою тему, що обирається секретаріатом Конвенції.

Цьогорічною темою є гасло «Наші рішення – в природі».

У реаліях, коли людство вимушене переглянути своє ставлення до навколишнього природного середовища, одне є зрозумілим: незважаючи на всі наші технологічні досягнення, ми повністю залежні від здорових і різноманітних екосистем для забезпечення себе водою, продуктами харчування, медикаментами, одягом, паливом, енергією та, зрештою, притулком.

Гасло «Наші рішення – в природі» підкреслює надію, солідарність та важливість спільної роботи на всіх рівнях для побудови майбутнього життя у гармонії з природою.

2020 рік – це рік випробувань, роздумів, можливостей та рішень. Від кожного з нас очікується, що ми будемо «будуватись краще», використовуючи цей час для підвищення стійкості націй та громад, коли ми подолаємо пандемію.

2020 рік – це рік, коли, як ніколи, світ може сигналізувати про сильну волю до глобальних дій, які здатні запобігти втраті біорізноманіття на користь людям та всьому життю на Землі.

...

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА НІМЕЦЬКИХ СТУДЕНТІВ У КБЗ

Упродовж 25-29 травня 2020 р. на базі Карпатського біосферного заповідника відбулася чергова навчальна практика студентів з Університету сталого розвитку м. Еберсвальде, що в Німеччині. Цього року проходила вже у 15-ий раз, але організувалася у незвичний спосіб. У зв'язку з пандемією коронавірусу трансформувалася у віртуальний захід, який проходив в Інтернет-середовищі з використанням сучасних комп'ютерних технологій. В їх основі лежала платформа Zoom, яка забезпечила одночасну комунікацію близько 50 осіб, що фізично перебували у чотирьох державах і 12-ти різних локаціях. Така «розпорошеність» пояснюється долученням до навчального процесу студентів і професорів ще з чотирьох вищих навчальних закладів, а саме Державного університету Мол-

дови (м. Кишинів), Університету ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія), Національного лісотехнічного університету України (м. Львів) та Національного транспортного університету (м. Київ).

Основною темою практики-2020 був менеджмент природних ресурсів та екосистем у перехідних країнах, зокрема на прикладі України, Румунії та Молдови (під перехідними країнами розуміють такі, які знаходяться на шляху від тоталітаризму й планової економіки до демократії та ринкових відносин).

Віртуальний захід розпочався із представлення загальної інформації про практику та знайомства учасників. Від імені КБЗ вітальне слово виголосив в.о. директора Микола Рибак. Сам процес навчання проходив в режимі онлайн-сесій, у рамках яких відбувалася презентація відповідних інформаційних матеріалів та їх обговорення, а також обмін думками і спілкування з організаціями та установами, що представляли зазначені вище перехідні країни. За результатами практичної роботи студентів – бакалаврів і магістрів – планується створити інформаційний веб-ресурс в електронному форматі, який буде доступний для загального користування в Університеті сталого розвитку м. Еберсвальде. Для забезпечення навчального процесу тематичними інформаційними матеріалами працівники КБЗ створили низку двомовних відеосюжетів та коментованих презентацій, які також будуть інтегровані до цього онлайн-інформаційного ресурсу під назвою «World Lecture Project».

Студенти працювали в змішаних робочих групах, які склалися з представників навчальних закладів Німеччини, України, Молдови та Румунії. Велика увага приділялася біосферним резерватам ЮНЕСКО як модельним регіонам та діючим лабораторіям для реалізації концепції сталого розвитку. Не залишилася поза увагою і транскордонна співпраця. Зокрема, науковці КБЗ представили розгорнуту презентацію, присвячену проблематиці створення українсько-румунського транскордонного біосферного резервату в Марамороських горах.

Доречно зауважити, що Карпатський біосферний заповідник є єдиною природоохоронною установою України, де щорічно проходять навчальні практики студентів як з України, так і з-за кордону.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ

ОПУБЛІКОВАНО ПОСТАНОВУ ПРО РОЗДІЛЕННЯ МІНЕКОЕНЕРГО НА ДВА ОКРЕМІ МІНІСТЕРСТВА

1 червня 2020 р. Уряд розділив повноваження Міністерства енергетики і Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів.

Кабінет Міністрів України постановою від 27 травня 2020 р. № 425 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» перейменував Міністерство енергетики та захисту довкілля України на Міністерство енергетики України.

Також зазначеною постановою утворено Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

Уряд розділив повноваження міністерств та встановив, що

1) Міністерство енергетики:

- забезпечує формування та реалізує державну політику в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах;

- забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива (крім забезпечення енергоефективності будівель та інших споруд) та у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики і теплопостачання;

2) Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів:

- забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, радіаційної, біологічної і генетичної безпеки, у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та мисливського господарства;

- забезпечує формування та реалізацію державної політики:

- у сфері розвитку водного господарства та гідротехнічної меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

- у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;

- у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення;

- щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

- щодо здійснення державного геологічного контролю, а також у сфері збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, Паризької угоди.

Міністерство енергетики та Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів є правонаступниками прав, обов'язків та майна Міністерства енергетики та захисту довкілля у відповідних сферах.

Внесено зміни і стосовно спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України.

Зокрема, через Міністра енергетики України:

- Державна інспекція енергетичного нагляду України,
- Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України;

- через Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України:

- Державне агентство лісових ресурсів України,
- Державне агентство рибного господарства України,
- Державна служба геології та надр України,
- Державне агентство водних ресурсів України,
- Державна екологічна інспекція України,
- Державне агентство України з управління зоною відчуження.

• • •

СХВАЛЕНО ЗАКОНОПРОЄКТ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ЛІСІВ

2 червня 2020 р. Народні депутати України проголосували в другому читанні за дуже важливий для лісової галузі проєкт Закону України № 2379 «Про внесення змін до Лісового кодексу України щодо проведення національної інвентаризації лісів».

«Збереження лісів України на сьогодні є у фокусі урядових реформ. Управлінські рішення мають базуватися на актуальній інформації про стан лісового фонду країни, а така інформація наразі є досить мозаїчною та неповною», – наголосила профільний заступник Міністра енергетики та захисту довкілля Ірина Ставчук.

Також заступник Міністра повідомила, що в Україні державний облік лісів був проведений у 1996 та 2011 роках. Наразі актуальної інформації про ліси України немає. При цьому, процедура ведення державного лісового кадастру та обліку лісів на основі узагальнення даних лісовпорядкування не дозволяє отримати статистично достовірні оцінки показників.

«Основною метою законопроекту є запровадження в Лісовому кодексі поняття Національної інвентаризації лісів. Це запустить цикл польових і статистичних робіт зі збору та узагальнення інформації про стан та динаміку лісів і лісових ресурсів», – відзначила Ірина Ставчук.

З прийняттям законопроекту ми нарешті зможемо дати відповіді на запитання: яка фактична лісистість держави, який запас деревини в лісах та її технічна придатність.

Проведення Національної інвентаризації лісів в Україні дозволить забезпечити органи державної влади та суспільство статистично обґрунтованою інформацією про кількісні та якісні показники стану та динаміки лісів в державі, їх ресурсний потенціал для потреб державного управління, стратегічного планування ведення лісового господарства, державного лісового кадастру, моніторингу довкілля, міжнародної звітності про ліси.

Отже, Національна інвентаризація лісів стане основою формування рішень національної лісової політики.

• • •

ЗБЕРЕГТИ РАХІВСЬКИЙ РАЙОН

11 червня 2020 р. в місті Рахові Закарпатської області відбулося розширене засідання Координаційної ради із питань місцевого самоврядування Рахівської районної ради, на якому із великим занепокоєнням обговорено питання «Про вжиття необхідних заходів щодо збереження Рахівського району як окремої адміністративно-територіальної одиниці».

У роботі Координаційної ради взяли участь керівники Рахівської районної ради та районної державної адміністрації, народний депутат України Іванна Климпуш-Цинцадзе, відомий політик, народний депутат України II та IV

скликань, перший Міністр транспорту України, Надзвичайний і Повноважний посол України Орест Климпуш, голова громадської організації Всеукраїнське товариство «Гуцульщина» Дмитро Стефлюк, голови сільських, селищних та міської рад, депутати сільських, селищних, міської, районної та обласної рад, окремі керівники державних установ, місцеві підприємці, громадські активісти та представники преси й інші зацікавлені сторони.

Виступаючи першим, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор, академік Української екологічної академії наук Федір Гамор детально проінформував учасників зібрання про ситуацію, перспективи та про аргументацію збереження Рахівського району як окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Привернуто насамперед увагу до значної організаційної роботи, яка тривалий час проводиться районною радою та райдержадміністрацією у цьому напрямку. Зокрема, важливими є обґрунтування та звернення до відповідних державних інституцій та дві петиції, зареєстровані на сайті Президента України депутатом Рахівської районної ради Михайлом Владом і депутатом Рахівської міської ради Миколою Попенком.

Надзвичайно цінною у цьому плані є також підтримка народних депутатів України Василя Петьовки та Іванни Климпуш-Цинцадзе.

Отже, у підготовлених Міністерством розвитку громад та територій України пропозиціях щодо адміністративно-територіального устрою Закарпатської області Рахівський район досі відсутній.

Тому ми ще раз запропонували аргументовані пропозиції щодо необхідності створення на базі найвисокогірнішого в Україні Рахівського району, який володіє особливим та унікальним природно-ресурсним й культурним потенціалом, Рахівську одиницю адміністративно-територіального устрою субрегіонального (районного) рівня та необхідний у цій ситуації план дій (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1463855030482784&id=100005749037341).

Особливо значущим на засіданні Координаційної ради був виступ Іванни Климпуш-Цинцадзе, яка проінформувала, що на підставі отриманих матеріалів із Рахівсько-

На засіданні Координаційної ради із питань місцевого самоврядування при Рахівській районній раді розглядається проблема збереження Рахівського району. За трибуною – заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір ГАМОР

го району, вона особисто бесідувала із Прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем та іншими посадовими особами Уряду та Верховної ради України, які запевнили її, що Рахівський район буде збережено. Про це дещо пізніше повідомив також і голова Закарпатської обласної державної адміністрації Олексій Петров.

Багато цінних зауважень та пропозицій на засіданні Координаційної ради висловили також Орест Климпуш, Дмитро Стефлюк, голова ГО «Нова Рахівщина» Ярослав Думин, директор ТОВ «ВГСМ», депутат Закарпатської обласної ради Ірина Мацепура, заслужений лікар України Василь Дряшкаба, Білоцерківський сільський голова Юрій Берінде, голова ГО деревообробників Рахівщини Юрій Личковський, кандидат історичних наук Петро Ференц, член робочої групи з питань адміністративно-територіального устрою Закарпатської обласної державної адміністрації Анатолій Пріц, голова Рахівського товариства «Гуцульщина» Іван Беркела та інші.

За результатами обговорення прийнято відповідне звернення до Офісу Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради, народних депутатів України Іванни Климпуш-Цинцадзе і Василя Петьовки та утворено робочу групу для напрацювання пропозицій та оперативного реагування на розвиток ситуації щодо збереження Рахівського району як окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Федір ГАМОР

• • •

МІНІСТРОМ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ПРИЗНАЧЕНО РОМАНА АБРАМОВСЬКОГО

19 червня 2020 р. Верховна Рада України ухвалила постанову «Про призначення Абрамовського Р.Р. Міністром захисту довкілля та природних ресурсів України». Рішення підтримали 264 народних депутати України.

«В екологічній політиці дуже багато викликів. І я чітко знаю, що з ними робити, щоб ліквідувати наслідки промислового забруднення, адаптуватися до змін клімату. Багато питань до лісового господарства, багато питань до інфраструктури поводження з відходами – у тому числі, з радіоактивними. Ми вступили в період маловоддя, є ряд питань, що стосуються рибного господарства. У мене є чіткий план, як зробити так, щоб рибні ресурси приносили користь державі», – зазначив під час виступу Роман Абрамовський.

Також у ході засідання Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Р. Абрамовський склав присягу члена Кабінету Міністрів України та урочисто присягнув на вірність Українському народові з трибуни Верховної Ради.

«Зобов'язуюся додержуватися Конституції України та законів України, зміцнювати суверенітет і незалежність України, обстоювати права і свободи людини та громадянина, дбати про добробут Українського народу, сталий демократичний розвиток суспільства», – проголосив Роман Абрамовський.

Роман АБРАМОВСЬКИЙ,

Міністр захисту довкілля

та природних ресурсів України

Народився у 1973 році. Закінчив Київський національний університет внутрішніх справ.

З жовтня 2019 року – заступник

Міністра енергетики та захисту довкілля України.

До цього був заступником Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Раніше обіймав керівні посади на підприємствах приватного сектору.

ПРЕЗИДЕНТ ПІДПИСАВ ЗАКОН ПРО ІНВЕНТАРИЗАЦІЮ ЛІСІВ

23 червня 2020 р. Закон про інвентаризацію лісів №2379 підписано Президентом України Володимиром Зеленським.

Національна інвентаризація лісів, яка вже давно започаткована в європейських країнах, надасть можливість отримати повну та оновлену інформацію про фактичну лісистість держави, запас деревини в лісах та її технічну придатність. На сайті Національної інвентаризації лісів кожен зможе відстежувати зміни в рості дерев на певній ділянці та загалом оцінити стан лісів в Україні. «Облік лісів – це прозорість у прийнятті рішень. Запуск процесу інвентаризації за європейськими підходами прояснить ситуацію зі станом лісових ресурсів і стане основою для планування розвитку лісового сектору», – зазначив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів Роман Абрамовський.

Наразі держава володіє інформацією лише щодо 73% українських лісів, інші 27% знаходяться у підпорядкованні різних органів влади та комунальної власності. Дані про українські ліси тривалий час були закритими. Актуальної інформації про ліси України сьогодні немає. При цьому, процедура ведення державного лісового кадастру та обліку лісів на основі узагальнення даних лісовпорядкування не дає змоги отримати статистично достовірні оцінки показників.

ГОЛЛАНДСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ ВІВЧАЛА КАРПАТСЬКІ ПРАЛІСИ

11-19 липня 2020 р. Протягом тижня у володіннях Карпатського біосферного заповідника працювала голландська письменниця та журналістка Дора фон Дювенбод. Ще за кілька місяців до цього вона звернулася до адміністрації КБЗ з проханням допомогти у її роботі над книгою про карпатські праліси. Керівництво установи відгукнулося на таке прохання та висловило підтримку.

Працівники КБЗ радо допомогли гості зануритися в свої робочі будні. Серед територій, які відвідала гостя, – Кевелівське, Кузійське та Чорногірське ПНД відділення.

Тут пані Дора фон Дювенбод поспілкувалася з їх керівниками й інспекторами, очільниками громад сіл Квапси та Луги, ознайомила з рідкісними ділянками пралісів, яких майже не залишилося в розвинутих країнах Європи, іншими природними та культурними цінностями гірського краю.

Письменниця була надзвичайно вражена красою Рахівщини, але найбільше їй сподобалася самовідданість, з якою працівники установи та місцеве населення ставляться до охорони природи.

Цікавою була відповідь пані Дори на запитання: чому саме карпатські ліси і наш край обрано темою її книги? Сконстатувала, що живучи в Європі у великих містах, люди зазвичай є дуже далекими від природи і її реалій. І коли запитують, що знають про природозахисну діяльність, всі чомусь починають говорити про тропічні ліси, далекі території Африки та Амазонії, а про те, що знаходиться поруч з домівкою, нічого не знають. Саме тому письменниця з Голландії вирішила відкрити їм очі на багатства, які знаходяться у них під боком, очищують повітря та дають чисту воду, – карпатські праліси.

З нетерпінням чекатимемо на вихід цієї книги і сподіваємося, що вона буде корисною для багатьох людей.

Ірина ЙОНАШ

• • •

УРЯД ДОРУЧИВ ЛІКВІДУВАТИ СМІТТЄЗВАЛИЩА В БАСЕЙНІ ТРАНСКОРДОННИХ РІЧОК

17 липня 2020 р. Питання розбудови інфраструктури збирання і вивезення твердих побутових відходів у віддалених населених пунктах та запобігання потраплянню твердих побутових відходів у водні об'єкти у транскордонному аспекті обговорили у ході селекторної наради під головуванням Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала.

«За 30 років не було створено ані концепції, ані стратегії з утилізації твердих побутових відходів, ані реалізації її на практиці. І на гірських територіях західних областей ця проблема проявляється особливо гостро. Це стосується всієї України і ми маємо почати напрацьовувати кроки для вирішення цієї проблеми на рівні всієї держави, а західні області нехай стануть для нас першим кроком. Треба зробити все, щоб побутові відходи зі стихійних звалищ не потрапляли у водні об'єкти», – наголосив Прем'єр-міністр.

Письменниця з Голландії Дора фон ДЮВЕНБОД (справа) та заступник начальника відділу рекреації та сталого розвитку КБЗ Ірина ЙОНАШ під час знайомства з цікавинками заповідного урочища Кузій (липень 2020 р.)

Під час наради Роман Абрамовський зазначив, що із забрудненням басейну річки Тиса Україна отримала не лише фінансові, а й репутаційні втрати: «Кількість стихійних сміттєзвалищ зростає. Наші річки перетворюються на сміттєпроводи, у першу чергу через те, що гірські і віддалені регіони не мають системи управління відходами, їх збирання і вивезення, а також належної інфраструктури. Нам треба на обласному, місцевому, районному рівнях провести рейдові заходи для з'ясування місцезнаходження сміттєзвалищ, їх подальшої ліквідації, розробити плани та постійно проводити роз'яснювальну роботу для населення щодо поводження з відходами. Але головне – це створити інфраструктуру для людей. Ми можемо щось вимагати від людей лише тоді, коли створимо для цього умови», – зазначив Міністр.

За його словами, при цьогорічному паводку на Закарпатті ми стикнулись з проблемою незаконних забудов заплів річок і розміщення сміттєзвалищ у таких місцях.

«Щоб унеможливити потрапляння сміття в русла річок, треба також прибрати стихійні сміттєзвалища із захисних смуг і заплів. Це наше оперативне завдання, яке потрібно виконати найближчим часом. Ми домовились з Національною поліцією, що проведемо спільну роботу з виявлення стихійних сміттєзвалищ», – повідомив він.

Також Міністр висловив сподівання, що на позачерговій сесії депутати приймуть рамковий законопроект «Про управління відходами» № 2207-1д: «Закон є в порядку денному на позачерговій сесії Верховної Ради України. Маємо надію, що його буде прийнято у першому читанні. Після цього ми одразу приступаємо до розробки секторальних законів, які врегулюють проблему з відходами».

Роман Абрамовський звернувся до очільників обласних державних адміністрацій з проханням поставитися до обговорених питань більш виважено та надати свої пропозиції щодо розбудови інфраструктури у віддалених населених пунктах: «На підставі цих пропозицій будемо змінювати підходи та врегульовувати систему поводження з побутовими відходами».

За результатами проведення наради буде створена робоча група, яка підготує ефективні рішення для мінімізації потрапляння відходів у річку, ліквідацію стихійних сміттєзвалищ та напрацювання відповідних змін у законодавство.

Крім того, у ході селекторної наради голова Закарпатської обласної державної адміністрації Олексій Петров повідомив, що у Рахівському районі побудували дамбу, яка запобігатиме проходженню сміття у водні об'єкти.

Нагадаємо, що Президент Угорщини Янош Адер написав листа Президенту України Володимирі Зеленському у зв'язку з проходженням паводку з української сторони на територію Угорщини та потраплянням значної кількості побутового сміття у річку Тиса із закликом вирішити ситуацію.

• • •

ЄВРОПЕЙЦІ ГОТОВІ ДОПОМАГАТИ УКРАЇНІ В РЕФОРМУВАННІ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ

22 липня 2020 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський провів зустріч з представниками проєкту ЄС «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні» щодо реформування лісової галузі в державі.

Сторони обговорили питання співпраці у сфері проведення реформ у галузі, підготовки Державної стратегії управління лісами до 2035 року та посилення контролю у сфері сільськогосподарської діяльності, зокрема, від рубки до відслідковування виробництва.

«Ми запустили процес підготовки Державної стратегії управління лісами до 2035 року. У рамках цього будуть проаналізовані напрацювання, що є в Україні, а також досвід країн, які успішно впровадили ефективне управління лісами за європейськими критеріями. У межах реформи ми зробимо аналіз ключових аспектів формування політики, господарчих функцій, питання моніторингу та контролю. До середини вересня плануємо вийти на фінальні позиції та напрацювати узагальнену стратегію спільно з експертами і громадськістю», – повідомив Міністр.

У свою чергу представники ЄС в Україні виразили готовність надати фахову допомогу в питаннях реформування лісової галузі, вдосконалення законодавства та залучення інвестицій.

Гуцулята (конкурсне фото вихованки Рахівського районного центру науково-технічної творчості Марії МОРОЗЮК)

ВІДНОВЛЕНО РОБОТУ МІНДОВКІЛЛЯ

5 серпня 2020 р. Трохи більше місяця тривав процес із налагодження функціонування новоствореного Міністерства.

«Завдання, яке поставив мені Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль, – у стислі терміни налагодити роботу Міндовкілля. На сьогодні Міністерство має власне Положення, затверджено структуру апарату, штатний розпис і кошторис. Станом на 05 серпня 2020 року заповнено понад 30% від штатної чисельності працівників. Відтепер ми у повному обсязі можемо зосередитись на формуванні і реалізації державної екологічної політики та ефективному впровадженні реформ», – заявив Міністр Роман Абрамовський.

Нагадаємо, що Кабінет Міністрів України на своєму засіданні 27 травня утворив Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів.

19 червня Верховна Рада України призначила Романа Абрамовського Міністром захисту довкілля та природних ресурсів України. Того ж дня було зареєстровано нову юридичну особу – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

• • •

ВИШИВАНКА – СИМВОЛ УКРАЇНИ!

Вересень 2020 р. Всесвітній день вишиванки – міжнародне свято, яке покликане зберегти споконвічні народні традиції творення та носіння етнічного вишитого українського одягу. Дата проведення – щороку в третій четвер травня. У цей день кожен охочий може долучитись до свята, одягнувши вишиванку на роботу, до університету, школи чи садочка.

На початку весни працівники Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах Карпатського біосферного заповідника оголосили фотоконкурс «Моя вишиванка», приуроченого до цього свята.

Вишита сорочка – один з найбільш древніх українських атрибутів.

Найдавнішу згадку про неї знайдено під час розкопок на Черкащині (VII сторіччя до нашої ери). Одяг цей носили ще трипільці, про що свідчить зображення чоловіка у вишиванці. Усвідомлення такої історичної спадщини вражає та захоплює, спонукає з особливою повагою ставитись до вишитої сорочки. Нарівні з українською писанкою, є одним із яскравих символів української культури. До того ж, одягаючи вишиту сорочку, демонструєш не тільки її красу й унікальність, але й засвідчуєш свою приналежність до віковичної української культурної традиції. У наш час вишиванка переживає еру відродження, адже останніми роками країну охопило високе почуття патріотизму, наслідком чого стала підтримка національних традицій. Елементи української вишивки дедалі частіше використовують у дизайні одягу. Тепер носити вишиванку стало не тільки патріотично, але й модно.

«Народитися в сорочці» означає, бути щасливим у житті, тому сорочка – це не лише частина нашого гардеробу, а певна закодована сукупність божественних енергій, що творять довершену та гармонійну долю людини.

Конкурс проводився у трьох номінаціях: «Селфі у вишиванці», «Вишивана родина» та «Вишиванка моїх предків». Незважаючи на те, що конкурс відбувався в умовах карантину, участь у ньому взяло понад двадцять учасників, що свідчить про те, що всі ми любимо, цінуємо і з гордістю вдягаємо вишиванку.

За результатами конкурсу у номінації «Селфі у вишиванці» перемогу здобула Анастасія Гамеза – учениця ІІ кл. ЗОШ І-ІІІ ст. №1 м. Рахів; у номінації «Вишивана родина» – Давид Дячук, вихованець Рахівського районного центру науково-технічної творчості. У номінації «Вишиванка моїх предків» – Анастасія Зеленчук, вихованка Рахівського районного центру науково-технічної творчості.

Нагородження переможців відбулося на початку нового навчального року. Всі переможці отримали грошові сертифікати від мережі магазинів «Комп'ютерний Всесвіт» та призи від Карпатського біосферного заповідника.

Дякуємо всім, хто взяв участь у конкурсі!

Наталія КАЛЬБА,
фахівець Музею екології гір
та історії природокористування
в Українських Карпатах

• • •

МІЛЬЙОН ДЕРЕВ ЗА 24 ГОДИНИ

9 вересня 2020 р. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України спільно з Державним агентством лісових ресурсів України та благодійною організацією «Благодійний фонд «Озеленення України» розпочинають спільний проєкт із озеленення України.

Це екологічна акція, яка об'єднає владу, бізнес та громадськість заради відновлення екосистеми країни. Спільна мета проєкту – висадити 1 млн дерев за 24 години по всій Україні.

«Міністерство підтримує екоініціативу Благодійного фонду «Озеленення України», яка несе світлу енергію в українське суспільство, пропагує впровадження екологічно збалансованого способу життя, збереження та примноження природних екосистем країни. Ця акція має об'єднати зусилля влади, бізнесу, громадських активістів», – зауважив перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів Богдан Боруховський.

Богдан Боруховський оголосив: «Висадка дерев – це найпростіший та дієвий спосіб боротьби з кліматичними змінами, які так чи інакше вже відчув на собі майже кожен українець. Тому ми маємо згуртуватися для ефективної протидії кліматичним змінам. І екологічна акція із висадки 1 мільйона дерев за одну добу саме і покликана на об'єднання українців у боротьбі зі змінами клімату».

Також акція має привернути увагу суспільства до всіх екологічних проєктів та щоденної праці лісових господарств.

17 жовтня 2020 року кожен зможе стати активним учасником акції «1 000 000 дерев за 24 години» у Національному природному парку «Голосіївський» – анонсував Богдан Боруховський та запросив усіх стати амбасадорами висаджених дерев.

Крім того, участь у презентації запланованої акції взяли партнери проєкту Сергій Гайдайчук, президент CEO Club Ukraine, Василь Кузьович – голова Державного агентства лісових ресурсів України та Анна Крисюк – голова благодійної організації «Благодійний фонд «Озеленення України».

ВЕЛИКЕ ПРИБИРАННЯ ТИСИ

19 вересня 2020 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський долучився до акції «Велике прибирання Тиси» у селі Теково Виноградівського району Закарпатської області.

Через цьогорічний червневий паводок на Закарпатті купи українського побутового сміття водами р. Тиси знову понесли на територію Угорщини. Картина із засміченням дуже невтішна – в основному це пластик та поліетилен.

«Сьогодні всі мої заступники та керівники центральних органів влади, які підпорядковані Міністерству, виїхали на локації в 14 регіонів України. Пліч-о-пліч з ними прибирали сміття сотні свідомих українців. Переконали, що такі акції мають відбуватися як мінімум раз щоквартально», – заявив Роман Абрамовський.

Роман Абрамовський вважає, що Міндовкілля має формувати свідомість українців. І подібні акції – це дуже ефективний крок до підвищення екологічної культури громадян.

Також під час спілкування із місцевою владою та активістами Закарпаття Роман Абрамовський акцентував на важливості врегулювання питання поводження з відходами на законодавчому рівні: «Україна не має чарівної палички, за помахом якої можна вирішити всі проблеми у сфері поводження з відходами. Наразі у Верховній Раді України знаходиться законопроект № 2207-1д «Про управління відходами». Його необхідно ухвалити у другому читанні. Документ окреслює загальний підхід до управління відходами».

Наразі по всій Україні відбуваються екоতোлоки, ініційовані Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України у рамках Міжнародного дня чистих берегів.

• • •

МІНДОВКІЛЛЯ ЗМІНЮЄ ПАРАДИГМУ РИНКУ ДЕРЕВИНИ

22 вересня 2020 р. «Нова команда Міністерства активно працює у напрямку впровадження прозорих аукціонів із продажу необробленої деревини. Спільно із ДП «Прозоро.Продажі» ми перевірили стан робіт над експериментальним проєктом і зрозуміли, що він має прогалини і недоліки», – зауважив Богдан Боруховський.

На сьогодні у Міністерстві вже на фінішній прямій розробка проекту змін до цього рішення Уряду України. Зокрема, ми пропонуємо продавати не 25% необробленої деревини через «Прозорро.Продажі», а всі 100%. Крім того, до переліку майданчиків продажу ДП «Прозорро.Продажі» додається ДП «ЛПАЦ» – майданчик Держлісагентства.

А для того, аби покупцям було зручно купувати деревину саме через електронні аукціони, ДП «Прозорро.Продажі» розробило та вже запровадило, разом із своїми партнерами-електронними майданчиками, акредитованими в цій торговій системі, нові зручні інтерфейси для участі в аукціонах.

«Їх мета – значно спростити та зробити більш швидким, зручним та комфортним для покупців процес участі в таких аукціонах», – зазначила під час онлайн-презентації Дарина Марчак, операційна директорка державного підприємства.

«Запровадження електронних аукціонів не лише діджиталізує процес, а змінить ринок. Адже разом із запровадженням таких аукціонів підвищується прозорість інформації, її доступність для будь-якого учасника ринку. Надворі XXI сторіччя, але на сьогодні і досі близько 50% деревини продається за прямими контрактами».

...

ЗАКОНОПРОЄКТИ ЩОДО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

23 вересня 2020 р. Уряд розглянув та схвалив проект Закону України «Про приєднання до Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат».

«Карпатська конвенція є основою для регіонального, національного та транскордонного співробітництва, платформою для розробки та реалізації спільних політик, стратегій, програм і проєктів з охорони природи та збалансованого розвитку Карпатського регіону», – зауважив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський.

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман АБРАМОВСЬКИЙ під час прибирання берегів р. Тиса (с. Теково Виноградівського району Закарпатської області)

Так, у рамках конвенції уже підписані і діють протоколи про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття, стале управління лісами, сталий транспорт та сталий туризм.

Значимо, що Україна була ініціатором розроблення Карпатської конвенції, яка підписана міністрами довкілля Карпатського регіону у 2003 році у м. Києві під час 5-ї Всеєвропейської міністерської конференції «Довкілля для Європи». Також сторонами конвенції, крім України, є Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Угорщина та Чехія.

Крім того, Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський представив на засіданні Уряду проєкт Закону «Про ратифікацію поправки щодо нової статті 12bis до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат».

Нова стаття 12bis зобов'язує Сторони проводити політику, спрямовану на адаптацію до змін клімату, пом'якшення наслідків цих змін у всіх секторах, здійснювати комплексні заходи для зменшення ризиків та мінімізації негативних наслідків зміни клімату, особливо екстремальних погодних явищ.

«На сьогодні зміна клімату є однією з найбільш актуальних проблем, що постала перед людством. Цей процес набув такого масштабу, що починає загрожувати соціально-економічному розвитку багатьох регіонів і навіть цілих країн. Держави мають прийняти низку не лише законодавчих, а й імплементаційних заходів з адаптації до змін клімату, що засвідчать про серйозність їх намірів відповісти на цей виклик глобалізації», – зауважив Роман Абрамовський.

Рішення про прийняття поправки до Карпатської конвенції щодо нової статті 12bis «Зміна клімату» було прийнято ще у жовтні 2017 року на п'ятій сесії Конференції Сторін Карпатської конвенції у м. Лілафюред (Угорщина).

23 вересня Уряд України розглянув та схвалив на своєму засіданні 21 нормативно-правовий акт у сфері охорони навколишнього природного середовища.

УРЯД СХВАЛИВ 21 НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

23 вересня 2020 р. Вперше за історію України Кабінетом Міністрів одночасно підтримано таку кількість ініціатив, спрямованих на захист довкілля.

Одним з важливих ухвалених документів є проєкт Закону України «Про запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення». Він імплементує більшість положень директиви 2010/75/ЄС, яка має на меті запровадити оптимізований, прозорий і прогресивний підхід до контролю та скорочення промислового забруднення. Впровадження правил директиви є одним із зобов'язань України згідно з Угодою про асоціацію з ЄС.

«Законопроект передбачає впровадження інтегрованого дозволу для великих підприємств, які є найбільшими забруднювачами довкілля. Це, зокрема, підприємства у сфері енергетики, виробництва та обробки металів, переробки, мінеральної сировини, хімічної промисловості тощо», – зазначив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів Роман Абрамовський.

При видачі інтегрованого дозволу буде враховано вплив підприємства на довкілля в цілому. Гранічно допустимі викиди будуть визначатися на основі висновків найкращих доступних технологій та методів управління (ВАТС).

На шляху до досягнення кліматичної нейтральності Урядом схвалено ще низку нормативно-правових актів у сфері кліматичної політики. Зокрема прийняті зміни в Положенні для відновлення і розширення роботи Міжвідомчої комісії з питань зміни клімату та збереження озонового шару. На виконання зобов'язань України відповідно до Паризької угоди та Угоди про асоціацію з ЄС.

Окрім того, Кабінет Міністрів України погодив три нормативно-правових акти щодо запуску системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. Вони сприятимуть посиленню контролю за звітністю підприємств у сфері викидів парникових газів. Запроваджена система є першим кроком до запуску системи торгівлі викидами парникових газів.

«Із налагодженням процесу держава отримає чітке розуміння реального об'єму викидів, а отже, зможе ефективно планувати відповідну політику, виконувати взяті на себе зобов'язання та стимулювати підприємства впроваджувати нові технології», – наголосив Роман Абрамовський.

«Екологічний» Кабмін схвалив два нормативно-правових акти, які стосуються використання надр. Зокрема: «Про затвердження Порядку проведення аукціонів із продажу спеціальних дозволів на користування надрами та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України». Прийнятою постановою удосконалено законодавство для покращення інвестиційного клімату у сфері надрокористування, запроваджено інноваційні методи для державного управління у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, запроваджено прозорий механізм продажу на аукціонах спеціальних дозволів на користування надрами.

Окремим документом також було змінено механізм визначення початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу на право користування надрами.

У рамках потужного екологічного блоку Уряд підтримує ще ряд нормативно-правових актів, які спрямовані на захист довкілля.

• • •

ЗАТВЕРДЖЕНО ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

24 вересня 2020 р. Уряд на своєму засіданні 23 вересня цього року затвердив Порядок прийняття рішення про здійснення транскордонної оцінки впливу на довкілля.

Раніше не було детального Порядку, що спричинило деякі неоднозначні тлумачення під час здійснення такої процедури.

Відтепер документ містить такий механізм:

- передбачає залучення до прийняття рішення про здійснення транскордонної ОВД – Міндовкілля, уповноваженого територіального органу, Міжвідомчої координаційної ради;

- оцінка транскордонного впливу на довкілля здійснюється за рішенням Міндовкілля на підставі інформації щодо запланованої діяльності або звернення іноземної держави з урахуванням міжнародних вимог;

- під час розгляду та визначення можливого значного негативного транскордонного впливу на довкілля беруться до уваги масштаби планованої діяльності, місце її провадження та можливі наслідки.

Проєкт постави розроблено з метою забезпечення належної реалізації статті 14 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» щодо оцінки транскордонного впливу на довкілля.

• • •

ВЕЛИКЕ ПРИБИРАННЯ БЕРЕГІВ: ПІДСУМКИ У ЦИФРАХ

24 вересня 2020 р. До заходів долучилися понад 5 тисяч учасників. Це керівництво та представники Міндовкілля, керівники центральних органів виконавчої влади, що належать до сфери управління Міндовкілля, представники місцевих органів влади, іноземні дипломати, активна громадськість.

Найбільша локація прибирання була у басейні Тиси, де особисто брав участь Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський. Тут майже 500 осіб назбирали понад 11 тонн сміття.

Загалом по країні було зібрано понад 10 тис. мішків сміття.

Орієнтовна вага зібраного складає понад 90 тонн!

Для порівняння: 2018 рік – збрали майже 32 тонни; 2019 рік – понад 35 тонн; 2020 рік – понад 90 тонн.

Засідає робоча група з розробки проекту Програми охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2021-2023 роки (7 жовтня 2020 р., м. Ужгород)

В основному це: одноразовий посуд та склотара з-під алкоголю, поліетиленові пакети, вживаний одяг, автомобільні шини, величезна кількість недопалків та інше.

Цього року додалась певна кількість відходів із засобів індивідуального захисту та предметів догляду за хворими, а саме: захисні маски, гумові рукавички, одноразові паперові хустинки, пляшечки від антисептиків.

«Велике прибирання» берегів організоване Міндовкілля спільно з Регіональним проектом ЄС «Водна ініціатива плюс» (EUWI+) та Держводагентством.

• • •

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ В УСТАНОВАХ ПЗФ: РОЗПОЧАТО ДІАЛОГ

30 вересня 2020 р. Про розвиток рекреації та туризму в національних природних парках та біосферних заповідниках, а також про організацію співпраці на загальнодержавному та місцевому рівнях йшлося на зустрічі заступника Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександра Краснолуцького з представниками Державного агентства розвитку туризму України та установ природно-заповідного фонду (ПЗФ).

Олександр Краснолуцький зазначив: кількість національних природних парків збільшено до 52, з яких 39 підпорядковується Міндовкіллю. Наразі рекреаційна діяльність здійснюється у 5 біосферних заповідниках, 83 регіональних ландшафтних парках та інших категоріях територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

«Найближчим часом Міндовкілля опрацює питання внесення змін до низки підзаконних актів, що сприятимуть розвитку туризму на заповідних територіях, а також збільшать надходження до їх спеціальних фондів», – зауважив заступник Міністра.

У свою чергу, представники установ ПЗФ повідомили, що для підвищення якості надання таких послуг необхідно забезпечити фінансування для:

- розвитку рекреаційної інфраструктури, а саме: інформаційні центри, стежки, маршрути, збір, сортування та вивіз сміття тощо;
- організації системного інформування туристів та місцевого населення;

- регулювання рекреаційного навантаження для збереження природних цінностей об'єктів.

Також сторони наголосили, що у цей процес необхідно залучити і обласні державні адміністрації.

Наразі в установах ПЗФ, що підпорядковуються Міндовкіллю, діє: 11 музеїв природи та 23 музейні кімнати; 31 екоосвітній та візит-центр; 58 екоосвітніх «зелених» класів. Облаштовано: 463 рекреаційні зони для відпочинку; 148 еколого-освітніх стежок; 234 туристичні маршрути.

• • •

ПРОЄКТ ПРОГРАМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 2021-2023 рр.

7 жовтня 2020 р. З цією метою розпорядженням голови Закарпатської облдержадміністрації Олексія Петрова, за його безпосереднього керівництва, утворена робоча група, до складу якої увійшли: заступник голови облдержадміністрації, керівники департаментів та управлінь ОДА, установ природно-заповідного фонду, науковці та представники громадськості.

На засіданні робочої групи, яке відбулося 7 жовтня 2020 року, обговорено правові аспекти розроблення Програми, найбільш проблемні збереження довкілля та використання природних ресурсів Закарпаття, розглянуто пропозиції райдержадміністрацій й територіальних громад, інших зацікавлених сторін та очікувані результати від її реалізації.

Вступним словом зібрання відкрив заступник голови ОДА Віталій Цвігун. А про стан підготовки проекту Програми інформували директор департаменту екології та природних ресурсів Юрій Шпонтак і головний спеціаліст відділу бухгалтерського обліку та звітності цього департаменту Оксана Шикуча.

Виступаючи в обговоренні інформації, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор наголосив, що, за фінансової підтримки Програми, до прикладу, в попередні роки, вдалось створити еколого-освітній центр «Музей нарциса», інформаційно-туристичний центр в Географічно-

му центрі Європи, друкувались випуски Всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», опубліковано дві монографії із питань збереження та популяризації єдиного в Україні об'єкта Всесвітньої природної спадщини букових пралісів тощо.

Але у зв'язку з обмеженим фінансуванням природоохоронних установ, висловлено прохання передбачити у Програмі також кошти на реалізацію найважливіших природоохоронних заходів на територіях Карпатського біосферного заповідника та національних природних парків області.

Багато важливих проблем, які потребують фінансування у рамках Програми, порушили Оксана Фендик – заступник начальника державної екологічної інспекції у Закарпатській області, Едуард Осійський – заступник начальника басейнового управління водних ресурсів річки Тиса, Василь Манівчук – начальник Закарпатського обласного центру з гідрометеорології, Ігор Коцур – перший заступник начальника Закарпатського обласного управління лісового та мисливського господарства, Оксана Станкевич-Волосянчук – доцент Ужгородського національного університету, Галина Руснак – заступник директора департаменту – начальник управління розвитку промисловості, торгівлі та підприємництва департаменту економічного розвитку і торгівлі ОДА та інші.

Робоча група визначила необхідні заходи із доопрацювання Програми та звернулась до всіх зацікавлених сторін з проханням протягом п'яти днів подати необхідні пропозиції та доповнення до неї.

Федір ГАМОР

• • •

ПРЕДСТАВНИКИ УКРАЇНИ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ В 11 ЗАСІДАННІ КОМІТЕТУ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

8 жовтня 2020 р. 11 засідання Комітету з імплементації Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат відбулося (за участі представників Міндовкілля) щодо питань підготовки 6-ої сесії Конференції Договірних сторін Карпатської конвенції.

Обговорювали:

- пропозиції щодо можливих шляхів імплементації конвенції;
- підготовку дорожньої карти щодо приєднання Європейського Союзу до Карпатської конвенції;
- підготовку проектів документів, що будуть винесені на схвалення Договірних сторін під час 6-ої сесії Конференції 25 листопада 2020 року.

Зазначимо, що Конференція Договірних сторін, у зв'язку з пандемією COVID-19, вперше відбудеться в онлайн-режимі.

Карпатська конвенція була підписана у 2003 році у м. Києві під час 5-ої Всеєвропейської міністерської конференції «Довкілля для Європи» міністрами довілля країн Карпатського регіону.

Українська сторона була ініціатором розроблення і підписання Карпатської конвенції, ратифікувала її однією з перших держав у 2004 році та слугує депозитарієм документів конвенції.

ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ГУЦУЛЬСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ТА ПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ

16 жовтня 2020 р. Ці проблеми широко обговорено в місті Рахові, на зустрічі керівництва Закарпатської облдержадміністрації з Асоціацією виробників традиційних карпатських високогірних сирів у рамках інформативно-комунікативної платформи з питань охорони нематеріальної культурної спадщини та підтримки приватно-державного партнерства.

У зібранні взяли участь: перший заступник голови облдержадміністрації Олег Коцюба, директори департаментів культури Оксана Бабунич та туризму й курортів Маріанна Готра, начальник управління зовнішньоекономічних зв'язків, інвестицій та транскордонної співпраці Роман Хайнас, консули Генерального консульства Польщі у Львові Томаш Коваль та Генерального консульства Угорщини в Берегові Александра Чізмадія, голова Рахівської районної ради Василь Дан, перший заступник голови Рахівської райдержадміністрації Віктор Турок, голова Асоціації виробників традиційних карпатських високогірних сирів Анатолій Павлюк, представники засобів масової інформації та інших зацікавлених сторін.

Вступним словом зустріч відкрила організатор зібрання – директор департаменту культури облдержадміністрації Оксана Бабунич.

Про важливість популяризації туристичного потенціалу Закарпаття та Рахівщини, надання продукту гуцульської овечої бриндзи географічного зазначення, підготовки номінації щодо внесення її до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України, підтримки та виділення приміщень для роботи новоствореного в Рахові Музею гуцульської бриндзи та про інші проблеми збереження культурних цінностей на Гуцульщині говорили Олег Коцюба, Василь Дан, Степан Турок, начальник відділу культури та туризму Рахівської райдержадміністрації Володимир Шепета, керівник комунального закладу «Об-

Під час зустрічі керівництва Закарпатської облдержадміністрації з представниками Асоціації виробників традиційних карпатських високогірних сирів. Перший справа у першому ряду – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації Олег КОЦЮБА (16 жовтня 2020 р., м. Рахів)

Працівники Ужгородського національного університету взяли участь в акції «Озеленення Закарпаття»

ласний організаційно-методичний центр культури» Закарпатської обласної ради Ганна Дрогальчук, Анатолій Павлюк та інші оратори.

А заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор, член Національної комісії України у справах ЮНЕСКО Федір Гамор привернув увагу до вивчення питання щодо підготовки комплексної номінації зі збереження феномену гуцульської культури, у рамках Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства.

Наголошено також на необхідності активізації роботи зі збереження та популяризації культурних та природних цінностей Гуцульського краю та ролі у цьому процесі Всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», на сторінках якого протягом трьох десятиліть популяризується ця важлива справа.

Враховуючи, що на Закарпатті уже давно до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО занесено букові праліси Карпатського біосферного заповідника і національних природних парків «Ужанський», «Синевир», «Закарпований край», а також дерев'яні церкви в Рахівському та Велико-Березнянському районах, запропоновано з метою розвитку туризму розробити та використати бренд «Закарпаття – регіон Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО».

Користуючись нагодою, автор цих рядків звернувся до департаменту культури ОДА з проханням надати практичну допомогу у створенні Музею гуцульської культури у Рахові та передав її керівництву необхідне проектне обґрунтування.

А першому заступнику голови ОДА Олегу Коцюбі передано прохання стосовно направлення до Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів клопотання на виділення фінансування для будівництва у Квасах, на базі Карпатського біосферного заповідника, Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку, спорудження якого передбачено Державною програмою розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки.

Учасники зібрання відвідали Музей гуцульської бриндзи та інформаційно-туристичний центр у Географічному центрі Європи.

Федір ГАМОР

МІЖНАРОДНИЙ ТИЖДЕНЬ ДИКОЇ ПРИРОДИ

19-23 жовтня 2020 р. Цьогоріч Європейське товариство дикої природи започаткувало унікальний захід, особливо актуальний в умовах суворих карантинних обмежень. Мова йде про Міжнародний тиждень Вілдернесу в онлайн-форматі, який має за мету об'єднати ентузіастів довкола ідеї збереження Дикої природи у всьому світі.

Протягом жовтня вони віртуально презентуватимуть різноманітні куточки Дикої природи нашої планети в дискусіях, семінарах, екскурсіях, репортажах тощо, а також організовуватимуть цікаві спільні заходи та ін. Кожен із 5 днів, протягом 12 годин, буде сповнений захоплюючим контентом, поділим на три географічні блоки – Азія та Океанія, Європа та Африка і Америка – в зручний час для кожної частини світу. Блоки триватимуть з 10.00 до 22.00 з годинною перервою. Отже, планується, що в першій половині дня ви слухатимете історії з власного континенту, а ввечері – про Вілдернес з іншої частини світу. І це ще не все. Протягом перерви тут демонструватимуться короткі фільми, які показуватимуть виклики, з якими стикаються ділянки Дикої природи у всьому світі, а також відповідні рішення стосовно них.

Працівники КБЗ ґрунтовно підготувалися до Тижня Вілдернесу. Творчий колектив у складі представників різних відділів підготував півгодинний відеофільм про установу, а також про наявні тут ділянки дикої природи. Родзинкою фільму стали кадри, відзняті з квадрокоптера, який дозволив глянути на ці унікальні території з висоти пташиного польоту. Ще однією цікавинкою слід вважати сюжет про флеш-моб з презентацією правил поведінки на природі і концепції «Поважай Природу», організований на Центральній садибі заповідника. В ньому взяли участь діти працівників КБЗ.

Також у рамках тижня Вілдернесу на території КБЗ (спочатку в Музеї екології гір, а потім в туристично-інформаційному центрі «Центр Європи») незабаром розпочне свою роботу виставка територій дикої природи з усього світу.

**Ірина ЙОНАШ,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА**

• • •

НА «БАМІ» РОЗКВІТНЕ САД

20 жовтня 2020 р. Стати частиною всеукраїнського рекорду та корисно відсвяткувати ювілейний, 75-ий, день народження університету – два мотиватори, які зібрали представників Ужгородського національного університету для доброї справи: висадження дерев. А територія біля вишу на ужгородському «БАМі» стала однією з трьох локацій в Ужгороді, де тривала масштабна акція «Озеленення України».

Проректор з адміністративно-господарської роботи УжНУ Дмитро Сойма розповів: «Із посадковим матеріалом допомогли лісівники (передали близько ста саджанців), а наш Ботанічний сад виділив 620 кущів. Утім, акція – лише початок. Плануємо закласти парк із нагоди 75-річчя!» До слова, дерева для парку досаджуватимуть у квітні наступного року. Тоді ж зроблять і доріжки та поставлять лавиці.

Будівля, в якій невдовзі розташується Музей природних та культурних цінностей історичної Мараморощини (с. Широкий Луг Тячівського району Закарпатської області)

Нагадаю: ініціатива «Озеленення України» була запланована на весну 2020-ого, але тоді розпочався карантин. Тож акцію перенесли на жовтень. «Та через нові карантинні обмеження довелося збавити оберти й тепер, бо головне – безпека та здоров'я. Люди поділені на групи, карантинних обмежень дотримуємося», – наголосила координаторка акції на «БАМі», помічниця ректора Крістіна Товт. Садити бирючину, горіх лісовий, клен, самшит, туї на під'їзній доріжці, навпроти корпусу «Г» і на внутрішніх територіях УжНУ.

Завгосп інженерного корпусу пані Наталія зауважила: «Дбаємо про озеленення вишу, тепер саме саджаю кущ самшиту. Скільки дерев за день можемо висадити? Ніколи рахувати! Працюємо дружною, веселою командою».

Дмитро Чечко, столяр інженерно-технічного факультету, додає: «Колись садили сакури біля стоматологічного факультету й гуртожитку № 4. Нині йду додому тими шляхами й так радію, що долучився до створення цієї краси. Тепер продовжуємо».

Попри те, що навчання дистанційне та багато хто поїхав додому, акція збрала й студентів. Другокурсник спеціальності «Лісове господарство» УжНУ Сергій Шпонтак зауважив: «Оскільки обраний фах близький до події – не міг не прийти. Хочу бачити УжНУ ще кращим і ще більше засадженим деревами».

Лише в Ужгороді й на його околицях активісти висадили майже 1500 саджанців. А в Україні за добу – рекордний мільйон.

Мирослава ГАРАЗДІЙ,
кореспондент газети «Погляд»

• • •

ПРОЄКТНА ІДЕЯ ЩОДО СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНОЇ МАРАМОРОЩИНИ

21 жовтня 2020 р. На околицях села Широкий Луг Тячівського району Закарпатської області розташована найбільша ділянка об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат й інших регіонів Європи» (5,6 тисяч гектарів). Цей регіон є також унікальною етнокультурною частиною історичної Мараморощини.

Тому з метою популяризації та збереження природних та культурних цінностей, створення інфраструктури для залучення сюди туристичних потоків опрацьовується проєктна ідея щодо створення на базі Карпатського біосферного заповідника (село Широкий Луг Тячівського району) Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини (із благоустроєм прилеглої території, створенням дендропарку та етнографічної експозиції під відкритим небом).

Передбачається у нещодавно вивільнених частинах будівель та господарських споруд Широко-Лужанського природоохоронного науково-дослідного відділення КБЗ, які розташовані у центрі села, облаштувати в приміщеннях та під відкритим небом екологічні, етнографічні й історико-культурні експозиції та історичне марамороське дворогосподарство з відповідним інтер'єром та екстер'єром. А на території об'єкта Спадщини облаштувати еколого-туристичні маршрути.

Сподіваємось на фінансову підтримку цього проєкту від керівництва місцевої громади, на розвиток якої, до речі, адміністрація Карпатського біосферного заповідника в 2019 та 2020 рр. спрямувала земельного податку на суму 7,6 млн гривень.

Для обговорення питань, пов'язаних із реалізацією цієї проєктної ідеї, відбулася зустріч із корінним жителем Широкого Луга, добрим знавцем свого краю, членом Спілки письменників України, лауреатом Шевченківської премії Петром Мідянкою.

Федір ГАМОР

• • •

ТРЕТИНА ТЕРИТОРІЇ ЄС СТАНЕ ПРИРОДООХОРОННОЮ ЗОНОЮ

23 жовтня 2020 р. Європейський союз виділить третину своєї території і третину морської акваторії для створення мережі охоронюваних екологічних просторів і включить боротьбу з втратою біорізноманіття до свого законодавства.

«З руйнуванням природи зростає ризик хвороб і пандемій. Збереження біорізноманіття та глобальна охорона природи – ключ до запобігання нових інфекційних захворювань», – заявила Міністр довкілля, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини Свеня Шульце, коментуючи прийняті Радою ЄС висновки про союзню стратегію зі збереження біорізноманіття до 2030 року.

Як чинний голова Ради ЄС з питань довкілля вона рада однотайним рішенням усіх країн Союзу активізувати боротьбу з втратою біорізноманіття.

Рада ЄС закликала Єврокомісію включити цілі в сфері біорізноманіття до майбутнього союзного законодавства.

Європейський Союз привітав мету створення «узгодженої мережі добре керованих і охоронюваних просторів і захисту не менше 30% площі суші і 30% морської акваторії ЄС».

«Держави-члени глибоко стурбовані глобальними темпами втрати біорізноманіття та визнають необхідність активізувати зусилля, усуваючи прямі і непрямі фактори, що впливають на біорізноманіття і втрату природи, такі, як надмірна експлуатація природних ресур-

сів, зміна клімату, забруднення, інвазивні чужорідні види і ставлення до використання суші і моря, – йдеться в прийнятому документі. – Рада наголошує, що захист, підтримка і відновлення біорізноманіття та здорових, добре функціонуючих екосистем сприятиме підвищенню нашої стійкості, запобіганню виникнення і поширення нових хвороб».

Документ служить політичним орієнтиром у реалізації стратегії ЄС. Рада підтверджує рішучість ЄС подавати приклад у боротьбі з глобальною кризою біорізноманіття та в розробці нової потужної структури ООН з біорізноманіття на Конференції в 2021 році.

• • •

З ТУРБОТОЮ ПРО БЕЗПЕКУ ВІДПОЧИВАЛЬНИКІВ

29 жовтня 2020 р. працівники Карпатського біосферного заповідника разом з представниками Управління УДСНС України у Закарпатській області; Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА; Рахівської райдержадміністрації; ДП «Ясінянське лісомисливське господарство»; Державної інспекції Управління держпраці у Закарпатській області; готелів, розміщених поряд з гірськолижними витягами Рахівщини; власниками гірськолижних витягів, які розташовані на території Рахівського району; власниками туристичного спорядження, що надається в оренду; туристичними гідями взяли участь у виїзному семінарі з питань підготовки до зимового туристичного сезону та безпеки подорожуючих. Він відбувся на базі одного з готелів гірськолижного курорту Драгобрат (сmt Ясіня).

Програма семінару складалась із теоретичної і практичної частин. Під час теоретичної обговорено ряд питань, що пов'язані з налагодженням скоординованої співпраці для забезпечення ефективної та оперативної роботи між різними структурними підрозділами та установами (власниками витягів, ДСНС (рятувальною службою), держ-

лісгоспами, Рахівською райдержадміністрацією та КБЗ). Практична частина включала демонстрацію рятування потерпілого із зупиненого витяга та надання йому екстреної допомоги.

На прохання представників рятувальної служби Карпатський біосферний заповідник (установа, значні площі якої знаходяться у високогір'ї Свидовецького, Черногірського та Марамороського масивів) до початку зимового туристичного сезону надасть GPS-координати власних гірських будиночків для прихистку заблукалих та постраждалих туристів, тимчасового перебування бригад рятувальників та спецтехніки; забезпечить утримання у належному стані підпорядкованих йому доріг та гірських стежок.

Марія БРИКУН,
фахівець відділу рекреації
та сталого розвитку КБЗ

• • •

ЛІСИ В ЖІНОЧИХ РУКАХ

29 жовтня 2020 р. представники КБЗ взяли участь в онлайн-конференції в рамках міжнародного проєкту «Ліси в жіночих руках», який націлений на підвищення рівня професійного становлення жінок в галузі лісового господарства. Проєкт реалізовується в рамках Дунайської транснаціональної програми (Interreg) за фінансової підтримки Європейського Союзу. До роботи залучені 14 партнерських організацій з 10 європейських країн. З боку України партнером проєкту є ГО «Агентство сприяння сталому розвитку Карпатського регіону «ФОРЗА», асоційованим партнером є Товариство лісівників України. Термін реалізації – з 1 липня 2020 р. по 31 грудня 2022 р.

Основними питаннями для розгляду на онлайн-конференції були: визначення статусу жінок в лісовому секторі Дунайського регіону; напрацювання інноваційної «дорожньої карти» щодо покращення ситуації із залученням жінок до роботи в лісовому секторі та ін. Виступали доповідачки з Австрії, Німеччини, Швеції, Боснії і Герцеговини та Канади. Вони охарактеризували ситуацію в їхніх країнах, а також демонстрували приклади організації жінок в спілки, асоціації та мережі для спілкування та підтримки їхньої позиції і покращення обізнаності з можливостями роботи в лісовому секторі. Були озвучені цікаві ідеї щодо формування груп інтересів в лісовому господарстві, організації спеціальних навчальних курсів, в тому числі і на тему лідерства. Також велика частина інформації стосувалася жінок-власниць приватних лісів, управління ними та використання в умовах конкуренції. Для України подібна ситуація не є характерною, оскільки таке явище, як приватні ліси, у нас не зустрічається.

Після підбиття підсумків було визначено, що в конференції взяло участь 136 учасників з 17 країн світу і, що цікаво, жінки склали 88%.

Також в рамках реалізації заходів проєкту проводиться збір інформації для аналізу гендерної ситуації в лісовому секторі України.

Ірина ЙОНАШ

Демонстрація рятування потерпілого із зупиненого витяга та надання екстреної допомоги (гірськолижний курорт Драгобрат, Рахівський район Закарпатської області)

ВИВЧАЛИ СУЧАСНІ МЕТОДИ КОМУНІКАЦІЇ

29 жовтня – 2 листопада 2020 р. Природоохоронні території в Україні – це дивовижні куточки суходолу та водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та інші цінності.

Відсутність сучасної і якісної реклами, недофінансування природоохоронних установ негативно впливає на відвідуваність територій, їх популярність серед туристів, економічний розвиток прилеглих сіл, розвиток інфраструктури та екологічної просвіти тощо. Нині для сучасного туриста інтернет-ресурс є одним із основних джерел інформації. Та часто туристам важко швидко знайти необхідні дані про відпочинок в певному заповіднику чи національному парку, а саме щодо доїзду, проживання, цікавих місць, маршрутів та особливостей спорядження. Саме про маркетинг туризму на цих територіях і правильну комунікацію в соцмережах «Фейсбук» та «Інстаграм» йшлося на дводенному навчальному тренінгу у Львові, який відбувся в рамках проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні».

Участь в тренінгу взяли і працівники Карпатського біосферного заповідника Василь Покин'ячерета та Іванна Колачук. Робота розпочалася зі знайомства з рекламною кампанією реабілітаційного притулку для ведмедів «Домажир», що розташований за 15 км від Львова, у Природному заповіднику «Розточчя». Для учасників заходу цікаво було дізнатися від працівників притулку, як вони залучають до цієї справи великий та малий бізнес, волонтерів, інвесторів, місцеве населення, органи самоврядування та ін.

Другим етапом тренінгу стало ознайомлення з планом роботи реалізації тендеру щодо створення власних сайтів, відеороликів та фототеки для восьми цільових територій проекту. Це основний та важливий для установ ПЗФ етап, адже протягом двох років буде здійснюватися активна робота по створенню сучасних сайтів, і вже у наступному році вони, легкі і доступні, почнуть функціонувати. Також на територіях заповідників і нацпарків працюватимуть професійні фотографи, які протягом згаданого часу поповнять фототеку установ якісними світлинами.

Третім тренінговим етапом стало вивчення основних алгоритмів функціонування соціальних мереж, візуальної комунікації. Учасники ознайомилися з найкращими комунікаційними кейсами парків у світі, навчалися правильно подавати інформацію, обговорили перспективні методи залучення туристів. Одним із завдань тренерів було написання легкої, доступної, короткої замітки про установу у соцмережі «Фейсбук», враховуючи їх основні рекомендації щодо подачі інформації. За підсумками голосування, яке проходило протягом двох днів, було визначено переможця, і ним став Карпатський біосферний заповідник.

Завершальним етапом тренінгу стала зміна брендбуку та емблеми у соцмережах «Фейсбук» та «Інстаграм», які розробили дизайнери проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні».

Іванна КОЛАЧУК,
заступник начальника відділу
еколого-освітньої роботи КБЗ

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ – ДО НАВЧАЛЬНО-ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ВИШІВ

30 жовтня та 5 листопада 2020 р. пройшли онлайн-конференції експертних груп Національного агентства України із забезпечення якості вищої освіти в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет».

За участі членів експертних груп, розробників освітніх програм, роботодавців та інших зацікавлених сторін відбулась державна акредитаційна експертиза навчально-наукової програми із підготовки в університеті докторів філософії за спеціальністю «Біологія» та навчально-фахової програми для бакалаврів-географів.

На онлайн-зібранні, під головуванням керівників експертних груп доктора біологічних наук, професора Олени Лисенко (Київський університет імені Бориса Грінченка) та доктора економічних наук, професора Євгена Хлобистова (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), проведено конструктивний аналіз та високо оцінено розроблені професорсько-викладацькими колективами біологічного та географічного факультетів УжНУ (наукові керівники програм – професори Любов Фельбаба-Клушина та Степан Поп) програмні документи для підготовки аспірантів-біологів та організації навчального процесу для майбутніх географів.

Виступаючи в дискусії щодо змісту підготовлених програм, доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, як представник роботодавців, привернув увагу учасників конференції до необхідності підсилення програм науково-практичними матеріалами, які би орієнтували майбутніх науковців та фахівців на збереження та стале використання унікальних природних цінностей в Карпатському регіоні.

Це важливо, адже багато майбутніх біологів та географів можуть стати не тільки працівниками, але й, в перспективі, керівниками заповідників та національних природних парків.

У цьому контексті варто, до речі, нагадати, що в Законі України «Про природно-заповідний фонд» передбачається, що директорами установ природно-заповідного

Один з мешканців реабілітаційного притулку для ведмедів «Домажир» (НПП «Розточчя»); учасники тренінгу з маркетингу туризму в рамках проєкту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні» (м. Львів, 1 листопада 2020 р.)

фонду в Україні можуть бути лише біологи, географи та екологи. Тому практичні аспекти заповідної справи, менеджменту природоохоронних територій, особливостей природокористування в умовах глобальних кліматичних змін варто включати до навчально-освітніх програм й інших вишів України.

Федір ГАМОР

• • •

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

Листопад 2020 р. Побачив світ черговий номер періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України», у якому на 132 сторінках опубліковані оригінальні результати досліджень не тільки науковців Карпатського біосферного заповідника, але й інших провідних наукових та природоохоронних установ України.

Так, доктор біологічних наук, професор, заступник директора КБЗ Ф.Д. Гамор у статті «Про деякі аспекти виникнення катастрофічних стихійних природних явищ у Карпатському регіоні» привертає увагу до того факту, що гори є однією з найбільш екологічно вразливих територій. Вони завжди були і залишаються місцем виникнення різноманітних катастрофічних стихійних явищ, наслідком яких є величезні людські й матеріальні втрати. Наголошено, що, без сумніву, основними причинами катастрофічних явищ у горах є природні катаклізми, які останнім часом активізуються під впливом глобальних кліматичних змін та процесів, що проходять у земній корі та в навколосемному просторі. Але, у багатьох випадках, при аналізі цих процесів та під час прийняття управлінських рішень недооцінюється роль антропогенних факторів, зумовлених наслідками людської діяльності. Тому в статті наголошується що в Карпатському регіоні протягом багатоміліардної інтенсивної господарської діяльності порушено екологічну рівновагу, пройшли негативні зміни в біогеоценотичному покриві та розвиваються масштабні ерозійні процеси. Для зменшення негативних наслідків стихійних явищ пропонується здійснити комплекс заходів для переорієнтації народногосподарського комплексу в горах у бік розвитку екологічно безпечних видів діяльності.

Глибокозмістовною є публікація кандидата географічних наук, старшого наукового співробітника, заступника директора з науково-дослідної роботи НПП «Хотинський» В.П. Коржика про спелеокарстове районування Закарпатської області, яка присвячена одній з важливих теоретичних проблем спелеокарстознавства. На підставі досліджень і отриманого фактологічного матеріалу автор вперше здійснює районування території Закарпатської області. В її межах виділяються дві спелеокарстові області (СК), в яких виділяються чотири СК провінції, сім СК округів, 15 СК районів. Нижчі таксономічні шаблі утворюють СК ділянки, СК підділянки та конкретні СК локалітети. В регіоні виявлено і досліджено 47 печер різних літолого-генетичних типів загальною довжиною 4338 м та максимальною глибиною 63 м. Відзначається достатньо широкий, ніж вважалося раніше, розвиток карсту, порушуються завдання щодо інтенсифікації спелеокарстових досліджень.

Привертає увагу стаття М.І. Волощука зі співавторами, у якій показано поширення та подано соціологічну оцінку біотопів на принципах EUNIS у межах території Карпатського біосферного заповідника. Причому для кожного типу біотопу наведено характеристику рослинності, а також проведено оцінку стійкості та ризиків втрат різних типів біотопів та розглянуто їх природоохоронну значущість.

Актуальною не тільки для фахівців, але і для господарників є стаття в.о. директора КБЗ, заслуженого природоохоронця України М.П. Рибак з співавторами про напрацювання адміністрації Карпатського біосферного заповідника щодо реалізації концепції сталого розвитку на території Карпатського біосферного резервату як складової Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Загалом у рубриках «Рідкісна флора», «Господарські та заповідні ліси», «Хижі звірі», «Біотопи», «Фоновий моніторинг», «Спелеокарстознавство», «Стихійні явища», «Сталий розвиток», «Конференції» та ін. висвітлено питання збереження популяцій рідкісної рослини еритронію собачого зуба (*Erythronium dens-canis*) in situ та ex situ на території Карпатського біосферного заповідника; наведено дані про заповідні мішані букові ліси, які зосереджені в північній частині у межах Горганського геоморфологічного масиву Карпатського національного природного парку; показано, що переформування монокультур ялини і створення змішаних деревостанів зі складною багаторівневою структурою на території Чорногірського відділення КБЗ є ефективним способом адаптації лісів до кліматичних змін та попередження значних за площею розладів у деревостанах. Представлено результати аналізу сучасних тенденцій змін клімату у північно-східному секторі ландшафту Чорногори; з'ясовано, що проблеми транскордонних переносів забруднюючих речовин атмосферними течіями мають місце навіть на заповідних територіях, розташованих на значних відстанях від промислово розвинутих регіонів. Зроблено ряд важливих висновків щодо особливостей

живлення вовка в природних екосистемах Карпатського біосферного заповідника; проаналізовано залежність його чисельності від чисельності потенційних жертв і т.д. Здійснено також аналіз інституційної спроможності місцевих рад, райдержадміністрацій та постійних лісокористувачів щодо управління процесом збереження та освоєння рекреаційного потенціалу Рахівського району Закарпатської області та ін.

Електронна версія збірника розміщена на веб-сайті КБЗ.

Богдана МОСКАЛЮК,
відповідальний секретар збірника

• • •

ЄВРОПЕЙСЬКІ КОЛЕГИ ВІДЗНАЧИЛИ ПРОГРЕС УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ТА КЛІМАТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

9 листопада 2020 р. Прогрес України в питаннях євроінтеграції за останній рік обговорено на 6-му засіданні підкомітету Україна-ЄС з економічного та іншого секторального співробітництва. У заході взяла участь заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Ірина Ставчук.

У рамках засідання європейські колеги позитивно відзначили прогрес України щодо імплементації Угоди про Асоціацію в частині питань охорони навколишнього природного середовища та кліматичної політики.

Що зроблено за жовтень 2019 – жовтень 2020 років та на якому етапі Україна наразі?

За цей час у сфері охорони довкілля:

- завершено розробку проєкту плану дій 2021–2025 до Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року. Проведено перший раунд погоджень та громадські консультації. Прийняття плану очікується до кінця цього року;

- Україна прийняла останню постанову з пакету необхідних нормативних актів щодо імплементації законів про оцінку впливу на довкілля та стратегічну екологічну оцінку. На виконання ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» прийнято постанову Уряду від 23 вересня 2020 р. № 877 «Про

затвердження Порядку прийняття рішення про здійснення транскордонної оцінки впливу на довкілля»;

- у напрямку реформування системи управління відходами Верховною Радою України прийнято у першому читанні рамковий законопроект «Про управління відходами». Триває його підготовка до другого читання;

- у напрямку збереження біорізноманіття доопрацьовано проєкт Закону щодо Смарагдової мережі на імплементацію пташиної та оселищної директив Європейського Союзу. Розпочато роботу над підготовкою Стратегії з біобезпеки та біорізноманіття до 2030 року;

- у напрямку запобігання промислового забрудненню триває робота над прийняттям законодавства, що запустить інтегрований дозвіл на викиди парникових газів. Проєкт Закону «Про запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення» вже схвалений Урядом та зареєстрований для розгляду в Парламенті;

- у напрямку охорони атмосферного повітря розроблено форму Програми державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря для зон та агломерацій, що знаходиться на етапі погоджень з ЦОВВ.

Щодо охорони водних об'єктів та ресурсів:

- продовжується модернізація і технічне оснащення двох лабораторій у Вишгороді та Одесі для запуску системи моніторингу відповідно до критеріїв Рамкової водної директиви;

- підготовлено до затвердження програми діагностичного та операційного моніторингу вод для 9 річкових басейнів та програму державного моніторингу для Азовсько-го і Чорного морів;

- ведеться робота з підготовки окремих елементів плану управління для 9 районів річкових басейнів, відповідно до вимог Рамкової водної директиви ЄС;

- визначено стратегічні напрями розвитку зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року. Затверджено план заходів щодо їх реалізації;

- на імплементацію Нітратної директиви ЄС доопрацьована та проходить погодження методика визначення зон, вразливих до нітратного забруднення. Міндовкілля спільно з Мінекономіки створена робоча група та план дій щодо імплементації Директиви.

У напрямку боротьби та адаптації до глобальної зміни клімату:

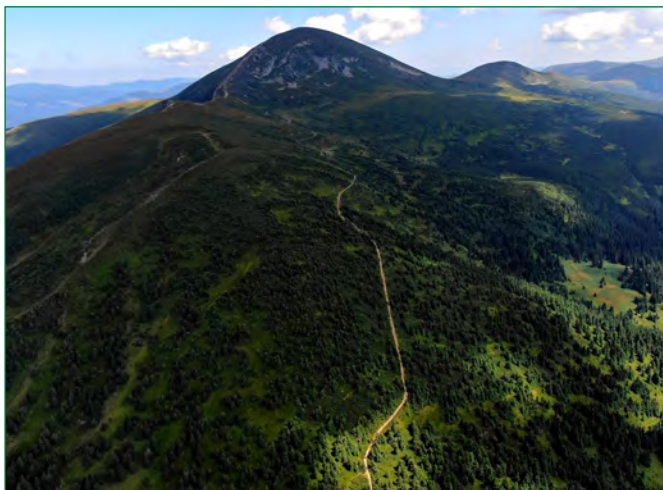
- триває підготовка другого Національно-визначеного внеску України до Паризької угоди. Фінальний Звіт експертів знаходиться на завершальній стадії підготовки;

- розпочато розробку Стратегії з адаптації до зміни клімату;

- зроблено перші кроки до запуску системи торгівлі викидами парникових газів в Україні. У 2019 році Верховною Радою України прийнято Закон «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів», а у вересні 2020 року усі необхідні постанови для його імплементації;

- прийнято Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами» та усі необхідні постанови для реалізації Закону.

У цілому ЄС відзначив значний прогрес України в напрямку євроінтеграції та запевнив у готовності надавати необхідну підтримку для реалізації всіх запланованих заходів.

Стежина на омріяну Говерлу

Микола РИБАК,

в.о. директора Карпатського біосферного заповідника,
заслужений природоохоронець України,
почесний працівник заповідної справи України

СВЯТА І БУДНІ

НА СТОРОЖІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ КАРПАТСЬКОМУ БІОСФЕРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ ВИПОВНИЛОСЯ 52 РОКИ

Шановні природоохоронці! Дорогі друзі і колеги!
Для багатьох із нас, у першу чергу працівників установи, це, безумовно, вагама дата. Суспільством і державою нам доручено бути охоронцями Українських Карпат, стояти на сторожі їх природних і культурних цінностей.

За понад п'ять десятиліть діяльності у Карпатського біосферного заповідника чимало досягнень і здобутків як на міжнародному, так і національному рівнях. Беручи до уваги міжнародний контекст, особливо хочу наголосити на включенні букових пралісів Карпатського заповідника до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і створення на їх основі пан'європейського транснаціонального об'єкта «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», який сьогодні об'єднує дванадцять країн нашого континенту.

Карпатський біосферний заповідник за останні десятиліття став активним проповідником ідеї сталого розвитку, міжнародно визнаним екологічним центром, відіграє важливу роль у збереженні біорізноманіття Карпат, проведенні наукових досліджень, поширенні екологічних знань та формуванні екологічної культури населення, розробці природоохоронних рекомендацій і підготовці кадрів у галузі охорони природи та заповідної справи. Він охороняє унікальні гірські екосистеми Карпат та раритетні для Європи види рослин і тварин, має у своєму складі три об'єкти, а саме урочище Озірний-Бребенескул, масив «Долина нарцисів» та печеру «Дружба», які включені до списку водно-болотних угідь міжнародного значення та охороняються Рамсарською конвенцією. Заповідник налагодив потужну співпрацю з багатьма закордонними науководослідними і природоохоронними інституціями та залучений до численних наукових проєктів.

Із 1993 року Карпатський заповідник входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, але повноцінно в якості біосферного резервату почав функціонувати лише з 2017 року, коли була створена транзитна зона, або територія сталого розвитку. Саме ця подія стала підставою для прийняття на 29-ій сесії Міжнародної координаційної ради програми МАБ «Людина і біосфера» рішення про повну відповідність території нашої установи критеріям Статутних рамок для біосферних резерватів ЮНЕСКО.

За численні здобутки у вивченні та збереженні природи Карпат біосферний заповідник єдиним в Україні чотири рази поспіль нагороджений Радою Європи Європейським дипломом для природоохоронних територій.

У національному контексті важливо зазначити, що Карпатський біосферний заповідник першим серед установ природно-заповідного фонду у підпорядкуванні Міндовкілля України успішно пройшов (червень 2020 року) державну атестацію як наукова установа. Він віднесений за напрямом природничих наук до II класифікаційної групи – стабільних наукових установ, що є провідними за відповідними напрямками проведення наукових досліджень і виявляють активність щодо інтеграції у світовий науковий простір та європейський дослідницький простір з урахуванням національних інтересів.

Досвід Карпатського біосферного заповідника у відновленні природних комплексів, збереженні і відтворенні рідкісних видів рослин, тварин та їх оселищ, а також створенні умов для довгострокового сталого розвитку прилеглих до заповідника територій дозволяє сьогодні бути взірцем для інших установ природно-заповідного фонду України.

Варто зазначити, що, починаючи з 2019 року, Карпатський біосферний заповідник, у відповідності до норм чинного земельного законодавства, став потужною бюджетонаповнюючою установою для 15-ти територіальних громад, які розташовані у зоні діяльності КБЗ і входять до території сталого розвитку біо-

сферного резервату. Так, лише за 2019-ий та 11 місяців 2020 р. Карпатський біосферний заповідник переказав на рахунки цих місцевих рад податків і зборів на суму 79 943,8 тис. грн, з яких більшу частину, а саме 58 960,2 тис. грн – становить земельний податок.

У цьому році адміністрацією заповідника, у рамках співпраці з територіальними громадами, розроблено проекти програм соціально-економічного та культурного розвитку, які реалізуватимуться в межах території природно-заповідного фонду протягом 2020-2022 років.

Зазначеними програмами визначено організаційні і практичні заходи щодо створення умов для розвитку сільського та екологічного туризму й рекреації, ведення традиційного господарювання та охорони довкілля на території природно-заповідного фонду, а виконання завдань програм забезпечить довгостроковий сталий розвиток прилеглих до заповідника територій як в інтересах охорони природи, так і місцевих громад. Окремими органами місцевого самоврядування уже розпочато фінансування згаданих вище програм, що дало конкретні результати як для заповідника, так і для територіальних громад.

Така співпраця між заповідником і місцевими громадами є чи не найпотужнішою в плані об'єднання зусиль із реалізації зазначених у програмах заходів у межах території природно-заповідного фонду.

Для Карпатського біосферного заповідника, відповідно до Проекту організації території заповідника та охорони його природних комплексів (2019), така співпраця сприяє належному збереженню цінних природних комплексів, впровадженню різних форм екологічної освіти, збільшенню власних надходжень від туристично-рекреаційної діяльності, розвитку показових полонинських та демонстраційних господарств і створенню належних умов для ведення населенням традиційного природокористування (заготівля паливних дров, випасання худоби на полонинах, сінокошення, збір дикорослих плодів, грибів і ягід тощо) у буферній зоні та зоні антропогенних ландшафтів біосферного заповідника.

У плані залучення додаткових коштів варто також зазначити, що Карпатський біосферний заповідник разом із територіальними громадами населених

пунктів, які розташовані в межах його території стало-го розвитку, найближчим часом отримають кошти на фінансування найбільш важливих екологічних і соціально-економічних заходів від українсько-німецького проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні», який буде діяти щонайменше до 2022 року.

Крім зазначеного, заповідник використовує будь-які можливості для отримання грантових коштів від різноманітних міжнародних фондів. Лише у 2020 р. установа подала три заявки на конкурси двох потужних програм Євросоюзу, а саме Програми прикордонного співробітництва Європейського інструмента сусідства «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2014-2020» та Програми із захисту довкілля та запобігання змінам клімату (LIFE), а також низку інших запитів на отримання безповоротної фінансової допомоги для покращення матеріально-технічного забезпечення та реалізацію кількох наукових і природоохоронних проектів. Серед них є й потужний інфраструктурний проект, спрямований на реставрацію комплексу адміністративних будівель на Центральній садибі біосферного заповідника у м. Рахів і створення екоосвітньої експозиції, присвяченої буюковим пралісам як об'єкту Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Ми глибоко переконані, що результат нашої діяльності сприятиме досягненню екологічної і фінансової стійкості Карпатського біосферного заповідника, яка забезпечуватиме збереження цінних природних комплексів та об'єктів Карпатського регіону і сприятиме довгостроковому сталому розвитку прилеглих територій як в інтересах місцевих громад, так і охорони природи в цілому.

Тож з нагоди 52-ї річниці з дня організації Карпатського заповідника хочу кожного працівника привітати та подякувати за щоденний особистий внесок у спільну справу, яку виконує наша установа. Щиро бажаю всім нам і кожному зокрема наснаги та нових звершень на трудовій ниві, здоров'я та добробуту у родині і щоб кожен день нашої спільної праці увінчувався успіхом та визнанням.

*12 листопада 2020 р.,
м. Рахів, Центральна садиба
Карпатського біосферного заповідника*

Під час засідання Науково-технічної ради КБЗ: доповідає завідувач ботанічної лабораторії, кандидат біологічних наук Микола ВОЛОЩУК

СВЯТКОВИЙ КВЕСТ ДЛЯ ШКОЛЯРІВ

12 листопада 2020 р. Із нагоди 52-ої річниці КБЗ працівники відділу екоосвіти разом з учнями 2-В класу Рахівської ЗОШ І-ІІІ ст. №1 підготували екоролік «Бережи природу!».

Також екопросвітники організували квест для учнів 9-го класу Рахівської ЗОШ І-ІІІ ст. №2 на Центральній садибі Карпатського біосферного заповідника. Як завжди, квест розпочали зі знайомства. Діти називали свої імена, асоціюючи їх з улюбленими тваринами або рослинами. Далі поділилися на дві команди – «Ластівки» і «Проліски». Обидві команди отримали маршрутні листи з 5-ма локаціями від центрального входу заповідника до «Водоспаду здоров'я». На кожній локації на учнів чекали завдання, які вони повинні були виконати за певну кількість хвилин. За виконані завдання команди отримували бали.

Першим завданням для команд було скласти прислів'я про природу з поданих слів, наступним – сортування сміття. Далі учні відповідали на запитання, пов'язані зі створенням заповідника та історією його розвитку. Також на одній із локацій діти зіграли у цікаву руханку «Склади слово», яка значно підняла їх настрій. Наприкінці квесту команди створювали екологічний плакат «Бережи природу!».

Обидві команди відмінно справились із завданнями. Перемогла команда «Проліски», але команда «Ластівок» не засмутилася, тому що завжди перемагає дружба...

Ельвіра АНГЕР

• • •

ЗАСІДАННЯ НАУКОВО- ТЕХНІЧНОЇ РАДИ КБЗ

26 листопада 2020 р. під головуванням в.о. директора Карпатського біосферного заповідника М.П. Рибак, в режимі ZOOM, відбулося чергове засідання Науково-технічної ради (НТР), в якому взяли участь дев'ятнадцять членів НТР та вісім запрошених спеціалістів. У порядку денному розглянуто вісім питань.

Широке обговорення викликало питання про проектну ідею щодо створення на базі Карпатського біосферного заповідника (село Широкий Луг Тячівського району Закарпатської області) Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини (із благоустроєм прилеглої

території, створенням дендропарку та етнографічної експозиції під відкритим небом), яке висвітлив заступник директора КБЗ, доктор біологічних наук, професор Ф.Д. Гамор. Зокрема, члени НТР підтримали цю ідею, яка забезпечить збереження не тільки етнокультурної спадщини, популяризуватиме букові праліси Карпат, але й підвищить туристично-рекреаційний потенціал регіону.

Не менш важливими було і наступне питання – щодо Програми з вивчення динаміки рослинності заплавних лучно-болотних комплексів Долини нарцисів із запровадженням регульованого випасання буйвола карпатського, про що доповів завідувач ботанічної лабораторії, кандидат біологічних наук М.І. Волощук. Члени НТР запропонували продовжити регульований випас декількох голів буйволів карпатських на відведених місцях та угоду з ПП «Кочова бура» на три-п'ять років для отримання конкретних результатів.

Члени НТР розглянули також питання, порушене начальником відділу юридичного та кадрового забезпечення КБЗ Р.М. Ковбаснюком, про стан розроблення Проекту землеустрою території розширення КБЗ (Указ Президента України «Про розширення КБЗ №25 від 14.01.2010 р. на площі 7508,8 га). До цього часу Проект землеустрою не затверджено у зв'язку з неможливістю отримання позитивних висновків державної експертизи на розроблені проекти землеустрою через колізію у земельному законодавстві. Виникла концептуальна проблема, оскільки при підготовці проекту Указу землі лісогосподарського призначення розглядались як єдиний комплекс. Згідно із Земельним кодексом такі землі діляться на лісовкриті, які входять до компетенції Кабінету Міністрів, і нелісовкриті (поляни та ін.) – до компетенції Закарпатської ОДА. Закарпатська державна експертиза вимагає розбити дані землі по угіддях, що технічно виконати неможливо. Враховуючи інформацію доповідача, вирішено рекомендувати адміністрації заповідника звернутися до Міндовкілля України та Комітету з екологічної політики Верховної Ради України з клопотанням та відповідним обґрунтуванням стосовно внесення змін до ст. 149 п. 9 Земельного кодексу України та звернутися до Закарпатської філії державного підприємства «Українське державне аерогеодезичне підприємство» – розробника проекту землеустрою – з вимогою вжити невідкладні заходи, які б забезпечили у стислі терміни отримання позитивних висновків державної експертизи проектів землеустрою та направлення їх на затвердження до Кабінету Міністрів України.

Також учасники засідання заслухали виступ заступника директора, головного природознавця Р.А. Кузьмінського про розгляд переліку заходів з поліпшення санітарного стану лісів КБЗ на 2021 р.; начальника відділу відтворення та збереження природних екосистем П.В. Ворохти про погодження проекту ліміту на спеціальне використання природних ресурсів для науково-дослідних цілей та загального використання природних ресурсів у межах територій Карпатського біосферного заповідника на 2021 рік.

Про план роботи НТР КБЗ на 2021 р. та затвердження рішень бюро НТР доповіла А.В. Козурак, старший науковий співробітник, секретар Науково-технічної ради.

У різному на розгляд членів НТР подано п'ять питань. Жваву дискусію викликало питання про затвердження науково-практичної теми «Відтворення змішаних різновікових деревостанів Карпатського біосферного заповідника шляхом переформування монокультур ялини як засіб адаптації лісових екосистем до кліматичних змін», яке висвітлив завідувач лабораторії лісознавства М.В. Кабаль. Дану Програму вирішено затвердити, оскільки основна мета її впровадження – це дослідження оптимального режиму відтворення біологічно стійких і екологічно стабільних різновікових деревостанів зі складною горизонтальною та вертикальною структурою.

Завідувач зоологічної лабораторії Я.О. Довганич доповів про перспективи створення комплексної електронної бази даних для Карпатського біосферного заповідника. Він зауважив, що інформаційні технології з часу створення першої бази даних просунулися далеко вперед і зараз є можливість застосувати новітні досягнення, зокрема зберігання інформації на Гугл-диск у Інтернеті, дистанційне внесення даних, прив'язка даних до географічних координат і гіпсометричних висот та ін. Для створення спеціалізованих баз даних і об'єднання їх у єдину комплексну програму, поновлення та вдосконалення потрібний програміст. Така посада передбачена Проектом організації території заповідника, її тільки треба увести у штатний розпис. Під час обговорення заступник директора з науково-дослідної роботи Карпатського НПП О.І. Киселюк зауважив, що базу даних КБЗ, яку планується створити, бажано адаптувати до загальнонаціональних та міжнародних програм. Завідувач відділу охорони природних екосистем Інституту екології Карпат НАНУ, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник О.О. Кагало також підтримав ідею створення електронно-пошукової системи на базі заповідника для власних потреб. Зокрема, наголосив, що в Україні на інтегральній платформі реалізуються роботи зі створення Національної мережі біорізноманіття «УкрВІН», до якої залучено багато експертів. Тому збереження базової інформації краще здійснювати не тільки на платформі своєї установи, але і на глобальній, що забезпечить не тільки її збереження, але і захист.

Члени НТР також підтримали ідею доповідача М.І. Волощука про створення кутка лікарських рослин і грибів на базі ботанічної лабораторії КБЗ.

Концепцію щодо створення рекреаційного пункту «Стара гать» та інформаційного центру історії лісокористування і лісоплаву повідомила заступник начальника відділу рекреації та сталого розвитку І.Д. Йонаш. Зокрема, Богданська ОТГ підтримує створення такого рекреаційного пункту з наданням відповідної фінансової підтримки. Виступаючи відзначено, що він не тільки урізноманітнить рекреаційні послуги на даній території та зніме навантаження на

маршруті сходження на г. Говерла, але й створить альтернативу для туристів, які відвідують заповідник тільки для поїздок у високогір'я.

Про погодження проведення природоохоронних заходів на територіях без вилучення доповідей П.В. Ворохта.

Загалом, у засіданні НТР, крім працівників КБЗ, взяли участь науковці з інших установ: О.О. Кагало – завідувач відділу охорони природних екосистем Інституту екології Карпат НАНУ, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, представник наукового куратора, заступник голови НТР; О.І. Киселюк – заступник директора з науково-дослідної роботи Карпатського національного природного парку, кандидат біологічних наук; В.В. Лавний – проректор з наукової роботи Національного лісотехнічного університету, доктор сільськогосподарських наук; Б.Г. Проць – завідувач лабораторії фіторізноманіття Державного природознавчого музею НАН України, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник.

Після обговорення по кожному з розглянутих питань були прийняті відповідні рішення.

Алла КОЗУРАК,
секретар Науково-технічної ради КБЗ

• • •

КОНФЕРЕНЦІЯ ІЗ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА СПОРТУ

26-27 листопада 2020 р. в Києві, в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, відбулася міжнародна онлайн-конференція «Сталий розвиток і спадщина у спорті: проблеми та перспективи».

Її організаторами виступили: Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Національний Олімпійський комітет України та Національний університет фізичного виховання і спорту України.

На форумі ґрунтовно розглянуто сучасні екологічні проблеми в реалізації концепції сталого розвитку, значення в цьому процесі фізичної культури та спорту, проаналізовано підходи щодо формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління в умовах сучасної парадигми олімпійської освіти, шляхи інтеграції науки і практики в контексті підвищення ролі олімпійських видів спорту в реалізації цілей сталого розвитку, шляхи розвитку оздоровчо-рекреа-

Зліва направо: в.о. директора Карпатського біосферного заповідника Микола РИБАК та голландський природозахисник, фотограф, філантроп Крістіан ДОЛС (10 серпня 2020 р., м. Рахів, Центральна садиба КБЗ); урочистий момент передачі працівникам КБЗ придбаної за кошти п. Крістіана ДОЛСА комп'ютерної техніки та обладнання. На передньому плані – Микола РИБАК і заступник начальника відділу рекреації та сталого розвитку Ірина ЙОНАШ

ційної рухової активності як дієвого засобу здорового способу життя та формування здорової нації тощо.

На запрошення ректора Національного університету фізичного виховання і спорту України, голови комісії Національного олімпійського комітету України «Спорт і навколишнє середовище» професора Євгена Імаса на пленарному засіданні конференції виступив також доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор із доповіддю «Роль природоохоронних територій Українських Карпат в реалізації Стратегії сталого розвитку та підтримці спортивного руху у горах».

Оратор наголосив, що в директивних документах Організації Об'єднаних Націй та в українському законодавстві й урядових рішеннях із проблем сталого розвитку йдеться про необхідність досягнення гармонії людини і природи, привертається увага до проблем гірських територій.

Відзначено, що гірські екосистеми особливо вразливі перед згубними наслідками кліматичних змін, знелісненням та деградацією лісів. Великої шкоди їм завдають зміни методів землекористування, деградації земель та стихійні лиха.

У зв'язку з цим глави держав та урядів світу закликають активізувати зусилля з охорони гірських екосистем, включаючи збереження їх біологічного різноманіття.

На це спрямована й нещодавно прийнята Державна програма сталого розвитку регіону Українських Карпат та мережа сформованих тут природоохоронних територій, які займають понад 14 відсотків цього регіону.

Найважливішими серед них є Карпатський біосферний заповідник, Карпатський національний природний парк, а також національні природні парки «Гуцульщина», «Синевир», «Ужанський», «Сколівські Бескиди» та інші.

У зоні їхньої діяльності розташовані відомі гірські туристично-рекреаційні та спортивні комплекси, зокрема «Драгобрат», «Буковель», спортивна база «Заросляк», ворохтянські трампліни, гірські туристично-спортивні маршрути «На Говерлу», Чорногірськими, Свидовецькими та Марамороськими хребтами, до високогірних озер тощо.

На базі природоохоронних територій проходять міжнародні та всеукраїнські спортивні змагання та масові спортивно-оздоровчі заходи із багатьох видів спорту. Проводяться спортивні збори, гірські походи, сходження на гірські вершини, розвивається гірський велосипедний спорт, каньйонінг, гірські лижі, рафтинг, альпінізм, спортивне орієнтування тощо.

Але останнім часом спостерігається суттєвий негативний вплив спортивних та туристичних заходів на стан гірських природних екосистем. Особливої шкоди завдають масові сходження на Говерлу й інші гірські вершини, джипінги та мотокроси, які викликають значні ерозійні процеси, наносять шкоду рослинному й тваринному світу, особливо рідкісним видам, які занесені до Червоної книги України та Європейських Червоних списків тощо.

Тому розвиваючи у горах туризм і спорт, ми повинні подбати і про збереження унікальних природних цінностей.

У цьому контексті оратор нагадав, що ще 9 квітня 1996 року в газеті Верховної Ради України «Голос України» була опублікована його стаття «Чи могли б Карпати прийняти зимову Олімпіаду?».

Ця публікація викликала великий інтерес, зокрема щодо розвитку туристично-рекреаційної та спортивної інфраструктури на Драгобраті, на якому раніше успішно проводились міжнародні, всесоюзні та республіканські змагання із зимових видів спорту. А чехословацькі фахівці розробили чудовий проект створення тут спортивно зорієнтованого гірського курорту.

У 1998 році, на підставі наших пропозицій, прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998-2005 рр.».

Але, на жаль, в подальшому всі концептуальні ідеї, які ми пропонували, та чехословацький проект проігноровано.

І в результаті хаотичної забудови, без дотримання будь-яких елементарних будівельних та природоохоронних норм, цей унікальний природний комплекс зазнав справжньої екологічної катастрофи та втратив спортивні перспективи.

Нині на державному рівні знову обговорюється питання щодо підготовки в Українських Карпатах зимових Олімпійських ігор та створення гірського курорту «Свидовець».

Тому при розробці цих проектів дуже важливим є дотримання природоохоронного законодавства.

Федір ГАМОР

• • •

ЩЕДРИЙ ДАР КРІСТІАНА ДОЛСА

1 грудня 2020 р. Інститут меценатства широко відомий у цивілізованому світі. Ми лише прагнемо долучитися до цього світу, тож таких людей в Україні, на жаль, небагато. Проте регіон Українських Карпат настільки цікавий і важливий, що меценати із закордоння все-таки потрапляють і сюди. І найбільша несподіванка, що сталося таке у розпал пандемії. А це не може не сповнювати оптимізмом!

Мова йде про громадянина Нідерландів пана Крістіана Долса, який приїхав до КБЗ уже вдруге. Він є справжнім натуралістом, а фотографування і відеозйомка натурних об'єктів – його найбільше хобі. І, звичайно ж, пан Долс закохався у Карпати, особливо в Карпатський біосферний заповідник, де збереглося багато осередків практично незайманої природи.

Натхненний роботою працівників заповідника зі збереження, вивчення та пропагування природи Карпат і знаючи реальний стан їх матеріально-технічного забезпечення, пан Крістіан приїхав до нас влітку цього року не з порожніми руками. По перше, він подарував відділу екологічної освіти

**Під час засідання Координаційної ради
Карпатського біосферного заповідника. Доповідає
секретар ради Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА
(3 грудня 2020 р., м. Рахів, Центральна садиба КБЗ)**

фотоапарат і аксесуари до нього, а також передав науковцям потужну оптику – монокуляр для спостережень за тваринами, в першу чергу за птахами. Але його найбільшим подарунком стала грошова допомога – майже 100 тис. гривень, які офіційно передав установі на придбання комп'ютерної техніки та спеціального обладнання для покращення умов праці. При цьому його єдиною умовою було те, що ці кошти мають бути передані працівникам тих відділів, які допомагають популяризувати та доносити до населення інформацію про справжню цінність природних багатств, особливо останніх на континенті осередків дикої природи.

Адміністрація Карпатського біосферного заповідника і його працівники висловлюють щирю вдячність пану Крістіану Долсу за надану допомогу і доклатимуть усіх зусиль, щоб побажання мецената були втілені у життя.

**Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
Ірина ЙОНАШ**

В ООН СТУРБОВАНІ ДОЛЕЮ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Грудень 2020 р. Виконавчий директор програми ООН з питань довкілля Інгер Андерсен попередила країни Карпатського регіону про серйозні загрози через вирубку лісів та зміни клімату. Про це вона заявила на зустрічі з представниками України, Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії, Сербії та Словаччини, – повідомляє «Європейська правда».

«Не обманюйте себе: Карпатський регіон перебуває в реальній і безпосередній небезпеці», – заявила вона. Як приклад навела кілька руйнівних повеней, які за останні роки пережила Україна. «Села та дороги затоплені. Мости зруйновані. Люди загинули. Повені частково пов'язані зі зміною клімату. Але незаконні рубки, що відбуваються під прикриттям труднощів, яких зазнала Україна, знищили великі шматки лісу, які вбирають надлишки води та забезпечують захист від повеней», – наголосила Андерсен. Вона додала, що за останні 20 років незаконні рубки обійшлися Румунії у більш ніж п'ять мільярдів євро.

Андерсен закликала сторони зміцнювати верховенство права для забезпечення захисту навколишнього середовища, а також збільшити транскордонну співпрацю і активізувати боротьбу зі змінами клімату.

ПОТЯГОМ – НА ЗИМОВІ СВЯТА В ГОРИ

1 грудня 2020 р. Із 18 грудня «Укрзалізниця» відновить рух популярного поїзда № 357/358 Київ – Рахів. Він курсуватиме па період масових зимових перевезень щодня. Ключові станції формування пасажиропотоку: Тернопіль, Чортків, Кіцмань, Чернівці, Коломия, Яремче, Ворохта, Ясіня, Кvasи, Рахів.

На сайті «Укрзалізниці» повідомляють, що для відновлення курсування потяга «Гуцульщина» модернізували інфраструктуру. Відремонтували аварійні колії, замінили понад шість тисяч дерев'яних шпал. Такі заходи дають змогу збільшити швидкість та підвищити безпеку руху.

«Маршрут є соціально важливим для мешканців Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької областей та має значний вплив на розвиток туристичної інфраструктури регіону. Торік заповненість цього поїзда у сполученні Київ – Рахів становила 89 відсотків, у зворотному напрямку – 94», – стверджують в «Укрзалізниці».

**Людмила СТРАЖНИК,
газета «Голос України»**

ЗАСІДАННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ РАДИ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

3 грудня 2020 р. відбулося чергове засідання Координаційної ради Карпатського біосферного заповідника. У зв'язку з пандемією коронавірусу воно пройшло в змішаному режимі – частина членів ради працювала в традиційному форматі, у той час як решту брали участь у засіданні дистанційно з використанням платформи ZOOM. Наша установа не вперше використовує цю інноваційну

технологію, яка дозволяє в умовах карантину не тільки залучити до роботи потрібних фахівців і, зрештою, забезпечувати необхідний кворум, але й не ставити під загрозу здоров'я людей.

2020 рік є особливим не лише у контексті пандемії, яка змушує шукати нові нетрадиційні рішення, але й у плані виборів до місцевих органів самоврядування та завершення чергового етапу адміністративної реформи. Цьогорічне засідання Координаційної ради стало останнім для її старого складу, який суттєво оновиться за результатами виборів вже на початку 2021 р. Такий стан справ позначився на порядку денному засідання, який у цілому носив підсумковий характер, хоча й не був позбавлений погляду в майбутнє.

Ключовим питанням на засіданні став розгляд результатів реалізації Концепції сталого розвитку в межах Карпатського біосферного резервату за період із 2015 по 2019 роки. Нагадаємо, що саме створення повноцінної функціонуючого біосферного резервату ЮНЕСКО, зокрема через формування його території сталого розвитку і відповідного започаткування тут діяльності щодо реалізації концепції такого розвитку, було чи не найголовнішим здобутком установи за окреслений вище п'ятирічний період. Назване питання висвітлили в.о. директора КБЗ, голова Координаційної ради М.П. Рибак і автор цих рядків. Їхні доповіді спонукали членів ради до жвавого обговорення, яке іноді мало доволі гострий характер. Але загалом настрої були позитивними, а пропозиції – конструктивними. Основним підсумком розгляду названого питання стало прийняття звернення Координаційної ради КБЗ до Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Р.Р. Абрамовського щодо призначення директором Карпатського біосферного заповідника нині працюючого в.о. директора установи М.П. Рибак як переможця конкурсу на заміщення даної посади.

З інших питань, які були розглянуті на засіданні, варто відзначити доповідь заступника директора КБЗ М.І. Гречука про стан виконання Проекту організації території КБЗ та охорони його природних комплексів у 2019-2020 рр.; інформацію начальника відділу відтворення, збереження природних екосистем та використання природних ресурсів П.В. Ворохти про стан реалізації заходів із підтримки традиційного природокористування на території Карпатського біосферного заповідника; виступ начальника відділу екологічної освітньо-виховної роботи КБЗ В.В. Бундзяк про основні напрямки і перспективи еколого-освітньої роботи на території сталого розвитку Карпатського біосферного резервату.

Враховуючи, що участь у грудневому засіданні Координаційної ради брало багато голів територіальних громад, каденції яких завершилися за результатами виборів у жовтні цього року, було наголошено, що лише завдяки співпраці з ними адміністрація КБЗ зуміла кардинально змінити ставлення населення до установи. Усім головам територіальних громад, які входять до складу Координаційної ради КБЗ, висловлено глибоку вдячність за величезний вклад у формування й розвиток Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО і забезпечення його потужного поступу за окреслений період.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
секретар Координаційної ради КБЗ

Візит зими до КБЗ

Василь КУХТА

МОНОЛОГ РОЗГНІВАНОЇ ВОДИ

...Горам сідлає крижі,
Крушить згори й зісподу...
– З чого ти зшила ризи,
Чорна карпатська водо?

– Із лісопилень пруських
Та бутинів мадярських,
Із «леспромхозов» руських
Моя одежа царська.

З рабського: «Скраю хата...»,
Із гаманців злодійських
Носить парчові лати
Чорне гривасте військо.

З мрії: «Гуманітарка!»,
З владної гри й «корита»,
З туги, хмільної чарки
Моя свитина зшита.

З кличу вдовиці: «Жити!...»,
З гніву тяжкого драпу,
З тих, що сідниці лижуть,
Й тих, що дають «на лапу».

З булл і законів хижих,
З тих, що повік в артілі,
З тих, що будують хижу
В Австрії, Ізраїлі.

З храму облудних візій –
Телекранів краму,
З тих, хто закон провізій
Ставить над рідну маму.

З тих, що забули Бога,
Розум пропили й сором,
Грізна моя еклога,
Мій сатанинський норов...

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор, заслужений
природоохоронець України,
заступник директора
Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів*

Два десятиріччя тому мені неодноразово доводилось у публікаціях, в тому числі на сторінках газет «Голос України» та «Урядовий кур'єр», порушувати актуальні екологічні проблеми в Карпатському регіоні, брати участь у дослідницьких проєктах, дискусіях із приводу причин виникнення катастрофічних стихійних природних явищ.

Ці питання, за нашою ініціативою, активно обговорювались на багатьох організованих нами ж, на базі Карпатського біосферного заповідника, резонансних міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (Рахів, 1988); «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)» (Рахів, 1999); «Гори і люди (у контексті сталого роз-

Рахів, 2018 р.

витку)» (Рахів, 2002); «Природні ліси в помірній зоні Європи – цінності та використання» (Мукачево, 2003) та інших.

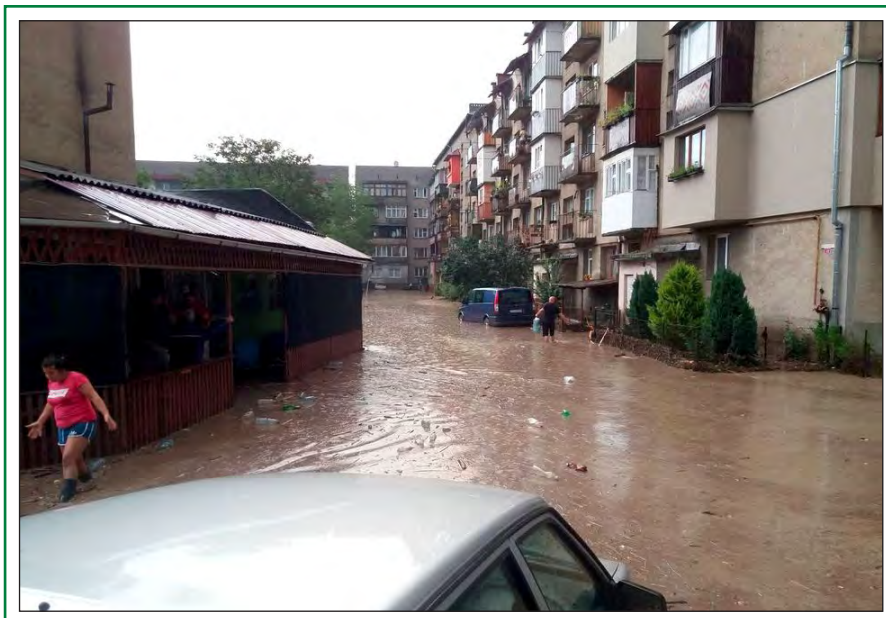
Але, на жаль, до думки науковців у владних кабінетах прислухались дуже рідко. Тому й надалі продовжуємо жити «від паводка до паводка». І ось чергові паводки–2020 змушують нас знову повернутись до цієї проблематики.

Знову, отже, треба привертати увагу суспільства до того факту, що гори є однією з найбільш екологічно вразливих територій. Вони завжди були і залишаються місцем виникнення різноманітних катастрофічних стихійних явищ, наслідком яких є величезні людські й матеріальні втрати.

КОЛИ ПОРУШЕНО ЕКОЛОГІЧНУ РІВНОВАГУ

Сумнівів у тому, що основними причинами катастрофічних явищ у горах є природні катаклізми, практично немає. Їх, як правило, формують ті глобальні кліматичні зміни й процеси, які проходять у земній корі та навколосемному просторі.

Але, стикаючись із поясненням причин цих катаклізмів, що зустрічаються в офіційних документах, бачимо, що у формуванні названих процесів недооцінюється антропо-

РУЙНІВНІ ПАВОДКИ – ЦЕ І «ЗАСЛУГА» НЕВМІЛОГО, ЧАСТО БЕЗДУМНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ В КАРПАТАХ

генні чинники – наслідки людської діяльності.

Приймаючи управлінські рішення, слід пам'ятати й те, що в Карпатському регіоні протягом багатолітньої інтенсивної господарської діяльності порушено екологічну рівновагу. Спостерігаємо негативні зміни в біогеоценотичному покриві та розвиток ерозійних процесів.

МАЙЖЕ НА ПОЛОВИНУ ЗМЕНШЕНО ЛІСИСТІТЬ У ГОРАХ...

... І чи не найзначніший згубний вплив на такі процеси має лісокористування – незмінний супутник життя людини в Карпатах. Зупинимося на цьому детальніше.

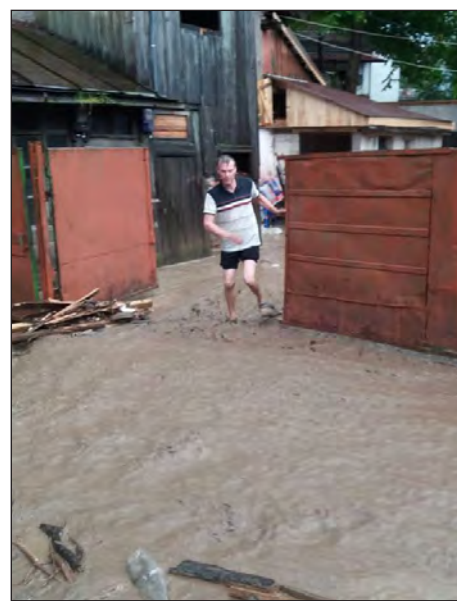
Загалом, лісистість Українських Карпат за багатолітню діяльність

людини зменшилась майже на половину і в гірській зоні становить лише 53,5 відсотка, знизилась на 200-300 метрів верхня межа лісу. Наслідком нераціонального природокористування стало вирубування поясу природних смерекових лісів у Бескидах, на південних схилах Свидовця і Горган та частково в південно-західній частині Чорногори, Чивчинських та Мараморських гір. Майже повністю знищено криволісся у Бескидах і Свидовці та розладнано його структуру у Чорногорі й Мармарошах, яке служило форпостом гірських лісів та виконувало важливу водорегулюючу роль у найбільш перезволоженій високогірній частині. На значних площах створено штучні смеречники, які меншою мірою, ніж природні ліси, утримують вологу. Порушено вікову структуру деревостанів. Сьогодні в їхньому складі більш ніж на 70 відсотків становлять молодняки і середньовікові насадження,

водорегулююча роль яких набагато нижча, ніж у пристигаючих та перестійних лісах.

Так, спеціальними дослідженнями, результати яких викладені у монографії закарпатського лісознавця Ореста Чубатого «Гірські ліси – регулятори водного режиму» (1984), встановлено, що на водозборах з пристигаючими, стиглими і перестійними деревостанами схилувий стік у два рази є меншим, ніж у молодняках та середньовікових насадженнях, а на суцільних вирубках коефіцієнт паводкового стоку водозборів, навпаки зростає майже у чотири рази! І практичний досвід регіону розміщення угольсько-широколужанських пралісів Карпатського біосферного заповідника цю гіпотезу добре ілюструє, бо при всіх історичних паводках тут збитки були набагато меншими, ніж у сусідніх водозборах, де інтенсивно продовжуються суцільні вирубки лісів.

ЯК ВПЛИВАЮТЬ СУЦІЛЬНІ РУБКИ ТА ЕКОЛОГІЧНО ШКІДЛИВІ ТЕХНОЛОГІЇ?

У контексті цієї розмови з читачами особливо слід виокремити згубну роль суцільних рубок та екологічно шкідливих технологій, що застосовуються в лісозаготівлях.

Всупереч існуючим правилам площі суцільних рубок часто або перевищують допустимі норми, або здійснюються під виглядом суцільних санітарних та лісовідновних рубок; поширеною практикою є і їх здійснення навіть у водоохоронних смугах. Це відбувається й після прийняття Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», а також нещодавно ухвалених змін до нього.

Як приклад, наведемо стан і статистику в лісочористуванні у верхів'ях басейну Тиси, в межах Рахівського району Закарпаття. Скажімо, у 2005 році тут 76,3 відсотка заготовленої деревини отримано шляхом суцільних рубок, а в 2012-му цей показник зріс уже до 85 відсотків.

Згодом, після оприлюднення цих даних, графа «суцільні рубки» просто зникла зі статистичних бюлетенів. Втім, космічні знімки та інші фотодокументи, які є загальнодоступними, не дають

підстав стверджувати про зменшення обсягів суцільних рубок. Це підтверджується й нещодавною заявою екскерівника Державної екологічної інспекції України Єгора Фірсова на одному з телеканалів. Крім того, лісосіки розміщуються не упоперек, як рекомендують науковці, а вздовж схилів.

ТРАКТОРИ ЗАВДАЮТЬ НЕПОПРАВНОЇ ШКОДИ

Чому трактори? Бо гусеничними тракторами майже в усіх випадках здійснюється трелювання деревини. Ними зазвичай або по гірських потоках, або почовгом просто по землі доставляється ліс. Відійшли в минуле екологічно безпечні методи спуску деревини з гір (ризи, тафлі, коні, повітряно-трелювальні установки). Без додержання елементарних екологічних норм, безсистемно будуються лісові дороги. Варто додати й те, що в нас не випускається необхідна лісозаготівельна техніка тощо.

Таке господарювання призводить до того, що при перших же дощах на місці трелювальних волоків та лісовозних доріг, які вздовж і впоперек розрізають схили гір, утворюються селеві потоки. За тракторного трелювання деревини обсяги ерозії ґрунтів складають щонайменше 200-300 кубічних метрів з кожного гектара. А якщо мати на увазі, що ерозія ґрунтів у лісовій

зоні пов'язана переважно із суцільними рубками, які проводяться у Карпатах на значних площах, то стає очевидним, яку негативну роль відіграє цей вид діяльності у горах.

Не випадковим у зв'язку із цим є висновок науковців про те, «що шкода, яку спричиняє навколишньому середовищу порушення оптимальних гідрологічних умов лісових масивів, в економічному вимірі може бути більш істотною, ніж вартість вилученої із лісового біоценозу деревини».

ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЕФЕКТ АГРАРНОЇ ТА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чималий дестабілізуючий ефект у гірських екосистемах має господарська діяльність в аграрному секторі, перш за все розорювання крутосхилів та перевипаси худоби на гірських луках.

Негативним є і той факт, що під рілля у Карпатському регіоні освоєно понад півмільйона гектарів земель. А розорюваність територій у гірській та передгірській агрокліматичних зонах складає 20 відсотків земель. Відсутність ґрунтозахисних технологій та широке застосування у недалекому минулому так званих культуртехнічних робіт призвело до того, що, наприклад, лише у Закарпатській області, за да- леко не повними даними, утворилось

Рахів, 2018 р.:
сміттєзвалище на березі Тиси

близько 100 тисяч гектарів змитих та розмитих ґрунтів.

На місці цих земель, внаслідок площинного змиву та глибинних розмивів, утворюються яри, промоїни, які стають місцем нових селевих потоків.

У високогір'ї Карпат, де розміщено близько 100 тисяч гектарів полонин, внаслідок безсистемного випасу худоби сьогодні домінують біловусові пустища та шавельники. Високогірні схили порізані хаотичними тракторними та джипінговими колями, величезною кількістю різноманітних стежок, утворених туристами та перегоном овець та корів, які також підсилюють ерозійні процеси та зменшують водозатримуючі функції високогірних лучних екосистем, де випадає найбільше опадів протягом року.

Не можна не згадати і про ерозійний вплив та змиви ґрунту, викликані масовими сходженнями на Говерлу, а також споруджений із значними порушеннями природоохоронного законодавства гірськолижний курорт «Драгобрат». Однак зараз нависла ще одна, ще більша загроза – можливе спорудження у верхів'ях водозбірного басейну гігантського туристично-рекреаційного комплексу «Свидовець»: ліс буде знищений на сотнях гектарів.

ПОРУБОЧНІ РЕШТКИ ВІД ЛІСОЗАГОТІВЕЛЬ РВУТЬ МОСТИ...

Щороку гірськими річками та потоками під час зливових дощів із гір в долини виносяться десятки мільйонів кубічних метрів твердих наносів. Разом із водою пливе ґрунт, каміння, порубочні рештки – їх лісозаготівельники чимало залишають вздовж берегів річок і потоків. Вони рвуть мости й інші гідротехнічні споруди, замулюють дно рік та змінюють їхні русла. Після цього доводиться витратити значні кошти на відбудову зруйнованих об'єктів, проводити регулювання русел річок, нарощувати дамби.

Підсилюють водний стік та ерозійні процеси сотні кілометрів нафто- і газопроводів та ліній електропередач, що прокладені у горах. Їх будівництво слід планувати так, щоб завдавати якнайменшої шкоди довкіллю.

ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНІ ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ НЕ МАЮТЬ АЛЬТЕРНАТИВИ

Констатуючи, що виникнення катастрофічних паводків, селів і зсувів залежить від природних факторів, які супроводжуються і поглиблюються глобальними змінами клімату, лісогосподарською, аграрною й інженерно-комунікаційними видами діяльності в горах, ми переконані в тому, що є змога зменшити негативні наслідки стихійних явищ. Для цього слід переорієнтувати народногосподарський комплекс у бік розвитку екологічно безпечних видів діяльності. Треба активніше використовувати міжнародну підтримку, яку готові надавати зацікавлені сусідні країни.

Після детального вивчення державною комісією причин ще листопадового 1998 року паводку на Закарпатті було сформовано експертний висновок. У його положеннях було записано: «...доцільно здійснити заходи щодо переорієнтації господарського комплексу гірської частини Закарпаття в бік розвитку еколого-безпечних видів діяльності, зокрема розширення рекреаційного використання лісів та збільшення площі природно-заповідних територій. З ме-

тою забезпечення сприятливих умов для розвитку туристично-рекреаційної індустрії слід створити у верхів'ях басейну Тиси спеціальні еколого-економічні зони, передовсім на території Рахівського району». Згаданий висновок держкомісії підписали керівники 9 міністерств і відомств України. До розгляду в Уряді України його положень сьогодні варто було б повернутись.

Важливими видаються ідеї з проблем регулювання паводків у горах, що містяться в документальному фільмі словацького дослідника Штефана Вальо «Повені та засухи. Дві проблеми – одне рішення» (https://www.youtube.com/watch?v=RqApeVr57io&fbclid=IwAR0j8QhSzZ09kLQq2w1KNrR6rPBBtKcJUрo09phyU4Kgyg9eiKS61Uec_e8).

Думається, що впровадження таких методів господарювання в українських Карпатах могло б мати велике природоохоронне та соціально-економічне значення.

Заслужують на особливу увагу й «Практичні рекомендації щодо ведення лісового господарства як системи для зменшення небезпеки виникнення паводків», розроблені в 2015 році українським науково-дослідним інститутом гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака разом зі словацькими партнерами (проект «Гідрофор») у рамках Програми транскордонного співробітництва СІСП «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна».

Василь ШКІРЯ,
член Національної спілки
журналістів України
та Національної спілки
письменників України,
м. Іршава
Закарпатської області

НЕ ГНІВІТЬ БОРЖАВУ...

Новина, про яку я дізнався весняної пори з Інтернету, буквально приголомшила: в Угорщині спеціальна техніка цілодобово виловлює тисячі пластикових пляшок, які пливуть по Тисі з боку Закарпаття. За даними видання, лише за один день було виловлено їх та інших відходів щонайменше 60 тонн. Спецтехніка біля угорського міста Вашарош-намена працює цілодобово...

Неприємно читати таке про свою рідну країну. Що думають про нас суєди? Невже ми не тільки вдома не можемо навести лад, а й захаращуємо непотребом ще й усю Європу, куди так прагнемо. Який приклад показуємо дітям, внукам і правнукам? Крім пластикових пляшок, на березі річки або просто в кущах можна побачити також поношений одяг, взуття, консервні банки, побите скло та інший непотріб.

Уже кілька років поспіль ведеться мова про будівництво сміттєпереробного заводу. Скільки вже інвесторів приїжджало на Закарпаття зі Словаччини, про це неодноразово писала районна газета «Нове життя», а віз і нині там. На заході зі сміття мають зиск, підприємливі люди на цьому заробляють великі гроші. А у нас мальовничі куточки краю уже впродовж десятків років потерпають від сміття. Особливо люди умудряються його скидати неподалік річок пізно вночі. Мовляв, щоб ніхто не побачив...

А ще кілька десятків літ тому Боржава вважалася однією чи не з найчистіших і найпривабливіших річок Закарпаття. Вода була настільки прозорою, що видно було, як плавають рибки, як виблискують на ранішньому сонці маленькі камінчики. Напевне, часто любив посидіти над Боржавою поет і композитор, заслужений діяч мистецтв України Михайло Машкін. Саме тут народилися його знаменита пісня «Вечір над Боржавою».

*Який тихий вечір
нині наближається,
Лиш Боржава на бистрині
не вгається.
То пташки ті до безтями
десь між вітами
Розсипаються піснями,
наче квітами.*

Річка Боржава є правою притокою Тиси. Свій початок вона бере зі струмків на схилі гори Стій – одній з вершин полонини Боржава. Із приток Тиси (в межах України) р. Боржава є однією з найбільших за площею водозбору та довжиною. Вона протікає в межах Свалявського, Іршавського, Виноградівського та Берегівського районів. Основні притоки – р. Іршавка, Кушниця, Бронька, Дулятин, Бистрий, Метова та Сальва.

Вододіл на заході відокремлює басейн р. Латориці, а на сході – басейн річки Ріки. Довжина вододільної лінії

217 км. Гори в верхній частині досягають висоти 1500 – 1600 м і більше (гора Стій 1677 м). Схили гір круті і дуже розчленовані. Далі річка несе свої води рівною низовиною. Горби, що трапляються, чітко оконтурені, в плані витягнуті; улоговини між ними часто заповнені водою. Більше 45 процентів водозбору вкрито лісом. Для рівнинної і передгірної смуг характерні дубові і грабові ліси з домішкою бука, клена і липи. Вище 600 м н.р.м. переважають букові ліси, але наявні також ялина та ліхта. Вище 1250 м н.р.м. – в основному ялинові ліси. Вершини гір вкриті субальпійськими луками і чагарниковими заростями.

На думку спеціалістів, болота займають до одного процента площі басейну і розташовані на пригірловій ділянці річки в пониженнях заплави.

Долина слабо звивиста, до села Імстичова змісподібна. Схили її круті, випуклі, розчленовані, густо зарослі листяним лісом. Нижче с. Імстичова долина трапецієподібна, шириною 4-6 км, а нижче села Шаланки зливається з долиною р. Тиси. Вкриті схили травою і чагарником, місцями лісом (дуб, граб, липа), терасовані. Перша тераса шириною від 10 м до 1,8 км, з крутим уступом висотою 2-12 м, має рівну пересічну поверхню, задерновану, місцями вкриту лісом і рідким чагарником, у багатьох місцях розорану. Біля нижніх околиць сіл Керецьки і Бронька, а також за 2 км нижче села Довге прослідковується друга тераса довжиною 0,5-2,0 км, шириною 0,2-0,3 км, з крутим, іноді пологим уступом, задернована. Схили тераси складені суглинковими та супіщаними ґрунтами, місцями оголюються вапняки.

Заплава переривчаста, двостороння, чергується по берегах. До с. Гребля ширина її змінюється від 30 до 500 м (переважно 150 – 200 м), нижче розширюється до 3 км, біля с. Вари злива-

Приборкувачі стихії:
с. Вільхівка Іршавського району
Закарпатської області (2017 р.)

ється із заплавою р. Тиси. Заплава переважно суха (на пригирловій ділянці місцями заболочена), вкрита чагарниками і лісами, в багатьох місцях розорана. Поверхня заплави рівна, нижче села Гребля пересічена староріччями, улоговинами і протоками довжиною 1-4 км, шириною 8-15 м, біля сіл Хмільник і Квасово – ґрунтовими дамбами шириною 2,0-2,7 м і висотою 1,5-2,5 м. Складена заплава суглинковими і супіщаними ґрунтами, у верхів'ї гальковими, під час паводків затоплюється протягом 10-15 днів шаром води 0,8-1,8 м.

Русло річки Боржава звивисте, до села Дубрівка розгалужене. Острови зустрічаються через 0,5-2,0 км, іноді рідше (через 4-5 км); довжина їх – 70-750 м, ширина – 4-360 м, висота – 0,3-1,2 м. Ширина річки змінюється від 0,6 (витік) до 53 км (Білки), переважаюча ширина 15-30 м. Швидкість течії змінюється від незначної (менше 0,1 м/с) до 2 м/с (с. Луково).

Були часи, коли лісоруби рікою сплавляли дрова. Така доставка паливного лісу проводилася в основному навесні та восени. Після танення снігу і зяжних дощів вода піднімалася на 70-100 сантиметрів.

– То був найдешевший вид транспорту, – з усмішкою розповідає директор ДП «Довжанське лісомисливське господарство» Василь Ледней. – Із гір колоди звозили коні, а вже на березі Боржави складували дрова. Потім усе скидали у річку і спускали в долину. Робота була нелегкою, але прибутковою. Відтак на себе ці функції перебрала «Кушницька Анця» – вузькоколійка.

– Русло у верхів'ї річки захарашене затоплено деревиною і валунами, – розповідає начальник Іршавської дільниці водного господарства Берегівського міжрайонного управління водного господарства Василь Турянин. – Дно нерівне, кам'янисте і глинисте, рідше піщано-галькове і мулисто-піщане. Береги висотою 1-3 м, на пригирловій ділянці 4,5-8 м, круті, місцями зливаються із схилами долини, нестійкі, порослі чагарниками і окремими деревами, іноді задерновані. Складені береги суглинковими і супіщаними ґрунтами, рідше гравійно-гальковими. Місцями береги укріплені...

Жителів низинних населених пунктів турбує ще одна проблема – Боржава останнім часом часто виходить із берегів і топить прилеглу територію. Скажімо, грудневий паводок 2017 року наробив чимало біди на Іршавщині.

Річка Боржава, увіковічена у піснях

Майже 230 дворогосподарств Вільхівки були затоплені, у більше 60 домовках вода хлюпала у середині оселі. Повінь завдала чималу шкоду селянам – було підтоплено понад 480 гектарів сільськогосподарських угідь, де вони на своїх присадибних ділянках вирощують картоплю, кукурудзу, суниці, капусту, помідори, перець, столовий буряк, часник, цибулю, кабачки та інші культури. Збитки сягають понад мільйон гривень. Крім того, приблизно на мільйон 300 тисяч гривень пошкоджено об'єкти інфраструктури.

А що вже казати про трасу Сільце – Вільхівка: перелив води із річки Боржава через дорожнє полотно сягав довжиною понад 70 метрів. На місці події працювала пересувна станція Берегівського МУВКГ та працівники ДНС. Рух транспорту було обмежено. Проводилися роботи щодо нарощування штучного обвалування (мішки з піском) на узбіччі дороги.

«Розперезалася» Боржава і у Сухій. Стався зсув ґрунту, пошкоджено дві господарські споруди та було підтоплено дев'ять дворогосподарств.

У Кушниці було зруйновано пішохідний міст через річку Боржава та підтоплено 12 дворогосподарств. Торкнулася біда і жителів Довгого.

Потерпало від води також село Заріччя – було підтоплено 4 дворогосподарств та 150 сільгоспугідь.

Груднева повінь нанесла чималі збитки і мешканцям Великого Раківця – підтоплено 25 дворогосподарств та вода частково порушила вулиці Шевченка і Грушевського... Не встигли мешканці Іршавщини сповна впоратися з проминулим стихійним лихом, як награв паводок 2020 року.

Держава, звісно, виділяє кошти на берегоукріплення, але користі з цього мало. Під час повені вода все змиває на своєму шляху і несе до наших суцідів гори сміття...

Боржава потерпає насамперед від природних факторів. Один з них – глобальні зміни клімату. У зв'язку з цим, стверджують вчені, такі повені будуть частішати. Негативно впливає і зміна гідрологічного режиму річок та забудова й розорення їх заплава. А що вже казати про суцільні вирубки лісів. Так, вкрита зрілим лісом площа здатна затримати 100 мм опадів.

Старожили кажуть, що ще 100–150 років тому в низинних і передгірських районах Закарпаття були природні болота й мочари, – вони поглинали повені води, які потім поступово віддавали у річки в період посушливого літа.

Катастрофічним наслідком стихії сприяє і те, що річки замулені, забиті поваленими деревами і просто побутовим сміттям. На жаль, екологи часто-густо б'ють на сполох, коли вже трапилася біда. Потрібні організатори нових (або давно забутих старих) методів спілкування з довкіллям. Згадаймо 60-70 роки минулого століття, коли до порятунку природи активно залучалися школярі. За таку благодійну працю нині, звісно, не віддячаться тільки почесними грамотами і дипломами.

Проте Боржава, як і інші малі річки Українських Карпат, чекає на милосердя людей. Лишень тоді вона втихомирить свій гнів...

ЗМІЦНЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ПАВОДКІВ ТА ЗАТОПЛЕННЯ В БАСЕЙНІ РІЧКИ ТИСИ

Олег КИСІЛЬ,
начальник Басейнового управління
водних ресурсів річки Тиси,
м. Ужгород

ПАРТНЕРСТВО
БЕЗ КОРДОНІВ

Добре відомо, що територія водозбірного басейну Тиси є транскордонною, тому й проблеми, які виникають в управлінні водними ресурсами, є загальними для всіх країн басейну і повинні вирішуватися спільно та інтегровано. Саме Програма транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства (ЄІС) (Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна, 2014-2020) є унікальним механізмом співробітництва між країнами-членами ЄС та Україною. Основною метою цієї Програми є підтримка економічного та соціального розвитку цільової території, вирішення спільних проблем у сфері охорони навколишнього середовища, здоров'я, безпеки, збереження культурної спадщини на прикордонних територіях. Бюджет Програми ЄІС ІКС (Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна, 2014-2020) передбачає 74 млн євро фінансування Європейського Союзу.

У серпні минулого року Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса та Міністерство закордонних справ і торгівлі Угорщини, як Керівний орган управління Програми транскордонного співробітництва (Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна, 2014-2020), підписали Грантовий контракт для впровадження великого інфраструктурного проекту «Зміцнення транскордонної безпеки спільними заходами, спрямованими на запобігання паводків та затоплення внутрішніми водами у межиріччі річок Тиса і Тур (SAFETISZA)».

Правовою основою запланованих заходів проекту є двостороння угода між Урядом України і Урядом Угорщини з питань водного господарства на прикордонних водах. Зважаючи на важливість та взаємозв'язок протипаводкових заходів з обох сторін, у 2013 році Сторони розробили спільну Угорсько-Українську протипаводкову програму,

яка була затверджена Уповноваженими урядів з питань прикордонних вод. Передумовою реалізації заходів проекту є розробка техніко-економічного обґрунтування реконструкції Батарської меліоративної системи, яке є одним з елементів цієї Програми.

Проект впроваджується за партнерства угорської Верхне-Тисайської Дирекції водного господарства, Виноградівського міжрайонного управління водного господарства, Виноградівської районної державної адміністрації та громадської організації «ЕКОСФЕРА» на території Виноградівського району Закарпатської області (Україна) та регіону Саболч-Сотмар-Берег (Угорщина).

Основною метою проекту є посилення транскордонного управління водними ресурсами та зменшення збитків від паводків, а основним результатом проекту є реконструкція стратегічних водогосподарських інфраструктурних споруд, що становлять взаємний інтерес як для України, так і Угорщини.

Стартова конференція проекту відбулася 27 листопада 2019 р. у місті Виноградів за участі представників влади, місцевих громад, зацікавлених організацій і ЗМІ. Учасники ознайомилися з метою та заходами проекту, побували в с. Гетеня на місці майбутньої реконструкції дамби і відкрили геодезичний репер як символ початку будівельних робіт. Розуміння важливості заходів проекту для жителів Затисянщини і свою всебічну підтримку його реалізації учасникам Стартової конференції висловили представники обласної і місцевої влади.

Основними інфраструктурними елементами проекту на українській території є реконструкція 9,5 км лівобережної дамби річки Тиса на ділянці між селами Теково – Гетиня, а також будівництво локального протипаводкового центру в селі Тисобикень Вино-

градівського району. Вперше на Закарпатті будуть застосовані нові технології покриття гребеня водозахисних дамб.

Розпочаті в кінці 2019 року будівельні роботи з реконструкції лівобережної дамби р.Тиса на ділянці с. Теково – с. Гетиня Виноградівського району виконуються підрядною організацією ПрАТ «Виноградівська ПМК-78».

Сьогодні будівельною організацією вже здійснено реконструкцію лівобережної водозахисної дамби на двох ділянках загальною довжиною 8,4 км, влаштовано берегоукріплення річки Тиси на двох ділянках загальною довжиною 495 м і 6 переїздів через водозахисну дамбу. Наразі роботи з реконструкції дамби виконуються згідно з графіком і будуть продовжуватися ще в 2021 році, зокрема заплановано облаштування покриття експлуатаційної дороги, посів трави тощо.

Під час робочої поїздки до Закарпатської області 19 вересня цього року Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Роман Абрамовський разом із головою Закарпатської обласної державної адміністрації Олексієм Петровим ознайомилися з ходом реконструкції лівобережної водозахисної дамби р. Тиса на ділянці сіл Теково – Гетиня Виноградівського району.

На території Угорщини вкрай важливим є як захист від паводків, так і захист від шкідливої дії внутрішніх вод, адже через географічні особливості регіону та зміни клімату цільовий регіон дедалі більше страждає від нестачі води в суху погоду, яка спостерігається все частіше.

У рамках інфраструктурної діяльності проекту на угорській території заплановано виконати наступні заходи: реконструкція 6,7 км меліоративних каналів, шести гідротехнічних споруд і будівництво двох гідротехнічних

споруд; реконструкція Центру проти-паводкового захисту в с. Шонкад; будівництво експлуатаційної дороги по гребеню правобережної дамби р. Тур довжиною 5,6 км. Наразі угорським партнером проведено коригування проєктно-кошторисної документації на будівельні роботи та підготовлено документи для оголошення тендеру на виконання будівельних робіт.

З метою контролю за якістю будівельних та експлуатаційних робіт у рамках проєкту придбано сучасне вимірювальне обладнання – динамічний вимірювач щільності ґрунту (щільно-мір) Zorn ZFG 3.0 для точного визначення динамічного модуля пружності ґрунту на об'єктах будівництва.

28 липня на лівобережній дамбі р. Тиса на ділянці с. Текове – с. Гетиня Виноградівського району відбувся тренінг з використання щільноміра для представників міжрайонних управлінь водного господарства, за участі Служби автомобільних доріг у Закарпатській області і постачальника приладу – приватного науково-виробничого підприємства «Комплекс». У ході тренінгу учасники взяли участь у проведенні вимірів щільності ґрунту на двох ділянках дамби з різними характеристиками ґрунту, де наразі ведуться будівельні роботи.

Регулярно проходять робочі зустрічі партнерів, які допомагають обмінюватися досвідом і координувати свою діяльність залученим організаціям. В умовах карантину співпраця з угорськими експертами продовжується в режимі онлайн.

У рамках проєкту передбачено проведення ряду комунікаційних заходів, спрямованих на посилення взаємодії між водогосподарськими організаціями та місцевими громадами і підвищення обізнаності населення щодо сучасних підходів до управління водними ресурсами. Фахівці проводять навчальні тренінги зі школярами для підвищення екологічних знань молоді та заохочення їх до бережливого ставлення до водних ресурсів та охорони природи.

На початку грудня 2019 р. відбувся прямиий ефір з начальником Басейнового управління водних ресурсів р. Тиса, керівником проєкту Олегом Кисілем на

**Підписання Грантового контракту;
робоча зустріч з угорцями
в онлайн-режимі;
учасники Стартової
конференції проєкту**

Проект співфінансується
Європейським Союзом

тему «Паводки на Закарпатті: шляхи вирішення проблеми» (Як реконструкція дамби змінить паводкову ситуацію в Україні та Угорщині?), телерадіокомпанія «UA: Закарпаття».

У лютому у приміщенні Виноградівської РДА відбувся семінар для стейкхолдерів проекту. У семінарі взяли участь представники Виноградівської райдержадміністрації, Виноградівського міжрайонного управління водного господарства, освітяни Виноградівщини, на території якої реалізується спільний українсько-угорський проект. Учасники ознайомилися з діяльністю проекту, обговорили важливі водно-екологічні проблеми регіону та вклад проекту у їх вирішення. Експерт ГО «ЕКОСФЕРА» Катерина Коваль ознайомила учасників семінару з програмою «Зелена школа» й презентувала екологічно-освітні заходи, які планується провести зі школярами загальноосвітніх шкіл цільової території проекту. Відтак, з початку березня 2020 р., експерти Громадської організації «ЕКОСФЕРА» проводять заняття еколого-освітньої програми «Зелена школа» зі школярами загальноосвітніх шкіл Виноградівського району.

Проект сприяє зміцненню стабільності регіонів на прикордонній території України та Угорщини шляхом впровадження комплексної протипаводкової діяльності та управління водними ресурсами у маловодні періоди, що призведе до покращення спільного управління екстремальними водними явищами в басейні р. Тиса. Внаслідок реалізації інфраструктурної діяльності населені пункти лівого берега Тиси з обох сторін кордону будуть захищені від підтоплення паводковими водами.

Більше про Програму див.: <https://huskroua-cbc.eu/>, <https://www.facebook.com/huskroua.cbc>

Сайт проекту: <https://safetisza.buvrtysa.gov.ua/>, <https://www.facebook.com/Safetisza/>

**Роботи з реконструкції дамби;
заняття «Зеленої школи»
зі школярами Затисянищини;
візит Міністра захисту довкілля
та природних ресурсів України
Романа АБРАМОВСЬКОГО,
19 вересня 2020 р.**

ПРОЄКТ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНИМИ КОРИДОРАМИ КАРПАТСЬКОГО ЕКОРЕГІОНУ

Нещодавно албанський експерт Сергіо Реядо (Sergio Rejado), у рамках реалізації Карпатської конвенції, розробив та направив на розгляд українських колег Проект стратегії управління екологічними коридорами Карпатського екорегіону.

Проект фактично виходить далеко за рамки самих лише екологічних коридорів. Це стратегія формування системи екологічної безпеки в Карпатському регіоні. Вона торкається усіх рівнів і галузей діяльності людського суспільства, які треба оптимізувати, щоб досягти екологічної гармонії.

Стратегія адресована найвищим органам управління, які займаються просторовим плануванням, а також охороною, збереженням та управлінням станом довкілля. У ній дуже добре визначено цільові території і оцінено їх стан, проведено SWOT-аналіз (сильні сторони, можливості, слабкості і загрози) захисту і поліпшення наявних природних цінностей, існуючих і прогнозованих змін землекористування, законодавства, а також громадського усвідомлення природних цінностей у країнах Карпатського регіону. Добре сформульовані також керівні принципи, стратегічні цілі, завдання і способи їх досягнення.

Документ настільки досконалий, що неможливо щось додати або запропонувати якісь зміни чи висловити зауваження. Єдина пропозиція, яка напрошується, це те, що в Україні при відповідному міністерстві (тепер Міністерство енергетики та захисту довкілля України) необхідно створити орган, який мав би займатися втіленням цієї стратегії в життя.

Для цього йому необхідно надати відповідні повноваження. Цей орган повинен би займатися формуванням реально функціонуючої екологічної мережі в Українських Карпатах (поки що існують тільки рисунки на картах), мати можливість формувати відповідне природоохоронне законодавство, займатися проблемами впливу на громадську думку у питаннях збереження довкілля, співпрацювати з відповідними органами карпатських країн у реалізації цієї стратегії у межах усього Карпатського регіону. На жаль, у нас є великі сумніви, що це може бути реалізовано в Україні.

Крім того, в Україні діє Закон про екологічну мережу, який, загалом, непогано пропрацьований, але йому бракує підзаконних актів і механізмів реалізації. Зокрема немає такої категорії земель, як екологічні коридори. Поки ця категорія не буде чітко прописана в українському законодавстві, екологічні мережі так і залишаться рисунками на карті.

Законодавство має чітко сформулювати, що таке екологічний коридор, хто його проєктує, хто затверджує, які обмеження щодо природокористування запроваджуються в коридорі, хто контролює їх дотримання і яку відповідальність несуть порушники природоохоронного режиму екологічного коридору.

Вважаємо, що цей документ є сьогодні вкрай актуальним. Він має бути, безумовно, підтриманим українськими фахівцями й на рівні Уряду України.

Стратегія може стати важливим інструментом для реалізації Карпатської конвенції та може бути корисною і для розвитку державної політики України щодо збереження природи Карпат (Гамор, Парчук, 2004).

У цьому контексті довідково варто також нагадати, що в 2020 р. виповнюється двадцять два роки, як на міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», яку ми організували з нагоди 30-річчя створення Карпатського заповідника (м. Рахів, 1998), проголошено: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку» (Гамор, Волощук, 1998; Гамор, 2003).

А завдяки зусиллям у реалізації цієї ідеї Уряду України, особисто колишнього двічі Міністра охорони довкілля України, професора Василя Яковича Шевчука, та його заступника Ярослава Івановича Мовчана, Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чехія на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (травень, 2003 р.) у Києві (Олешко А., 2003), підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат. Її, а також Протоколи до неї «Про збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009 р.), «Про стале управління лісами» (2012 р.) та «Про сталий туризм» (2017 р.), ратифіковано законами України, які зараз, на жаль, практично не виконуються. Тому, знову ж таки за нашою пропозицією, в Указі Президента України від 21 листопада 2017 року № 281/2017 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження природно-заповідного фонду» доручено Кабінету Міністрів України забезпечити реалізацію положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та Протоколів до неї (Гамор, 2018).

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
Ярослав ДОВГАНІЧ,
завідувач зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника

ГАРЯЧА ТЕМА

КУРОРТ СОЛОТВИНО – ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Іван ЛЕМКО,
доктор медичних наук;
Маргарита ГАЙСАК,
кандидат медичних наук;
Державна установа «Науково-практичний медичний центр «Реабілітація» МОЗ України»,
м. Ужгород

Проблема масового оздоровлення населення та формування стабільної системи захисту здоров'я суспільства має бути одним з головних стратегічних завдань національної політики України. Ефективне оздоровлення може здійснюватись на основі формування системи курортно-рекреаційних комплексів, приурочених до регіонів, де зосереджено багатий екологічно чистий природно-ресурсний потенціал, зокрема в Карпатській рекреаційній зоні з унікальними курортними ресурсами солекопалень, соляних озер, мінеральних вод та кліматом прилеглих гірських районів. Серед природних зон Закарпатської області в регіоні Карпат особливо виділяється район смт Солотвино з набором компонентів,

які необхідні для забезпечення туристичної та лікувально-оздоровчої привабливості регіону. Тобто відповідає сучасним вимогам до туристичної дестинації із притаманними лише цьому регіону унікальними природними можливостями комплексного лікування захворювань, їх профілактики, підвищення резерву здоров'я та оздоровлення.

Створення багатопрофільного курорту на базі природних лікувальних ресурсів смт Солотвино зумовлене наявністю унікального комплексу природних факторів різної лікувальної спрямованості:

- можливості проведення спелеотерапії;
- ропа карстових соляних озер в районі солерудника. Вода озер за складом належить до бромних хлоридно-натрієвих субтермальних розсолів із загальною мінералізацією від 73 до 275 г/л, що наближається до мінералізації Мертвого моря, Ізраїль (300 г/л).
- мулова слабосульфідна слаболужна тонкодисперсна грязь з вираженим колоїдним комплексом, хлоридним натрієвим складом грязевого розчину, низьким вмістом органічних сполук. Мікрофлора озер представлена

галофільними бактеріями та солетолерантними водоростями. Альго-бактеріальний мат, а також безхребетні організми є основним джерелом органіки лікувальних грязей.

Солотвинські солекопальні були єдиними в Україні та СНД, що мають можливості для проведення лікування в підземних умовах, а також для поєднання спелеотерапії і бальнеогрязетерапії з використанням ропи та грязі озер. Ці унікальні, створені природою можливості в Європі існують ще в солекопальнях Велічка (Польща), де поряд з мікрокліматом використовуються для бальнеотерапії джерела солоних вод в штольнях.

Починаючи з 2010 року, коли Експертним заключенням Міністерства з надзвичайних ситуацій України була оголошена надзвичайна ситуація в смт Солотвино, а територія визнана зоною екологічного лиха державного значення, до вирішення проблеми долучено майже 20 установ та відомств – зацікавлених сторін.

Водночас сьогодні спостерігається «консервація» цієї ситуації, без здійснення практичних кроків щодо її покращення.

Руїни соляної шахти;
озеро Кунігунда сьогодні

Враховуючи унікальність бальнеокліматичних природних ресурсів Солотвина, наявність розвиненої медичної інфраструктури, професійних медичних кадрів, досвід лікувальної і оздоровчої діяльності (в тому числі історичний), наукову доказову базу ефективності бальнео- та кліматолікування, профілактики при цілому ряді патологічних станів і хронічних захворювань, а також оздоровлення, найбільш перспективною є лікувально-оздоровча діяльність.

Можливі сценарії відповідно до особливостей природно-ресурсного потенціалу Солотвина: сценарій 1 – Спелеотерапія; сценарій 2 – Бальнеотерапія (на основі застосування ропи та грязі соляних озер у природному спа-оточенні); сценарій 3 – Рекреаційний, оздоровчий туризм.

Сценарій 1: СПЕЛЕОТЕРАПІЯ

Цей сценарій справдиться лише за умови відкриття нових підземних відділень.

Солотвинські солекопальні були єдиними в Україні та СНД, де проводилось лікування в підземних умовах. Понад 100 000 пацієнтів пройшли там відповідне лікування.

Українська і Закарпатська обласна алергологічні лікарні є базовими об'єктами, яким під силу медичне забезпечення усіх можливих варіантів лікування, надання повного об'єму медичних послуг.

Спелеотерапія є одним із ефективних і загальноновизнаних методів немедикаментозного лікування хронічної та рецидивуючої патології бронхолегеневої системи: використання з лікувальною метою мікроклімату карстових печер та шахтних виробіток, перш за все соляних. Хоча в літературі є окремі згадки про стихійне і примітивне використання печер з лікувальною метою ще з часів середньовіччя, але як галузь медичної науки цей напрямок сформувався тільки в середині ХХ століття. Досліджувались лікувальні властивості як карстових печер, так і різноманітних шахтних виробіток (срібних, свинцевих, калійних тощо), але найбільш успішною є спелеотерапія в соляних шахтах. Перший лікувальний заклад в соляній шахті був відкритий в 1958 році в Польщі, в містечку Велічка поблизу Кракова. Основоположником «польської» спелеотерапії і, у великій мірі, всієї європейської є професор Мечислав Скулімовські.

Спелеотерапія в Україні (та й колишньому СРСР в цілому) з'явилась завдяки ініціативи не медика, але патріота свого краю і талановитого організатора В.П. Русина, який в 60-ті роки минулого століття був головою Закарпатської обласної ради. За його підтримки та завдяки натхненній праці М.Ю. Палфія, В.П. Коропа, М.Д. Торохтіна, В.М. Тернуського в 1968 році було відкрито перше спелеотерапевтичне відділення на базі дільничної лікарні в с. Солотвино Закарпатської області.

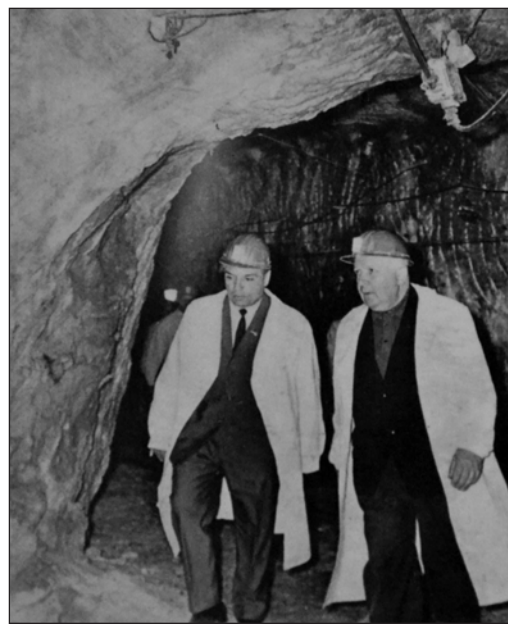
Узагальнені матеріали щодо ефективності лікування хворих на бронхіальну астму були схвалені вченою радою та колегією Міністерства охорони здоров'я УРСР і виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради у лютому 1970 року прийняв рішення «Про організацію обласної алергологічної лікарні».

Враховуючи результати роботи цього лікувального закладу, за поданням Міністерства охорони здоров'я України, Рада Міністрів УРСР у вересні 1970 року прийняла постанову про будівництво в Солотвині комплексу Республіканської алергологічної лікарні, нині ДЗ «Українська алергологічна лікарня МОЗ України» з унікальним підземним відділенням на шахті № 9 Солотвинського солерудника.

Підземне відділення лікарні – комплексний гірничий об'єкт, який, на відміну від більшості підземних здравниць в соляних шахтах, будувався за спеціальним медико-технічним проєктом в масиві кам'яної солі. Основна частина підземного відділення знаходилась на глибині 300 метрів від поверхні землі. Мікрокліматичні фактори підземних відділень – постійні температура, вологість, газовий склад повітря, насиченість аерозолем кам'яної солі – характеризувались високою стабільністю, відсутністю мікроорганізмів та інших поллютантів.

Активні наукові дослідження, які проводилися співробітниками УжФОНДІК і лікарями Республіканської та обласної алергологічних лікарень, а також аналіз досліджень колег з Польщі, Угорщини, Австрії, Німеччини та інших країн дозволили сформулювати основні положення про загальні (спільні для всіх спелеотерапевтичних об'єктів) та часткові (для певних спелеотерапевтичних установ) механізми дії спелеотерапії, а також виділити фактори, що впливають на весь організм в цілому, та фактори місцевого впливу на слизову бронхіального дерева.

Крім того, в підземному відділенні УАЛ, разом із співробітниками Інституту геології і геофізики Сибірського відділення АН СРСР (керівник роботи – професор Ю.П. Казанський) були проведені ґрунтовні дослідження щодо геологічних аспектів спелеотерапії, в ході яких доведено, що сухий галоаерозоль внаслідок певних фізичних властивостей дисперсної фази та

Державний заклад «Українська алергологічна лікарня МОЗ України»;
Міністр охорони здоров'я СРСР, академік Б.В. ПЕТРОВСЬКИЙ та голова Закарпатської обласної ради
В.П. РУСИН у підземному відділенні лічниці (шахта № 8, 1972 р.);
підземні відділення Української (зліва) та обласної (справа) алергологічних лікарень, смт Солотвино

кристалічної будови часток сухого аерозолю має активні властивості, що підвищують ефективність галоаерозольного впливу. Було вивчено особливості процесу утворення аерозолю кам'яної солі, його фізико-хімічні характеристики, а також показано високу стабільність мікроклімату підземного відділення, визначено маркери антропогенного впливу, досліджено динаміку показників мікробного забруднення при різній інтенсивності антропогенного впливу. Розроблено загальні та гірничотехнічні рекомендації щодо принципів організації спелеостационарів у різних підземних об'єктах природного та штучного походження (шахти, рудники), а також особливості організації лікувального процесу залежно від конкретних мікрокліматичних та фізико-хімічних особливостей підземних об'єктів.

З 2010 року обидві лікарні оздоровлюють хворих методом галоаерозольної терапії, з'явилась можливість оздоровлювати дітей віком з 3-х років (раніше віковий ценз складав 7 років) та хворих зі супутньою патологією, особливо серцево-судинною, нервовою та опорно-руховою.

Сьогодні вченими розглядається можливий розвиток спелеотерапії на Солотвинському родовищі кам'яної солі – це будівництво нової шахти для підземного відділення обох алерго-

гічних лікарень з супутнім видобуванням солі.

Наукові та практичні здобутки Закарпатської школи спелео- та галоаерозольної терапії висвітлені в понад 2000 публікаціях, в тому числі оформлені у вигляді винаходів, інформаційно-методичних видань, дисертаційних робіт, представлені на численних наукових конференціях різних рівнів, міжнародних симпозіумах в Угорщині, Польщі, Румунії, Чехії та інших країнах.

Слід зауважити, що чимало комерційних структур в Україні останнім часом створили і створюють так звані «соляні кімнати», в яких пропагуються визначні властивості солі для лікування різних захворювань.

Але наукові дослідження, які ґрунтуються на аргументах доказовості, та практичний досвід переконливо стверджують, що спелеотерапія, як метод лікування, може проводитися лише в умовах підземних об'єктів – шахт або печер. А на поверхні можна відтворити один із провідних чинників – це сухий аерозоль кам'яної солі, лікувальний вплив якого визначається концентрацією та розмірами мікрочастинок аерозолю. При цьому лікування хронічних захворювань легень із застосуванням галоаерозольної терапії може здійснюватися лише за розробленими і науково обґрунтованими медичними технологіями.

Сценарій 2: БАЛЬНЕОТЕРАПІЯ

Ґрунтується на лікувальному та оздоровчому застосуванні ропи і грязі соляних озер в умовах природного спа-оточення:

Можливі за умови:

- одержання відповідного бальнеологічного висновку та динамічного контролю за хімічним складом ропи та грязі;
- розробки медичних технологій застосування цих факторів для лікування та профілактики захворювань;
- опрацювання технологій їх застосування в оздоровчо-рекреаційній діяльності.

Карстові соляні озера утворились на місці виходу на поверхню купола Солотвинського масиву кам'яної солі. Найбільше із них озеро Кунігунда. Загальна площа озера складала близько 800-1000 м².

Вода ропних озер за своїм складом належить до бромних хлоридних натрієвих слабкокислих слаботермальних розсолів типу Усть-Качка (загальний шахтний водовилив):

Формула хімічного складу ропи оз. Кунігунда (за М.Г. Курловим):

$$\text{Br}_{0,540} \text{M}_{73-275} \frac{\text{Cl } 99}{(\text{Na} + \text{K}) 99} \text{Ca } 1 \text{ pH } 6.4 \text{ T } 22 \text{ } ^\circ\text{C}$$

Кондиційна по брому для зовнішнього використання, навіть в розведенні до мінералізації 20-40 г/л.

Ропа та мул озера можуть бути використані для грязелікування, бальнеотерапії (ропні ванни), таласотерапії (купання в озері), а також цілого спектру грязьових процедур:

- загальні або місцеві (сегментарні) грязьові аплікації;
- ропні ванни та напівванни;
- обтирання ропою;
- грязьові фізіопроцедури;
- грязьові компреси, тампони;
- купання в озері та спеціальних басейнах;
- гідрокінезіотерапія;
- електро- та гальваногрязь;
- обтирання ропою та інші.

Унікальні можливості курорту Солотвино з поєднаним використанням

бальнео-пелоїдотерапії допускають можливість їх застосування при цілому ряді захворювань:

- органів опори і руху;
- хвороби шкіри;
- захворювання периферичної та центральної нервової систем;
- захворювання периферичних судин;
- захворювання серцево-судинної системи.

Тепловіддача хлоридної натрієвої води в 1,5 разу вища, ніж прісної. Поглинене організмом тепло сприяє розширенню поверхневих кровоносних судин шкіри і збільшує її кровоток в 1,2 разу більше, ніж прісна вода.

Підвищений осмотичний тиск ропи викликає дегідратацію шкіри і змінює фізико-хімічні властивості клітинних елементів шкіри, призводить до пони-

ження збудливості і провідності тактильних і больових рецепторів шкіри, стабілізації ендотелію капілярів і венул.

Класичні бальнеологічні властивості грязей та ропної води доповнюють унікальні мікроорганізми – галофільні бактерії, що живуть в озері. В умовах ропного середовища вони справляють на шкіру специфічний фотосенсибілізуючий вплив.

За фізико-хімічним складом слаболужну мулову грязь озера Кунігунда можна віднести до тонкодисперсних, з наявністю глинистого остову, з вираженим колоїдним комплексом, високомінералізованим складом рідкої фази, низьким вмістом органічних сполук. Для лікувального використання можливе її розведення ропою.

Наявність температурної аномалії, яка підтверджена багаторічними спо-

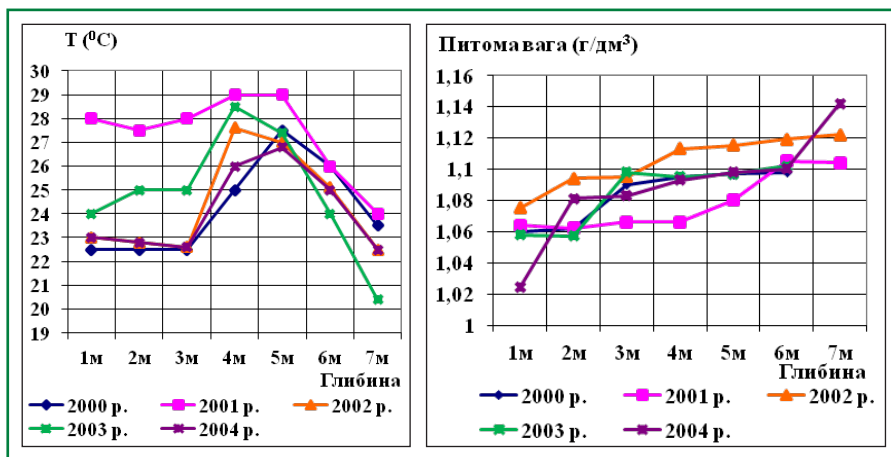
Таблиця

ХІМІЧНИЙ СКЛАД ВОДИ ОЗЕРА КУНІГУНДА

Глибина (м)	Густина, d (г/см ³)	Вміст елементів, г/дм ³						Мінералізація, М (г/дм ³)
		катіонів			аніонів			
		Na ⁺ +K ⁺	Mg ²⁺	Ca ²⁺	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻	
0	1,024	12,6433	0,0826	0,2680	19,7184	0,5060	0,198	33,42
1,5	1,081	44,4852	0,1044	0,6320	69,0816	1,1042	0,185	115,59
3,0	1,083	44,9944	0,0801	0,6520	69,8012	1,1363	0,197	116,86
4,0	1,093	51,0308	0,0874	0,7640	79,1560	1,3425	0,228	132,61
5,0	1,098	52,6741	0,0840	0,7320	81,6746	1,2874	0,209	136,66
6,0	1,100	58,9803	0,0899	0,7880	91,3892	1,4075	0,268	152,92
7,0	1,142	79,0268	0,1142	0,8840	122,3405	1,6703	0,268	204,30

(2.03.2002)

ПРИМІТКА: за класифікацією, до ропних розсільних вод належать води з мінералізацією від 35 г/дм³.

стереженнями, вказує на наявність гідрохімічної та біологічної особливості ропного озера, що зумовлює можливість розглядати його як геоліотермальне джерело та один із індикаторів глобальних гідрогеологічних процесів, що відбуваються на Солотвинському родовищі.

Фізичною основою геліотермальної аномалії є наявність стратифікації щільності (Sonnenfeld P., Hudec P.P. *Developments in Sedimentology*, Volume 28, 1980, P.93-100; Chapter 8. *Heliothermal Lakes*). Для прикладу, озеро Урсу (Совата, Румунія) вважається найбільшим природним геліотермальним озером Європи. Температура води в озері – близько 24 градусів, а на глибині 1,5-2 метра близько 50 градусів (<https://euromd.com.ua/5-meditsinskiy-turizm/143-medichniy-turizm-v-rumunii/post-6859-rumuniya-kurort-sovata>).

Сценарій 3: ПЛЯЖНО-КУПАЛЬНА РЕКРЕАЦІЯ

На жаль, саме за цим сценарієм сьогодні використовуються унікальні природно-лікувальні ресурси Солотвина.

Проблемним є високе антропогенне навантаження, норматив якого (5-15 м² на людину) давно перевищено.

Слід зауважити, що неконтрольоване використання цих факторів часто призводить до загострення захворювань у рекреантів.

Так, за останні три роки відмічено щорічне звернення до УАЛ 30-40 пацієнтів із загостреннями бронхіальної астми, яке викликано неконтрольованим використанням бальнеологічних факторів та «соляних кімнат».

Окремо слід акцентувати увагу на хаотичній та неконтрольованій відкач-

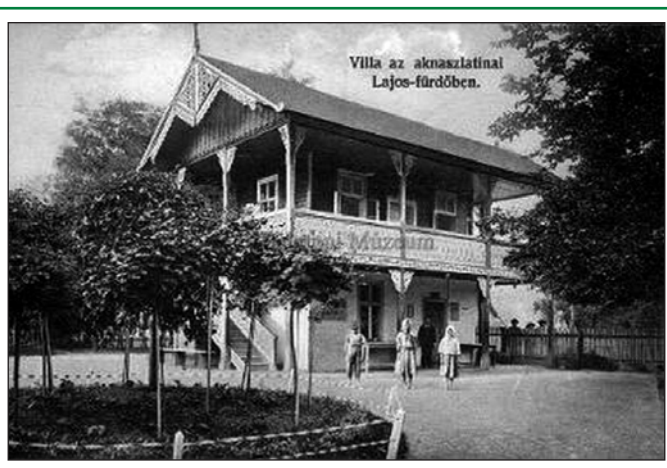
ці ропи для забезпечення цієї рекреаційної діяльності, що однозначно негативно впливає на загальний гідрогеологічний стан Солотвинського родовища кам'яної солі в цілому.

При цьому можливе надання широкого спектру лікувально-оздоровчих послуг із застосуванням природних ресурсів Солотвинських соляних озер для грязелікування, бальнеотерапії (ропні ванни), таласотерапії (купання в озері) та інших процедур. На відміну від пляжно-купальної рекреації, є можливість цілорічного проведення цих процедур, а не лише в літній сезон.

Поєднане використання спелео- та галоаерозольтерапії, природних факторів у вигляді грязелікування, бальнеотерапії (ропні ванни), таласотерапії (купання в озері) дозволить підвищити ефективність лікування і профілактики у хворих з хронічними захворюваннями дихальних шляхів, шкіри, опорно-рухового апарату та ін., особливо враховуючи високу частоту поєднаної патології.

Орієнтація на формування багато-профільного курорту Солотвино забезпечить комплексний, в тому числі соціально-економічний розвиток регіону та збільшення кількості робочих місць і широке залучення в сферу рекреації місцевого населення.

Слід особливо наголосити, що сьогодні мова йде не лише про відновлення шахт Солотвина, але й про відродження відомого в ХІХ–початку ХХ ст. європейського курорту.

Розподіл температури та питомої ваги ропи за глибиною озера Кунігунда в різні періоди спостереження; Szlatinafüred, Szlatina (Aknaszlatina, Máramaros): Pável sósfürdő, Lajos-fürdő / курорт Солотвино (Мараморш): павільйони водолікарень «Павел» та «Лайош», 1906-1911 рр.; о. Кунігунда (велике), середнє, мале, 2005-2006 рр.

ВИСНОВКИ

1. Наукові дослідження та практичний досвід доводять, що спелеотерапія (як метод лікування) може проводитися лише в умовах підземних об'єктів – шахт або печер.

2. На поверхні можна відтворити лише один із провідних чинників – це сухий аерозоль кам'яної солі (галоаерозольотерапія), лікувальний вплив якого визначається концентрацією та розмірами мікрочастинок галоаерозолю.

3. Майбутнє Солотвина – це багатопрофільний курорт із застосуванням всього комплексу його бальнеокліматичних ресурсів (спелеотерапія, ропа та пелоїди соляних озер, водопроводи природних мінеральних вод прилеглої території, особливості культурно-фольклорних та історичних традицій краю та ін.) в лікуванні, профілактиці та оздоровленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Торохтін М.Д., Чонка Я.В., Лемко І.С. Спелеотерапія захворювань органів дихання в умовах мікроклімату соляних шахт. – Ужгород: Закарпаття, 1998. – 288 с.

2. Торохтін М.Д. Організація та розвиток спелеотерапії в Україні // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Медицина. Вип. 11. – 2000. – С.298-303.

3. Парлаг О., Маслюк В., Андрашко Ю., Лемко І., Миронюк І., Чундак С., Бузаш В. Ядерно-фізичний моніторинг показників екологічних параметрів мулової грязі озера Кунігунда // Проблеми економічного та соціального розвитку регіону і практика наукового експерименту: Науково-технічний збірник. – Вип. № 20. – Київ-Ужгород-Ніредьгаза, 2004. – С.70-75;

4. Лемко І.С., Лемко О.І. Сучасні методи спелеотерапії пульмонологічних хворих і принципи вдосконалення організації спелеостационарів // Український бальнеологічний журнал. – № 1-2. – 2006. – С.67-71.

5. Лемко І.С., Чонка Я.В., Побірський М.М. Еколого-економічні аспекти прогнозування ефективності інвестицій в лікувально-рекреаційний комплекс «Солотвино» // Вісник Житомирського агроєкологічного університету. – № 2. – 2008. – С.183-189;

6. Lemko I.S., Haysak M.O., Vaherich K.I., Andrashko Yu.V., Sharkany I.J., Malynovska V.G. Natural Curative Factors of the Solotvino Salt Lakes // Oren A., Naftz D.L., Wurtsbaugh W.A. Saline Lakes Around the World: Unique Systems with Unique Values. – International Society for Salt Lake Research

(ISSLR) 10th International Conference and 2008 FRIENDS of Great Salt Lake Issues Forum: University of Utah, Salt Lake City, Utah, May 11-16, 2008. – Volume XV. – 2009. – P. 175;

7. Lemko I.S., Lemko O.I. Underground objects for curative use: Algorithm of their complex evaluation // National Conference of Speleotherapy, Turda Salt Mine, Romania, 06-08 October, 2011. – Cluj-Napoca, 2012. – P. 27-28;

8. Chonka Ya., Lemko I., Buleza B., Yarosh V., Tzoma I., Sharkan I., Shevchuk A. Physico-chemical and Microbiological Monitoring of Soltvino Salt Lakes // Balneo Research Journal. – 2013. – Vol. 4, № 3. – P. 115-120;

9. Лемко І.С., Лемко О.І. Спелеотерапія галоерозольтерапія на Закарпатті – становлення, сьогодення, перспективи // Актуальные вопросы курортологии, физиотерапии и медицинской реабилитации: Труды, Том XXIV. – С. 132-138;

10. Lemko I.S., Lemko O.I., Haysak M.O. Haloaerosoltherapy – method of treatment or spa-procedure? // Acta balneologica. – 2015. – TOM LVII, № 1(139). – P. 28-33;

11. Лемко О.І., Лемко І.С. Спелеотерапія, галотерапія, галоаерозольтерапія: дефініції, механізми впливу, перспективи використання (Частина I) // Астма та алергія. – № 3. – 2017. – С. 50-63;

12. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Спелеотерапія та її штучні аналоги в Україні: становлення та перспективи», присвяченої 50-річчю спелеотерапії в Україні (24-25 травня 2018 року, Солотвіно, Україна / Астма та алергія. – 2018. – Квітень – Червень № 2.

13. Лемко О.І., Лемко І.С. Спелеотерапія, галотерапія, галоаерозольтерапія: дефініції, механізми впливу, перспективи використання (Частина II) // Астма і алергія. – 2018. – № 3. – С. 34-41;

14. Lemko I.S., Lemko O.I. Complex evaluation of underground objects for speleotherapy // 16th International symposium on speleotherapy, Edel, Zlate Hory, Czech Republic (October 26 – 28, 2018). – P. 38-39;

15. Lemko I.S., Mayor A.A., Haysak M.O. Speleotherapy in Ukraine: historical aspects // 16th International symposium on speleotherapy, Edel, Zlate Hory, Czech Republic (October 26 – 28, 2018). – P. 36-37;

16. Sonnenfeld P., Hudec P.P. Developments in Sedimentology, Volume 28, 1980, P.93-100; Chapter 8. Heliothermal Lakes;

17. <https://euromd.com.ua/5-meditsinskiy-turizm/143-medichniy-turizm-v-rumunii/post-6859-rumuniya-kurort-sovata>.

ЯК ПОВЕРНУТИ І ПРИМНОЖИТИ ВТРАЧЕНИЙ ПОТЕНЦІАЛ?

*Анатолій ГАЙДІН,
кандидат геолого-
мінералогічних наук,
головний науковий
співробітник Наукового
центру Інституту гірничо-
хімічної промисловості
(ТзОВ «Інститут
«ГІРХІМПРОМ»),
член-кореспондент Академії
гірничих наук України;
Василь ДЯКІВ,
кандидат геологічних наук, до-
цент кафедри екологічної та
інженерної геології
і гідрогеології Львівського
національного університету
імені Івана Франка,
член-кореспондент Академії
гірничих наук України,
м. Львів*

У Закарпатській області, в селищі Солотвіно, з незапам'ятних часів у межах знаменитого соляного купола із особливо чистою кам'яною сіллю здійснювали її видобуток. Перші згадки про видобуток тут солі датуються бронзовим віком – другим тисячоліттям до нашої ери. Проте систематичний видобуток почався у 1220 році, коли на ділянці Затон з'явилася перша шахта під назвою Кунігунда. Спочатку сіль видобували із конусоподібних ям завглибшки до 20 м, а з часом їх глибина сягала 150 м. З 1774 року почалося будівництво інших шахт у східній частині Солотвинського купола – Ніколай, Альберт, Христина, Йосиф, на яких працювало 1740 солекопів.

У 1808 році було закладено шахту №7, яка працювала до 1952 року. Зараз усі ці шахти затоплені, а над ними утворилися озера. До останнього часу у Солотвіні діяли дві копальні: №8 і №9. Шахта №8, побудована у 1886 році, і шахта №9, відкрита у 1975-му, працювали до 2008-2010 рр.

У повоєнні роки північно-західна частина Солотвинського соляного купола використовувалась для потреб підземного зберігання стратегічних запасів автомобільного палива для потреб військових з країн-учасників Варшавського договору – так званий об'єкт 630.

Щорічний видобуток солі у 80-ті роки ХХ ст. становив понад 500 тис. тонн (близько 10 % загального видобутку солі в Україні). Балансові запаси Солотвинського солерудника складають 30 млн тонн, проте загальний об'єм соляного купола складає близько 2 млрд тонн. Крім видобутку солі, соляні шахти Солотвіно мали важливе лікувальне та наукове значення, адже вони були відомі за особливою ефективністю лікування у підземних відділеннях двох алергологічних лікарень: Республіканської у шахті №9 та Обласної у шахті №8. За три десятиліття в них вилікувались більше 100 тисяч хворих. У шахті №9 розміщувалася також Солотвинська підземна низькофонова лабораторія Інституту ядерних досліджень НАН України. Дренажні розсоли, що відкачували із шахт, використовували у численних рекреаційно-розважальних установах на західній частині соляного купола. Усі об'єкти – старі та відносно нові соляні копальні, а також об'єкт 630 та головні дренажні виробки – показані на рисунку (див. стор. 98).

До 2002 року у шахті №9 проявлені води майже не було. Приплив розсолів розпочався з капежу на глибині 365 м і поступово збільшувався. В 2006 році приплив перевищив продуктивність насосної установки і видобувні камери почали затоплюватися. Розвиток соляного карсту призвів до зсувів та провалів земної поверхні. За приписом урядової комісії у жовтні 2008 р. було прийнято рішення про затоплення шахти № 9. Експертна комісія МНС України встановила на Солотвинському солеруднику надзвичайну ситуацію державного рівня.

ШАХТА № 9 У МЕЖАХ СОЛОТВИНСЬКОГО РОДОВИЩА КАМ'ЯНОЇ СОЛІ: ВІД КАТАСТРОФІЧНОГО ВОДОПРИТОКУ, АКТИВНОГО РОЗВИТКУ СОЛЯНОГО КАРСТУ ТА АВАРІЙНОГО ЗАТОПЛЕННЯ – ДО ЕФЕКТУ САМОТАМПУВАННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ ПІДЗЕМНОГО ВІДДІЛЕННЯ АЛЕРГОЛОГІЧНОЇ ЛІКАРНІ

Тим часом Солотвино має великий промисловий, рекреаційний та бальнеологічний потенціал. Інститутом ГІРХІМПРОМ опрацьована концепція реалізації вказаного потенціалу, в тому числі показана можливість відновлення підземного відділення алергологічної лікарні [1].

Огляд літератури. Першим всестороннім дослідженням геології і карсту соляних родовищ є книга Г.В. Короткевича [2], опублікована ще 1970 року. Г.В. Короткевич вперше висвітлив гідрогеологічні умови Солотвинського родовища, виявив та описав проявлення соляного карсту, зокрема ніш вилуговування на схилах соляного купола. В подальшому до вирішення проблем діяльності соляних шахт залучалися науковці Інституту ВІОГЕМ (м. Белгород, Росія), Українського науково-дослідного інституту соляної промисловості (УкрНДІСІЛЬ, м. Артемівськ) та Українського науково-дослідного і проектно-конструкторського інституту гірничої геології, геомеханіки і маркшейдерської справи (УкрНДМІ, м. Донецьк), Інституту Геології НАН України. Результати досліджень використані в проектних пропозиціях з утримання та закриття шахт.

З 2006 року, в зв'язку з виникненням надзвичайної ситуації, розпочали дослідження і проектні розробки працівники Інституту ГІРХІМПРОМ. В основу методики досліджень покладено вчення А.М. Овчиннікова [3] про гідродинамічні системи, що складаються з областей живлення, транзиту та розвантаження підземних вод. На основі натурних обстежень проявлень соляного карсту, гідрохімічного опробування та використання методу геологічної по-

дібності були встановлені основні складові гідродинамічної системи. Встановлені закономірності розвитку техногенного соляного карсту опубліковані в монографії [4].

Метою даної статті є дослідження стану шахти №9 для оцінки можливості відновлення підземного відділення алергологічної лікарні. Для цього використані відомості про будову вказаної шахти, історію розвитку водопритоку та деформацій земної поверхні, результати спостережень за підняттям рівня розсолів у стволах шахти.

Будова шахти №9. Шахта №9 діяла з 1975 року. Соляний поклад розкритий трьома центрально розташованими стовбурами: головним, допоміжним і скіповим. Головний ствол діаметром 6 м проведений до глибини 430 м. До глибини 265 м ствол проходить по вмішюючих породах, глибше – в солях.

Ствол сполучений з гірничими виробками лікарні на відмітках -16,5 і -61 м. Допоміжний (вентиляційний) ствол глибиною 430 м діаметром 6 м сполучений з горизонтальними вироб-

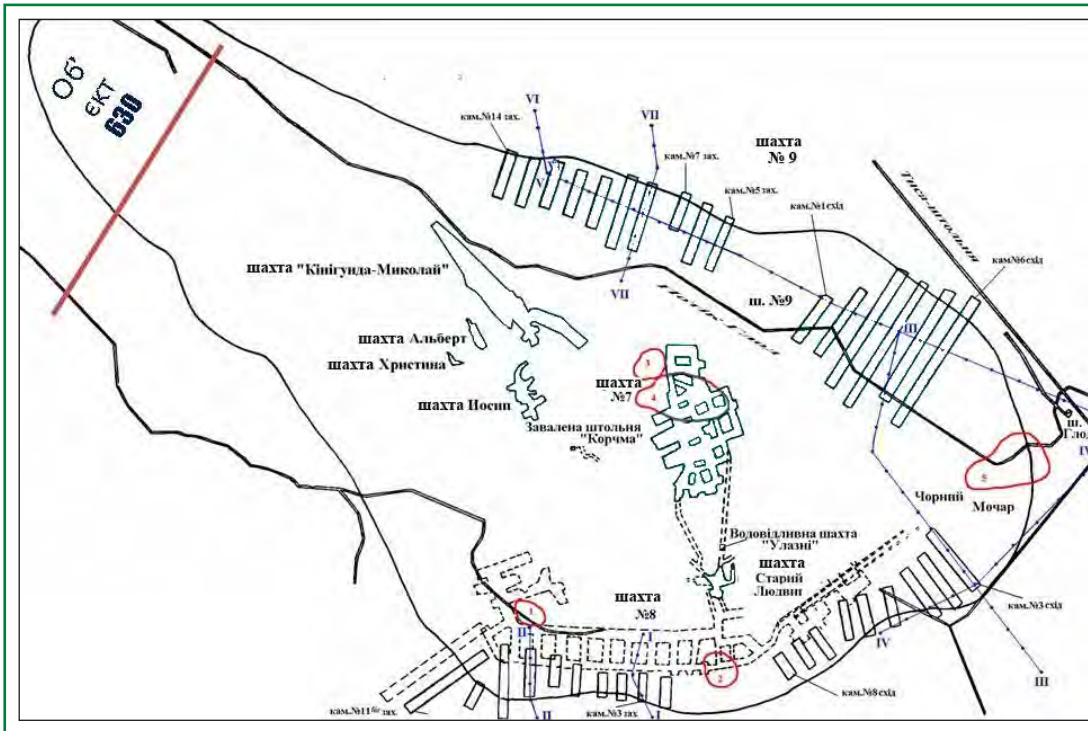
ками на відмітках +4, -16,5, -61, -81, -146 м. Скіповий ствол глибший за інші на 153 м, глибиною 583,5 м діаметром 7 м сполучений з горизонтальними виробками на відмітках +4, -24,5, -61, -81, -146 м. На горизонтах мінус 15 і мінус 24,4 м спеціально пройдені виробки для розміщення пацієнтів республіканської алергологічної лікарні. Виробки закріплені залізобетоном за виключенням горизонту -16,5, закріпленого арочним податливим кріпленням із залізобетонними затяжками.

Шахтою №9 відроблений тільки один горизонт на глибині 360 м від поверхні землі. Підшва видобувних камер знаходиться на відмітці мінус 146 м, а покрівля на мінус 81 м. Ширина камер 20 м, висота 68 м, довжина 90-165 м. Міжкамерні цілики мають ширину 30 м. Площа горизонтального перетину видобувних камер 28 880 м², об'єм 2 млн м³.

Водовідливні установки були розміщені в руддворах на горизонтах мінус 146 і мінус 81 м. З нижнього горизонту розсіл перекачували у резервуар на горизонті мінус 81 м, а звідти

Осушення майже усіх солотвинських соляних озер в районі Затону після повного затоплення шахти № 9 та припинення відомповування у січні 2009 р.

**Найбільше
солевидобувні
копальні,
місце
підземного
зберігання
нафтопродуктів
– об'єкт 630
та головні
дренажні
виробки
в межах
Солотвинського
родовища
кам'яної
солі**

– на поверхню. В кінці 2004 року, в зв'язку із збільшенням водопритоку, діяльність підземного відділення лікарні припинена. У 2008 р приплив розсолу збільшився до 500 м³/годину. В грудні 2008 року насоси були затоплені. Приміщення, в яких функціонувало підземне відділення лікарні, розташовані гіпсометрично вище видобувних камер. Тому можливо осушити шахту тільки до глибини, на якій знаходиться лікарня. Видобувні камери можуть залишатися у затопленій стані.

Місце прориву води встановлено безпосередньо в центрі болота «Чорний Мочар», де стався провал. Воно є котловиною над контактом соляного тіла з вмшчючими породами. Потужність четвертинних відкладів у котловині досягає 60 м. Бокові породи складені мергелями, аргілітами, алевролітами, пісковиками, які нахилені під кутом 40 – 60°.

У геологічному минулому тут було вогнище розвантаження підземних вод. В результаті розчинення солей утворилося карстове озеро, яке з часом евтрофікувалося, тобто заросло водною і прибережною рослинністю і перетворилося в болото. Про це свідчить лінза торфу у відслоненні на борту провалу.

На контакт соляного купола з боковими породами проходить карстовий канал, який є зоною транзиту розсолів і простягається від Чорного Моча-

ра до озер Затону. Наявність вказаного карстового каналу встановлено ще Г.В. Короткевичем [2] і підтверджено геофізичними дослідженнями, проведеними УкрНДІМІ. За Г.В. Короткевичем, який задокументував розкриті гірничими виробками карстові порожнини, морфологічно карстовий канал виглядає як серія глибоких ніш на глибині до 200 м. Їх положення контролюється змінами базису ерозії – рівнем води у різні періоди роботи древніх шахт.

Послідовність подій із затоплення шахти №9. Дослідження послідовності процесів при затопленні шахти №9 дозволяє виділити наступні етапи. Перший етап – 2001-2006 рр. Гірничими виробками розкрита тріщинувата зона, пов'язана з незадокументованими свердловинами в центрі болота Чорний Мочар. Через свердловини із закарстованої приконтатної зони проникла вода, яка, за мірою руху, перетворилася в розсіл. Пониження рівня бокових підземних в районі Чорного Мочара призвело до інверсії руху води – озера Затону перетворилися із зони розвантаження в зону живлення. Із цих озер вода карстовим каналом протікає в район Чорного Мочара і стволами свердловин виливається у видобувні камери. Із шахти розсіл відкачують і скидають у озера Затону, де розсіл розбавляється атмосферними водами і знову тече до Чорного Мочара.

Внаслідок агресивності розсолів діаметр свердловин розширюється. За рахунок розширення карстового каналу і свердловин дебіт припливу розсолу з 2001 до 2006 поступово зростає до 200 м³/годину.

Другий етап – 2006-2008 роки. Стволи свердловин в інтервалі солей внаслідок розчинення розширилися до діаметра близько 10 м. Покриваючі породи – глина, суглинок, гальковик, торф – почали провалюватися в жерло. Продукти обвалювання змішуються з розсоллом, який поступає із карстового каналу. Утворюється гідросуміш, яка заповнює видобувні камери. В камерах швидкість потоку різко зменшується і тверда фаза випадає в осад. Освітлений розсіл тече до ствола, де ведеться відкачка.

На поверхні утворюється воронка, в яку з крутих схилів сповзають покриваючі породи, дерева і дачні будинки. Усі вищезгадані події чітко фіксуються змінами провалу в районі Чорного мочара у 2007-2009 роках (див. стор. 99).

Насосна станція перенесена на верхній горизонт. Приплив розсолу зростає до 500 м³/годину. На це вказує динаміка водопритоку у шахту №9 у 2005-2009 рр. та його зв'язок із еволюцією провалу утворення в районі Чорного Мочара.

Видобувні камери затоплені. Відкачка розсолу припиняється. Спостерігається осушення озер Затону.

Третій етап – 2009-2015 р. У жерлах на місці свердловин і в камерах утворюється осадок, який ущільнюється під власною вагою. Течія розсолу через жерла в камери припиняється. Із осадку, що ущільнюється, розсіл витискається, заповнює три стволи шахти і повільно витікає через скіповий ствол. Рівень розсолу в карстовому каналі піднімається. Знову здійснюється інверсія потоку: формується озеро Чорний Мочар, яке служить джерелом живлення. Відновлюються розсоли в озерах Затону.

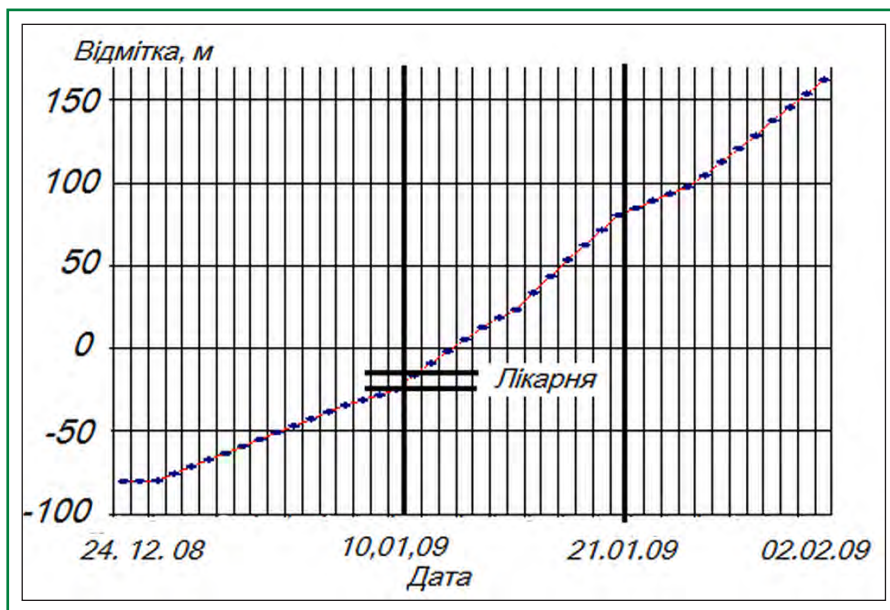
Розширення карстового каналу призвело до втрати стійкості схилу, на якому розміщена промплощадка шахти №9 і електростанція. Масив порід сповзає у бік долини і частково або й повністю перекриває карстові порожнини. Над карстовим каналом просідають покриваючі породи.

Четвертий етап – 2016-2019 рр. Закінчується ущільнення осаду в камерах. Витік води із скіпового ствола припиняється. Над карстовим каналом здійснюється просідання покриваючих порід, утворення низки провалів і озер над карстовим каналом. Зсувний масив впирається у схил соляного купола і частково перекриває карстовий канал. Формуються нові озера в долині від котловини Ельдорадо і до озера Чорний Мочар.

Фізичний механізм заповнення видобувних камер провальними відкладами. До покриваючих порід, що провалюються в жерла, підмішується розсіл із карстового каналу. Утворюється грубодисперсна суміш. Рух гідросумішей у затоплених порожнинах вивчений шляхом моделювання [5]. Він вирізняється від руху рідини тим, що потік переносить тверду фазу тільки за умови, що швидкість течії перевищує деяке критичне значення. Як тільки швидкість течії зменшується до критичної, грубі тверді частинки випадають в осад. Тонкі частинки випадають з потоку поступово.

Динаміка провалотворення в районі Чорного Мочара внаслідок катастрофічного водопритоку у шахту № 9 у 2007-2009 роках: інтенсивне просідання (2007 р.); водопрітік 500 м³/год. (2008 р.); затоплена шахта №9 (2009 р.)

Графік підняття рівня води у стволах шахти №9 (за даними ДП «Солотвинський солерудник»)

У затопленій порожнині утворюється діюна з випадаючого осаду, вона нарощується в своїй передній частині. При тому форма простору над діюною така, що швидкість руху суміші в ній постійна в просторі і в часі і відповідає критичному значенню. Справді, якби швидкість була більшою за критичну, потік міг би розмивати осад. Навпаки, якби швидкість не досягала критичного значення, створився б осад, переріз потоку зменшився, а швидкість зросла би до критичної.

Глинисті частинки не випадають в осад разом з грубими, а виносяться потоком за межі діюни і там повільно осідають горизонтальним шаром. Грубодисперсний осад насувається на глинистий, а останній під вагою піску ущільнюється або видавлюється з-під осаду.

Початкова форма порожнин не впливає на розповсюдження грубодисперсних сумішей. Для демонстрації проведені дослідження на прозорій моделі, яка імітувала камерну систему відроблення соляних рудників [4]. Гідросуміш подавали в першу зліва камеру. Спочатку проходило закупорювання нижніх підготовчих виробок, після чого осад в першій камері наростав вгору і камера заповнювалася доверху. Після того гідросуміш протікала верхньою горизонтальною виробкою в наступну камеру і процес повторювався.

Результати моделювання дозволяють допустити, що частина камер шахти №9 заповнена осадами, який принесений із провалу у Чорному Мочарі. Видобувні камери шахти мають довжину: №6 – 220 м, №7 – 120 м, №8 – 35 м. Ширина камер 20 м, висота 68 м. Об'єм камери №8 становить 47,6 тис. м³, камери №7 – 163,2 м³, №6 – 299,2 тис. м³.

Глибина провалу від земної поверхні становить 24 м. Об'єм порід, які із провалу Чорний Мочар винесені в камери, близько 300 тис. м³. Таким чином, камери №8 і 7 повністю, а №6 частково заповнені провальними відкладеннями. У результаті заповнення жерла і камер гідравлічний зв'язок між карстовим каналом і виробленим простором припинився.

Розрахунок водопритоку в час заповнення стволів шахти. Як тільки відкачка розсолу із шахти припинилася, швидкість течії гідросуміші зменшилася і потік закупорився осадами. Ущільнення осаду супроводжувалося витискуванням розсолу із порового простору. Цей розсіл піднімався у стволах шахти. Висота стовпа осаду у жерлі від дна озера Чорний Мочар до підшоши гірничих виробок становить 400 м. Якщо прийняти середню об'ємну щільність осаду рівною 2 т/м³, одержимо, що тиск в основі осаду становить 800 т/м² або 80 кг/см². Під тиском осад віддає воду і ущільнюється. Враховуючи наявність глини у складі осаду, можна з упевненістю допустити, що осад у тілі жерла непроникливий.

Це підтверджується швидкістю заповнення стволів шахти (див. рис. угорі).

Як видно із графіка, заповнення стволів продовжувалося з 26 грудня 2008 р. до 2 лютого 2009 р. (подальше підняття не простежено). Сумарна площа перерізу стволів становить 95 м². За цей час рівень розсолу піднявся на 242 м, об'єм розсолу у стволах – близько 23 тис. м³.

Середній приплив розсолу Q дорівнює відношенню об'єму стволів до часу затоплення:

$$Q = S \cdot H / t$$

Де S – площа перерізу стволів, 95 м², H – висота стовпа води, 242 м, t – час заповнення, 39 діб. Підставляючи дані, одержимо $Q = 95 \cdot 242 / 39 = 589$ м³/доба = 24 м³/годину. Це у 20 разів менше, ніж було в період відкачки і свідчить про те, що жерло заповнено слабофільтруючим осадами. Осад ущільнився під власною вагою і став водотривким.

Загальне підняття розсолу до стабілізації на відмітці 270 м дорівнює 363 м, об'єм розсолу 35 тис. м³, це становить 11% від об'єму порід, які з провалу Чорний Мочар опинилися у видобувних камерах і жерлі провалу.

ВИСНОВКИ

1. Розрахунками доведено, що зв'язок виробленого простору шахти №9 з карстовим каналом припинився внаслідок заповнення жерла і крайніх камер осадами нерозчинних порід. Це дозволяє говорити про ефект самоампонування карстового каналу, який призвів до катастрофічного водопритоку та аварійного затоплення.

2. Зокрема, розрахунками доведено, що після повного затоплення та припинення самовиливу вод із Скіпового ствола зник гідравлічний зв'язок виробленого простору шахти №9 з карстовим каналом, внаслідок заповнення жерла і крайніх камер осадами нерозчинних порід в об'ємі 300 тис. м³. Такий об'єм відповідає заповненню 2-3 камер в районі водопритоку у шахту №9. Це дозволяє передбачати ефект самоізолювання шахти №9.

3. Якщо наші розрахунки виявляться точними, то у перспективі це дозволить осушити шахту №9. Для достеменного встановлення дебіту водопритоку, підтвердження чи заперечення ефекту самоампонування рекомендується закласти фінансування з можливістю реалізації окремим проектом проведення дослідної відкачки розсолів із будь-якого ствола шахти №9.

4. У випадку позитивних результатів дослідного відпомповування для відновлення підземного відділення лікарні доцільно осушити шахту тільки до глибини, де знаходяться приміщення підземної лікарні. Видобувні камери можуть залишатися у затопленому стані. Нижче горизонту, де знаходяться приміщення лікарні, стволи і горизонтальні виробки можна відокремити перемичками. Це попереджує ризик нового прориву води.

5. У випадку сприятливих наслідків виявлених нами ефектів самотампонування та самоізоляції не виключається повне осушення шахти із відпомповуванням усіх статичних запасів накопичених високомінералізованих розсолів в об'ємі 2 млн м³.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдін А.М. Врятувати Солотвино // П'ята міжнародна науково-практична конференція «Надрокористування в Україні». – Трускавець, 2018. – С. 57-65.
2. Короткевич Г. В. Соляной карст. – Л.: Недра, 1970. – 256 с.
3. Овчинников А.М. Общая гидрогеология. 2-е изд. – М.: Госгеолтехиздат, 1955. – 250 с.
4. Гайдін А.М., Рудько Г.І. Техногенний карст. – Чернівці: Букрек, 2016. – 200 с.
5. Гайдін А.М. Гидроакладка затопленних підземних пустот // «Горный журнал», 2011. – №2. – С. 34-36.
6. Гайдін А.М., Дяків В.О. Геодинамічні процеси на соляних родовищах // Матеріали міжнародної конференції «Форум гірників-2010». – Дніпропетровськ. – С. 23-41.
7. Рудько Г.І., Гайдін А.М. Провали. – Київ-Чернівці: Букрек, 2019. – 218 с.

Див. стор. 102-103

1. Завмерлі соляні шахти;
2. Житлові довгобуду з радянських часів;
3. Непрацююча алергологічна лікарня;
4. 5. 9. 12. Туристично-рекреаційна інфраструктура;
6. 11. Карстові провали біля соляних озер;
7. В'їзд до селища;
8. Будівля Консульства Румунії в Солотвині;
10. Залишки зруйнованих шахтних споруд.

ЧОТИРИ ОБЛАСТІ ПРИЄДНАЛИСЯ ДО МАКРОРЕГІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЄС ДЛЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ СТВОРЮЄТЬСЯ ПЛАТФОРМА СПІВПРАЦІ, ЩО ПОПУЛЯРИЗУЄ ЄВРОПЕЙСКУ СИСТЕМУ ЦІННОСТЕЙ

Наскільки це важливо, свідчить сам факт участі в онлайн-зустрічі представників Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, України. Закарпаття представляв перший заступник голови облдержадміністрації Олег Коцюба.

Наголошувалося: макрорегіональні стратегії допомагають долати спільні виклики для конкретних територій. А шляхом спільного використання потенціалу сприяють досягненню територіальної згуртованості між державами і регіонами.

Водночас регіональні й локальні органи влади відіграють ключову роль у популяризації демократії, просуванню децентралізації та розвитку місцевого і регіонального самоврядування.

Стратегії стають інструментом низової активності територіальної взаємодії і ґрунтуються на залученні регіональних і локальних суб'єктів та громадянського суспільства. Створюється платформа співпраці, що популяризує європейську систему цінностей, зміцнення принципів демократії та підвищення стандартів управління регіональним розвитком, у тому числі розвиток моделі багаторівневого управління.

У прес-службі Закарпатської облдержадміністрації констатують: Карпати займають площу 190 тисяч квадратних кілометрів, що робить їх після Альп другою за площею гірською територією Європейського континенту. Унікальні ресурси Карпат – такі, як природні багатства, багатокультурна спадщина, люди, все це дає великий шанс на спільну діяль-

ність на користь більш динамічного, стійкого і сталого суспільно-економічного розвитку цього регіону.

Це ресурс європейської спадщини, який слід зберегти для майбутніх поколінь. Що зобов'язує до пошуку відповідальних шляхів економічного розвитку, які дозволяють зберігати і захищати цю спадщину. Тож необхідною є координація діяльності в цій сфері суб'єктів на всіх рівнях управління з урахуванням транскордонного характеру екологічної проблематики.

За результатами зустрічі українські регіони підписали Спільну резолюцію. Документ щодо підтримки створення Європейської макрорегіональної стратегії для Карпатського регіону схвалили Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька області.

Василь НИТКА,
член Національної спілки
журналістів України,
м. Ужгород

ЗАКАРПАТСЬКЕ СОЛОТВИНО: НАД ПРОВАЛЛЯМ СОЛОНОЇ СЛАВИ

Світлина Федора ГАМОРА

ПРИБОРКАННЯ «ДИКИХ» РІЧОК

ОБ'ЄКТИ МАЛОЇ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

*Ольга ПИЛИПОВИЧ,
кандидат географічних наук,
доцент,
Євген ІВАНОВ,
доктор географічних наук,
кафедра конструктивної
географії і картографії,
Львівський національний
університет
імені Івана Франка*

У регіональних програмах розвитку малої гідроенергетики зазначено, що гідроенергетичний потенціал Карпатського регіону становить 7 628,7 млн. кВт·год/рік [8]. Високі показники сприяють розвитку малої гідроенергетики і передбачають сотні проєктів МГЕС на гірських річках Українських Карпат. Карпатський регіон є унікальною гірською країною, яка потребує належної охорони складових природного середовища, зокрема водних об'єктів та їх екосистем. Сучасні науково-технічні і природоохоронні дослідження у районах експлуатації МГЕС підтверджують малоефективність їхнього використання та необґрунтованість використання «зеленого тарифу». Нами проаналізовано низку проблем, які пов'язані з функціонуванням діючих МГЕС та проєктованих об'єктів, що проходять оцінку впливу на довкілля.

Відповідно до сучасної міжнародної класифікації ООН з промислового розвитку (United Nations Industrial Development Organization, UNIDO) до МГЕС відносять: мікростанції – до 0,1 МВт (в Україні до 0,2 МВт); міні-станції – до 1 МВт; малі станції – до 10 МВт (Китай – до 50 МВт, Польща – до 5 МВт). Різницю у класифікації

ях МГЕС визначають особливості природних умов, природоохоронного законодавства країни і рівень розвитку її економіки.

Частка відновлюваних джерел енергії у світовому енергоспоживанні сьогодні складає близько 14%, в Україні цей показник становить лише 3,6%. Питома вага енергозабезпечення від МГЕС у загальному енергобалансі країни становить лише 0,13%. Згідно з рішенням Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства, Україна взяла зобов'язання до кінця 2020 р. досягти рівня 11% відновлюваної енергії в енергопостачанні країни, що стимулює подальший розвиток використання відновлюваних джерел енергії в Україні [8].

В Українських Карпатах діють 16 МГЕС, зокрема 9 – у Закарпатській області, 5 – в Івано-Франківській, 2 – у Львівській областях. Варто відзначити, що у минулому столітті у регіоні діяло 22 станції, більшість з яких функціонувала в Івано-Франківській і Львівській областях, натомість в межах Закарпатської області МГЕС були відсутні.

У регіональних програмах розвитку малої гідроенергетики зазначено, що в межах Українських Карпат заплановано

будівництво 395 МГЕС [8]. Наприклад, такою програмою у Львівській області визначено 34 об'єкти для будівництва мікро- та мініГЕС загальною потужністю 1 814 млн кВт·год [8]. Реалізацію заходів запроєктовано до 2020 р. і не реалізовано, проте і не припинено (див. табл. угорі справа). Сьогодні в межах Львівської області реалізують проєкти з планованої діяльності щодо будівництва семи МГЕС: Липиці (р. Дністер); Липицька (р. Дністер); Довге (р. Стрий), Бориславська (р. Тисмениця); Нижня Стинава (р. Стинавка); Нижнє Синьовидне (р. Стрий); Нижнє Синьовидне (р. Опір, два об'єкти).

Сучасні науково-технічні і природоохоронні дослідження у зонах впливу малих гідроелектростанцій свідчать про низьку ефективність їхньої експлуатації і необґрунтованість використання «зеленого тарифу». Згідно з українським законодавством лише в межах природоохоронних об'єктів заборонено будувати малі гідроелектростанції. Для інших ділянок річок слід пройти процедуру оцінки впливу на довкілля (ОВД) з метою отримання дозволу на будівництво МГЕС. Зважаючи на те, що Українські Карпати є унікальним гірським утворен-

**Вплив ширини зарегулювання
русу на відстань вище
греблі, де буде спостерігатися
зменшення швидкостей потоку**

ням, яке потребує належної охорони складових навколишнього природного середовища, зокрема водних об'єктів, доцільно ввести зміни у природоохоронне законодавство з метою збереження цінних водних об'єктів, які мають високу естетичну, природну і рекреаційну цінність. Наприклад, досвід США демонструє, що окрім процедури ОВД і заборон, які містяться у цьому документі, електростанції не повинні розміщуватися на річках, яким надано статус «диких» (wild) та які володіють високими показниками цінності природних ландшафтів чи активно використовуються для рекреації і туризму. Такий список річок затверджено Актом Конгресу США ще 2 жовтня 1968 р., який встановлює Національну систему диких річок «Закон про забезпечення національної системи диких і мальовничих річок і для інших цілей (публічне право 90-542, 1968)». У 2008 р. список містив 166 ділянок річок загальною довжиною 17,7 тис. км, які захищені федеральним законом. Він оновлюється і сьогодні включає близько 20 тис. км річкової мережі [11].

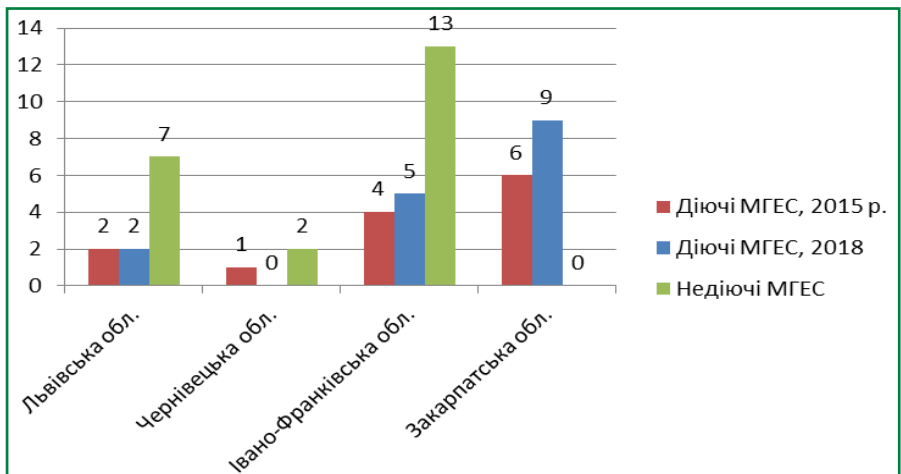
З огляду на те, що українське законодавство не передбачає збереження цінних ділянок річкової мережі, ґрутуючись на міжнародних і вітчизняних документах природоохоронної та енергетичної сфер, а також на «Методиці встановлення гідроенергетичного потенціалу річок» [4], вважаємо за необхідне враховувати такі природно-географічні і гідрологічні обмеження щодо спорудження та експлуатації малих гідроелектростанцій:

- локалізація МГЕС може спровокувати перешкоду для руху паводкових вод, особливо під час високих наповнень водосховища. Це спричинить затоплення паводковими водами навколишніх поселень та інших інфраструктурних об'єктів;
- греблі переважно проектують таким чином, що донні наноси затримуються вище від неї і не здатні переміщуватися руслом вниз за течією без втручання людини (спорудження донних водовипусків). Це негативно впливає на морфологію русел і провокує інтенсивні вертикальну (донну) і бічну ерозію нижче за течією;
- греблі зменшують швидкість потоків вище за течією і впливають на зміни лімнологічних умов впродовж 50% часового проміжку в межах року

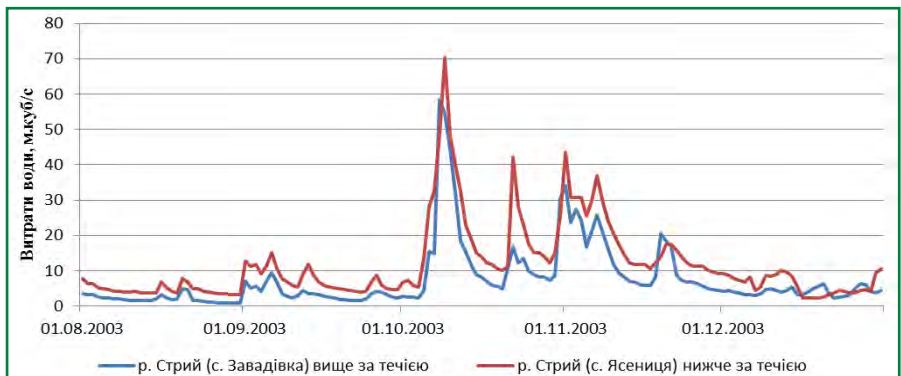
Таблиця

ПРОЕКТОВАНА КІЛЬКІСТЬ МАЛИХ ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ [8]

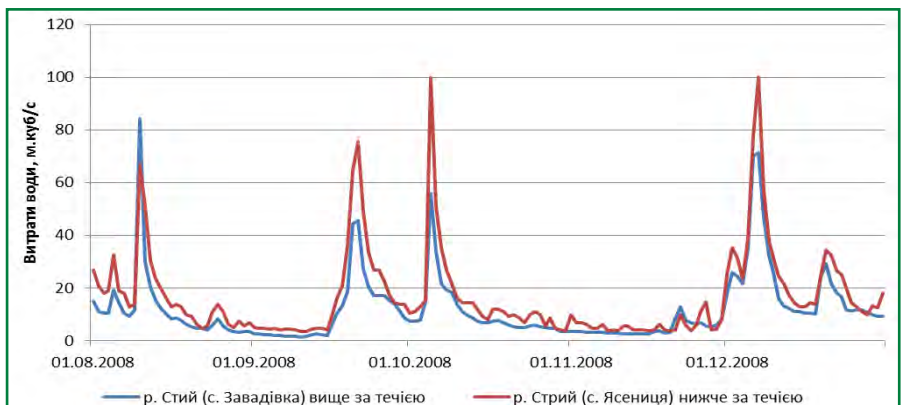
Адміністративна область	Кількість станцій	Потужність станцій, МВт
Закарпатська	330	400
Чернівецька	12	6
Івано-Франківська	19	59
Львівська	34	24
<i>Разом</i>	<i>395</i>	<i>489</i>

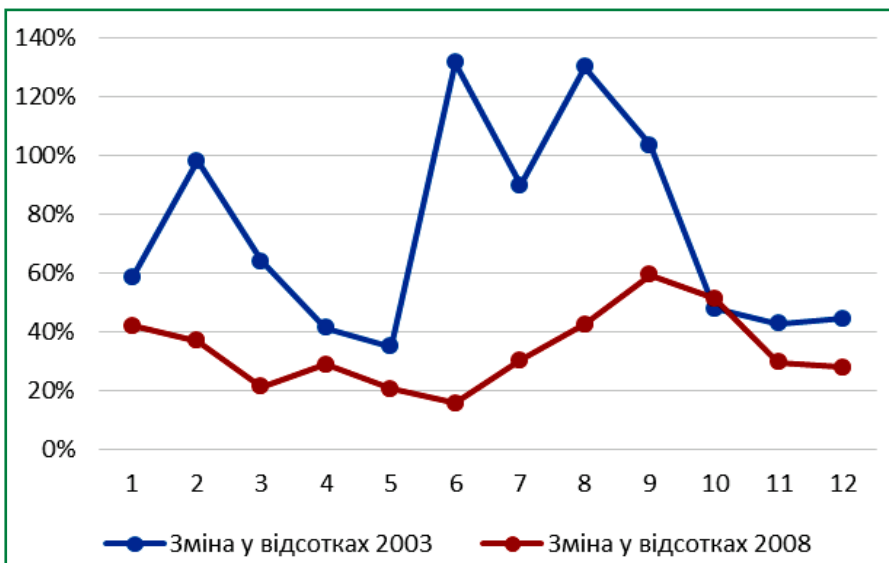
Динаміка МГЕС в Українських Карпатах

Динаміка щоденних витрат води для гідропостів, що розташовані вище та нижче за течією від Явірської МГЕС у маловодний 2003 рік

... у багатоводний 2008 рік

Розрахована різниця у витратах води між гідростворами для маловодного (2003) і багатоводного (2008) років; коливання рівнів води на водоймі Явірської МГЕС (р. Стрий); процеси евтрофікації водойми на Явірській МГЕС

для довжини річки більшої, ніж 30-ти кратна природна ширина водотоку. Наприклад, за ширини греблі у 30 м зміна лімнологічних умов відбудеться вздовж 900 м вище течії від греблі (див. фото на стор. 104). Зміна швидкостей потоку провокує зміну екологічних параметрів водойми, зокрема термічного і кисневого режимів і вплине на зміну біологічного різноманіття;

- можливі годинні або добові зменшення витрат води нижче греблі у кількості понад 20% від природних витрат водотоку. Вища вартість енергії у години пікового використання провокує операторів МГЕС максимізувати прибуток і формує максимальні забори води, щоб збільшити виробництво електроенергії;

- діючі і потенційні МГЕС унеможливають збільшення забору води для побутових потреб вже у недалекому майбутньому. Наприклад, якщо на річці існує водозабір, а вище за течією побудовано станцію, то через зростання об'ємів випаровування з поверхні водойми зменшиться стік води у річці, а це потенційно знизить обсяги води для потреб населення. На ці обставини варто звертати увагу у районах, що перебувають під загрозою нестачі питної води чи розвиваються (збільшується кількість населення);

- у верхів'ях гірських річок, незважаючи на значні похили русел (великий напір), нерідко відзначають малі стоки води. Використання цих водотоків доцільне виключно із врахуванням достатнього співвідношення середньорічного стоку до мінімального $Q_{\text{сер}}/Q_{\text{мін}} = 1/5-1/7$, тобто стік у верхів'ї водотоку становить 14–20% від загального стоку [4]. Наприклад, якщо середньорічний стік у річці складає 20 м³/с, то мінімальний – не менше 4 м³/с. При невідповідному співвідношенні стоків будівництво МГЕС неможливе;

- порушення санітарних норм витрат води «мінімальної середньомісяч-

ної витрати води 95% забезпеченості» для кожного місяця;

- неможливість (недоцільність) енергетичного використання річок, пов'язаних з дією природно-антропогенних процесів – інтенсивної ерозії, надмірного накопичення наносів у верхньому б'єфі, ризику прояву карстово-суфозійних процесів, інтенсивного прояву зсувів, обвалів, селевої активності тощо, особливо, якщо такі процеси мають місце у зоні впливу МГЕС. Зоною впливу, згідно з європейськими методиками, вважають ділянку русла довжиною, яка дорівнює 30-ти кратній природній ширині русла у районі станції, і прибережну смугу вздовж водотоку шириною 100 м. Варто також відзначити, що сюди відносять природно-антропогенні процеси, що мають небезпеку прояву поза зоною впливу МГЕС й можуть спровокувати ризик для її функціонування [1].

Нами проаналізовано вплив діючої Явірської МГЕС (Турківський р-н, Львівська обл.) на зміни витрат води у річці Стрий. Зокрема порівняно динаміку щоденних витрат води у двох гідростворах: вище за течією від гідростанції (Завадівка) і нижче за течією (Ясениця) для маловодного (2003) і багатоводного (2008) років. Результати аналізу показали, що в осінньо-зимовий період 2003 року і літній період 2008 року у гідростворі, що вищий за течією від станції, витрати води вищі, ніж у гідростворі нижче за течією (див. рис. на стор. 105). Суттєве зменшення витрат пов'язане з тим, що суб'єкти господарювання наповнюють водосховище для генерації електроенергії і зменшують витрати води у річці Стрий нижче за течією. Відстань між гідростворами становить 24 км, на цьому відтинку у річку Стрий впадає 14 водотоків першого, 13 – другого і 8 – третього і вищого порядків, серед них такі річки, як Яблунька та Ясениця. Тобто, ділянка русла має щільну гідрмережу допливів і добре водозабезпечення.

Коливання витрат небезпечне для екосистеми річки і для екосистеми водосховища, а саме для гідробіологічних і термічних умов, а також для кисневого та біопродуктивного режимів [5]. Зменшення витрат води у гірській річці має соціальний ризик, а басейн річки Стрий є джерелом водопостачання для побутових, промис-

лових і рекреаційних потреб населення. З огляду на глобальні кліматичні зміни, штучні зменшення витрат води є не виправданими.

На рисунку (див. стор. 106) показано різницю у витратах води впродовж 2003 і 2008 років. У весняний період 2008 і 2003 рр. та осінньо-зимовий період 2003 і 2008 рр. надто мала різниця у витратах води, що пов'язано із затримкою води у водосховищі вище греблі МГЕС для максимальної генерації електроенергії.

Зрозуміло, аналізуючи перелік природно-географічних і гідрологічних обмежень щодо будівництва та експлуатації МГЕС, ми розглядаємо й екологічні ризики як ймовірність настання небажаного (небезпечного для людини і навколишнього природного середовища) процесу та його наслідків природного або антропогенного походження. Незважаючи на поширені заклики щодо доцільності застосування «зеленої» енергетики, результати порівняння обсягів виробленої електроенергії з обсягами екологічних втрат однозначно не на користь будівництва станцій. Адже самі обсяги виробництва електроенергії МГЕС є незначними (наприклад, потужність проєктованої станції у с. Довге лише 2,0 МВт), а їхнє розташування на особливо цінних природних територіях Українських Карпат зумовлює значні екологічні втрати.

Тож як протидіяти масовому будівництву об'єктів малої гідроенергетики в Українських Карпатах? Більшість проблем залишається у законодавчій площині. Головно, це відміна корупційної схеми «зеленого тарифу» для промислового виробництва електроенергії. Погоджуємося, за екологічно чистою електроенергією майбутнє, тому її слід впроваджувати та продовжувати стимулювати для малих приватних підприємств і домогосподарств. Однак заробляння грошей на платниках податків і нищення унікальної карпатської природи не припустиме. Для цього варто чіткіше прописати механізм проведення оцінки впливу на довкілля, у тім числі зазначити природно-географічні і гідрологічні обмеження щодо будівництва МГЕС. Водночас важливо визначити ділянки гірських («диких») річок із високими показниками цінності природних ландшафтів, які активно використовують для рекреації і туризму, та заборонити на них спорудження об'єктів малої гідроенергетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічна безпека техно-природних систем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів / С.В. Гошовський, Г.І. Рудько, Б.М. Преснер. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2002. – 624 с.

2. Звіт з оцінки впливу на довкілля № 20181252331/8907 від 26.02.2019 р. Єдиний Реєстр ОВД. – Режим доступу: <http://eia.menr.gov.ua/places/view/2331#wrap-table>.

3. Методи гідроекологічних досліджень поверхневих вод / за ред. В.Д. Романенка. – К.: Логос, 2006. – 408 с.

4. Ободовський О. Методика встановлення гідроенергетичного потенціалу річок (на прикладі річок Українських Карпат) / О. Ободовський, К. Данько, О. Почасвець, Ю. Ободовський // Вісн. Київ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2016. – Вип. 1 (64). – С. 5–12.

5. Павелко А. Екологічні ризики в гідроенергетиці / А. Павелко, М. Сиротюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр., 2014. – Вип. 45. – С. 178–184.

6. National Wild and Scenic Rivers System. – Режим доступу: <https://rivers.gov/alaska.php>.

7. Пилипович О., Іванов Є. Природно-географічні і гідрологічні обмеження щодо будівництва об'єктів малої гідроенергетики в Українських Карпатах // Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю відкриття спеціальності «Екологія» у Тернопільському національному педагогічному університеті. – Тернопіль, 2019. – С. 106–109.

8. Пилипович О., Іванов Є., Микітчук Т., Штупун В. Будівництво та експлуатація об'єктів малої гідроенергетики в Українських Карпатах: нові виклики для довкілля // Людина та довкілля. Проблеми неоекології, – Вип. 33. – С. 22–33.

ІСТОРИЧНА МАРАМОРОЩИНА: ЛЮДИ, РЕМЕСЛА, ОСВІТА, ЗВИЧАЇ, ДАВНІ І СУЧАСНІ ЕКЗОТИ

1. УКРАЇНЦІ В РУМУНІЇ

**УКРАЇНА-РУМУНІЯ:
ПРИРОДНІ І КУЛЬТУРНІ
ЦІННОСТІ КАРПАТ**

СПОГАДИ ПРО ЖИТТЯ І ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ ОДНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ПІВНІЧНІЙ ТРАНСІЛЬВАНІЇ

Іван ФЕКЕТА¹

У результаті переможного завершення боротьби народів проти фашизму в Другій світовій війні їм повернуто втрачену державність, пограбовану гітлерівською Німеччиною. Возз'єднання українського народу в єдиній українській державі сприяло відродженню української національної ідеї, приглушеної іноземними завоювальниками. Але поза межами української держави понині проживає ще значна кількість українців, зокрема в Польщі, Словаччині та Румунії. Сьогодні на румунській території, що межує з Івано-Франківською та Закарпатською областями, у 15 населених пунктах налічується понад 60 тисяч українців. Українські села розташовані переважно в долинах річок Вишова та Рускови.

Як відомо, у серпні 1940 року фашистська Німеччина примусила Румунію відмовитися від Північної Трансільванії (уг. Erdély) на користь гортистської Угорщини як союзниці в Другій світовій війні. У зв'язку з цим державних кордонів між українськими селами, розташованими на цій території, і Закарпаттям, не стало. В одному з них, що нині має назву Кривий (рум. Repedea), я мав нагоду працювати вчителем народної школи з січня по червень 1943 року.

На вчительську роботу мене направили як слухача 5-го річника Ужгородської вчительської семінарії, бо в той час багато вчителів було мобілізовано в угорську армію. Для отримання призначення на вчителювання з однокласником Іваном Стойковичем ми прибули в Мараморош-Сігет. Завідуючий шкільним інспекторатом Марамороської жупи

д-р Еде Ебле направив мене в народну школу названого вище села, а мого приятеля – в село Петрова Бистра. Правду кажучи, великого задоволення від того я не мав, бо до Кривого потрібно було доїхати поїздом до станції Петрова Бистра, а далі близько 15 кілометрів іти пішки по долині річки Рускови. Але коли я добрався до місця роботи, був приємно здивований красою гірської природи та казковими хатинами, що височіли по засніжених горбках. Приємне враження справили на мене й жителі села, які розмовляли українською мовою, близькою до гуцульських говорів. З хати до хати понеслася чутка, що вже в школі не будуть учити дітей по-мадярськи, бо приїхав учитель-українець. Зрозуміло, що для українських дітей це була велика радість, бо за румунського режиму їх навчали румунською мовою, а при угорській владі – угорською. До мого приїзду в цьому селі працював один учитель, Бейла Дердеші, який з дружиною проживав у приміщенні школи. Українською мовою він володів слабо, тому уроки проводив переважно угорською, яку діти не розуміли. У восьми класах народної школи за списком налічувалося 127 учнів, але школу відвідували лише близько половини з них, бо не мали відповідного одягу та взуття. Мені було доручено вести комплект учнів I-IV класів, серед яких майже третина були діти єврейської національності. Живучи серед українців, вони краще володіли українською мовою, аніж румунською чи угорською. Так склалися обставини, що й проживати мені довелося на квартирі в єврейській сім'ї, бо в українських хатинах такої можливості не було. Незважаючи на те, що в той час угорський уряд вже інтенсивно проводив антисемітську політику, до єврейських дітей я ставився так, як і до українських. Хочу зауважити, що ця політика не мала успіху серед українського населення села. Між українцями і євреями тут здавна існували дружні зв'язки, одні одним завжди приходили

¹ Фекета Іван Іванович. Народився 29 липня 1921 р. у с. Тур'я Ремета Перечинського району Закарпатської області, помер 16 серпня 2006 р. у м. Ужгороді. Лінгвіст, краєзнавець, кандидат філологічних наук, доцент, багатолітній викладач Ужгородського національного університету. Стаття публікується вперше.

на допомогу. Це позначилося і на єврейських дітях, які разом з українським брали активну участь у шкільному хорі, створеному мною за цей порівняно короткий час. Радості учнів не було меж, коли на День матері хор успішно виступив з концертом перед їх батьками та населенням села. На обличчях селян випромінювалося задоволення з того, що за роки чужоземних режимів вони вперше почули рідну українську пісню.

28 червня закінчувався навчальний рік, а одночасно і строк моєї роботи в цій школі. Попрощавшись із сім'єю колеги Б. Дердеші та знайомими, я покинув це село, щоб за літні місяці завершити навчання в семінарії і скласти іспит спосібності. Отримавши диплом учителя народної школи, продовжити педагогічну роботу я не зміг, бо незабаром був призваний на військову службу в угорську армію...

Незважаючи на більш як піввікову давність перебування в селі Кривий, у моїй пам'яті збереглися окремі епізоди з життя і побуту його населення, про які хотілося б розповісти читачам. У той час у селі налічувалося близько 100 хат. По обидва боки головної вулиці проживали в основному єврейські сім'ї в невеличких дерев'яних будинках, а хатини українців були розкидані по узгір'ю та в долинах гірських потічків. Таке розміщення було зумовлене тим, що при головній дорозі було мало родючої землі. Селянам вигідніше проживати там, де можна було мати в користуванні бодай невеличкі клаптики орної землі, а також пасовиська для худоби. Більшість чоловіків із українських сімей працювала в лісах, а жінки займалися домашнім господарством. Як і в інших гірських селах, тут домінувало вівчарство. Воно було основою життєдіяльності населення. З настанням теплих літніх днів овець виганяли в полонини. Громада села щорічно обирала вівчарів, яким довіряла випасувати та утримувати тварин. Довгими зимовими вечорами при світлі газових ламп жінки і дівчата пряли нитки з овечої вовни, з яких ткали сукно, що було основним матеріалом для виготовлення верхнього чоловічого, жіночого і дитячого одягу. Це передусім сердаки (вовняні куртки) переважно чорного кольору,

у які одягалося майже все українське населення... З вовняного сукна ткали також джерги (ліжники), з ниток пле-ли светри, рукавиці, шкарпетки та ін.

Члени єврейських родин займалися, як правило, торгівлею і кустарним промислом. У їх власності були дві корчми і одна крамниця зі змішаним товаром. Доречно зауважити, що участь Угорщини в Другій світовій війні на боці фашистської Німеччини спричинила значне погіршення життя людей, особливо у гірській місцевості. У магазинах висіли лозунги «Hábarú van, ne válogass» («Війна є, не вибирай»), у тому числі й у крамниці села. Та фактично і не було з чого вибирати, бо вона здебільшого була порожньою. А такий важливий життєвий продукт як хліб сюди взагалі не завозили. Жителі села виходили з цього скрутного становища. Замість хліба споживали нагусто зварений токан з кукурудзяного борошна, яке час від часу доставляли в крамницю. Я і досі пригадую, як моя хазяйка-єврейка вміло перекинула на столі горщик, із якого випав токан, схожий на торт. Потім ниткою порізала його на кусочки, у яких виднілися дрібненькі дірочки. Гадаю, що зварити такий токан могла тільки досвідчена майстриня домашнього куховарства. Але при всьому моєму бажанні я не міг задовольнитися токаною, тому написав листа батькам у село Тур'я Ремета, що на Перечинщині, аби прислали поштою домашнього житнього хліба. Невдовзі я його отримав у вигляді маленького колеса (близько 4 кілограмів). Незважаючи на час, протягом якого хліб знаходився в дорозі, він не висихав і не пліснявів.

У селі була досить велика мурована греко-католицька церква, але свого пароха не мала. Богослужбні відправи здійснював священик із сусіднього села. Незважаючи на життєві труднощі воєнних років, церкву систематично відвідували не тільки старші люди, але й молодь та учні місцевої школи. На храмовий празник до сусіднього села в день Вознесіння Христового пішла більшість греко-католицьких

**Місто Сігеу-Мармації –
столиця історичної Мараморощини**

вірників. Побувати на цьому святі мав можливість і я. Мене цікавили тамтешні народні звичаї, пов'язані з храмовими святами, т.зв. одпустами. Здавалося, що там нічого особливого не буде, але після закінчення богослужіння я побачив біля церкви кілька місцевих господарів, які тримала в руках дерев'яні глечики з кислим овечим молоком і пригощали з них паломників із сусідніх сіл. Це сприймалося як виявлення поваги до гостей-одновірців.

На горбку за школою стояла дуже стара дерев'яна церква, яку вже ніхто не використовував і не ремонтував. Одного разу я зайшов у цю будову і побачив цікаву картину: перед іконостасом знаходилася давно насипана могила з дерев'яним хрестом без напису імені похованого. Як пізніше мені стало відомо, це була могила колишнього генерала австро-угорської армії, уродженця цього села, за кошти якого було споруджено нову церкву. Він настільки любив рідне село, що провів у ньому останні дні свого життя, щоб спочити в отчій землі. Гадаю, що це чудовий приклад любові до рідного краю, гідний наслідування.

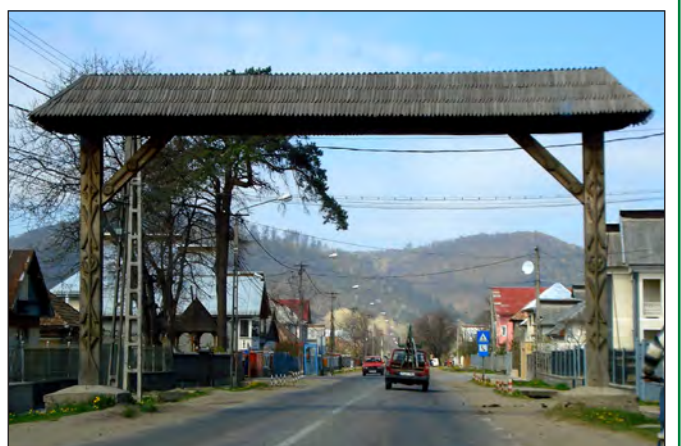
У неділю і свято після богослужбних відправ молодь у народному одязі збиралася в центрі села і проходила з одного кінця вулиці в другий, а старші чоловіки і жінки свій вільний час проводили в корчмах. Правда, корчмарі великої користі з того не мали, бо грошей у горян було мало. З настанням теплих літніх днів більшість із них сиділа на траві по обидва боки кюветів і розмовляла про наболілі справи.

Незабутнє враження справила на мене вилазка на полонину до вівчарської колиби. Якоїсь неділі на податку червня сільські хлопці, з якими я подружився, запросили мене піти з ними до вівчарів, що випасали громадських овець. Близько двох годин ми добиралися вузькими лісовими стежками дедалі вище і вище, минаючи зарослі свіжою травою полянки. Нарешті перед нами з'явилися дві чорні вівчарки, які зустріли нас сердитим гавканням. Якби не вівчар, що невдовзі почув їх голос, добратися нам до колиби було б неможливо. Піднявшись до овечих стійбищ, ми зустріли там кількох власників овець із нашого села. Виявилося, що тої

неділі мала відбутися так звана мірка. Очевидно, мої друзі про це знали, але мені навмисне не сказали, щоб це дійство було для мене неочікуваним. Незабаром овець кожного господаря заганяли в окреме огорожене місце, так звану кошару, де вівчарі доїли овець і на основі кількості видоєного молока визначали, скільки молочної продукції належатиме власникові. У колибі горіла ватра, яка не сміла згаснути. Заборонялося кидати у вогонь сміття і навіть про щось погане говорити. Усім було тут приємно, але на полонині досить швидко наставав вечір. Господарі овець повернулися додому, а ми вирішили заночувати в колибі з вівчарями. При ватрі майже до півночі не стихали розповіді про нічних страшків-лісовиків, про неспокійні душі померлих, які блукають не тільки лісами, але спускаються і до людських осель. Уранці ми повернулися в село з новими враженнями. Тільки тепер я зрозумів, чому значна частина жителів села з настанням ночі боїться вийти з хати і міцно зачиняє двері. Звичайно, що не перед злодіями, а перед «нечистою силою». У селі поширилася чутка, що опівночі перед головними дверима церкви з'являється високий чоловік з розкладеними в боки руками. Одного разу я затримався в колеги Б. Дердеші допізна і вирішив побачити того чоловіка. Церква знаходилася біля самої дороги, по якій мені треба було повертатися додому. Була ясна, місячна ніч. Коли я наблизився до церкви, справді побачив на дверях зображення, схоже на людину. Здавалося, що чутка про це видовище не є безпідставною. Щоб з'ясувати природу цього зображення, я став наближатися до дверей, але воно раптово зникло. Коли я повернувся на попереднє місце, знову побачив його на дверях. Виявилося, що цей «чоловік» був тінню хреста, який стояв при вході до церкви. Без місячного освітлення він не появлявся. Наступного дня по селу рознеслася вістка, що вчитель бачив того чоловіка, який насправді був тінню хреста. Надалі чутки про його появу вже не поширювалися.

З цього приводу доречно зауважити, що в той час учитель не селі користувався великим авторитетом. Йому вірили, бо він був радником селян, допомагав вирішувати громадські справи та інші життєві проблеми. Незважаючи на те, що я недавно прибув у це село, мене запрошували майже на кожне весілля. Я не мав можливості брати участь у всіх весільних дійствах, що відбувалися протягом майже всього тижня (так зване довге весілля). У моїй пам'яті збереглися лише два епізоди: запрошення на весілля і гостина в молоді. Про них хотілося б розповісти детальніше.

Вівчарство – одне з традиційних занять українців румунської Мараморощини; символічна брама міста Сігету-Мармаціей; перлина дерев'яного зодчества – українська церква в с. Посііле-де-суб-Мунте; україночки з Румунії; пам'ятник Тарасу Шевченку в м. Сігету-Мармаціей

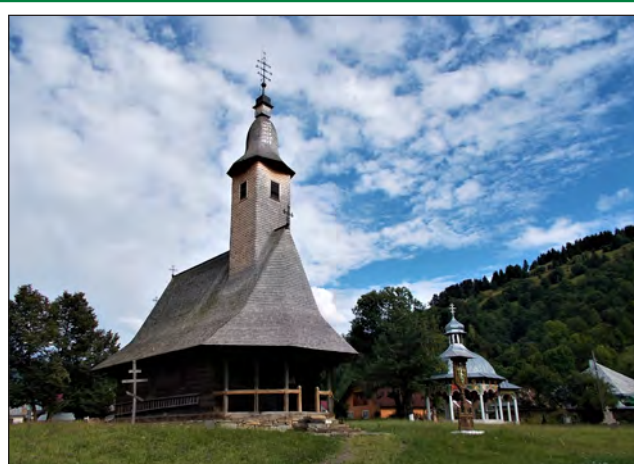

Була рання весна. Тільки що я повернувся зі школи, перед моєю квартирою зупинилася підвода, на якій сиділи молодий з молодою і весільний староста, що тримав у руках курагов, прикрашений білими і червоними хустинами та різнокольоровими стрічками. До держална було прикріплено кілька різнозвучних дзвіночків. Молоді від себе особисто і від імені батьків запросили мене взяти участь у їх весіллі, що мало відбутися через кілька днів. Я подякував за запрошення і пообіцяв, що обов'язково прийду. Відмовитися не можна було, бо це розцінювалося б як неповага до них. Весілля розпочалося у вівторок. Після присяги молодих у церкві перша гостина відбувалася в хаті молодої. Коли я прийшов, за двома столами в невеличкій кімнаті вже сиділи молоді, їх батьки, староста, перша дружка і перший дружба та частина запрошених гостей (близько 15 чоловік). Молоді були одягнені в народному вбранні. Молода мала на голові вінок із штучних квітів і прикрас, а молодий сидів у капелюсі з подібним вінком. За давньою традицією, молодий називався князем, а молода – княгинею. Першим устав староста і похитав прив'язаним до стелі курагом. На голос дзвіночків усі встали і помолилися згідно з народним обрядом. Після першого тосту піднімається молода і кладе кожному в ліву жменю по голубцю, наповненому кукурудзяною кашею. Кожний з гостей сприймав це як традиційний весільний звичай, а я наразі не міг збагнути, чому саме в жменю, а не на тарілку, що лежала рядом не столі. Тільки пізніше довідався, що голубець вважається символом любові і вірності молодих, а тримати його в лівій руці, значить зміцнити цю любов, скріпити шлюбний союз. Про наступний тост сповіщав курагов. Тепер уже кожний клав собі їжу на тарілку. Після третього тосту всі встали, помолилися і стали виходити на подвір'я. До хати ввійшли наступні гості. І так продовжувалося, доки всі запрошені не були прийняті. Така черговість пояснюється тим, що хата складалася лише з одної кімнати і сіней, тому не могла помістити за одним разом усіх гостей.

Наступне весільне дійство у цей день відбувалося у хаті сусіда родини молодої. Тут веселилася і танцювала молодь. У кутку кімнати стояла велика бочка, а на ній лежали цимбали. Троїсті музики, не зупиняючись, вигравали коломийки, а час від часу в супроводі музики звучали народні пісні. Коли я увійшов у хату, мене миттєво схопили дівчата і повели в танок. Признаюся, що в такому круговороті я ніколи не був і до кінця добряче втомився, але був задоволений, що не оминув і другу частину весільного дійства. Наступного дня весілля продовжувалося в хаті молодого, але в ньому я вже участі не брав. І досі жалкую, що тоді не записав цікавий фольклорний матеріал, зокрема коломийки і ладкання.

Усю адміністративну роботу в селі здійснював нотарський уряд, який знаходився в сусідньому селі (уг. Navasmezö, рум. Poienile de sub Munte). Сільський староста самостійної влади не мав. У його обов'язки входила організаторська робота, яку він здійснював за розпорядженням нотаря. З ініціативи працівників нотарського уряду в шкільному приміщенні цього села щомісяця проводилися вечірки з танцями для розваги сільської інтелігенції навколишніх сіл. На одній із них побував і я, але коли переконався, що від цих вечірок віє духом святостефанської корони, більше туди не поїхав...

1996 р.

2. ПЛАЧЕ ПИЛА, ПЛАЧЕ...

РЕТРОСПЕКЦІЇ

ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛІСОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ

*Микола ТКАЧ,
історик, краєзнавець,
с. Ділове
Закарпатської області*

ПРАВОВІ НОРМИ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

Загалом австрійське законодавство, яке тривалий час контролювало суспільні відносини, пов'язані з лісом на Гуцульщині, зокрема і на Закарпатській, було досить актуальним. У цьому регіоні знаходилася значна частина лісів Карпат. Ведення лісового господарства тут регулювалося так званим звичаєвим неписаним «волоським правом» та посадовими інструкціями для господарювання в маєтках великих землевласників. Нормативним актом, чинність якого поширювалася на весь край до 1853 року, був Лісовий патент від 20 вересня 1782 року, прийнятий уже за панування Австрії. Найвизначнішою подією австрійської доби у цій сфері, безперечно, став імператорський Закон про ліси (Reichsforstgesetz), запроваджений цісарським патентом від 3 грудня 1852 року (набув чинності з першого січня 1853 року).

Як зазначалося в патенті, лісові порядки, видані для окремих частин держави, вже не відповідали зміненним відносинам. Зважаючи на це, для низки коронних країв (серед них і Королівство Галичина та Володимирія, Князівство Буковина, а також Марамороський комітат, в тому числі й Рахівська округа) і запроваджувався названий Закон. Він складався з 77 статей, 58 з яких стосувалися лісів, був об'єднаний у 7 розділів та 4 додатки. Закон поділяв ліси на державні; громадські, тобто такі ліси, що належали міським і сільським громадам; та приватні, тобто ліси окремих громадян («обивателів»), монаших орденів, монастирів, а також товариств, які опиралися на приватно-правові відносини. Громадські ліси, як правило, не підлягали поділу. Поділ інших лісів регулювався законами про поділ та злучення земель («грунтів»).

З метою точного дотримання вимог Закону щодо ведення лісового господарства на власників достатньо великих лісів (конкретний розмір вказувався) покладался обов'язок залучати «лісових господарів», які мали необхідні знання. Була встановлена заборона використання лісових земель в інших цілях без відповідного дозволу.

Закон про ліси (1852 р.) зобов'язував проводити заліснення свіжих зрубів на державних і громадських землях упродовж терміну, що не перевищував п'ять років. У приватних лісах допускався і більший термін за наявності поважних причин і за умови дотримання власником певної процедури. Стосовно ж за давнених зрубів Закон передбачав, що кожного року повинна заліснюватися та частина зрубу, яка відповідає його віку. Заборонялося спустошувати будь-який ліс, тобто вчиняти дії, які нашкодили б подальшому росту дерев. Також заборонялося таке поводження з лісом, у наслідок якого сусідні лісові ділянки могли б ушкоджуватися вітрами. Особливо це стосувалося суцільного вирубування. Тому в разі його проведення приписувалося залишати пасмо лісу для захисту від вітрів («плащ»).

На ґрунтах, що піддавалися ерозії, дозволялося вузько-січне і поступове вирубування з одночасним залісненням. У гірських деревостанах, розміщених біля верхньої межі поширення лісу, допускалося вибіркоче вирубування. На берегах водойм та на гірських схилах, де можуть виникати зсуви, відповідно до Закону вирощування лісів повинно було проводитися передусім з метою запобігання ушкодженню землі, а використання коріння дозволялося лише в тому випадку, коли були вжиті негайні заходи, які запобігали виникненню ерозії.

Заборонялося випасати худобу в тих частинах лісу, де проходило природне поновлення («обшари пощадительні») і худоба могла зашкодити підростові. А в інших частинах лісу заборонялося випасати худобу в кількості, яка перевищувала ту, що могла достатньо знайти корму. Площі, на яких проходило поновлення, повинні були становити у високостовбурному господарстві принаймні шосту частину, а у середньостовбурному і низькостовбурному господарствах – п'яту частину усіх лісових земель. Таким чином, очевидним є те, що система правових норм імперативного і заборонного характеру, які і сьогодні становлять кістяк лісового законодавства в будь-якій державі, вже була цілком сформована в австрійському Законі про ліси ще в середині XIX століття. Більше того, цей документ досить детально регламентував окремі види заготівлі недревних ресурсів лісу. Скажімо, порядок заготівлі лісової підстилки і гілля був розроблений значно глибше, ніж, наприклад, у чинному тепер Лісовому кодексі України (1994 р.) чи у відповідних інструкціях.

Закон про ліси (1852 р.) містив також низку норм, що охоплювали питання захисту лісу (профілактики та боротьби з пожежами і шкідниками). Як і сучасні нормативні акти, він передбачав організацію служби лісової охорони в державних, громадських лісах та, за бажанням власників, у приватних. Ним було також передбачена кримінальна, адміністративна та цивільно-правова відповідальність за правопорушення в лісах.

У цьому нормативному акті був закладений один із базових принципів сучасного права довкілля, який полягав в тому, що накладання стягнення на порушника не звільняє його від обов'язку відшкодувати заподіяні збитки. Більше того, відповідно до Закону, відшкодувалися не лише прямі збитки, але й ті опосередковані втрати, що зумовлені ушкодженням продуктивної здатності лісів. Визначення розмірів збитків проводилося лісовою службою, на основі одного із додатків Закону про ліси (1852 р.).

ЛІСОЗАГОТІВЕЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА

У XV-XVI століттях заготівля лісу була одним із найважливіших занять місцевих жителів, адже деревину використовували для будівництва власних колиб-хат й будинків феодалів та їх обігріву. З неї виготовляли посуд (бочки, бербениці, гелітки, коновки, боклаги тощо) для транспортування і зберігання продуктів харчування, меблі, знаряддя праці та деякі інші речі домашнього вжитку. Пізніше, у XVII-XVIII століттях, дровами забезпечували залізоплавильні гуту у Требушанах (нині Ділове), Кобилецькій Полянці та Берлибаші, хімічну фірму «Клотільда» у Великому Бичкові, скляну гуту по виготовленню скла, а потім цех по виробленню заготовок з білого бука для бочок у Требушанах (Діловому). Деревина потребувалася також для промислів по видобутку солі в Солотвині й Рахові, деревообробних цехів в Кобилецькій Полянці та ряді інших населених пунктів, яких на початок XX століття було 13. Дрова також були необхідні для випалювання цегли у Великому Бичкові, вапнякових кар'єрів у Рахові і Требушанах, деревного вугілля тощо. Подальший розвиток промислового і товарного виробництва сприяв значному збільшенню масштабів лісоексплуатації. Насамперед швидкими темпами зростав попит на будівельний ліс і пиломатеріали на експорт у різні країни Європи. Всі ці мануфактури, цехи і навіть лісохімічне підприємство, збудовані в гірському краї за німецькими й австрійськими зразками, були, як на той час, досконаліми.

У ті часи переважна більшість лісових масивів належала державі і великим землевласникам, які здавали їх в оренду для тимчасової чи довготривалої експлуатації різним підприємцям і купцям. У XIX – на початку XX століть розробками деревини і її транспортуванням займалися на основі відповідних угод, договорів і дозволів («концесій») іноземні товариства і фірми. Вони не дбали про системність і планомірність вирубок, відновлення лісових багатств, про охорону природи, переслідуючи

Штабель технічної сировини для виготовлення паперу;
навантажувальний пристрій – «румніль»;
транспортування деревини волами
(доба Австро-Угорської імперії)

лише одну мету – більший прибуток. Контори товариств і фірм наймали групи лісорубів по 20-30 чоловік, які від осені до початку березня зрубували дерева на відведеній ділянці, щоб, як тоді люди казали, «сік у дереві залишався для міцності».

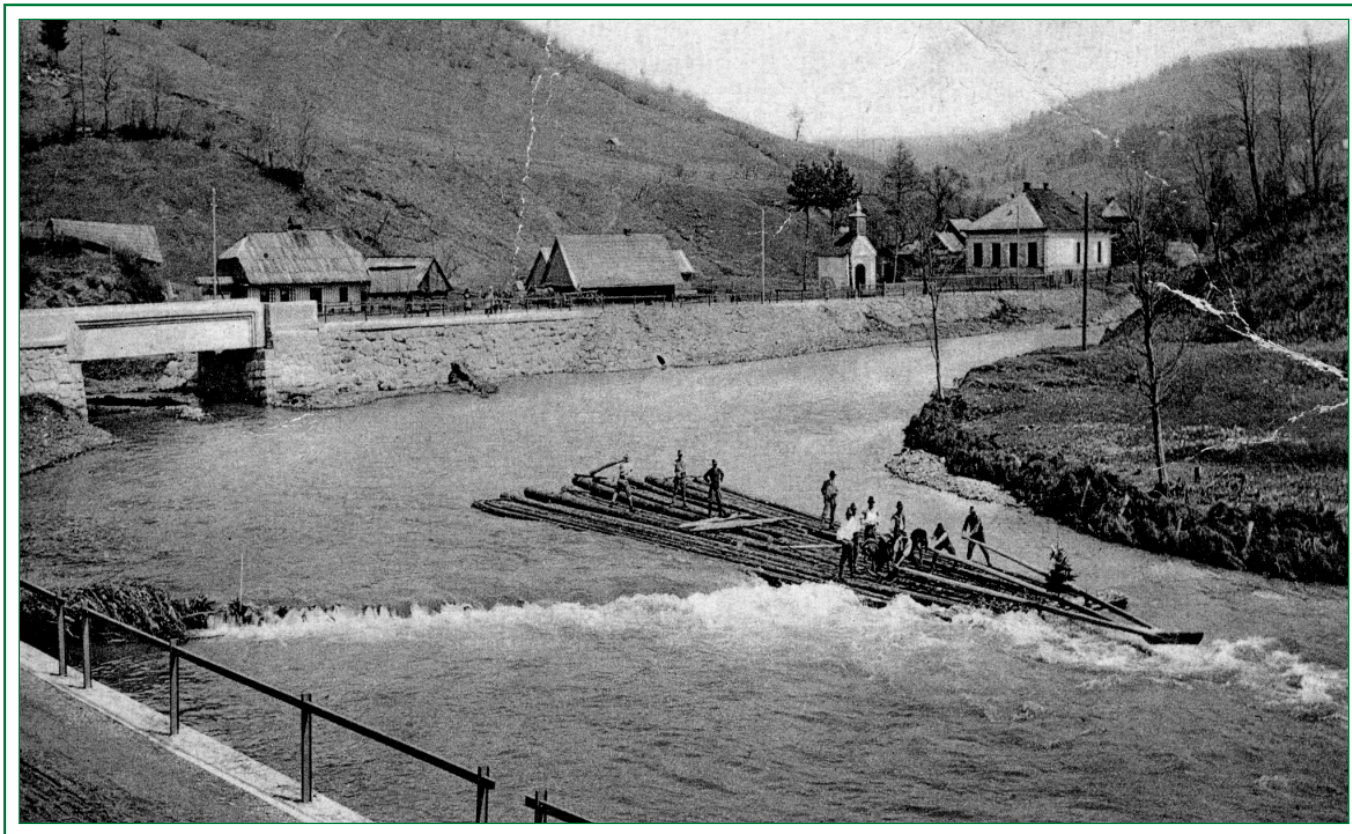
У населених пунктах гірської Рахівщини щонайменше три століття проживали люди різних національностей і народностей – переважно українці, предки яких переселилися із території колишньої Галицько-Волинської Русі (гуцули), а також угорці, євреї, румуни, чехи, словаки, цигани та деякі інші.

Така етнічна строкатість населення сформувалась під впливом різних державних утворень, до яких належав наш край впродовж останнього тисячоліття: Угорського королівства, Трансільванського князівства, Австрійської монархії, Австро-Угорщини. Тільки в період бурхливого ХХ століття Закарпатська Гуцульщина перебувала у складі семи державних утворень, зокрема: Австро-Угорської імперії, Гуцульської Республіки з центром у Ясіню, Чехословаччини, Карпатської України, Угорщини, Радянського Союзу, а з 1991 року є в складі України.

Цим частково можна пояснити появу тут представників німецької, а з часом й італійської національностей. Так, як свідчать окремі історичні джерела, перші німецькі поселенці з'явилися на рівнинній частині Закарпаття в XII-XIII століттях. Гірська місцевість Рахівщини до XIV століття була практично не освоєною і малозаселеною людьми, хіба що під 910 роком згадується Рахів як торгово-обмінний пункт на шляху із Закарпаття до Подністров'я, який пролягав через головний Карпатський перевал у межах сьогоднішнього смт Ясіня, вздовж Тиси і Прута. Цей шлях діяв, за деякими джерелами, три тисячі років тому. Однак, за недавно встановленими даними, він прокладений щонайменше сім тисяч років тому, тобто в епоху мезоліту.

Вже з кінця XVII століття, із початком інтенсивної розбудови міст в Австро-Угорщині, почала виникати потреба у розробці багатих лісових ресурсів гірської частини Закарпаття, особливо Рахівської округи. Тому на початку XVIII століття на державному рівні було прийнято рішення переселяти знавців лісової справи з Верхньої Австрії та Південної Німеччини на гірські території Карпат, в тому числі і у верхів'я Тиси та її приток. Саме завдяки німецьким лісівникам у нашому краї більш інтенсивно почала зароджуватись і розвиватись лісова галузь. Частковим свідченням цього є те, що вони принесли із собою навички штучного відновлення лісу. Незважаючи на примітивність методу, цей спосіб був більш прогресивним у порівнянні із його самовідновленням. Як йдеться у праці англійського журналіста Майкла Вінча, свідка подій Карпатської України (1939) «Одноденна держава», «...спочатку ділянку густо посипали насінням, а потім на цю ділянку випускали стадо свиней, які своїми рилами розпушували ґрунт і так присипали насіння землею».

**Заготівля дров (околиця міста Рахова);
лицарі сокири і сабіна;
повздожне розпилювання деревини;
дараба на закруті-повороті в с. Ясіню
(доба Австро-Угорської імперії)**

Крім працівників лісової галузі, за спогадами старожилів сіл Требушани та Кобилецької Поляни, до них переселилися німецькі спеціалісти, що мали навички плавлення металу із залізної руди. Тут вони працювали на створених залізородних мануфактурах. Однак не все так добре складалося для місцевих людей. Зокрема, у 1770-1790 роках у Богдан було примусово переселено з Рахова та деяких інших навколишніх місцевостей селян, яких вигнали із їх власного житла та ґрунтів. Австрійська влада все це передавала німецьким колоністам, бо на територію Рахова із Спішу (поблизу Татр у Словаччині) було переселено багато їх сімей, які організували на нових обширах власне поселення (нині – мікрорайон Рахова) Ціпцерай (Цібзе-рай). Подібні події мали місце і у Ясіню... У Богдан та Кобилецьку Полянку австрійська влада також переселяла злочинців з різних частин імперії, яких було засуджено до смертної кари, де вони до кінця своїх днів мали проживати, працюючи на лісорозробках та видобутку залізної руди...

Від переселення підданих з верхньоавстрійських та інших територій у верхів'я річок Східних Карпат, в тому числі і у верхів'я Тиси, австрійська казна отримувала вигоду. Ліси почали вирубувати більш інтенсивно, що зменшувало їх нестачу в імперії, а вирубані ділянки заліснювалися. Ці лісоруби, разом з місцевими людьми, споруджували і вдосконалювали загати і шлюзи, в основному за тією технологією, що застосовувалася в їх рідних місцях, зробивши можливим користування водним шляхом для сплаву лісу по річці Тиса та її притоках. На Рахівщині було споруджено двадцять одну загату (раніше згадувалося лише про сімнадцять).

В історичних джерелах йдеться, що перша така гать на території Рахівщини, та й у Східних Карпатах загалом, збудована в урочищі Стебний, поблизу с. Ясіня, ще у 1724 році. Але німецькі спеціалісти до вказаного року ще тут не поселилися, отже, вона була справою рук тільки місцевих жителів. За нею такі ж гаті з'явилися впродовж певного періоду, але більш вдосконалені, зведені вже з участю німецьких будівельників, у верхів'ях річок Чорна Тиса і Біла Тиса та їх притоках.

Для розпилювання деревини на дошки німецькими майстрами побудовано на деяких річках і потоках пилорами, які рухалися за допомогою водяного колеса. Найпотужнішою серед таких тривалий час вважалася пилорама, споруджена в 1732 році у Великому Бичкові на річці Шопурка (притока Тиси), де працювало понад 20 чоловік. Такі підприємства також діяли у Білому Потоці (с. Требушани) та на потоці Свидівець у с. Ясіня.

Добрі умови для розвитку деревообробного промислу в лісистому краї сприяли тому, що вже в другій половині XVIII століття жителі ряду населених пунктів Рахівщини були зайняті на лісорозробках протягом цілого року, про що вже згадувалося. Зростали і потреби у таких професіях, як лісоруб, бокораш (bokoґ – з волоської, а тепер румунської мови означає пліт). Тільки в с. Ясіня та навколишніх урочищах у цей період постійно працювало 300-400 лісорубів.

Поселення німецьких колоністів у межах населених пунктів позитивно вплинуло на місцеве населення. Чоловіки від них переймали більш вдосконалені методи зрубання дерев і обробки деревини, дізнавалися, як правильно ніше за допомогою «риз» (нім. – goizen) спускати її з гір і сортувати. А також різні технічні навички, особливо при будівництві жител та розкорчовуванні лісу під угіддя. Ще

й сьогодні при спорудженні будинків з дерева майстри, з'єднуючи дерев'яні конструкції, використовують так звані «австрійський замок» або «німецький зруб».

Із вступом у XX століття темп приросту німецького населення на Рахівщині почав зменшуватися в порівнянні з іншими національними групами. Причиною такого стану стала їх асиміляція з угорцями. Цьому процесу сприяв також конфесійний аспект. Німці, як і угорці, є римо-католиками. За їх активної участі були побудовані римо-католицькі кам'яні костельні у Рахові, Ясіню, Великому Бичкові, Богдані, а дерев'яні – у Требушанах та Кобилецькій Полянці.

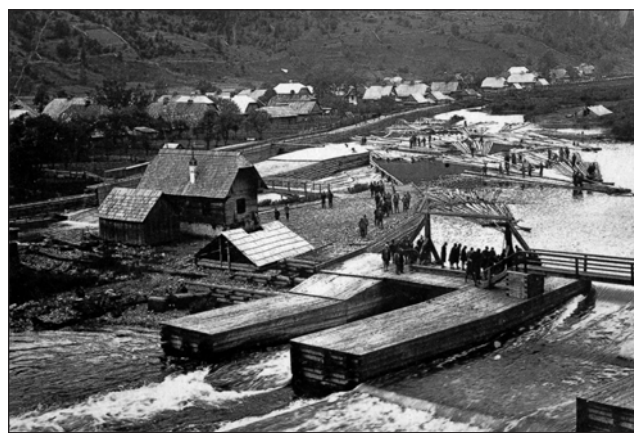
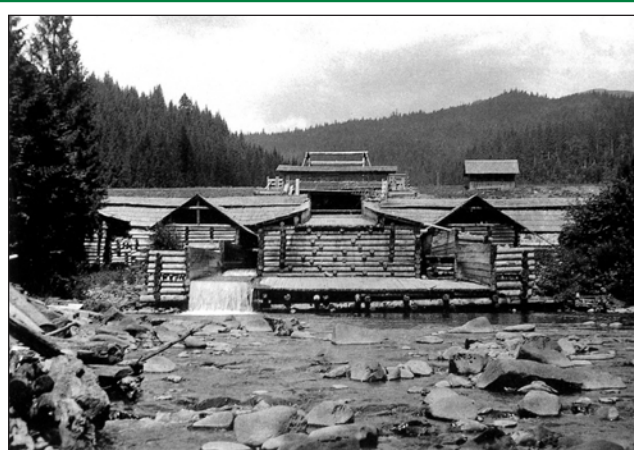
Без перебільшення можна стверджувати, що роль німецьких переселенців у економічному та культурному розвитку Рахівщини, в тому числі й Закарпатської Гуцульщини, у XVIII – початку XX століть була більшою за їх кількість.

З кінця XVIII століття по 1845 рік, за Австрії, італійськими робітниками велося тут будівництво центральної шосейної (поштової) дороги. У 1892-1895 роках, уже за Австро-Угорщини, було прокладено відтинок (з м. Сигіт, тепер у Румунії – до с. Ясіня) Транскарпатської залізниці (підготовчі роботи проводилися з кінця 70-х рр. XIX століття), де були задіяні близько 16 тисяч, в основному італійських, спеціалістів. Частково працювали також й угорці, німці, хорвати, серби та ін. Із її вступом у дію 15 серпня 1895 року перевезення деревини у різні кінці імперії та інших країн Центральної і Західної Європи збільшилося. Після завершення будівництва частина молодих будівельників, створивши сім'ї, залишилися тут проживати і обслуговувати залізницю, найбільша частина з них поселилася в Требушанах. Їх нащадки і досі проживають на Рахівщині.

Проте лісозаготівельна галузь, у класичному тлумаченні цього терміну, сформувалася в краї в 1950-1990 роках, тобто у радянський період. Тоді почали впроваджуватися механізовані і автоматизовані лінії, новітнє обладнання з програмним управлінням, сучасні технології і матеріали, особливо у меблевому та лісопереробному виробництві.

ЗНАРЯДЯ ПРАЦІ

Бригади лісорубів очолювали найдосвідченіші – бригадири («кірони»). Всі бригади об'єднував «велкозов», який укладав з підприємцем угоду щодо обсягу робіт і оплати праці, вирішував організаційні питання під час роботи, стежив за дотриманням лісорубами правил техніки безпеки тощо. Одночасно, враховуючи знання, виробничий досвід і фізичні можливості кожного, формував бригади, що на місці вирубки виконували певні виробничі операції. Уже з другої половини XIX століття набором лісорубів на роботи займалися посередницькі контори. Така посередницька система («підприємець», «велкозов», «кірони») була вигідна насамперед лісовим підприємцям. Система давала можливість диктувати свої умови при укладанні договорів, тим паче, що вони в основному були усними, встановлювати занижені тарифи оплати праці, тобто слугувала надійним засобом жорстокого визиску. Внаслідок цього лісоруби і сплавики отримували мізерні гроші, яких часто не вистачало на те, щоб розрахуватися з підприємцями за отримані інструменти й продукти харчування. Велику частину (інколи до 30-40%) заробітної плати забирали різні обміри, підрахунки на всихання деревини і нестачу дерев в «миглі» (штабелі), штрафи тощо. Ніхто і ніколи не враховував лісорубам

і плотарям часу, витраченого на дорогу до зрубаної ділянки лісу і після сплаву, яка на Рахівщині дорівнювала від 12 до 70, а то й більше, кілометрів.

На Закарпатській Гуцульщині лісовий промисел особливого значення набуває в другій половині XIX століття. Ліси поступово переходять, як уже мовилося вище, у власність великих лісоексплуатаційних фірм та акціонерних товариств, що будують підприємства для первинної обробки деревини і нещадно вирубують лісові масиви. Значно зростає кількість робітників, зайнятих на лісозаготівлях, особливо з бідних родин. Основну масу складали селяни, адже вони не мали можливості вижити із мізерних земельних наділів.

Лісорозробки велися сезонно, розпочиналися восени і тривали до пізньої весни, коли заготовлене за зиму дерево сплавляли переважно ріками до місця призначення. Роботи на лісосіках розпочиналися з розчищення ділянки від несортваного дерева, сухостою та кущів, що досить часто виконували навіть жінки та підлітки. Після цього вирубували сортову деревину, очищали стовбури від кори, розрізали на колоди. За допомогою ломів, вручну, іноді кінними волоками, колоди складали у купи («мигли») і залишали на 14-16 днів сохнути, а потім спускали по «ризах» (жолобами) до низу в «ракаш» (нижній склад). Протягом цього часу лісоруби працювали на іншій ділянці.

Усі лісорубні роботи до кінця 40-х років XX століття здійснювалися за допомогою примітивних інструментів. Основними знаряддями праці були сокири і ручні пили. Найстаріший і незамінний інструмент – сокира, якою рубали і обробляли ліс. Сокири були відлиті з металу у фабричних умовах. З одного боку вони мали загострене лезо, а з протилежного – чотиригранний обух, в отвір якого вставлено дерев'яну ручку («топорище»). Побутували різні за формою та назвами сокири. Цікавими є старовинні сокири, лезо яких вигнуто в один бік. Ними обтісували викладену з колод хатню стіну. Наприкінці XIX століття почали працювати «дореньками», що мали довге топорище і тому ними зручніше було підрубувати стовбури. Для розчищення ділянки від несортваного лісу використовували сокири з коротким топорищем. Також при заготівлі деревини використовували сокиру «планкач». Вона мала видовжене лезо, нею обтісували колоди для будівництва. До сокири можна віднести також «чухлі» і «манаріни», які на Закарпатській Гуцульщині називали «шпаклями». Виготовлені були також із металу. Мали трапецієподібну форму. З одного боку – дерев'яний «держак», а інший був робочим, на кінці загостреним. Ними послуговувалися для очищення стовбурів від сучків та здирання кори.

На Рахівщині використовували багато різних видів пил для зрізування дерев і розрізування їх на колоди. Пила ручна прокольна складалася зі сталеві частини, яка в один кінець від середини звужується, а в інший розширюється. До широкого кінця кріпили досить довгий металевий стержень з круглою горизонтальною ручкою, а на пластину одягали посередіні круглу ручку з двома держачками, укріплену дерев'яним брусом. Пила мала довжину 215 см, її використовували для перерізання або розпилювання великих колод.

Для валки лісу використовувалася так звана права пила, в якій ручки розміщувалися перпендикулярно до її полотнища, а зубці – попарно, через інтервал, а не суцільно. Іншим типом пили – «калюхатою», «килюхатою» – різали стовбури на відповідний асортимент – «четвертаки» (довжина 8,7 м), «третьяки» (6,7 м), «куцики» (4,7 м). Ручки тут кріпилися до полотнища, зубці йшли суцільним рядом, але з більшим інтервалом.

«Цапіни» («сабіни»), «грифи», «конгаки» – традиційні знаряддя лісорубів на лісорозробках. Для пересування колод згори вниз, на рівне місце, застосовували три види ломів: для пересування колод на рівному місці – прямі ломі «грифи», для підтягування колод вгору – «цапіни», а для стягування вниз – «гельгови», такі ж за конструкцією, як і «цапіни», але масивніші (довжина топорища 1,5 м). Гриф – дерев'яний кіл, який швидко затуплювався на вістрі, а взимку ще й ковзав по мерзлому ґрунті, тому вістря оковувалося залізом, від чого гриф ставав більш зручним у роботі.

Також лісоруби використовували «конгак». Він виглядав як напівкруглий гак, що кріпиться до дерев'яної ручки («важіль») поруч з маленьким прямим гаком. Конгаком перевертали дерево на другий бік для обтісування від гілок та кори. Його на Рахівщині називали ще «фаєргаком».

Для обліку виконаної роботи на лісорозробках користувалися «рвашем» (палицею із зарубками) й «шнуром» (для вимірювання довжини й товщини) та «клеймо». Клеймом відмічали ліс, який було потрібно зрізати. У народі клеймо називали «бийло». Одне із таких клейм із с. Синевир Міжгірського району було закуплене Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту, зберігається в його фондах. Даний пристрій фабричного виробництва складається з дерев'яної ручки, закругленої на кінці, та залізної частини, яка має два рухомі диски з викарбованими цифрами, що застосовуються для утворення номерів, – ними позначали дерева. Крім цифр на дисках, є ще дві змінні цифри, що кріпляться до дерев'яної основи двома металевими пластинками. Диски з дерев'яною ручкою з'єднані металевим важелем, прикріпленим до ручки. Важіль складається з двох металевих частин, які переходять одна в одну, з'єднуючись шурупом. Верхня частина нерухома, на неї натискають рукою і вона приводить в рух нижню, що в свою чергу дозволяє рухатись по колу металевим дискам з цифрами і визначати номер дерева.

У своїй роботі лісоруби та бокораші використовували й свердла. Ручне свердло виготовлялося з металу та дерева. Складалося з металевого стержня, який на кінці закручений у вигляді спіралі та заточений, зверху вставлений у дерев'яну ручку. Ручка – дерев'яний брусок, звужений на кінцях та з отвором для металевого стержня посередіні.

Про важку долю лісорубів свідчать такі рядки: «Бере лісоруб торбинку, кладе на плече сокиру, бере цапіни в руки та й до роботи. Добре, що хоч трохи подало і земля вже не така промерзла, не треба кігті прив'язувати до постолів. Не ковзко, то ж стежиною з галявини на галявину аж на вагаш. А там зігнувшись «у три погібелі» з напарником по 4-5 годин тягати пилою, говтлати, поки не впаде висока смерека. Потім манаріном зачистити, шпатлею зняти кору і загукати керона, щоб позначив клеймом деревину, виміряв та відмітив на роваші ще одну зрубану смереку. Ще добре, як напарник міцний та дужий, бо коли якийсь бідак попадеться, то і слово не скажеш, бо шкода і

Гребля на річці Говерла, 1932 р.;
складання («вертіня») дараб у гаті-клязузі
(Богданська долина); гать взимку;
водоймище гаті в урочищі Квасний

сам хісна ніякого не маєш, не бирує сарака, бо не їсть. Навіть з обиду свого ховає, щоб дітям понести. Правда, бригадир-кірон додивився і тепер вже всім варить спільно, то ділить на всіх порівну...

Плаче, пила плаче.

Чи то смерека плаче?

Чи то душа забитого лісоруба...» [15].

До цього слід додати, що лісоруби й сплавники були позбавлені найелементарнішої медичної допомоги, хоча саме серед цієї категорії робітників Українських Карпат найчастіше траплялися нещасні випадки. Не існувало жодних видів соціального забезпечення для працюючих, крім так званих «кранкас». Але списки членів цих «кас» склали на свій розсуд підприємці. Малокалорійні і неякісні продукти харчування, для хворих чи травмованих, часто-густо призводили до шлункових захворювань і швидкого фізичного виснаження.

Обмежений арсенал технічних засобів праці зумовлював прийоми заготівлі лісу. Одна група лісорубів займалась поваленням дерев. Працюючи попарно, вони підрубували стовбур широким і великим надрубом («у велику тріску») якомога нижче до кореня з боку його бажаного падіння, потім з протилежного боку підрубували або підрізували ручною пилою вище попереднього надрубку доти, поки дерево не почне падати. Щоб полегшити падіння стовбура, в підріз поступово заганяли сухі букові, дубові чи ясеневі клини. Інша група проводила обробні роботи: обтинали («чімхали») дерева та сікли на частини гілля, окорували стовбури так званою «шпатлею». У своїх записах професор Ужгородської вчительської семінарії І. Панькевич в 1930-х роках, із розповіді берлібаського лісоруба Прумтули Дмитра, з цього приводу писав так: «Дерево уперед треба пилити пилов. Потім покласти сокиру там, де запилено, и довбнев бити, то тогди піде туди, куди я хочу. А потому, як упаде, то суч'є обрубують, а вітак берут залізний лупешір та луплют гет кору. А вітак схне, а вітак верш'їк притнемо та вітак маємо сабіни залізні та вітак руш'ємо та пускаємо долів. Як упаде долів, та берут коні та т'єгнут на портош там, де мигли стояли з деревом, – могили, де дєрево кач'єют докупи, а вітак прийдуть та заберут».

ПОБУТ ЛІСОРУБІВ

На Рахівщині лісоруби жили в темних, вогких, приземкуватих колибах, побудованих на лісосіках і лісоскладських пристанях («портошах»). Крім колиби, вони повинні були мати і майстерню («гужварню»), де скручували гужви, виготовляли заготовки дерев'яних жолобів («риз») та різні транспортні засоби тощо. На пристанях знаходилися канатні майстерні, де, в основному, працювали жінки, скручуючи своїми руками із конопляного чи лляного клоччя «поворозьки».

За конструктивним рішенням лісорубські колиби поділялися на три типи: колибки, прямокутні та круглі колиби. Описуючи умови проживання лісорубів у с. Богдан, згадуваний вище англійський журналіст і письменник Майкл Вінч в 1939 році писав, що «Хатка (так він називав колибу), близько семи метрів у діаметрі, на половину заглиблена в землю і має невеликий отвір у центрі даху. Внутрішня обстановка проста. Соснові гілки (можливо, смереко-

ві) розкладені попід стіною колод там, де накрито дахом, служать великим ліжком, а вся середня частина хатки відведена під вогнище з великих соснових (напевне смерекових або ялицевих) колод. Отвір в даху є поєднанням віконця й димаря: ні дощ, ні сніг не потрапляють в середину, оскільки випаровуються від жару, що йде від вогнища...» М. Вінч далі згадував: «...чоловіки в кожухах почорнілих і засмальцьованих від часу, сидючи або лежачи на гілках, обідали. Один лісоруб старшого віку, з яким я розговорився, їв холодну кукурудзяну кашу (кулешу) з кислим молоком з двох великих дерев'яних горщиків («коновок»). Як він пояснив, вміст цих горщиків, які він приніс із собою з дому в понеділок, був його їжею на весь тиждень. Я не помітив, щоби в інших чоловіків було в горщиках щось суттєво відмінне; тож мені видається, що це багато говорить про харчову цінність молока та кукурудзи...».

Неподалік від колиби завжди будували зрубну чотиристітну стайню на одну-дві пари волів чи коней. Коні і воли були основною тягловою силою на лісорозробках. «Сам недоїм – перетерплю, кінь недоїсть – робити не буде», – говорили лісоруби. Підковували не лише коней, а й волів. Дах був односкілий. Стелі й вікон не було. Усередині споруджували ясла, а також зберігали різний інвентар і зброю. Біля стайні завжди знаходилися сани, напівсани, ярмо для волів, хомут для коней. Була і «цугштангеля» – це хрестоподібне пристосування, що оберігало ноги коней від удару колодою. Стовбур при транспортуванні прикріплювався саме до цього пристосування.

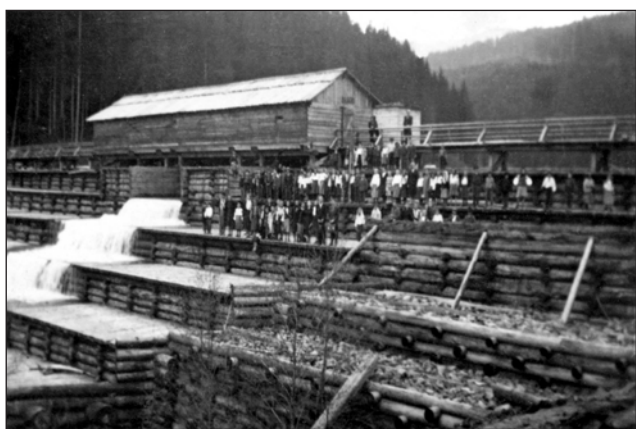
«РИЗИ» І РОБОЧИЙ СПІВ

У Карпатах, у зв'язку зі специфікою ландшафту, колоди та дрова часто доставляли з верхніх складів на нижні, як уже згадувалося, спеціальними трасами – «ризами» (від нім. gossen): земляними, звичайними дерев'яними і дерев'яними «водяними».

Земляні «риз» були відомі горянам ще у XVIII столітті, прокладалися у вигляді яру, який гуцули називали «рипою», шириною в середньому 0,6-1 м і глибиною 0,4-1 м. На поворотах такі траси вимагали надбудови з дерева бокових стінок («облогів»), тому в другій половині XIX – на початку XX століть споруджуються вже винятково дерев'яні «риз», що мали форму жолоба, вимощеного з несортного дерева. Дно жолоба опиралося на закопані в землю поперечні колоди («пільги»). Якщо траса пролягала над землею, під ці колоди підкладалися невеликі козли з товстих брусів. На великих ярах і ямах будували спеціальні споруди («кашиці») з двох зведених із дерева стінок, середина між якими заповнювалася камінням. У небезпечних місцях стінки підпиралися додатково великими триногими козлами.

Водяні «риз» почали застосовувати в кінці XIX – на початку XX століттях. Жолоби виготовлялися з товстих букових, або ялинових дощок з шириною дна 30-35 см. Шлях таких «риз» пролягав руслами потоків. Для забез-

Склад деревини в Рахові на водоканалі;
нижній склад (портош);
спуск води з гаті;
сплав дараби

печення їх необхідною кількістю води вгорі будувалася невелика «гать», а по трасі підводилися бокові жолоби для води. Такими «ризами» спускали лише дрова і недовге колоте дерево.

Всі типи «риз» обслуговували три групи робітників. Одні подавали колоди чи дрова в жолоб, другі приймали їх внизу на вимощеному з дерева майданчику щоб колоди не порили землю, треті – вартові – стежили за процесом транспортування. М. Вінч з цього приводу писав: «Біля нижнього кінця жолоба в долині, то спуск колод щоразу знаменувався вигуками хлопця («варташа»), що спостерігав, як колоди спускаються в жолоб. У розрідженому холодному повітрі його голос було так добре чути, що можна було обійтися без інших хлопців, що передавали цю естафету далі донизу...». Після завершення спуску всього дерева з лісосіки «ризи» від верхнього кінця (ланка за ланкою) розбиралися і деревина також спускалася вниз на територію нижнього складу («ракаша»). Далі дерево перетягали «волоком» або найчастіше перевозили на міцних дерев'яних санях («корчулях»), в які впрягали коні або воли. На насади саней закріплювали грубіші кінці («гузьири») двох-п'яти стовбурів («бервен»), тонші – волочилися по снігу або землі. Якщо дорога була добре втрамбована, до верхів («вершників») стовбурів причіплювали й інші, в результаті чого утворювався своєрідний лісотранспортний ланцюг.

Як зауважувалося вище, безпосередньо роботою на лісосіці і спуском деревини керували «кірони» (бригадири). Перед початком роботи всі лісоруби на чолі з «кіроном» виходили із колиби і, стоячи, хрестилися, після чого вголос читали «Отче наш». Потім, і так було протягом робочого тижня щодня, від зорі до зорі голосно лунали його протяжні команди (так званий «робочий спів») на одному звуці (на одній висоті) двома четвертними і однією половиною тривалостями, «кінетов», що означало початок роботи по зрубванню дерев і їх спуску по ризах у «ракаш» (нижній склад). Однією четвертною і однією половиною звуками (нотами) лунала команда «габов», чим сповіщалося про призупинення роботи з перервою на обід, або з інших причин. Команда «Отче наш» означала кінець робочого дня. Спуск донизу ризами кожної «білані» супроводжувався почерговими спеціальними вигуками «варташів», роль яких виконували хлопці 14-16 років, а іноді й дівчата. Ці варташі також повторювали команди «кірона», щоб люди і на нижньому складі їх чули і розуміли, що потрібно робити.

Після спуску деревину складали у «мигли» (купи), а потім вантажили, залежно від пори року, на «корчулі» (сани) чи вози, з появою залізничної дороги – у вагони, а ще пізніше – на лісовози. Для того, щоб це зробити, потрібно було від землі до транспортного засобу прокласти 2-3 пільги, тобто кругляки в діаметрі 20-25 см. І коли група робітників це робила, то знову лунав так званий «робочий спів», але іноді вже на двох звуках за висотою і злігованих (тобто з'єднаних одним складом), наприклад, такими вигуками: «гей», «гоп», «гой», «гоп», «іще», «гоп» тощо. Ці слова та чи інша група лісових робітників (плотогонів) могла змінювати... Такий «робочий спів» лунав і в лісосіці, коли було потрібно з рівної місцини («подини») перетягнути «бервену» на більш стрімкий схил, або при нагальній необхідності плотогонам спрямувати дараби чи бокори у потрібному напрямку на крутих закрутах (поворотах). Це краще необхідно було робити, адже лісоруби мали за командою кача-

ти дерева по пільгах, або виконувати інші види робіт, одночасно. Якщо не робити в унісон, то виходячи із вимог техніки безпеки, це могло призвести до травми або й смерті.

При прокладанні риз (жолобів) теж лунав такий спів. Це відбувалося тоді, коли між ланками «риз», для укріплення порогів («козлів»), четверо лісорубів забивали глибоко у землю під «робочий спів» стовпи-«байлони» так званою «бабою» – майже метровим ковбком діаметром 50-70 см, просвердленим (вгорі і внизу) у чотирьох місцях, де були забиті чопи-держакі.

Такі були тодішні умови тяжкої й виснажливої праці лісорубів, значна частина із яких ставали бокорашами із початком сплаву деревини водою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Австрійський Закон про ліси (1852 рік).
2. Лісовий кодекс України (1994 рік).
3. Лист надзупана Мараморського комітату Іштвана Гаґі до австрійського цісаря Йосипа II з приводу необхідності будівництва шосейного відтинку Солотвино-Ясіня (1790-ті рр.).
4. Мапи Земельного кадастру Рахівської округи середини XIX ст.
5. Вінч Майкл. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. Переклад з англ. – Київ, 2012.
6. Гамор Федір та ін. Географічний центр Європи. – Рахів-Сегед, 2000.
7. Грабовецький В.В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. – Львів, 1987.
8. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. В 6-ти томах, Т.ІІІ. – Чикаго, 1986.
9. Історія міст і сіл УРСР Закарпатська область. – Київ, 1969.
10. Жегуц Іван. Рахів – у центрі нашої Гуцульщини // Гуцульське село в Карпатській Україні (30-ті рр. XX ст.). – Ужгород, 2003.
11. Лессек Ф. Правек Подкарпатской Руси. – Ужгород, 1922.
12. Панькевич І. Етнографічні записи в 30-х роках // Жегуц Іван. Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001.
13. Попович Василь. Храми Рахівщини. – Ужгород, 2013.
14. Потерманн Зд. Лесное хозяйство на Подкарпатской Руси 1919-1936. – Ужгород, 1936.
15. Симкович В.І. Знаряддя праці та побут лісорубів Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. / Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Випуск 2. Партнерство без кордонів. – Ужгород, 2015.
16. Спогади лісорубів та бокорашів, які частково використані в статті, зокрема В. Шорбана, П. Шорбана, М. Піпаша, І. Гутелюка, М. Пластуняка, М. Фукаляка, А. Вербищука, Д. Дикуну, Ю. Дикуну, І. Ткача, І. Данишняка, В. Ковбела, П. Яворівського та деяких інших.
17. Ткач М. Залізниці Гуцульщини // Ж-л «Гуцульський календар», 2015.
18. Ткач М. Підготовка до сплаву і сплав лісу по річці Тиси та її притоках на Закарпатській Гуцульщині / Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Випуск 2. Партнерство без кордонів. – Ужгород, 2015.
19. Ткач М. Шосейні дороги на Закарпатській Гуцульщині // Газета «Зоря Рахівщини», № 7-8 від 01.03.2014 р.
20. Шухевич В. Гуцульщина. В 5-ти частинах, ч. I. – Львів, 1898.
21. Zlatnik A. Studie o Fstetnich eessech na Podkarpatske Rusi. – Praha, 1934.

Микола ВОЛОЩУК,

кандидат біологічних наук,

завідувач ботанічної лабораторії

Карпатського біосферного заповідника,

м. Рахів

Заповідний масив «Долина нарцисів», площею 256,5 га, у складі Карпатського біосферного заповідника з 1980 року. Знаходиться у межах Закарпатської низовини, поблизу міста Хуст, на висоті 175-185 метрів н.р.м. З 2017 року має назву «Долина нарцисів імені професора Василя Комендаря», в честь вченого-дослідника, завдяки якому було збережено цей унікальний природний об'єкт.

Тут охороняється найбільша на Європейському континенті реліктова рівнинна популяція нарциса вузьколистого. Нарцис вузьколистий є рідкісний вид, занесений до Червоної книги України та Бернської конвенції про охорону диких видів тварин і рослин. Лучні угруповання з участю нарциса включені до Зеленої книги України. Ще донедавна цей вид займав значні площі в Закарпатській низовині, проте внаслідок інтенсивної господарської діяльності людини ареал його поширення різко скоротився.

Нарцис вузьколистий – вологолюбний вид, що зростає на добре зволжених луках. У межах заповідного урочища охороняються лучно-болотні комплекси, які є унікальними в Європейському масштабі. Розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 147-р від 23 лютого 2011 р. «Долині нарцисів» погоджено надання статусу Водно-болотного угіддя міжнародного значення з наступним включенням до Рамсарської конвенції.

Долина нарцисів у різні пори року демонструє унікальне природне різноманіття. Тут зростає понад 500 видів вищих судинних рослин, зустрічається 97 видів хребетних тварин, з яких 23 види рослин та 12 видів тварин занесені до Червоної книги України.

Неповторну гаму кольорів створюють у квітні зарості білоцвіту весняного та шафрану Гейфеля, різні види хрестоцвітих та інші. Дещо пізніше, на початку травня, з'являється суцільно білий килим із квітучого нарциса. На заболочених місцях панує жовтий колір калюжниць та різних видів жовтців. Рожевуватого відтінку Долині нарцисів надає велика кількість червонокнижних видів орхідей. Осінній аспект створюють світлофіолетові квіти пізньовіту осінньою, що також занесений до Червоної книги України.

3. ДОЛИНА НАРЦИСІВ – УНІКАЛЬНА ЗАПОВІДНА ПЕРЛИНА ЗАКАРПАТТЯ

Долина нарцисів є справжнім раєм для птахів та комах. Тут зустрічаються сірий сорокопуд, чорний лелека, сапсан, деркач та ін. Гніздяться багато інших рідкісних видів. Комахи представлені такими рідкісними видами нічних метеликів, як сатурнія мала, сатурнія грушева, бражник Прозерпіна тощо.

Включення цієї унікальної пам'ятки природи до складу Природно-заповідного фонду України дало надію на її збереження. Однак дані наших багаторічних спостережень за змінами у рослинності заповідного урочища свідчать, що існує ряд сучасних проблем щодо збереження: зміна гідрологічного режиму, заростання лук деревно-чагарниковою рослинністю, припинення сінокошіння, глобальні кліматичні зміни, кислотні атмосферні опади, витоптування під час масового фотографування відвідувачів, зривання квітучих особин на букети, викопування цибулин, засмічення...

Працівники Карпатського біосферного заповідника проводять активні природоохоронні заходи, що спрямовані на збереження заповідного урочища: організовано щорічне викошування лук після обнасінення нарциса, здійснюється регулювання рівня ґрунтових та поверхневих вод за допомогою встановлених на водотоках шлюзів та перепадів-загат. Серед заходів, які скеровані на постійну підтримку лучних екосистем, проведення періодичного розчищення території від деревно-чагарникової рослинності, залишаючи їх тільки вздовж берегів річки Хустець та інших водотоків.

У Долині нарцисів розгорнуто багаторічні наукові дослідження, які мають важливе теоретичне і практичне значення. Тут функціонує еколого-освітній центр «Музей нарциса», який включає експозиційні приміщення, наукову лабораторію, гостьові та службові приміщення.

Щорічне проведення активних природоохоронних заходів Карпатським біосферним заповідником є надзвичайно важливим, дозволяє регулювати сукцесійні процеси і забезпечує збереження унікальних лучних екосистем Долини нарцисів.

ЕКЗОТИ МАРАМОРОЩИНИ

4. «ТРОЯНДИ» КАМ'ЯНИХ ГІР

Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальник редакційно-видавничого відділу
наукових та науково-популярних видань,
Карпатський біосферний заповідник,
м. Рахів

МОЛОДИЛО ГІРСЬКЕ (*Sempervivum montanum* L.)

Родова назва цієї рослини *Sempervivum* перекладається як «завжди живий», а у народі рослину називають «кам'яною трояндою», або «кам'яною квіткою». Можливо, краса цієї квітки і спонукала відомого російського письменника П.П. Бажова написати всім відому казку «Кам'яна квітка». У ній розповідається про те, що у найкращого за всіх Данила-майстра не було відбою від замовників, але запала йому в душу квітка кам'яна. Люди казали: хто побачить хоч раз цю квітку у Господарки Мідної гори, той назавжди спокій втрапить, настільки гарна ця робота. І вирішив Данило вирушити в підземне царство і на власні очі побачити це диво. А зогледівши, забув і про довколишній світ, і про милу наречену...

У Європі здавна приділялася особлива увага видам роду молодила. Традиція вирощувати молодило на дахах будинків походить ще із Середньовіччя, оскільки люди вірили, що таким чином надійно захищають будинок від грому і блискавки. З історії відомо, що Римський імператор Карл Великий (768-814 рр.) видав спеціальний декрет, що зобов'язував саджати молодило на всіх будівлях. Ця легенда спонукала відомого шведського ботаніка Карла Лін-

ВИСОКІ СФЕРИ

нея у XVIII столітті дати назву найбільш поширеному виду *Sempervivum tectorum*, що перекладається як молодило покрівельне або дахове.

Чи є відомості про застосування рослини у медицині? В епоху Відродження на Британських островах звернули увагу на деякі види молодила як на лікарські рослини, що здавна застосовувалися у народній медицині. Свіжим соком молодила лікували багато шкірних захворювань, зокрема трофічні виразки, опіки, гнійні рани, шкірні тріщини, лишай, укуси комах, ластовиння і пігментні плями. Відвари застосовували при лихоманці, виразкових стоматитах, ангіні, виганяли глистів тощо. На основі соку і відварів готували мазі і мікстури. Лікувальні ж властивості молодила гірського, що зростає в Карпатах, досі не вивчені.

Де поширений цей вид? Молодило гірське – це південно-середньоевропейський альпійський вид з ізольованими оселищами в Піренеях, на о. Корсика, в Альпах, Апеннінах і Карпатах. В Україні поширений у Бескидах (г. Пікуй), на Чорногорі (гг. Менчул, Бребенескул, Піп-Іван) і в Марамороських горах (г. Піп-Іван Марамороський), а також на Прикарпатті (околиці с. Печеніжин Коломийського р-ну Івано-Франківської області).

Які ж біоморфологічні особливості названої рослини? Це багаторічна трав'яна розетка рослина з тонкими повзучими кореневищами. Розетки зірчасті, 1-3 см в діаметрі, утворені м'ясистими сукулентними загострено-еліптичними листками. Генеративний пагін 7-18 см заввишки, густоопушений, вкритий супротивно розташованими листками. На верхівці квітконосного пагона утворюється від 3 до 10 квіток з вузьколанцетними рожево-фіолетовими пелюстками. Побачити дивовижне цвітіння «кам'яної троянди» у високогір'ї можна в липні, а плоди багатолістянки – у серпні-місяці. Розмножується рослина переважно вегетативно.

Чи потребує охорони згаданий вид? Рослина включена до Червоної книги України (2009) як рідкісний вид. Більшість популяцій займають незначні площі по 100-300 метрів квадратних. У популяціях переважають вегетативні розетки, чисельність генеративних пагонів не перевищує 500. Лише марамороська популяція є чисельною: налічує кілька тисяч генеративних особин і займає площу понад 1 га.

Молодило гірське охороняється на території Карпатського біосферного заповідника. Необхідно здійснювати моніторинг популяцій. Заборонено збирання, гербаризація, заготівля рослин, порушення умов зростання. З метою збереження рослини не менш важливою є і розробка наукових основ щодо вирощування рослини в культурі.

РОДОДЕНДРОН СХІДНОКАРПАТСЬКИЙ АБО МИРТОЛИСТИЙ – *Rhododendron myrtifolium* (*R. Kotschy*) Schott et Kotschy

Родова назва цієї рослини *Rhododendron* перекладається з грецької як «дерево-трояндо». Вперше цю назву застосував у 1585 році італійський лікар, філософ, ботанік Андреа Цезальпіно. Жителі Західної Європи здавна називали рододендрон «альпійською трояндою». Для горян це особлива рослина, яка відома під назвою «червона рута», її часто оспівують у народній творчості. Так, у дуже давній легенді розповідається про квітку, яка лише раз на десять років зацвітає червоним кольором. І коли якась дівчина знайде чарівну квітку й подарує юнакові, той буде завжди кохати її й ніколи не зрадить. Колись таку легенду почув на Буковині відомий композитор Володимир Івасюк. Багато хто вважає, що вона спонукала до написання легендарної пісні «Червона рута».

Згадує про цю рослину і у своєму «Барвінку для майбутнього» доктор біологічних наук, професор В.І. Комендар (1999), називаючи її бердулян: «Бердулян – це та

Молодило гірське: «червона рута» на Мараморощі

рослина, що росте на скелях і кам'янистих осипах, тобто рододендрон. Це вічнозелений кущ, зростає на полонинах суцільними заростями або невеличкими острівцями, заходячи окремими язиками аж в альпійську смугу. Рододендрони зростають на скелясто-кам'янистих розсипах, урвищах, бердах, тобто місцях, де інші рослини, окрім жерепа, рости не можуть. Отже, вони виконують тут дуже важливу ґрунтозахисну роль... При опитуванні вівчарі називали рододендрон «червоним гогоцом»...».

Чи має рослина лікувальні властивості? Як й інші види рододендронів, рододендрон східнокарпатський застосовують у народній медицині, зокрема гілочки з молодими листки – для лікування ниркових захворювань.

Де поширений рододендрон східнокарпатський? Це альпійський вид, диз'юктивно поширений у Східних і Південних Карпатах, на Балканах. В Україні зустрічається у альпійському і субальпійському поясі Карпат: Боржави, Чорногори, Свидівця, Марамороських Альп.

Які ж біоморфологічні особливості рослини? Це вічнозелений низькорослий кущ 10-40 см заввишки. Має розгалужені стебла, молоді пагони опушені. Листки еліптично-яйцеподібні з трохи загорнутими краями, до 2 см завдовжки, чергові, на зиму опадають. Квітки зібрані в зонтикоподібні суцвіття, віночок пурпуровий, 1-2 см завдовжки. Побачити диво-цвітіння рослини можна у травні-липні, а плодоношення – багатонасінні коробочки – у серпні-вересні. Розмножується рослина не тільки насінням, але і вегетативно.

Рододендрон цікавий і тим, що він може утворювати різноманітні життєві форми. Так, за даними В.Г. Кияка (1993), рослина утворює дві екобіоморфи: сланку та подушковидну. Перша з них найбільш розповсюджена і приурочена до стрімких схилів або площ з м'яким сніговим покривом взимку, а друга – займає вирівняні площі незначної стрімкості з достатньо глибоким сніговим покривом. Рослини типової сланкої екоморфи розвиваються на стрімких схилах, кам'яних осипищах з крутизною понад 15–20° і характеризуються асиметричним ростом пагонів, більшість

яких спрямована донизу за схилом. Рослини подушковидної екоморфи займають більш пологі схили гір, крутизною до 10°, надземні пагони спрямовані здебільшого рівномірно в усі боки, особини набувають у проекції округлої або овальної форми. Згідно із дослідженнями М.І. Волощука (2012), на верхній межі поширення, тобто у «критичних» місцезростаннях, рослини цього виду можуть мати і вигляд шпалери, тобто їхні пагони займають приземне положення по всій своїй довжині. Рослини згаданої екоморфи ростуть на привершинних ділянках найвищих гір на висоті 1950–2050 м н.р.м. Слід звернути увагу і на те, що провідними факторами, що впливають на особливості життєвої форми даного виду, є суворі екологічні умови високогір'я, які спричиняють приземне положення скелетних пагонів як під тиском снігового покриву, так і під впливом потужних вітрів та опадів.

Чи потрібно охороняти рододендрон? Рослина дуже рідкісна і занесена до Червоної книги України (2009) як неоцінений вид. Росте на гірських луках альпійського та субальпійського поясів, між заростями чагарників сосни гірської та ялівця сибірського. Популяції численні, повночленні, проте площі та кількість особин мають тенденцію до зменшення.

Rhododendron myrtifolium охороняється на території Карпатського біосферного заповідника та Карпатського НПП. Необхідно вести постійний моніторинг стану популяцій. Заборонено надмірне випасання, спалювання і розчистка чагарників, зривання рослин. Відомі спроби вирощування його в культурі, зокрема у ботанічному саду Львівського національного університету ім. І. Франка. Є відомості (Шумик, 2009) і про позитивні результати експериментальних посівів, сіянців і саджанців в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, в м. Києві. Були спроби (Тимчишин, 2003) ввести в культуру рододендрон східнокарпатський в умовах Західного Поділля. У результаті проведеного експерименту здатність до вегетативного розмноження не виявлена. Для насінєвого розмноження використовували насіння, зібране в Карпатах на горі Пожижевська.

Слід зазначити, що вид має вузьку екологічну амплітуду, тому рослина складна для вирощування *ex situ*. При вирощуванні в культурі потрібно враховувати, що в природ-

них умовах рододендрон зростає на бідних, кислих ґрунтах в умовах високої вологості повітря і ґрунту, на відкритих місцях в угрупованнях переважно з рослинами родини Ericaceae, які мають мікоризу. У рододендронів у всіх органах є ендотрофна мікориза. Мікоризні ендогриби проникають безпосередньо в корінь рослини і утворюють міцелій «грибницю», яка допомагає кореню зміцнювати імунітет, боротися із збудниками різних хвороб, поглинати воду, фосфор і поживні речовини з ґрунту. Мікориза покращує якість ґрунту, аерацію, пористість, а об'єм загальної поглинаючої поверхні кореня рослини збільшується в тисячу разів. При культивуванні рододендрона потрібно забезпечити його екологічні потреби, а саме в першу чергу відповідний ґрунт – штучно створені субстрати на основі верхового торфу з постійно високою кислотністю не вище п'яти, високу вологість ґрунту і повітря протягом всього року на відкритих місцях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонов В.И. Редкие и исчезающие растения. – Кн. 1. – М.: Агропромиздат, 1989. – 383 с.
2. Волощук М.І. *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy в Українських Карпатах: еколого-ценотичні, популяційні, морфолого-біологічні особливості та тенденції динаміки. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук (03.00.05. – ботаніка). – Київ – 2012. – 22 с.
3. Кияк В.Г. Онтогенез і структура популяцій *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy в Українських Карпатах // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2009. – Вып. 25. – С. 45–52.
4. Комендар В. Барвінок для майбутнього. Друге видання, перероблене і доповнене. – Ужгород: Мистецька лінія, 1999. – 336 с.
5. Молодило гірське. – Електронний ресурс. – [режим доступу]: <https://semsad.com.ua/a298724-molodilo-sempervivum.html>
6. Тимчишин Г.В. Біологія та особливості культури рододендронів (*Rhododendron* L.) на Західному Поділлі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук (03.00.05. – ботаніка). – Київ – 2003. – 15 с.
7. Червона книга України. Рослинний світ / [відп. ред. Я.П. Дідух]. – К.: Глобалконсалтінг, 2009. – 900 с.
8. Шумик М. Інтродукція *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy: особливості екології і культивування // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2009. – С. 84–85.

СОНЯЧНА КВІТКА

АРНІКА ГІРСЬКА: ЗБЕРЕГТИ ЧИ ЗНИЩИТИ?

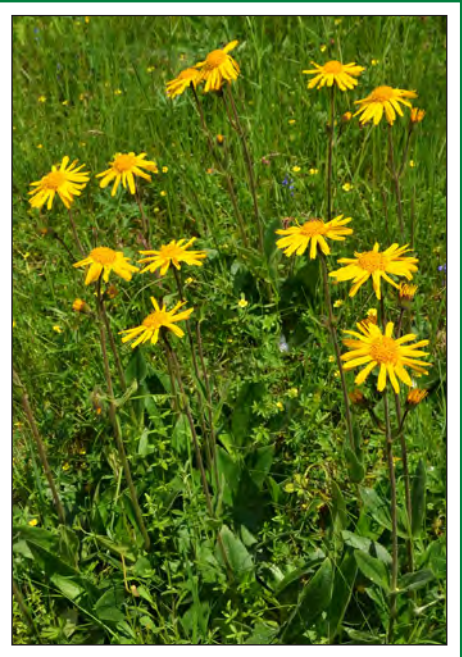
*Василь ГУМЕНЮК,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
м. Львів*

Арніка (гуцули називають цю рослину «арнітка») перекладається з грецької як «сонячна квітка». В Україні вона росте виключно в Карпатах і представлена одним-єдиним видом: *Arnica montana*, тобто «Арніка гірська». Донедавна перебувала під охороною як зникаючий вид (була внесена в Червону книгу), але рік чи два тому її звідти виключили – повважали, мабуть, що зникнення їй не загрожує. Відразу ж «ділові люди» взялися її заготовляти у промислових масштабах – про це в кількох номерах упродовж 2018-19 рр. повідомляла навіть косівська (Івано-Франківська обл.) районна газета «Гуцульський край».

Відразу наголошу: газета тут ні при чому; аналогічні об'яви були розклеєні практично на всіх автобусних зупинках від Косова до Верховини, а також придорожніх парканах і стовпах – особливо тих, котрі вкопані вприпул до шосе.

Що дивного, запитаєте? Та в принципі нічого. У світлі фактичного оголошення карпатських верхів внаслідок масової вирубки лісів якась там арніка – то дрібничка, яка, можливо, й не вартує уваги. Але є ще здоровий глузд, до якого варто апелювати – а раптом хтось прислухається?!

Спробую зробити акцент на двох моментах. Арніка, по-перше, хоча й вилучена з останньої редакції Червоної книги України, залишається рослиною рідкісною. В моєму рідному селі Яворові, наприклад, я не знаю осіб, котрі її заготовляють, але чимало місць, де арніка проростала, трансформувались (незрозуміло з яких причин!) у абсолютно від неї вільні. У червні 2019-го я пройшов, мабуть, 3-4 кілометри, аж поки натрапив на кілька місць під хребтом

Сокільський, де вона квітнула – здебільшого в поодиноких екземплярах й лише раз на моєму шляху трапилось гарне скупчення цих рослин. Не думаю, що в інших ареалах ситуація принципово інша. Виходить, що для заготівлі одного кілограма сирих стебел арніки потрібно зрізати (чи вирвати) щонайменше 50 екземплярів рослини і, за моїми прикидками, в Яворові для цього потрібно сколесувати, мабуть, не менше восьми км просік і галявин, знищивши все, що трапилось на вашому шляху. В оголошенні про закупівлю не вказана ціна, яку вам заплатить Фітофарм-трейд за 1 кг свіжовирваної арніки, але одне можна гарантувати напевно: наступного року для відповідного заробітку вам доведеться пройти вдвічі довше, причому вже якимись іншими теренами. На площі, де зрізано все, арніка з'явиться (та й то не гарантовано) не раніше, як через 3-4 роки...

По-друге, і це важливо знати, арніка не належить до лікарських трав офіційного списку – тобто не використовується науковою медициною, а ли-

ше суто народною. Півстоліття тому (і раніше) препарати арніки лікарі використовували офіційно – головним чином як кровоспинне при маткових кровотечах та в деяких інших випадках. З переліку офіційних її виключили, очевидно, через загрозу зникнення або з якихось інших (невдомих мені) причин. З якою метою її закуповує компанія Фітофарм-трейд – невідомо, але поступають заготівельники вкрай некоректно. Справа в тому, що най-

Стебло арніки, як правило, має центральний бутон (саме він продукує повноцінне насіння) і два бокові. Їх можна відрізати без шкоди для репродукції рослини, але у фазі початку появи пелюсток (так, як на фото зліва угорі, – надто пізно). Повноцінного насіння бокові бутони продукують мало, тому шкоди рослині завдано не буде (при цьому важливо не травмувати центральний бутон); рідкісна картинка скупчення арніки на малій площі (хребет Сокільський, Косівський р-н Івано-Франківської обл.)

Висушені квіти розквітлої арніки. Коли їх взяти до рук, бутон розлітається на складові частини; арніка із Замагори (якщо це правда). Букетик коштував 20 гривень

більша концентрація діючих речовин арніки зосереджена в бутонах квіток, котрі ось-ось мають розпускатись, тоді як у стеблах, листках і повністю розквітлених бутонах лікувальних середників вкрай мало.

Саме тому раціональній заготівлі підлягають названі вище бутончики квіток, а не вся рослина, та ще й вирвана з корінням. Переважна більшість стебел арніки мають центральну квітку і 2-4 бокових бутони. Ці останні починають квітнути вже після того, коли повністю розкриється центральний, тож його обривати в жодному випадку не потрібно – він вже знизив в 3-5 разів вміст лікувальних сполук і формує насіння, котре згодом буде рознесене вітром приблизно таким же чином, як це спостерігається у кульбаби. Бокові ж бутони рідко утворюють достатню кількість якісного насіння, тому без шкоди для відтворення їх можна акуратно відрізати та використати в лікувальних цілях. Само собою зрозуміло, що заготовити 1 кг бутонів – навіть у сирому вигляді – справа малореальна, а вже висушених – то й поготів...

Для чого ж все-таки можна використовувати арніку? Літописна легенда твердить, що нею був вилікуваний князь Данило Галицький, але від якої саме недуги – невідомо. Дослідження останніх десятиліть показали: сама по собі арніка не особливо

ефективна, але будучи доданою у невеликих кількостях до зборів трав суттєво підвищує лікувальну дію останніх (так звана адитивна дія). З цієї ж причини доцільно додавати в кількості 5-10% спиртової (70°) настойки бутонів арніки до різноманітних серцевих крапель – валеріани, конвалії, собачої кропиви, глоду, перцевої м'яти чи комбінованих, наприклад, крапель Зеленина. Лікувальна дія суміші буде суттєво вищою. З такою самою метою, за моїми власними спостереженнями, можна додавати певну децидню висушених бутонів до різноманітних трав'яних зборів – відхаркувальних, жовчогінних, тих, які покращують травлення тощо. Офіційна медицина до такого застосування арніки ще «не дозріла», але якщо хтось повірить моєму повідомленню, нічого поганого не буде. Повірте: користі отримаєте більше, ніж від продажу вирваних стебел рідкісної рослини і водночас посприєте збереженню ареалу проростання «сонячної квітки»!

На цьому місці я готувався завершити свої міркування, але по дорозі з Косова трапилася okazія, яку доцільно розповісти: на підході до автостанції в райцентрі якийсь чоловік продавав зірвану арніку. Я відрекомендувався йому приїжджимо з Сходу України і запитав, що це за рослина й чому він її продає. Наш діалог конспективно був таким:

– То є арнітка, рослина від усіх хворіб!

– Та невже? Хіба таке буває?

– Аєже, всі гуцули нею лікуються!

– Цікаво, я не бачив і не чув. А де вона росте?

– Високо в горах, на полонинах. Я із Замагори. 40 кілометрів звідси.

– А сфотографувати можна?

– Купіть і фотографуйте собі на здоров'є. Коштує 20 рублів!

– Ой, та це ж дорого – одне стебло 5 гривень?

– А ви що гадали? Я цілий день ходив за нею, а ще й до Косова віз...

Аби «не проколотись», я купив і сфотографував (див. світліну угорі справа).

З'ясувати, що і як робити з придбаним я не став – було важко витримувати східняцький акцент, а відкритись хто я і що – не хотілось. Можливо, продавець арніки (малоймовірно, що він був з Верховинщини – надто далеко везти) прочитає цю статтю і зробить відповідні висновки. Вдома я поставив на горіще «букетик» і ось який результат отримав (див. світліну угорі зліва).

Повноцінна лікарська сировина арніки повинна бути висушена в затінку – з бокових бутонів рослини. Упакована в скляну банку і щільно закрита, зберігає активність упродовж двох років. Тримати слід в сухому темному місці.

Доброго вам здоров'я!

Ярослав ДОВГАНИЧ,
завідувач зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів

ГІСТЬ ІЗ ПІВДНЯ

У Карпатах з'явився новий вид звірів – шакал. Звідки він взявся? Ареал цього виду охоплює значну частину Африки, Азію, включаючи північні райони Індії, та південний схід Європи. В останні десятиліття почав дуже інтенсивно поширюватися по Європі. Шакал розширив свою імперію за рахунок низки європейських країн, зокрема Греції, Словенії, Хорватії, Угорщини, Румунії, України, Австрії, Італії і, перш за все, Болгарії, де його найбільше. Передові розвідувальні загопи цього виду вже спостерігалися у Франції, Німеччині, Швейцарії, Польщі, Естонії, Нідерландах і Данії.

Цікаво, що в Україну шакали просувалися двома фронтами: балканські – через Молдову на територію Одеської області, кавказькі – через Донбас. Вперше появу шакалів на території України зафіксували у 1998 році. Сьогодні цей хижак, крім Одеської області, регулярно спостерігається в Миколаївській та Херсонській областях. Оскільки «балканська гілка» інтенсивно розселяється вздовж долин рік Серет і Прут, фахівці ось-ось чекають появи цього хижака на території Чернівецької області.

На рівнинну частину Закарпаття цей вид проник з сусідньої Угорщини десь у перші роки 21 століття, а пізніше був виявлений навіть у гірській частині області. Наприкінці лютого 2018 року шакал потрапив у капкан, покладений на лисицю в селі Богдан Рахівського району (див. фото на стор. 128). У цьому ж році на території Карпатського біосферного заповідника спостерігалася тварина, схожа на лисицю, але сірого кольору. Це теж міг бути шакал.

Вчені вважають, що шакалячій експансії на північ сприяло винищення вовків (особливо на Балканах), оскільки шакали здебільшого уникають регіонів, населених вовками. На даний час

шакали в Європі значно переважають за чисельністю європейських вовків. За останніми офіційними оцінками їх загальна чисельність складає близько 117 000 особин, в той час як вовків залишилося близько 17 000 особин.

Однак ці два види можуть і співіснувати. Наприклад, у Словенії вовки через переслідування перебралися глибше в густі ліси, в той час як шакали бродять по краях вовчих угідь ближче до ферм і населених пунктів. Тому є й інша думка, чому ареал шакала почав розширюватися на північ. Шакали не живуть у місцях, де сніговий покрив тримається більш ніж 100 днів у році. Схоже, що глобальне потепління теж зіграло свою роль у такому стрімкому поширенні. Напевно, воно буде сприяти цьому і в майбутньому.

Оскільки шакал завітав і в Карпати, варто з ним ближче познайомитися. Цей представник родини собачих величиною поступається вовку, але біль-

ший від лисиці. Дорослі шакали важать від 7 до 13 кг. Це дуже кмітлива і товариська тварина. Вона має прекрасний зір, з допомогою якого знаходить найрізноманітнішу поживу.

За особливостями живлення шакала важко віднести до спеціалізованих хижаків. Його здобич складають переважно безхребетні і дрібні хребетні тварини, падаць. Їсть також рослинну їжу і навіть гриби. Шакали поїдають багато комах, зокрема жуків, коників і навіть метеликів. Крім того, вони полюють на пацюків, мишей, зайців, а також птахів, що гніздяться на землі. Не бояться нападати і на змії, які є звичайною їхньою поживою. Однак, будучи рухливим і досить ненажерливим звіром, шакал може завдати істотної шкоди в місцях зимівлі водоплавних птахів та поселеннях ондатри.

Шакал відомий своїм нахлібництвом. З ризиком для життя, але без всяких вагань, він готовий приєднати-

Шакал

ся до бенкету вовків або ведмедів, покладаючись при цьому на свої швидкі ноги. Рятуючись втечею, здатний розвинути швидкість до 55 км/год. Однак швидкі ноги не завжди рятують. Час від часу він все-таки стає жертвою великих хижаків.

Шакал є нахлібником і людей, бродить в околицях сіл у надії чимось поживитися. У Словенії місцеві фермери уже відчули на собі результати його «діяльності». Один фермер за два сезони втратив 25 овець, яких шакали навіть повністю не з'їли. Цей фермер вважає, що краще вже вовки, ніж шакали. За його словами, фермери звикли до вовка, виробили систему захисту від нього, а поведінка новопривбулих непередбачувана.

Шакал – тварина з високорозвинутою соціальною структурою. Коли члени сім'ї розходяться в різні боки, вони подають одне одному сигнали витьям, як це роблять вовки. При зустрічі виляють хвостами, обнюхуються, валяться на спину і метляють лапами в повітрі. Батьки вилізують щенят часто і енергійно, виражаючи таким чином свою любов. Взагалі вилізування складає важливу, майже ритуальну частину поведінки шакалів і нерідко виходить далеко за межі простих вимог чистоплотності. Самка вилізує щенят з ретельністю, яка іноді виглядає надмірною. А під час щорічного шлюб-

ного сезону ритуал залицяння супроводжується справжньою вакханалією вилізування.

Дуже цікавий своєрідний, навіть акробатичний бойовий прийом, який шакали часто застосовують, щоб відігнати інших претендентів на здобич. Це так званий удар усім тілом чи стегном, своєрідне шакаляче карате. Шакал стає мордою до суперника, відштовхується від землі усіма чотирма лапами, розвертається в повітрі і б'є противника задньою частиною тулуба. Цей прийом з особливим успіхом застосовується проти грифів і орлів. Такий удар не тільки приголомшує величезних птахів, але дозволяє шакалу вберегти голову, очі і ніс від гострих кігтів і дзьобів.

Що можна чекати від цього незваного гостя? Цей звір, якщо його не контролювати, може стати шкідником тваринництва і мисливського господарства не меншим, ніж вовк. Тому вже зараз варто готуватися до експансії шакалів як тваринникам, так і мисливцям. Тваринникам слід подумати про систему захисту худоби від цього кмітливого хижака, а мисливцям – вивчити його екологію і поведінку, щоб успішно контролювати чисельність.

Оскільки цей вид тільки намагається освоїти Карпати, важко передбачити, як він буде вписуватися в природні карпатські екосистеми. Тому будь-яка інформація про нього є дуже цінною. Автор цих рядків буде дуже вдячним за повідомлення про шакалів на територіях, що прилягають до Карпатського біосферного заповідника.

*Юрій ПОПОВИЧ,
провідний інженер
зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

Ця змія – персонаж міфології різних народів, священна тварина, символ зцілення. У слов'янських народів – казковий персонаж, «Цар змій». На території сучасної України про полоза ескулапового (*Zamenis longissimus*) поширені різні криптозоологічні розповіді. В одній з них його змальовують «як велетенського змія, розміром 10-12 м, який колесом рухається зі швидкістю коня, при цьому вмудряється тримати голову завжди зверху. Та одним ударом хвоста може збити коня з вершником, і їх задушити».

Легенди та міфи поширені і серед інших європейських народів, найбільш відомий – про давньогрецького бога Асклепія (у римлян – Ескулап). Саме завдяки цій змії, як розповідається у міфі, став великим лікарем-богом, покровителем медицини. Уже будучи відомим, Асклепій запрошений критським царем Міносом, щоб воскресити його померлого сина. Лікар йшов, спираючись на патерицю, як раптом її обвила змія. Але тільки він це зробив, з'явилася інша змія, що тримала в роті пучок якоїсь трави, за допомогою якої і воскресила вбиту. Оживши, та знову обвила патерицю лікаря. Асклепій, володіючи нелюдською далекоглядністю, усе зрозумів, знайшов та зібрав цю траву. А прибувши на Крит, воскресив нею сина царя Міноса. За іншим міфом – Ескулап перетворювався в цю змію, коли мав дослідити властивості нових ліків. Згодом у всіх храмах, присвячених Асклепію, і на його скульптурах завжди присутні змії, які обвивають або патерицю Асклепія, або його самого. А от дочка Асклепія – богиня здоров'я Гігія – постійно зображується зі змією, яка обвила чашу та п'є з неї.

Напевно, завдяки вище згаданим міфам стародавні греки та римляни вважали цю змію священною і тримали у храмах, де використовували як у медичних ритуалах, так і при поклонінні вищим силам. Містичне значення ця змія має і сьогодні, щороку «бере участь» у релігійній про-

**Шакал, зловлений у пастку
в с. Богдан Рахівського району
Закарпатської області**

ЦАР ЗМІЙ І ЙОГО РИТУАЛИ

цесії, яка щороку проходить в місті Кукулло, що знаходиться в центральній Італії...

Цей представник плазунів вперше описаний Йозефом Ніколаусом Лауренті в 1768 році як *Natrix longissima*, в подальшому – *Coluber longissimus*, але найбільше в своїй історії відомий як *Elaphe longissima*. Нинішня наукова назва виду – полоз ескулапів *Zamenis longissimus*.

Полоз ескулапів – одна з найбільших змій не тільки України, але й Європи. Його латинська назва «longissimus» означає – найдовший. Ця змія сягає в довжину до 2 м (максимум 225 см). Максимальна вага самців становить 900 г, самок – 550 г. Незважаючи на значні розміри, зберігає струнке тіло, яке в діаметрі не більше 5 см. Голова видовжена, слабо відмежована від шиї, кінець морди загострений. Між заднім краєм ока і кутом рота тягнеться вузька темна смуга. Забарвлення тіла дорослих особин переважно однотонне, набуває різних відтінків – від жовто-сірого, жовто-кремового і світло-зеленого до темно-оливкового, коричнево-зеленого, темно-коричневого і майже чорного. Черевна частина тіла жовтувато-біла. Молоді полози забарвлені яскравіше, мають на потилиці Λ-подібну пляму та 4-7 рядів темних плям, котрі в нечіткому вигляді деколи зберігаються й у дорослих. Серед цього виду трапляються й альбіноси (на території Іспанії). Поверхня тіла гладка, луска ніби відполірована та покрита лаком, яка виблискує та переливається під променями сонця.

Вважається, що полози (Colubridae) – дуже швидкі змії, швидше від них повзають тільки мамби (Elapidae). Однією із особливостей ескулапового полоза є те, що він завдяки особливим утворенням черевних лусок, виступам «ребрам» з обох боків тулуба, є хорошим «альпіністом», вилазить на дерева, покрівлю будинків, кам'яні стіни,

Ескулаповий полоз
у пошуках здобичі

на висоту 5-10, інколи 15-20 м. Рухається з однаковою швидкістю (близько 6 км/год.) як по кам'яному або піщаному ґрунті, так і по деревах. Ця змія має велику м'язову силу, що підтверджується вмінням витягнутись та переповзти з однієї гілки на іншу, розташовану на відстані половини довжини її тіла.

Вид поширений в основному в Європі. Зустрічається на значній території Франції, (крім північної частини, приблизно до широти Парижа), в Іспанії у Піренеях та північній частині узбережжя Середземного моря, охоплює майже всю Італію, крім півдня та о. Сицилія. У Центральній Європі – на території Швейцарії, Австрії, південної Моравії Чеської республіки, Угорщини, Словаччини, південної частини Польщі, південно-західної України, Молдови. Охоплює весь Балканський півострів та південно-східне узбережжя Чорного моря (територія Росії та Грузії). Ізольовані популяції зустрічаються у західній Німеччині (Оденвальд, Нижня Салзач та Шлангенбад) та північно-західній Чехії (біля м. Карлові Вари). В Азії вид зустрічається на території Туреччини, на північних схилах гори Арарат та Чорноморському узбережжі.

Існує гіпотеза, що до багатьох країн цю змію завезли в епоху римської колонізації: римляни часто брали її з собою в походи. Найбільш північні осередки існування ескулапової змії розташовані поблизу римських античних руїн.

В Україні полоз ескулапів можна зустріти в Карпатах – на території Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської (поблизу Скиту Манявського) областей. Раніше спостерігався в Чернівецькій (був виявлений у районі Хотинської височини та в межах гірської частини Буковинських Карпат, у наш час можливі знахідки поодиноких особин на території НПП «Вижницький»), Вінницькій, Одеській та Кіровоградській областях.

На території КБЗ зустрічається на території Чорногірського, Мараморського, Свидовецького, Угольсько-Широколужанського масивів заповідника, та ботанічних заказників Чорна та Юліївська гора.

Полоз полюбає теплі, але не жаркі, помірно вологі місця, з різним мікрокліматом, який допомагає йому регулювати температуру тіла. Це в основному кам'яні передгір'я, де зростає розріджений ліс, виходи скельних

порід, порослі чагарниковою рослинністю, букові та мішані широколистяні ліси з вічнозеленим підліском, лісові галявини, долини річок. Не уникає і місць, пов'язаних з присутністю людини. Заселяє сади, кам'яні стіни, занедбані будівлі та їх руїни. Вертикальне поширення до верхньої межі криволісся – 1800 м н.р.м.

Теплолюбний вид, веде денний спосіб життя, мінімальна температура активності 16°C. Оптимальна – 19-26°C. Як і всі змії, полюбає вигріватися на сонці, але з підняттям температури навколишнього середовища, вище 27°C, уникає прямих сонячних променів, шукаючи прохолодне місце. Сховище, як правило, знаходить у норах ссавців, гнилих пнях, дуплах дерев, купі хмизу, порожнечах під камінням, у тріщинах скель та кам'яних стінах. Свої індивідуальні ділянки та місця схову може використовувати кілька років поспіль.

З'являється після зимівлі досить пізно – в квітні – на початку травня. Майже відразу після пробудження починається шлюбний період. Самець у пошуках самки може долати значну відстань, близько 2 кілометрів (таку ж відстань може долати й самка в пошуку сприятливого місця для кладки). Часто між самцями відбуваються ритуальні бої, ціль яких власним тулубом притиснути тулуб противника до землі. При цьому майже не кусаються, випадки укусів трапляються рідко. Особливою характеристикою полоза є елегантний шлюбний танець, під час якого самка та самець обвиваються задніми половинками тіла, передні піднімаючи вгору. У такому положенні вони можуть навіть якийсь час повзти. У момент парування самець часто утримує самку щелепами за шию. Через 4-6 тижнів після спарування, у червні – на початку липня, самка відкладає близько 10 яєць (від 2 до 20), розміром 17-20 x 35-50 мм. Для кладки яєць вибирає теплі вологі місця, під сіновалами, у гнилих дерев'яних стовбурах, купах листя та гною, старих пнях та інших сприятливих місцях. Одне місце кладки може використовуватися декількома самками, інколи спільно з самками вужів (*Natrix natrix*). Інкубація яєць триває в середньому 8 (6-10) тижнів. Молоді особини, довжиною 12-37 см, з'являються у кінці серпня-вересні. Статевозріліми полози настають на 3-5 році життя, коли довжина тіла досягає 85-100 см.

Залежно від температурних умов, на зимівлю йдуть у кінці вересня-жовтні, інколи навіть в листопаді. Під час зимової сплячки, якщо температура тіла падає нижче 5°C, можуть проснутися та пересуватися, щоб «зігрітися».

Раціон полоза в основному складають дрібні ссавці: землерийки, кроти, мишоподібні гризуни. (екземпляр довжиною 130 см може проковтнути гризуна вагою 200 грам). Тому не дивно, що за часів Давньої Греції та Риму їх (у ролі сучасної кішки) тримали як домашню тварину. Крім дрібних ссавців, цей вид змії любить поласувати дрібними птахами, яйцями та пташенятами. Трапляються випадки, коли птахи активно захищають своє гніздо, літають навколо та намагаються клювати змію. Полюючи, полоз обстежує нори і гнізда, лазить по деревах. Свою жертву полоз активно переслідує або підстерігає. Різко схопивши зубами, тут же з блискавичною швидкістю обвиває кільцями свого тіла, душить її. Заковтує здобич вже мертво.

Максимальна тривалість життя в неволі 25-30 років, у природі – значно менше.

Полоз – змія не отруйна. При зустрічі з людиною агресію не виявляє, але й не завжди намагається втекти, може залишатися на місці та з цікавості розглядати непрошеного гостя. Часто в такі моменти у беззахисних та безневинних змії летять каміння чи палиці. Через фобію до змії люди майже завжди намагаються полоза вбити, вважаючи, що чим більша змія – тим вона небезпечніша. Агресивна поведінка полозів – це наслідки ситуативних чи провокативних дій з боку людини. Тільки якщо його потривожити, він може загрозливо шипіти та робити невеликий стрибок в напрямку супротивника, широко відкривши пащу. Постояти за себе можуть як дорослі, так і молоді змії. Хоча полоз і не отруйний, але може болісно вкусити до крові, та при цьому занести інфекцію, яка може викликати сепсис. Пам'ятайте, якщо обійти змію стороною, вона не чіпатиме вас!

Полоз ескулапів належить до зникаючих видів, сьогодні його чисельність є доволі низькою, вид занесений не тіль-

**Полоз-«альпійціст»;
прихисток у тераріумі
Карпатського біосферного
заповідника**

ки до Червоної книги України (III категорія, рідкісний), але й знаходиться під захистом в більшості інших країн, включаючи Францію, Швейцарію, Австрію, Чехію, Словаччину, Угорщину, Болгарію, Польщу, Росію.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 р. № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)» за знищення полоза ескулапового передбачений штраф у розмірі 5000 грн.

Природними ворогами полоза є борсук, лисиця, кабан (викопує яйця та знищує молоді особини), їжак, хижі птахи. Небезпечними для дорослих особин під час сплячки є гризуни. Молоді особини можуть стати жертвами мідянки звичайної, та домашніх тварин: котів, собак, курей. Але, без сумніву, найбільшої шкоди завдає людина. Чисельність зменшується через негативний вплив господарської діяльності, безпосереднє знищення людиною та вилов для тераріумів.

Керівний комітет Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) 2003 року схвалив Рекомендацію № 106 до урядів Австрії, Чеської Республіки, Німеччини та України про вжиття особливих заходів для збереження цього виду плазунів. На жаль, ліси у Карпатах вирубують, тим самим знищуються місця, придатні для життя й розмноження червонокнижних тварин, у тому числі й ескулапового полоза. У багатьох зоокрамницях з-під прилавка можна за кількесот гривень придбати цю рідкісну рептилію. У валізах мешканці західних прикордонних районів переправляють полозів для продажу за кордон. Із кожним роком популяція цього плазуна невпинно скорочується. А Україна, ратифікувавши Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення (СІТЕС), практично нічого не зробила для збереження ескулапового полоза.

Тож оберігаймо цього «красеня», щоб він не зник у природі, а милував не тільки нас, але і майбутні покоління!

ПОВЕРНЕННЯ АДОНІСА ЧЕРЕЗ 112 РОКІВ ЯГНЯТНИК ЗНОВУ ПРИЛЕТІВ НА ЗАКАРПАТТЯ

*Богдан ГОДОВАНЕЦЬ,
кандидат біологічних наук,
старший науковий
співробітник,
Карпатський біосферний
заповідник,
м. Рахів*

Ягнятник або бородач (*Gypaetus barbatus*) – хижий птах з ряду соколоподібних, родини яструбних; відноситься до грифових птахів. У польоті нагадує величезного сокола: у нього довгі вузькі крила і довгий хвіст. Це найбільший хижий птах Європи. Загальна довжина тіла – до 1,25 м, розмах крил – 2,7 м та вага понад 7 кг.

Більшу частину дня ягнятники ширяють у небі, ловлячи найменші потоки повітря. Не люблять сідати на рівну поверхню, так як з неї досить важко піднятися вгору. Навпаки, сидючи над урвищем, їм достатньо просто зістрибнути вниз і розправити крила, щоб без будь-яких зусиль пливати у повітряному океані.

У людей історично склалося відчуття боязні, оскільки з покоління в покоління передавалося судження про те, що ці птахи нападають на ягнят і навіть маленьких дітей. Це стало основною причиною знищення ягнятника. Справді, серед іншого падла він полює трупи ягнят. Звідси походить одна з його назв. Іншу назву – бородач – птах отримав за щетинисті пір'їни під дзьобом, що звисають вниз двома темним пензликами і утворюють борідку.

Насправді ягнятник не є хижаком, живиться він в основному

пададлю. До туші мертвої тварини прибуває одним з останніх і чекає, коли м'ясо і нутроці будуть з'їдені. Адже головна його їжа – кістки. Часто ягнятники кидають кістки з висоти на каміння для того, щоб розбити їх і отримати можливість поласувати кістковим мозком. Так само добирається до м'яса черепах, яких кидає на каміння, а потім роздирає тріснутий панцир своїми потужними лапами. Ягнятники можуть переносити в лапах кістки до 10 см в діаметрі і більше 4 кг вагою. Птахи мають надзвичайно високу кількість кислоти в шлунку, що дозволяє протягом доби перетравлювати кістки.

Поширений ягнятник у горах Південної Європи, Східної і Південної Африки та у Передній і Центральній Азії. Гніздова популяція виду в Європі складає близько 200 пар. В Україні є рідкісним залітним видом. В XIX сто-

річчі птахи декілька раз залітали в Українські Карпати. За даними А. Грабаря, в 1904 р. гніздо ягнятника було на г. Петрошул в Румунії. Звідти птахи залітали на територію Закарпаття (Грабар, 1931). З того часу їх упродовж століття тут не бачили...

У 2014 р., у рамках міжнародного проєкту реінтродукції ягнятника в Альпах (LIFE GYPCONNECT), вирощеного в неволі молодого самця з кличкою Адоніс 16 лютого було оснащено супутниковим GPS-передавачем та випущено в Франції. В 2016 р., у віці 2 роки, Адоніс почав подорожувати по Європі. 22 червня 2016 року ягнятник перетнув кордон України в околицях смт Великий Березний та долетів до с. Костева Пастіль (Великоберезнянський район Закарпатської області). Відтак повернувся на територію Словаччини (Гаврилюк, 2016). З 1 по 3 липня перебував на території

Румунії поблизу г. Піп-Іван Марамороський. 2 липня він короткочасно перетнув кордон України в районі названої гори. Втретє ягнятник залетів на територію України 13 липня, перетнувши кордон поблизу Великого Бичкова (Рахівський район). Птах пролетів по лінії Великий Бичків – Кобилецька Поляна – верхів'я річки Мала Шопурка – Свидовецький хребет в районі г. Унгуряски – верхів'я Чорної Тиси – Буковель. Відтак повернув і долетів до Драгобрата. Далі полетів по лінії Драгобрат – Тростянець – Квасний – Ситний – Ростоки – Видричка і через територію Карпатського біосферного заповідника повернувся на територію Румунії. Протягом 3–5 серпня 2016 р. ягнятник Адоніс знову потрапив на територію Закарпатської області. Цього разу птах пролетів над Рахівським, Тячівським та Міжгірським районами. Під час мандрівок Закарпаттям ягнятник пролітав над територіями Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного природного парку та Національного природного парку «Синевир». Отже, через 112 років ягнятник знову повернувся на Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилюк М. 2016. Заліт бородача в Україну // www.raptors.org.ua/884.
2. Грабар А. Птаство Подкарпатської Русі (Avifauna Carpathorossica) // Подкарпатська Русь. – 1931. – 8. – С. 181-188.

NOTA BENE

ПРОТОКОЛ ПРО СТАЛИЙ ТРАНСПОРТ ДО РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ОХОРОНУ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

{Протокол ратифіковано Законом № 1028-VIII
від 16.03.2016}

Дата підписання: 26.09.2014
Дата ратифікації Україною: 16.03.2016
Дата набрання чинності для України: 14.01.2019

Сторони цього Протоколу, відповідно до своїх завдань, які випливають з Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (далі – Карпатська конвенція) (м. Київ, 2003 р.), з впровадження комплексної політики та співробітництва в галузі захисту і сталого розвитку Карпат;

на виконання своїх зобов'язань за статтею 8 Карпатської конвенції;

усвідомлюючи, що екосистеми і ландшафти Карпат є особливо вразливими;

визнаючи, що ефективно діюча транспортна система є вирішальною для якості життя населення та сприяє економічному зростанню і створенню робочих місць;

усвідомлюючи, що розвиток транспортної інфраструктури та зростаюча інтенсивність транспортного руху може призвести до фрагментації природного середовища і мати серйозні наслідки для екосистем;

будучи переконаними, що місцеве населення має бути здатним визначати свій власний соціальний, культурний і економічний розвиток та брати участь у його реалізації в рамках існуючої інституційної структури;

усвідомлюючи, що більш екологічно безпечні транспортні системи і транснаціональна сумісність та дієвість різних транспортних засобів не беруться до уваги достатньою мірою;

усвідомлюючи, що таким чином необхідно оптимізувати такі транспортні системи, шляхом істотного зміцнен-

ня транспортної мережі як усередині, так і через Карпати, з урахуванням конкретних екологічних потреб Карпатського регіону;

визнаючи, що розвиток транспорту може істотно вплинути на регіональний та просторовий розвиток;

визнаючи, що кінцеві витрати суспільства на транспорт, в тому числі стосовно екологічних, соціальних і економічних витрат, не враховуються повною мірою, не відображаються на ціноутворенні та прийнятті рішень;

беручи до уваги, що всі сторони цього Протоколу є сторонами Конвенції про біологічне різноманіття (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (м. Берн, 1979 р.), Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів (м. Рамсар, 1971 р.) та Конвенції про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини (м. Париж, 1972 р.);

посилаючись, зокрема, на декларацію Ріо-де-Жанейро (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Йоганнесбурзьку декларацію з питань сталого розвитку та План виконання Світового саміту з питань сталого розвитку (м. Йоганнесбург, 2002 р.), заключний документ конференції Ріо +20 «Майбутнє, якого ми прагнемо» (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.);

посилаючись на інші відповідні конвенції та угоди, зокрема Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р.), Європейську ландшафтну конвенцію (м. Флоренція, 2000 р.), Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (м. Еспо, 1991 р.) та Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (м. Орхус, 1998 р.), Конвенцію про міжнародну цивільну авіацію та відповідні додатки (м. Чикаго, 1944 р.);

визнаючи досвід, отриманий в рамках Конвенції про захист Альп (м. Зальцбург, 1991 р.) і Транспортного протоколу та узгодженої політики сталого транспорту;

беручи до уваги законодавчу і політичну основу Європейського Союзу в галузі транспорту та навколишнього середовища;

підкреслюючи роль транспорту і відповідної інфраструктури Карпат в рамках стратегій ЄС стосовно регіону Балтійського моря та Дунайського регіону з метою забезпечення узгодженого розвитку обох макрорегіонів, у тому числі й інфраструктурних зв'язків між ними;

враховуючи Транс'європейську мережу автомагістралей (TEM) та Транс'європейську залізничну мережу (TER) ЄЕК ООН, а також розвиток Транс'європейської транспортної мережі ЄС (TEN-T);

з метою забезпечення ефективного виконання чинних юридичних документів, та беручи за основу інші міжнародні програми;

домовилися про таке:

ГЛАВА I

ЦІЛІ, ГЕОГРАФІЧНА СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

СТАТТЯ 1

ЗАГАЛЬНІ ЦІЛІ ТА ПРИНЦИПИ

1. Відповідно до статті 8 Карпатської конвенції мета Протоколу про сталий транспорт (далі – Протокол) полягає у посиленні та сприянні співробітництву Сторін для розвитку сталого вантажного і пасажирського транспорту та відповідної транспортної інфраструктури в Карпатах на користь теперішнього і майбутніх поколінь з метою сприяння сталому розвитку регіону, при цьому уникаючи, зменшуючи та, за необхідності, пом'якшуючи і компенсуючи негативні екологічні та соціально-економічні наслідки розвитку транспорту і відповідної інфраструктури.

2. Для досягнення вищевказаних цілей Сторони будуть співробітничати, зокрема, щодо:

а) політики планування та розвитку сталого транспорту і транспортної інфраструктури, які враховують особливості гірського середовища;

б) розробки політики сталого розвитку мультимодальних перевезень, які забезпечують соціально-економічні переваги мобільності та доступу до міських, сільських, віддалених і туристичних районів Карпат;

в) зменшення негативного впливу на здоров'я людини та покращення безпеки пересування на транспорті;

г) уникнення фрагментації природних і напівприродних середовищ існування, яка виникає внаслідок використання усіх видів транспорту та відповідної інфраструктури, а також збереження і покращення екологічних взаємозв'язків на місцевому, національному та регіональному рівнях;

е) розробки і просування екологічно безпечних моделей та систем транспорту, зокрема на екологічно вразливих територіях;

ф) об'єднання планування сталого транспорту і управління транспортним рухом в Карпатах, уникаючи перевищення пропускної спроможності через Карпати, за можливістю;

г) забезпечення інфраструктурної функціональності транспортної мережі;

h) покращення або підтримка транспортної інфраструктури стосовно ефективності, безпеки, забезпечення безпеки пасажирської та вантажної мобільності і викидів парникових газів.

СТАТТЯ 2

ГЕОГРАФІЧНА СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ

1. Цей Протокол застосовується до країн Карпатського регіону (далі – Карпати), як визначено Конференцією Сторін.

2. Кожна Сторона може поширити застосування цього Протоколу на додаткові частини своєї національної території, заявивши про це Депозитарію.

СТАТТЯ 3

ВИЗНАЧЕННЯ

Для цілей цього Протоколу:

а) «Конференція Сторін» означає Конференцію Сторін Карпатської конвенції;

б) «збереження» означає низку заходів, які необхідні для підтримання природного середовища проживання та збереження популяції видів дикої фауни та флори у сприятливому для збереження статусі;

в) «екологічний зв'язок» означає поєднання або зв'язок екологічних елементів ландшафту (напівприродних та природних середовищ існування або буферних зон, біологічних коридорів) між собою, з точки зору людини, виду, популяції або об'єднань цих істот, для всієї або частини їх стадії розвитку, у даний час або протягом періоду наданого для покращення доступності місць та ресурсів для фауни і флори;

г) «екологічно чистий транспорт» означає транспорт, який обмежує рівень викидів та відходів, беручи до уваги здатність планети їх поглинати, використовує відновлювані ресурси на рівні або нижче швидкості їх вироблення, обмежує інші впливи на ландшафти та екосистеми, включаючи фрагментацію середовища існування, і використовує невідновлювані ресурси на рівні або нижче швидкості розробки відновлюваних заміників, в той же час зменшуючи вплив на використання землі та відтворення шуму;

е) «цільові показники якості навколишнього середовища» означає цілі, які характеризують стан навколишнього середовища, який повинен бути досягнутий, з урахуванням впливу на екосистеми;

ф) «зовнішні витрати» виникають у випадку, коли користувач транспорту або не покриває всі витрати (включаючи витрати на навколишнє середовище, перенаселення та витрати внаслідок аварій), пов'язані з його/її транспортною діяльністю або не отримує повної вигоди від неї;

г) «відповідність» означає здатність різних видів транспорту безперешкодно взаємодіяти в межах національних транспортних систем;

h) «ландшафтна різноманітність» означає мінливість ландшафтів;

і) «мультимодальні перевезення» означає перевезення вантажів або пасажирів, чи обох разом, використовуючи два або більше видів транспорту;

ж) «природне середовище існування» означає територію суходолу чи акваторію, які вирізняються своїми географічними, абіотичними та біотичними факторами, де організм або популяція виникли природно;

к) «спостерігач» означає спостерігача, визначеного п. 5 статті 14 Карпатської конвенції;

л) «Сторони» означає Сторони цього Протоколу;

м) «зацікавлена громадськість» означає громадськість, яка підпадає під вплив або ймовірно потрапить під вплив, або зацікавлена у прийнятті рішень, пов'язаних з навколишнім середовищем; для цілей цього визначення неурядові організації, які сприяють захисту навколишнього середовища та відповідають будь-яким вимогам національного законодавства мають бути зацікавленими;

п) «захищена територія» означає географічно визначену територію, яка визначається та управляється з метою досягнення специфічних цілей збереження;

о) «напівприродне середовище існування» означає середовище існування, яке було змінено та підтримується людською діяльністю, але все ще заселене видами, які зустрічаються в природі на цій території;

р) «вразлива територія» означає територію, яка є особливо незахищеною у зв'язку з її власними характеристиками (зумовлено такими факторами, як щільність населення, топографія, біотопи на цій території) та піддається значному впливу навколишнього середовища;

q) «допоміжний орган» означає допоміжний орган, створений згідно з п. 2 (е) статті 14 Карпатської конвенції, який може включати тематичні робочі групи чи комітети;

г) «транс'європейські мережі» означає транспортну інфраструктуру, яка має стратегічно важливе значення для Європи, що визначена ЄЕК ООН як Транс'європейська мережа автомагістралей (TEM) та Транс'європейська залізнична мережа (TER), або визначена ЄС як Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T);

с) «транспортна інфраструктура» означає всі дороги та стаціонарні установки, які необхідні для кругообігу, безпеки та захисту навколишнього середовища від усіх видів транспорту.

ГЛАВА II ЗАГАЛЬНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

СТАТТЯ 4 ІНТЕГРАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО ТРАНСПОРТУ ТА ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КАРПАТАХ

1. Сторони враховують цілі цього Протоколу у своїх інших політиках і стратегіях зокрема, але не обмежуючись просторовим плануванням та управлінням ресурсами, збереженням біологічного і ландшафтного різноманіття, управлінням водними ресурсами та водогосподарськими заходами у басейнах рік, сільським і лісовим господарством, туризмом, промисловістю та енергетикою.

2. Сторони співробітничать стосовно інтеграції принципів сталого розвитку транспорту і відповідної інфраструктури в інші політики, розроблені на глобальному, регіональному чи національному рівнях, які можуть принести користь і впливати на збереження та стале використання біологічного і ландшафтного різноманіття в Карпатах, включаючи виробництво, передачу та збереження енергії, а також туристичну і рекреаційну діяльність.

СТАТТЯ 5 УЧАСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ІНШИХ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН

1. Сторони вживають заходів для сприяння, у межах існуючої інституційної спроможності, координації та співробітництва між установами, регіональними та місцевими органами влади, з тим щоб сприяти спільній відповідальності, зокрема, для розвитку і зміцнення синергії при виконанні політик, спрямованих на сприяння сталому розвитку транспорту та відповідної інфраструктури.

2. Сторони вживають заходів щодо сприяння залученню інших зацікавлених сторін, таких, як спільноти і зацікавлена громадськість, у процес підготовки та виконання цих політик і заходів.

СТАТТЯ 6 МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

1. Сторони заохочують активне співробітництво між компетентними установами і організаціями на міжнародному рівні щодо сприяння сталому розвитку транспорту та транспортної інфраструктури в Карпатському регіоні.

2. Сторони сприяють співробітництву в Карпатському регіоні між регіональними і місцевими органами влади та іншими зацікавленими сторонами, такими, як спільноти і зацікавлена громадськість, з метою пошуку рішень спільних проблем на найбільш відповідному рівні.

ГЛАВА III СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ

СТАТТЯ 7 ЗАГАЛЬНІ ТРАНСПОРТНІ ПОЛІТИКИ ТА СТРАТЕГІЇ

1. Кожна Сторона враховує загальні цілі та принципи, які містяться у статті 1 цього Протоколу при розробці та виконанні національних політик і стратегій;

2. При цьому на всіх етапах кожна Сторона визначає та виконує цільові показники якості навколишнього середовища для створення сталої транспортної системи в Карпатському регіоні і вживає необхідних заходів для досягнення цих цілей.

СТАТТЯ 8 МЕРЕЖІ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

1. Сторони мають враховувати потенціал альтернативних маршрутів при плануванні та розробці мереж транспортної інфраструктури, забезпечуючи при цьому функціональність і сумісність з транс'європейськими мережами на найбільш відповідному рівні.

2. Кожна Сторона вживає заходів для покращення доступності та оптимізації якості мереж транспортної інфраструктури на всіх рівнях.

3. Кожна Сторона при плануванні транспортної інфраструктури в якості пріоритету має розглядати уникнення і/або мінімізацію негативних соціально-економічних наслідків та впливу на навколишнє середовище.

4. Кожна Сторона враховує та адаптує мережі транспортної інфраструктури до особливих потреб гірського середовища і його мешканців, беручи до уваги:

а) захист вразливих територій, зокрема, територій з багатим біорізноманіттям, екологічним взаємозв'язком чи територій, які мають міжнародне значення для захисту біорізноманіття та ландшафтів;

б) мінімізацію забруднення повітря і шуму;

в) потреби регіонів, які мають особливу важливість для туризму.

5. Кожна Сторона відповідно застосовує, за необхідності, стратегічні оцінки екології, оцінки впливу на навколишнє середовище, а також інші інструменти та оцінки.

СТАТТЯ 9 АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ

1. Сторони визнають важливість вантажних і пасажирських перевезень автомобільним транспортом, особливо для доступу до віддалених районів та кінцевих пунктів призначення, а також для розвитку Карпатського регіону.

2. Сторони, усвідомлюючи специфічні негативні наслідки, спричинені автомобільним транспортом, такі, як фрагментація ландшафтів і населених пунктів, смертність тварин на дорогах, землекористування, втрата природного та напівприродного середовища існування, викиди парникових газів, забруднювачі і шум, намагаються уникнути, мінімізувати та, за необхідності, протистояти цьому впливу.

3. Сторони вживають заходів щодо сприяння розвитку сталого автомобільного транспорту шляхом:

а) перевірки доріг на стійкість, належну якість і використання;

б) мінімізації обсягів перевезень, які перетинають вразливі райони;

в) сприяння екологічному взаємозв'язку шляхом використання інструментів просторового і транспортного планування та інших заходів;

г) полегшення доступу до альтернативних видів палива та енергії шляхом виконання міжнародних стандартів для відповідної інфраструктури і надання інформації про розташування та сумісність паливної інфраструктури;

д) підтримки міського транспорту, у тому числі громадського пасажирського транспорту;

е) оптимізації взаємодії між транспортом для перевезень вантажу на довгі відстані та до кінцевої точки призначення з метою обмеження поодиноких поставок, у тому числі шляхом оптимізації планування та логістики;

ж) вживання заходів для зниження смертності тварин на дорогах;

з) збереження традиційних ландшафтів;

и) мінімізації негативного впливу на здоров'я місцевих жителів.

СТАТТЯ 10 ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ

1. Сторони визнають:

а) важливість вантажних і пасажирських перевезень залізничним транспортом як істотного компонента у системі мультимодальних перевезень та як основної альтернативи автомобільному транспорту в Карпатському регіоні;

б) значення вантажних і пасажирських перевезень залізничним транспортом для розвитку Карпатського регіону, в тому числі туризму.

2. Сторони, усвідомлюючи специфічні негативні наслідки, спричинені залізничним транспортом, серед яких смертність тварин на дорогах, фрагментація ландшафтів та населених пунктів і шум, намагаються уникати, мінімізувати та, за необхідності, протистояти цьому впливу.

3. Сторони вживають заходів щодо сприяння розвитку сталого залізничного транспорту шляхом:

а) оптимізації і модернізації залізничного транспорту, зокрема для транскордонних перевезень вантажів та пасажирських потоків;

б) покращення мультимодальності шляхом вдосконалення логістики та зв'язків між різними видами транспорту;

в) вжиття заходів для зниження смертності тварин на дорогах;

d) сприяння екологічному взаємозв'язку шляхом використання інструментів просторового і транспортного планування та інших заходів;

e) вжиття заходів щодо переміщення, наскільки це можливо, вантажних та пасажирських перевезень на довгі відстані на залізничний транспорт;

f) підтримання і вдосконалення залізничних мереж.

СТАТТЯ 11 ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ

1. Сторони визнають потенціал водного транспорту:

a) зокрема як компонента мультимодальних перевезень;

b) для розвитку Карпатського регіону, включаючи туризм.

2. Сторони, враховуючи гідрологічну, біологічну, екологічну та іншу специфіку басейнів гірських річок, намагаються уникати, мінімізувати та, за можливості, протистояти впливу басейнів гірських річок, зокрема на заболочені та прісноводні екосистеми, такого, як викиди забруднювачів і шуму, руйнування природного та напівприродного середовища існування, фрагментація річкових екосистем і кильватерів.

СТАТТЯ 12 ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ

1. Сторони визнають:

a) потенціал повітряного транспорту для економічного розвитку, зокрема для туризму та доступу до віддалених районів;

b) важливість повітряного транспорту для перевезень на довгі відстані;

c) необхідність зосередження на існуючих аеропортах та аеродромах.

2. Сторони, усвідомлюючи специфічні негативні наслідки, спричинені повітряним транспортом, такі, як шум від літаків і викиди, та їх вплив на природне та напівприродне середовище існування та коридори міграції птахів, намагаються уникати, мінімізувати та, за необхідності, протистояти цьому впливу.

3. Сторони вживають заходів щодо сприяння розвитку сталого повітряного транспорту шляхом:

a) оптимізації та вдосконалення існуючої транспортної інфраструктури;

b) покращення мультимодальних зв'язків від/до аеропортів у Карпатах з орієнтуванням на громадський транспорт;

c) зменшення, наскільки це можливо, експлуатації повітряних суден над природним та напівприродним середовищем існування та уникнення перешкоджання коридорам міграції птахів.

СТАТТЯ 13 НЕМОТОРИЗОВАНІ ВИДИ ТРАНСПОРТУ

1. Сторони визнають:

a) значні переваги від немоторизованих видів транспорту, зокрема для охорони громадського здоров'я та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище;

b) що немоторизовані види транспорту є ресурсозберігаючими стосовно витрат і утримання транспортної інфраструктури, використання простору та енергозбереження;

c) зростаючу важливість немоторизованих видів транспорту, зокрема для туризму і оздоровлення.

2. Сторони, усвідомлюючи потенційні негативні наслідки, спричинені немоторизованими видами транспорту, такі, як порушення флори і фауни на вразливих територіях, намагаються уникати, мінімізувати та, за необхідності, протистояти цьому впливу.

3. Сторони вживають заходів щодо сприяння розвитку немоторизованих видів транспорту, зокрема їзди на велосипедах і ходьби, шляхом розвитку:

a) належної транспортної інфраструктури, такої, як тротуари, пішохідні стежки, зелені шляхи та велосипедні маршрути;

b) інтермодального зв'язку, який поєднує пішохідний і велосипедний рух;

c) обізнаності та за допомогою інформаційної системи.

СТАТТЯ 14 СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТОМ

1. Сторони визнають важливість інтелектуальних систем управління транспортом для усунення існуючих бар'єрів мобільності стосовно оптимізації існуючих транспортних потужностей, покращення безпеки, ефективності використання ресурсів.

2. Кожна Сторона при управлінні транспортними потоками в якості пріоритету розглядає уникнення та/або мінімізацію негативних соціально-економічних наслідків і впливу на навколишнє середовище.

3. Сторони сприяють розвитку систем управління транспортом, де це є доцільним:

a) забезпечення оптимального та безпечного використання транспортної інфраструктури;

b) об'єднання різних видів транспорту;

c) використання потенціалу міського транспорту;

d) забезпечення взаємодії та безперервності надання послуг;

e) надання інформації щодо подорожей та руху в режимі реального часу та обмін даними;

f) застосування космічних технологій;

g) зменшення заторів;

h) застосування системи управління динамічним паркуванням.

4. Кожна Сторона враховує та адаптує управління транспортним рухом до особливих потреб гірського середовища та його жителів, беручи до уваги:

a) захист вразливих територій, зокрема, територій з багатим біорізноманіттям, екологічним взаємозв'язком чи територій, які мають міжнародне значення для охорони біорізноманіття і ландшафтів;

- b) мінімізацію забруднення повітря та шуму;
- c) потреби територій, які мають особливу важливість для туризму.

СТАТТЯ 15 **СТАНДАРТИ БЕЗПЕКИ**

1. Кожна Сторона застосовує і забезпечує виконання стандартів безпеки для всіх видів транспорту.
2. Кожна Сторона вживає заходів перестороги на всій території країни для реконструкції/відновлення рейок і ділянок доріг з високим рівнем нещасних випадків.

СТАТТЯ 16 **РЕАЛЬНІ ВИТРАТИ**

1. Сторони, за необхідності, застосовують принцип «користувач платить» та «забруднювач платить» для покриття реальних витрат різних видів транспорту.
2. З цієї метою Сторони домовляються докласти зусиль для:
 - a) запровадження систем для оцінки витрат транспортної інфраструктури і зовнішніх витрат;
 - b) поступово впроваджувати специфічні системи обліку вартості транспорту у формі транспортної інфраструктури та покриття зовнішніх витрат.

ГЛАВА IV **ВИКОНАННЯ, МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНКА**

СТАТТЯ 17 **ВИКОНАННЯ**

1. Кожна Сторона вживає відповідних правових та адміністративних заходів для забезпечення виконання положень цього Протоколу та для моніторингу ефективності цих заходів.
2. Кожна Сторона вивчає можливості для підтримання виконання положень цього Протоколу за допомогою фінансових заходів.
3. Кожна Сторона призначає відповідний національний орган, відповідальний за виконання цього Протоколу і робить цю інформацію доступною для інших Сторін. Відповідні національні органи відповідають за моніторинг впливу заходів, зазначених у пунктах 1 та 2 цієї статті.
4. Конференція Сторін розробляє і приймає Стратегічний план дій для Карпатського регіону, який буде супроводжувати виконання цього Протоколу.

СТАТТЯ 18 **НАВЧАННЯ, ІНФОРМОВАНІСТЬ** **ТА ОБІЗНАНІСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ**

1. Сторони сприяють навчанню, інформованості та підвищенню обізнаності громадськості щодо цілей, заходів та виконання цього Протоколу.
2. Сторони забезпечують доступ громадськості до інформації, яка стосується виконання цього Протоколу.

СТАТТЯ 19 **НАРАДА СТОРІН**

1. Конференція Сторін Карпатської конвенції виступає як нарада Сторін цього Протоколу.
2. Сторони Карпатської конвенції, які не є Сторонами цього Протоколу, можуть брати участь як спостерігачі у Конференції Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу. Коли Конференція Сторін виступає як нарада Сторін цього Протоколу, рішення за цим Протоколом приймаються лише тими, хто є його Сторонами.
3. Коли Конференція Сторін виступає як нарада Сторін цього Протоколу, будь-який член бюро Конференції Сторін, що представляє Сторону Конвенції, але водночас не є Стороною цього Протоколу, замінюється членом, який обирається Сторонами Протоколу з-поміж Сторін цього Протоколу.
4. Правила процедури Конференції Сторін застосовуються з усіма необхідними змінами для наради Сторін, якщо іншого не визначено консенсусом Конференції Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу.
5. Перше засідання Конференції Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, скликається Секретаріатом разом з першим засіданням Конференції Сторін, проведення якої заплановано після набрання чинності цим Протоколом. Подальші чергові засідання Конференції Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, проводяться разом із черговими засіданнями Конференції Сторін, якщо Конференція Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, не прийме іншого рішення.
6. Конференція Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, у межах свого мандата приймає рішення, необхідні для сприяння його ефективному виконанню. Вона виконує функції, покладені на неї відповідно до цього Протоколу, та:
 - a) надає рекомендації з будь-яких питань, необхідних для виконання цього Протоколу;
 - b) створює такі допоміжні органи, які вважаються необхідними для виконання цього Протоколу;
 - c) розглядає і приймає, в разі необхідності, зміни та доповнення до цього Протоколу, які вважаються необхідними для виконання цього Протоколу, та
 - d) виконує такі інші функції, які можуть бути необхідними для виконання цього Протоколу.

СТАТТЯ 20 **СЕКРЕТАРІАТ**

1. Секретаріат, заснований статтею 15 Карпатської конвенції, слугує як Секретаріат цього Протоколу.
2. Пункт 2 статті 15 Карпатської конвенції стосовно функцій Секретаріату застосовується *mutatis mutandis* до цього Протоколу.

СТАТТЯ 21

ДОПОМІЖНІ ОРГАНИ

1. Будь-який допоміжний орган, заснований Карпатською конвенцією або в її рамках, відповідно до рішення Конференції Сторін, яка виступає як нарада Сторін цього Протоколу, може слугувати меті Протоколу, у такому разі нарада Сторін визначає функції, які повинен виконувати цей орган.

2. Сторони Карпатської конвенції, які не є Сторонами цього Протоколу, можуть брати участь у роботі засідань будь-яких таких допоміжних органів як спостерігачі. Коли допоміжний орган Карпатської конвенції виступає як допоміжний орган цього Протоколу, рішення в рамках Протоколу приймаються лише Сторонами Протоколу.

3. Коли допоміжний орган Карпатської конвенції виконує свої функції у зв'язку з питаннями, що стосуються цього Протоколу, будь-який член бюро такого допоміжного органу, що представляє Сторону Карпатської конвенції, але водночас не є Стороною Протоколу, замінюється членом, який обирається Сторонами Протоколу з-поміж Сторін Протоколу.

СТАТТЯ 22

МОНІТОРИНГ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1. Сторони регулярно звітують Конференції Сторін про заходи, які стосуються цього Протоколу, та результати вжитих заходів. Конференція Сторін визначає строки та формат, згідно з якими звіти подаються до розгляду.

2. Спостерігачі можуть надавати інформацію або звіт про виконання і дотримання положень цього Протоколу Конференції Сторін та (або) Виконавчому комітетові Карпатської конвенції (далі – Виконавчий комітет).

3. Виконавчий комітет збирає, оцінює та аналізує інформацію, яка стосується виконання цього Протоколу і здійснює моніторинг дотримання положень цього Протоколу Сторонами.

4. Виконавчий комітет надає Конференції Сторін рекомендації стосовно виконання та необхідних заходів відповідно до цього Протоколу.

5. Конференція Сторін приймає чи рекомендує необхідні заходи.

СТАТТЯ 23

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛОЖЕНЬ

1. Сторони регулярно перевіряють й оцінюють ефективність виконання положень цього Протоколу. Конференція Сторін може розглядати прийняття відповідних змін і доповнень до цього Протоколу, якщо це необхідно для досягнення його цілей.

2. Сторони сприяють залученню місцевих органів влади та інших заінтересованих сторін до процесів, викладених у пункті 1.

ГЛАВА V

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

СТАТТЯ 24

ЗВ'ЯЗОК МІЖ КАРПАТСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ ТА ПРОТОКОЛОМ

1. Цей Протокол є Протоколом до Карпатської конвенції відповідно до пункту 3 статті 2 та інших відповідних статей Карпатської конвенції.

2. Положення статей 19, 20, пунктів 2 і 4 статті 21 та статті 22 Карпатської конвенції стосовно набрання чинності, внесення змін і доповнень, виходу із цього Протоколу та вирішення спорів застосовуються з відповідними змінами до цього Протоколу. Стороною цього Протоколу може стати лише Сторона Карпатської конвенції.

СТАТТЯ 25

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Жодні застереження до цього Протоколу не допускаються.

СТАТТЯ 26

ДЕПОЗИТАРІЙ

Депозитарієм цього Протоколу є Уряд України.

СТАТТЯ 27

ПОВІДОМЛЕННЯ

Депозитарій, відповідно до цього Протоколу, повідомляє кожну Сторону про:

- будь-яке підписання;
- передачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи ухвалення;
- будь-яку дату набрання чинності;
- будь-яку заяву Сторони або підписанта;
- будь-яку денонсацію, про яку повідомила Сторона, у тому числі дату набрання нею чинності.

СТАТТЯ 28

ПІДПИСАННЯ

1. Цей Протокол відкритий для підписання у Депозитарія з 26 вересня 2014 року до 26 вересня 2015 року.

2. Для Сторін, які висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу пізніше, він набирає чинності на дев'яностий день після дати здачі на зберігання ратифікаційної грамоти. Після набрання чинності будь-якими змінами та доповненнями до цього Протоколу будь-яка нова Сторона зазначеного Протоколу стає Стороною цього Протоколу із внесеними змінами і доповненнями.

Учинено в м. Мікулов (Чеська Республіка) 26 вересня 2014 року в одному оригінальному примірнику англійською мовою.

Оригінал Протоколу зберігається у Депозитарія, який надішле засвідчені копії всім Сторонам.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені, підписали цей Протокол.

ЕКОБУДИНОК: ЖИТТЯ У ЗЛАГОДІ З ДОВКІЛЛЯМ

*Людмила ГНЕСЬ,
кандидат архітектури,
доцент кафедри архітектури
і планування сільських поселень,
Львівський національний
аграрний університет*

Останні десятиліття про екологію, екологічний стан довкілля не говорила хіба що дуже лінива людина. І тут навіть не йдеться тільки про радіаційне забруднення після Чорнобильської катастрофи (хоча від цього, на жаль, ми багато в чому залежні), а про деградацію сільськогосподарських угідь, забруднення питної води, атмосфери, знищення лісів, зелених насаджень, нераціональне використання енергії, мільярди тонн сміття тощо. І це тільки частина екологічних проблеми України. Час від часу ситуація змінюється, з порядку денного «знімаються» одні негаразди, на зміну приходять інші.

Новий погляд на довкілля, на своє життя спонукало людство у ряді країн Європи та Америки формувати новий погляд на сучасне житло – екологічний будинок. Термін для широкого загалу доволі відомий. І більшість його трактують як будинок із екологічних, природних матеріалів. Але таке розуміння в наш час є доволі однобоким і примітивним. Якщо розмірковувати із таких позицій, то багато хто із нас живе у подібному будинку. Адже цегла, дерево, метал, скло, вапняно-піщаний тиньк нашого житла, солома і т.д. – це все нешкідливі природні матеріали. Але

таке трактування аж ніяк не відповідає всім вимогам, які ставить до нас оточення, природа. Не можна розглядати екологічний будинок лишень в сенсі використаних для будівництва матеріалів. Сьогодні новим типом буття має бути усвідомлене включення людської діяльності в ємність біосфери на основі врівноваженого функціонування тріади – природа, людина, господарство. Треба переглянути способи взаємовпливу, які постійно здійснюються між людиною та природою, зрозуміти, що настав час, коли потрібно змінити ставлення до природи та спрямувати свої дії на її збереження.

Завдяки сучасним технологіям людям надана можливість будувати житло, яке в стані забезпечити їм гідне життя, а з іншого боку – кардинально знижувало б їх негативний вплив на навколишнє середовище. Стали з'являтися будинки нового типу, які назвали екологічними, або екобудинками. Екологічний будинок – це одnorodинний житловий будинок з ділянкою землі, який є максимально ресурсозберігаючим, з мінімальними відходами, здоровий для людини і не агресивний щодо природного середовища.

**Проект екобудинку
(виконала студентка
Н. ГЕРАСИМОВИЧ,
керівник Л. ГНЕСЬ)**

Разом із всіма цими властивостями він творить цілісну комунально-обслуговуючу систему, що формується за допомоги автономних або колективних інженерних систем життєзабезпечення будинку.

Отже, у вас з'явилася бажання стати власником такого екобудинку. З чого ж розпочати? Звісно, з вибору проекту, який би мав мінімально негативний вплив на оточуюче середовище. Архітектурні і технічні особливості проекту і стиль життя в ньому – це насамперед вибір, який впливатиме на те, скільки ваш будинок використовуватиме невідновлюваної енергії та природних ресурсів. Тобто, яка буде вартість його експлуатації, і скільки буде виробляти відходів життєдіяльності. Перше, що приходить на думку звичайній людині, – це спорудити дерев'яний будинок. Так, це буде будинок із природного матеріалу і достатньо теплий. Може ще бути із соломи і глини. Це ще більш екологічний і не енергозатрат-

**Заслужений діяч мистецтв
України Марія ГРИНЮК;
декоративні тарелі,
композиція «Родинне дерево»
(2019 р.), фрагмент столового
сервізу (2020 р.) – автор
М. ГРИНЮК;
вироби та фрагмент
печі Романа і Людмили
ЯКІБЧУКІВ**

ний для виробництва. І при цьому одразу ж постає важливе питання, котре турбує майбутніх власників: як збудувати такий дім, щоб витрати на його утримання виявилися мінімальними, а проживання в ньому – комфортним. А також, щоб негативний вплив на оточуюче середовище був незначним. Звичайно, вирішити ваші бажання зможе фахівець – архітектор, але не будь-який, а лише той, що спеціалізується в цій сфері проектування. Перш за все він має добре проаналізувати вашу ділянку на предмет рельєфу, орієнтації щодо сонця, домінуючих вітрів, рослинності, видів на навколишні ландшафти, водовідведення, зручного заїзду та інше. Ще бажано, щоб на початковій стадії проектування ділянку обстежив спеціаліст з еніології, який визначив би місця розміщення і силу геопатогенних зон. Все ніби просто, але практично не так все однозначно. Виникає ряд питань, на які фахівцю-проектанту треба знайти відповіді.

Чи запроєктований ним будинок буде раціональним щодо вимог економності? На це впливатимуть параметри будинку (будівельний об'єм і поверховість) і те, наскільки його планувальне рішення буде функціональним і компактним в плані. Також з точки зору економності всі додаткові архітектурні прикраси і деталі (колони, башти, аркади, консоли, балюстради, складні дахи, ліпнина, арочні вікна, великі площини облицювання природним каменем) значно здорожує процес будівництва, у порівнянні із будинком простої форми. Ось тут перед майбутнім власником будинку по-

стає дилема: орієнтувати архітектора на створення витвору мистецтва, чи зосередитись на пошуку краси в простих лаконічних формах та їх гармонізації з елементами інженерного облаштування споруди. Зазвичай поєднати обидва напрямки і отримати цікавий архітектурний образ дуже непросто, а досягти дешевих економних вирішень – взагалі неможливо. На думку автора, найбільш продуктивним, екологічним, і водночас найскладнішим для архітектора, є другий шлях – пошук краси в простоті утилітарних вирішень.

Як варто орієнтувати будинок за сторонами світу? Ніколи не було розумним не враховувати орієнтації будинку, особливо проектуючи екобудинок. В такій оселі вікна численних житлових приміщень варто орієнтувати на південні румби, щоб вловити максимум сонячного тепла, забезпечити приміщенням бактерицидну гігієну, добрий рівень природної освітленості, а мешканцям – психологічний комфорт. При цьому вікна на південь можуть бути максимально можливих розмірів, але обов'язково необхідно передбачати влаштування сонцезахисних пристроїв для захисту від перегріву влітку. А от господарсько-допоміжні приміщення з вікнами мінімально необхідних розмірів, чи без них, доцільно орієнтувати, за можливістю, на північні румби, зменшуючи таким чином тепловтрати. Також площа зовнішніх стін має бути мінімально можливою при заданому об'ємі будівлі, що дозволить до 20% зменшити тепловтрати будинку.

Зовнішні огорожуючі конструкції будинку. Оселя буде теплою, якщо при її проектуванні застосовані матеріали з високими теплоізоляційними властивостями огорожувальних конструкцій (стін, горіщного чи мансардного перекриття), ліквідовані «містки холоду», в першу чергу з боку фундаментів, підвалів, балконів. Особливу увагу слід звернути на боротьбу з інфільтрацією холодного повітря з вулиці в приміщення та ексфільтрацію теплого повітря з будинку назовні через огорожуючі конструкції. Також жодним чином не варто заощаджувати на вікнах, які мають бути, як мінімум, з потрійним заскленням, з багатокамерними рамами, бажано з теплоефективними.

Важливо чітко визначити, які системи обігріву та вентиляції будинку необхідно застосувати, щоб обмежити свої потреби в теплі і ліквідувати тепловтрати. Тут можливі різні варіанти, залежно від матеріальних можливостей забудовника і кліматичних умов будівництва.

Теплова повітряна помпа, наприклад, – досить дорога система обігріву, але вона забезпечує мінімальне енергоспоживання під час експлуатації (споживаючи 1 кВт електричної енергії, дає 4-6 кВт теплової енергії). Однак при зовнішній температурі -20°C її стає недостатньо, потрібна резервна система обігріву. Ґрунтова тепла помпа забезпечує обігрів і при -20°C , але вона ще дорожча, ніж повітряна помпа. Окрім того, теплові помпи найбільш ефективні при влаштуванні теплої підлоги, а це імпонує далеко не всім власникам будинків.

Екобудинок, споруджений за проектом датських архітекторів ААРТ. Знаходиться неподалік м. Орхуса; будинок майбутнього

Перспектива сквоулиці (виконала студентка Н. ГЕРАСИМОВИЧ, керівник Л. ГНЕСЬ)

Традиційні системи водяного обігріву, як найдешевші і звичні, також можуть застосовуватись в екобудинках, але тут також варто надати деякі рекомендації. Так, найбільшу універсальність дає дублювання теплогенераторів: газового, твердопаливного і електричного, що дозволяє вибирати найдешевше на даний момент джерело енергії (газ, нічний тариф електроенергії, дрова, торф, солома, гілля, бадилля, старі меблі, сміття, будь-які інші побічні продукти домогосподарства, які можуть горіти). Поєднання теплогенераторів з водяним теплоаккумулятором підвищить ефективність обігрівання, а влаштування природної циркуляції теплоносія в системі забезпечить будинку додаткову автономність і надійність на випадок припинення електропостачання.

Якщо майбутній власник житлового будинку бажає різко знизити майбутні видатки на обігрівання свого будинку (з сьогоднішніх 150 до 15 вт на 1 м² приміщень), йому можна порекомендувати варіант пасивного будинку, однак необхідно мати на увазі, що вартість оселі зростає на 20-30%. Для досягнення стандарту пасивного будинку необхідно забезпечити ще потужнішу систему теплоізоляції, підсилити її повною, абсолютно надійною повітронепроникністю зовнішніх огорожуючих конструкцій і обладнати системою примусової вентиляції приміщень в холодну пору року. Це, у свою чергу, обов'язково передбачає рекуперацію відпрацьованого повітря (з повітря, яке видаляється з будинку, має бути відібрано тепло, яке використовується для нагрівання свіжого повітря, що подається в будинок). На додачу, стандарт пасивного будинку вимагає вікон з підвищеною опірністю теплопередачі. Саме ці вікна, забезпечення повітронепроникності і рекуперації повітря є

найдорожчими складовими елементами пасивного будинку. Окрім того, в таких оселях мають бути мінімізовані втрати теплової енергії в системах гарячого водопостачання для побутових потреб і обігріву.

Додаткову користь можуть принести елементи пасивного будинку, які дозволять акумулювати сонячне тепло. Це може бути теплиця – зимовий сад, прибудований до стіни будинку із південної сторони, або масивні стіни у приміщеннях навпроти, орієнтованих до півдня великих вікон, які будуть акумулювати тепло від сонця. Важливим рішенням у формуванні екобудинку є також влаштування з півдня водойми, яка буде акумулювати тепло протягом цілого дня і віддавати його ввечері.

Тут варто відзначити, що поряд із обігрівом будинку важливим є його охолодження влітку. В такому випадку з півдня варто влаштувати невеликі перголи, широкі карнизні навіси, або застосовувати ролети і жалюзі, які створюватимуть тінь і прохолоду влітку.

Звичайно, в наш час жоден екобудинок не обходиться без використання альтернативних джерел енергії, сонячних колекторів чи фотоелектричних батарей, теплових насосів тощо. Обладнання будинку суттєво зменшить розхід енергії на його експлуатацію. Ефективність і окупність такої системи в сучасних умовах залежить від багатьох чинників і вірний її розрахунок цілком відноситься до компетенції проєктувальника.

Дощові води для побутових процесів. Здавалось би, зовсім не актуальне питання щодо використання цієї води у побуті будинку. Однак відводити її за територію ділянки – це марнотратство. На жаль, сьогодні ми не цінуємо те, що маємо, але дуже скоро може статись так, що вигідніше користуватись дощовою водою для поливу газо-

нів, городини, для окремих побутових процесів (мийка авто, прання, будівництво), аніж використовувати із свердловини. Для цього існує декілька прийомів збору дощової води, яку згодом можна було б використати – це і збір у дощовий колодезь, і відведення у спеціальні резервуари тощо.

Всіма цими якостями екобудинок володіє не тільки як окремо взятий, але й як цілісна система – з усіма комунальними та обслуговуючими його виробничими процесами, інженерними системами життєзабезпечення та раціональною будівельною конструкцією будинку.

У сучасному світі для того, щоб жити в екологічно чистих умовах, не обов'язково будувати хатину десь у глушині і відмовлятися від комфорту. Це може бути екобудинок, обладнаний усіма благами цивілізації, і при цьому не шкодити довкіллю. Будь-яке місце придатне для його спорудження. Екобудинок – це справжній автономний світ, де можна ростити здорове покоління у гармонії із природою. Сьогодні всі ці перераховані властивості екобудинку виглядають дещо недосяжними для широкого загалу, особливо при світових тенденціях до подальшої урбанізації. Однак принаймі для тих, хто сьогодні віддає перевагу проживанню в одноповерховому будинку (а таких немало, в цьому легко пересвідчитись на прикладі обширних територій котеджної забудови навколо великих міст), стандарт екобудинку не є чимось фантастичним, він має стати тим орієнтиром, до якого варто намагатись рухатись.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Електронний ресурс <https://dom.ukr.bio.ua/articles/2841/> – режим доступу 6.04.2020]
2. [Електронний ресурс <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/24/621932/> – режим доступу 6.04.2020]

ПРИРОДНИЧИЙ МУЗЕЙ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

*Ірина ГОДЗІНСЬКА,
завідувач Природничого музею,
Ірина ТКЕБУЧАВА,
провідний зберігач фондів,
Алла САМАШКО,
завідувача лабораторією
кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеографії,
Чернівецький національний
університет
імені Юрія Федьковича*

7 жовтня 1876 р. при філософському факультеті Чернівецького університету було відкрито 5 природознавчих інститутів, в тому числі Зоологічний та Мінералогічний, з яких і розпочалося створення музейних колекцій ЧНУ (зоологічних та геолого-географічних).

До 2012 р. існували окремі Зоологічний та Геолого-географічний музеї, після об'єднання яких 3 вересня 2012 р. створено єдиний Природничий музей. Сьогодні він функціонує при «Інституті біології, хімії і біоресурсів», перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України та виконує функцію навчально-методичного, наукового, культурно-просвітницького напрямку і є державним зберігачем систематизованих зоологічних та геолого-палеонтологічних колекцій.

ОДИН ІЗ НАЙСТАРІШИХ ВУЗІВСЬКИХ МУЗЕІВ УКРАЇНИ

З 1876 по 1888 роки колекції Зоологічного та Мінералогічного інститутів розташовувались у правому крилі Резиденції митрополитів (нині IV корпус ЧНУ).

У 1888 році Зоологічний інститут переведено у II корпус університету, який було побудовано для Природно-історичних інститутів, у західне крило будівлі. У міжвоєнний період для

біологічного та хімічного факультетів споруджено III корпус і зоологічні колекції переведено туди. Першим директором Зоологічного інституту був відомий австрійський зоолог професор Вейт Грабер.

Перші зоологічні надходження формувалися із власних колекцій, переважно безхребетні (наприклад, комахи рядів Lepidoptera, Coleoptera, Orthoptera). Професор В. Грабер керував Зоологічним інститутом 16 років, регулярно їздив у експедиції, зокрема на біостанцію у Неаполі. Завдяки йому колекції Зоологічного інституту поповнилися багатьма видами середземноморської та альпійської фауни.

У 1892-1894 роках завідувачем Зоологічного інституту був відомий австрійський зоолог професор Роберт фон Ленденфельд. Він 5 років пропрацював в Австралії, Новій Зеландії і привіз звідти цікаві колекції як наземної, так і океанічної фауни регіону. На початку XX століття вагомий внесок у розвиток Зоологічного інституту зробили такі відомі вчені, як Карл Зелінка, професор

Костянтин Гормузаки, котрі передали університету свої багаті колекції класу Insecta (рядів, Lepidoptera, Coleoptera, Hemiptera...), в тому числі дуже цінні зібрання тропічних метеликів, двокрилих, прямокрилих та ін. У цей період при Зоологічному інституті існувала і весь час поповнювалась бібліотека.

Як зазначено вище, Геолого-географічний музей розпочав своє існування у 1876 р. після відкриття так званих «Інститутів» при філософському факультеті університету. Основу мінералогічної колекції склала секційна колекція барона фон Шрьоктенгера, придбана в Міністерстві сільського господарства, а також експонати, закуплені в Німеччині через фірми «Шухардт», «Крантц», «Егерт». Це були експонати, в основному, австрійських регіонів. Керівництво Мінералогічним інститутом прийняв доктор філософії, професор мінералогії Карл Врба. У 1881 р. Карла Врбу запросили до Празького університету, його місце з березня 1882 р. по осінь 1890 р. зайняв доктор філософії, професор мінералогії Фрідріх Бех.

НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ

З 1891-го по 1910-ий Мінералогічний інститут очолював доктор філософії, професор мінералогії Рудольф Шаріцер. При ньому запроваджені курси рудознавства, оптики мінералів, генезису мінералів, гірських порід, корисних копалин та їхнього використання. За даними 1900 р. мінералогічна колекція нараховувала понад 3000 експонатів, а петрографічна – 636 зразків. Крім того, існувала місцева колекція окремих австрійських регіонів: Пришбрам, Йоахімовська сталь, Бріксів сплав, Шварц, Кіцбухель, Тіроль та Ідрія. У 1910 р. інститут став іменуватись геолого-палеонтологічною лабораторією, яку очолив доктор філософії, професор мінералогії та петрографії Міхаел Штарк.

Наступний період розвитку зоологічних та геолого-географічних колекцій починається з листопада 1918 року, коли за Сен-Жерменським договором Північна Буковина була приєднана до Румунії. А Королівським декретом від 12.09.1919 р. німецький університет у Чернівцях оголошувався Румунським. У склад його входили ті ж факультети та інститути, що й при Австро-Угорщині.

А у 1923 році філософський факультет поділено на філософсько-філологічний і природничий. Відтоді колекції Зоологічного та Мінералогічного інститутів стали відноситися до природничого факультету.

Вагомий внесок в поповнення Зоологічного музею в цей період зробили меценати і викладачі університету. Професор Євген Ботезат збирав колекції птахів і ссавців; професор Карл Аль-

Фрагмент експозиції ссавців;
частина колекції типу
Членистоногих
(класи *Arachnida* та *Insecta*);
фрагмент скелету синього кита
(*Balaenoptera musculus*);
частина колекції коралів
(тип *Cnidaria*, клас *Anthozoa*)

Частина колекції молюсків (тип *Mollusca*); тематична колекція Л.Д. Третякова «Фауна Індійського океану»

фонс Пенеке – комах (ряду Coleoptera). Великим ентузіастом створення вологих препаратів був доцент Орест Марку. Професор С. Амброєвич керував таксидермічною лабораторією та виготовленням чучел. Препараторами в той час працювали Бойчук і Шамота, таксидермістом Ніколян. Деякі експонати з їх колекцій і зараз знаходяться в зоологічному відділі музею.

Колекції «мінералогічного кабінету» поповнювались слабо. Однак на базі існуючих колекцій для студентів ввели курс «Загальна мінералогія», який читав професор Іван Преліпчан.

З вересня 1944 р. експонати і колекції, які були розміщені на 1-му поверсі лівого крила III корпусу університету (вул. Л. Українки, 25), почали називатися Зоологічним музеєм. Частина експонатів, що збереглися, використані для кафедри зоології.

Першим післявоєнним директором зоомузею був кандидат біологічних наук, доцент С. Фадєєв. Згідно з інвентаризаційними відомостями, станом на 1.05.1947 р., з усіх довоєнних зібрань залишилися лише 425 експонатів. З них, наприклад, риб – 32 ек-

понати, амфібій – 3, рептилій – 3, птахів – 69, ссавців – 15. Із безхребетних найбільше були представлені ракоподібні – 66 експонатів, та комахи – 129 одиниць + 10 гнізд і 18 колекцій (від 12 до 435 екземплярів). Але вже в перші повоєнні роки музей починає активно поповнюватися і вже за рік, у відомостях від 24.07.1948 р., додалося 22 експозиційні чучела ссавців, 11 птахів, а також перші наукові колекції (55 тушок птахів, зібраних М.І. Зябровим, і 60 тушок мишоподібних гризунів, зібраних П.В. Толбиком у 1946 р.).

З 1948 р. директором зоомузею став О.М. Клітін (який працював на цій посаді до 1974 р.). З 1.02.1949 р. зоомузей почав функціонувати в реорганізованому вигляді в III учбовому корпусі університету, де займав 2 зали загальною площею 112 кв. м. Завдяки зусиллям О.М. Клітіна і таксидерміста К.С. Петрова була зібрана велика і представницька наукова колекція птахів. Збагатилися також фондові і експозиційні колекції. Кількість експонатів виросла з 425 до 1761, наукові фонди налічували – 2566 тушок птахів, 600 тушок і шкірок ссавців (в основному гризунів), 5517 зразків комах, близько 1000 тотальних препаратів (які вміщують 20 тисяч гамазових кліщів, німф, іксодових кліщів, бліх).

З 1950 р. університет встановив тісні зв'язки з китобійною флотилією «Слава», а пізніше «Радянська Украї-

на», які взяли шефство над зоомузеєм і поповнили колекції багатьма цікавими експонатами. Серед них антарктичні птахи, тропічні метелики, деякі види риб, молюсків, нижня щелепа кашалота, череп плоскособого плішконоса та ін. А в 1951 році музей отримав у подарунок унікальний скелет синього кита (який мав 27 метрів довжини і більше 100 тонн ваги при вилові).

У цей період також було налагоджено зв'язки із заповідниками, заказниками та іншими зоомузеями СРСР. У результаті співпраці і обміну протягом 1954–1974 років була отримана велика кількість експонатів. (Наприклад, з Київського академічного музею, університетських зоомузеїв – Київського, Одеського, Дніпропетровського, Туркменського, Далекосхідного, Кабардино-Балкарського, Казахського, Московського, а також Астраханського, Окського, Чорноморського та інших заповідників).

Разом з О.М. Клітіним у цей період працювали старший науковий співробітник Н.О. Барінова, К.І. Янголенко (обидві пізніше стали доцентами кафедри зоології ЧДУ). Значний внесок зробили такі співробітники того часу, як Н.С. Велідова, Прокопова, Мега, лаборанти Б.В. Собічевський, А.А. Кирилук, К.С. Петров, препаратори Т.П. Боршан, Е.Н. Скрипнічук, Т.Х. Матюшенко, зоологи М.В. Поперечний, Г.Н. Скрипченко. Тривалий час

науковим куратором зоомузею був завідуючий кафедрою зоології професор І.Д. Шнаревич. Зокрема він подарував музею декілька експонатів із власної колекції представників фауни Карибського моря.

З 1977 по 2012 р. музей очолював Л.Д. Третьяков, випускник біологічного факультету ЧДУ. Він тривалий час після закінчення університету працював науковим співробітником-іхтіологом на судах главку «Північриба» і його зусиллями колекція зоомузею збагатилася багатьма представниками світової іхтіофауни. Так, у 1978-79 рр. експозиція поповнилася арктичними і північноатлантичними видами риб, привезених із м. Мурманська. Також були встановлені тісні зв'язки з науково-дослідними інститутами і управліннями – Полярним науково-дослідним інститутом морського рибного господарства і океанографії ім. Кніповича (м. Мурманськ), Азовсько-Чорноморським НДІ морського рибного господарства і океанографії (м. Керч), «Південьпромрозвідка» (м. Севастополь і м. Керч), «Західриба» (м. Рига). У 1980–1982 рр. Л.Д. Третьяков разом із співробітниками-зоологами Т.Г. Андрущенко і Є.М. Шарафаненко привозили із цих установ представників різних видів риб океанічної фауни (наприклад, оселедцеву акулку, акулку-молот, акулухвостого ската, синього тунця, кам'яного окуня мерроу та ін.).

У 1982 р. Л.Д. Третьяков брав участь у науково-дослідній експедиції Азовсько-Чорноморського НДІРГО у Мозамбікській протоці Індійського океану. У результаті колекція музею поповнилася багатьма експонатами екзотичної фауни.

Паралельно колекції безхребетних постійно поповнювались за рахунок зборів, що проводилися в регулярних експедиціях працівників музею на території Чернівецької області (в основному на біостанціях ЧДУ), а також прилеглих областей і в деякі заповідники. Також завдяки зв'язкам з Чернівецьким зоопарком, лісовими господарствами теж йшло поповнення новими експонатами (так, зокрема, були зроблені чучела зубра, вовка-меланіста, сибірських козерогів та ін.).

**Розділ «Регіональна геологія»;
колекції гірських порід
і мінералів Сибіру та Уралу;
фрагмент розділу
«Класифікація мінералів»**

Частина колекції ряду
Лускокрилих (*Lepidoptera*);
екзотичні метелики
(частина колекції
«австрійського періоду»)

За радянський період також значно поповнились колекції Геолого-географічного музею. На той час кількість експонатів нараховувала близько 10000. Так, у 1948 р. було закуплено багату колекцію мінералів та гірських порід з Уралу (1000 зразків). Варто відзначити, що значний внесок у поповнення колекцій музею зробили студенти геологічного та географічного факультетів під час навчальних практик у Примор'ї, на Полярному Уралі, в Якутії, на Коліми та Печорі, в Карелії, на Кавказі та Середній Азії, на різноманітних родовищах України.

З 1944 р. завідування мінералогічним музеєм належало Р.І. Арбукіні, з 1952 по 1956р.р. – О.В. Усачовій, у 1956-60 рр. – В.Е. Вікторовій. Пізніше, з 1962-го по 1963-ій, музеєм завідував Л.І. Чердніченко, а у 1963-64 рр. – Л.І. Даркіна. Саме у цей період мінералогічний музей офіційно став називатись Геолого-географічним. У 1964-65 рр. керував геологічним музеєм Н.Н. Овчаренко, а з 1965 по 1971 рр. О.В. Усачова. М.С. Лукасевич завідувала Геолого-географічним музеєм з 1971 по 1986 рр., а О.М. Вілянська – з 1986 р. по 2012 р., до об'єднання Зоологічного та Геолого-географічного музеїв в єдиний Природничий музей. Провідними науковцями в цей період були доктор геолого-мінералогічних наук В.М. Робінсон, доцент П.М. Меркулов, професор М.О. Куниця тощо.

З 2012 р. посаду завідувача Природничого музею займає Ольга Мірчівна Молдован. На час декретної відпустки (з 2017 р.) її обов'язки виконує Ірина Леонідівна Годзінська. Як зазначалось вище, Природничий музей складається із двох відділів – зоологічного і геолого-географічного та нараховує двох співробітників (провідний зберігач фондів – Ірина Борисівна Ткебучава; зберігач фондів II категорії – Сергій Олександрович Добинда).

Сьогодні зоологічні та геолого-географічні колекції Природничого музею переживають етап каталогізації. Для кількісної та якісної оцінки колекцій проводиться інвентаризація, систематизація і створення відповідних катало-

гів. Від 22 вересня 2004 р. зоологічним колекціям ЧНУ надано статус наукового об'єкта, що становить національне надбання України.

СТРУКТУРА: ВІДДІЛИ, РОЗДІЛИ, ЗАЛИ; ЯКИМ ПОДІЯМ АБО КОМУ ПРИСВЯЧЕНІ ЕКСПОЗИЦІЇ

Природничий музей розташований за адресою: м. Чернівці, вул. Фрідріха Шиллера, 5 і складається з 2-х відділів – зоологічного та геолого-географічного.

Геолого-географічний відділ знаходиться на I поверсі, його експозиційні колекції та фонди займають 3 зали площею 183,1 м², експонати розміщені за чотирма основними розділами: 1. Регіональна геологія; 2. Систематична мінералогія та геологія; 3. Геологія та корисні копалини України та Чернівецької області; 4. Палеонтологія.

Колекції зоологічного відділу розподіляються на:

а) *Експозиційні фонди*, які включають 3200 етикетованих екземплярів рецентних видів тварин, що належать до 20 типів та репрезентують світову і місцеву фауну, і розташовані у таксономічному порядку у спеціальних шафах-вітринах у двох залах загальною площею 245м².

б) *Наукові фонди*, які включають колекції відповідним чином зібраних, оброблених та етикетованих 37351 екземплярів тварин 4 типів (близько 5000 одиниць зберігання).

ОСНОВНІ ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ

Наукова робота: отримання нових знань на основі вивчення музейних предметів і колекцій та польових досліджень; комплектування і вивчення музейних фондів; організація обліку, зберігання, консервації і реставрації колекцій; побудова експозицій та проведення на науковій основі всіх видів масової роботи. Різновидом діяльності музею є підготовка і видання статей, тез, каталогів, путівників, буклетів тощо, які, крім наукових досліджень, популяризують музей, його різноманітні і цінні колекції; проведення архівного пошуку з історії музею та його експонатів.

Методична робота: виявлення, розроблення, впровадження передових методів музейної роботи. Вирішення питання експозиційної, науково-просвітницької, науково-фондової, інформаційно-аналітичної діяльності, реставрації музейних предметів, проведення консультацій, підвищення кваліфікації музейних працівників тощо.

Просвітницька робота: здійснення багатопланової і різноманітної діяльності з різним контингентом від-

відувачів як у самому музеї, так і поза ним. Містить такі напрями, як екскурсії (уроки-екскурсії), лекції, консультації, бесіди, позамузейні форми роботи.

Фондова робота: формування музейних фондів, забезпечує збереження, вивчення музейних предметів і колекцій та створює умови для їхнього використання. Її основні напрями – наукове комплектування фондів, облік, зберігання, наукове опрацювання, консервація і реставрація музейних предметів.

Одним із важливих аспектів діяльності Природничого музею ЧНУ є науково-дослідницька робота студентів з використанням фондів колекцій. На базі музею виконуються курсові, дипломні, магістерські роботи, проводяться заняття при вивченні нормативних курсів, проходженні учбових практик. Особливість вузівського музею й полягає у тому, що суто музейна робота з фондами поєднується із освітньою, навчально-виховною, науково-дослідницькою роботою студентів.

Більша частина зборів Природничого музею ЧНУ має регіональний характер і за окремими систематичними групами доволі повно представляє біорізноманіття фауни Буковини і деяких прилеглих територій. Таким чином, фонди музею містять інформацію про таксономічний склад, історію розвитку, трансформацію, географічне поширення, еколого-ценотичну приналежність видів і є науковою базою для зоогеографічних, систематичних, морфологічних та інших досліджень.

Геолого-палеонтологічні колекції Природничого музею зберігають інформацію про історію геологічного розвитку Землі, географічне поширення, хімічний склад, морфологію, фізичні властивості мінералів та гірських порід, палеонтологічні знахідки, що розповідають про зміни клімату і ландшафтів, геологічні процеси та геоморфологічні характеристики рельєфу. Використовуються для глибокого і усестороннього вивчення всіх груп викопних організмів та з'ясування їх еволюції і закономірностей поширення в зв'язку з палеогеографічною обстановкою минулих епох. Ведеться моніторинг знахідок четвертинних ссавців на території регіонів Чернівецької області.

Крім наукової вартості, багато колекцій мають ще й неабияку історичну, культурну і матеріальну цінність.

Експозиційні та наукові колекції геолого-географічного відділу Природничого музею Чернівецького національного університету є науковим, навчальним та історико-культурним надбанням регіонального та загальнодержавного значення і виконують роль важливої в країні науково-інформаційної бази фундаментальних та прикладних досліджень в галузі геології, географії та палеонтології. На базі даних колекцій навчаються студенти-географи, екологи біологічного, хімічного та географічного факультетів.

Колекційні фонди музею є основою для екологічного виховання молоді та популяризації природоохоронних знань серед населення.

У Природничому музеї ЧНУ проводяться тематичні заняття Буковинської Малої Академії, обласного та міського центрів еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, оглядові та тематичні екскурсії для студентів університету, інших ВНЗ, коледжів, для школярів, мешканців та гостей міста.

ФОНДИ: ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ОДИНИЦЬ ЗБЕРІГАННЯ, ЯКІ УНІКАЛЬНІ РЕЧІ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В МУЗЕЇ

Зооколекції нараховується 40551 зразок.

Колекції зоологічного відділу музею мають виняткове наукове, історичне, культурне значення і постановою Кабінету Міністрів України № 1241 від 22.09.2004 року віднесені до наукових об'єктів, що становлять національне надбання. До унікальних експонатів належить 18855 зразків тварин, серед яких більшість мають історичну цінність (зібрані з 1872 року), а деякі представляють види, що мають охоронний статус, тобто занесені до Червоних книг (МСОП, України, регіональних), Європейського Червоного списку. Наприклад, кістяк 27-метрового синього кита (*Balaenoptera musculus*), фрагменти кістяків фінвала (*Balaenoptera physalus*) і кашалота (*Physeter catodon*), експонати новозеландської гатерії (*Sphenodon punctatus*), протеза європейського (*Proteus anquineus*), протоптера (*Protopterus aethiopicus*), зеленої черепахи (*Chelonia mydas*), логгерхеда (*Caretta caretta*), сітчастого пітона (*Python reticulatus*), нільського крокодила (*Crocodylus niloticus*), королівського пінгвіна (*Aptenodytes patagonica*), шоломоносного казуара (*Casuarus casuarus*); скелети африканського страуса (*Strutio camelus*), сірого кенгуру (*Macropus gigantea*), білохвостого гну (*Connochaetes gnou*); рідкісні тропічні метелики (з Африки, Австралії, Півд. Америки, Півд.-Схід. Азії, Зондських островів, Малайського Архіпелагу), зібрані в еспедиціях кінця XIX – початку XX ст., а також чучела *Bison bonasus*, *Gazella subgutturosa*, *Desmana moschata*, *Slapax graecus*, *Falco cherrug*, *Haliaeetus albicilla*, *Aquila chrysaetos* та багато інших (тільки червонокнижних Хордових пред-

**Центральний корпус
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича
в 2011 р. внесено до Списку
культурної спадщини ЮНЕСКО**

ставлено 95 видів). Особливість фондів колекцій зоологічного відділу полягає в тому, що більша частина зборів має регіональний характер і за окремими систематичними групами (наприклад, декотрих рядів класу Комахи, більшості класів підтипу Хребетних, особливо класи Птахи, Земноводні) досить повно представляють видовий склад фауни Буковини і деяких прилеглих територій. Крім наукової, багато колекцій складають й неабияку історичну та культурну цінність. Деякі експонати датовані 1872-1937 рр. і є частинами іменних колекцій вчених австро-угорського та румунського періодів історії Буковини (Veit Graber, Robert Lendenfeld, Karl Zelinka, Constantin Hormuzaki, Eugen Botezat, Orest Marcu, Karl Alfonse Peneke).

На сьогоднішній день експозиційні та наукові фонди геолого-географічного відділу нараховують більше 13000 експонатів геолого-палеонтологічних колекцій, в тому числі: колекція петрографічних експонатів – 1400 зразків; колекція темно-кольорових мінералів (чорної породи) – 120 зразків; колекція мінералів і гірських порід – 2643 зразки; макет набору скляних моделей алмазів – 1 зразок; колекція мінералогічних експонатів – 3541

зразок; колекція педагогічних експонатів (науково-навчальних експонатів) – 2050 зразків; колекція геолого-палеонтологічних знахідок – 106 зразків; колекція наземних і прісноводних моллюсків із лесів і алювію Поділля і Волині – 100 зразків; колекція викопних решток органічного світу регіонів Чернівецької області 40 зразків; колекція гірських порід із Антарктиди – 20 зразків.

За кількістю одиниць зберігання геологічні та палеонтологічні колекції займають одне із провідних місць в Україні. Аналоги їм є тільки в Харкові, Одесі, Криму. Більше того, за якісним складом колекційних фондів немає подібних їм у державі, а на території Північної Буковини вони єдині. У світі – аналогом нашому відділу є музеї у містах Вроцлав (Польща), Відень (Австрія), Москва, Санкт-Петербург (Росія), Клузь-Напока (Румунія).

Заслуговує на увагу класифікація мінералів за фізико-хімічними властивостями та морфологією кристалів, де кожний мінеральний вид представлений декількома різновидами в різних парагенетичних асоціаціях. Унікальними експонатами є зразки заліза із родовищ Північної Америки (Техас, Нью-Мексико) і Гренландії, срібла із Саксонії (Андресберг), вісмутистого золота із Румунії (Трансільванія), міді самородної – район озера Верхнього (штат Мічиган), із Англії та Німеччини, самородного миш'яку (Японія, Румунія); пірити із різних родовищ Румунії, галеніти із Чехії, цинкова обманка

з Німеччини, США, Іспанії, аметисти з Австрії, моріони із Швейцарії, геліотропи (зелені з яскраво-червоними плямами) з Бразилії, гіпсові троянди із Сицилії тощо.

Із палеонтологічних знахідок заслуговують на увагу бивень мамонта, фрагменти кісток мамонта, печерного ведмеда, гієни, носорога та інших давніх тварин із печер і стоянок Чернівецької області та України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т.Г., Іліка Р.В., Хлус Л.М. Каталог теріологічних колекцій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2002. – 52 с.

2. Андрущенко Т.Г., Ткебучава І.Б., Левчук В.В. Каталог колекцій земноводних (Amphibia) і плазунів (Reptilia) зоологічного музею ЧНУ. – Чернівці: ЧНУ, 2003. – 24 с.

3. Карлашук С.В., Андрущенко Т.Г., Хлус Л.М., Третьяков Л.Д. Лускокрилі (Lepidoptera). Каталог фондової колекції зоомузею Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2000. – 123 с.

4. Третьяков Л.Д., Андрущенко Т.Г., Гаврилюк Н.М., Скільський І.В. Птахи Буковини в колекції зоологічного музею Чернівецького держуніверситету. – Чернівці: ЧДУ, 1991 – 72 с.

5. Смірнов Н.А. Каталог колекції бабок (*Odonata*) Природничого музею Чернівецького національного університету / Н.А. Смірнов, Т.Г. Андрущенко, І.Б.Ткебучава // Збірник праць Зоологічного музею НАНУ, 2016. – Т. 47 – С.66-78.

СКУШТУЙ ЕКСПОНАТ!

АБО ЄДИНИЙ У СВІТІ МУЗЕЙ ГУЦУЛЬСЬКОЇ БРИНДЗИ

*Ольга ШКУРО,
краснавець, гід,
фундатор музею,
м. Рахів*

Місія музею – збереження та популяризація елементу нематеріальної культурної спадщини: високогірного вівчарства та його продукту – гуцульської бриндзи.

Гуцульська бриндзя, як і український борщ, подана на внесення до Списку культурної спадщини ЮНЕСКО.

Музей складається з 2 частин: приміщення та мальовничого подвір'я.

У приміщенні туристи на спеціальних картах вказують, звідки прийшли. Потім шлях веде до «вівчарської стаї». Там, біля берфели з казанком, путерою та бербеницею, можна поринути в магію виготовлення овечого сиру на полонинах. Щоб отримати більше інформації про високогірне вівчарство, на екрані демонструється фільм «Гуцульська овеча бриндзя».

Родзинкою музею є використання (вперше в Закарпатті) віртуальної та доповненої реальності. З допомогою віар-окулярів можна віртуально потрапити на полонину і бути учасником випасання овець, доїння, приготування сиру чи вурди. А листівки доповненої реальності вміють «розмовляти»!

У новоствореному закладі, як і в інших європейських музеях, працює

крамничка, де можна придбати сувеніри. Та найціннішим «сувеніром» є, звичайно, бриндзя!

Також пропонуються унікальні бичківські медяники, високогірні мед і чай.

До послуг музею входить, за бажанням, дегустація. У затишній альтанці варто скуштувати справжній горянський делікатес – кулешку з бриндзю та квасним молоком.

На подвір'ї туристів чекають фотозони: отара овець з вівчарем на фоні банера, а також гойдалка.

Для тих, хто на власні очі хоче побачити живого вівчаря з овечками, пропонується екскурсія на полонину. Тому музей став справжнім етнотуристичним центром.

Отже, відвідай музей! Скуштуй експонат!

Інформацію про новостворений заклад можна отримати зі сторінок Фейсбук, Інстаграм та з Ютуб-каналу. Він також зареєстрований на Гугл-карті.

І найважливіше: проект «Етнотуристичний центр «Музей гуцульської бриндзи» реалізується в межах партнерської програми «Культура. Туризм. Регіони» Українського культурного фонду, Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» (КЕУ) та Офісу розвитку малого та середнього підприємництва (SME.DO) при Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Див. стор. 152-153

1. Вхід до музею; 2. Київські гуцулочки; 3. Полонинська ватра не згасас; 4. Господарі Ольга і Петро ШКУРО чекають на гостей музею; 5. Одна з листівок про музей; 6. До послуг музею може входити дегустація традиційної кулеші з бриндзю та спів коломийок; 7. Найменші відвідувачі (екскурсію проводить краснавець, гід, фундатор музею Ольга ШКУРО); 8. Члени Асоціації виробників традиційних карпатських високогірних сирів; 9. Координатори та учасники проекту «Підтримка розвитку системи георафічних значень в Україні»; 10. Окуляри віртуальної реальності переносять на полонину; 11. У музеї можна сфотографуватися в національному гуцульському вбранні; 12. Туристи відмічають на карті, звідки прийшли

МУЗЕЙ ГУЦУЛЬСЬКОЇ БРИНДЗИ В РАХОВІ

*Світлина Геннадія МОТУЖА, Василя ДЯЧУКА,
Мар'яни ГОТРИ та Ольги ШКУРО*

ДВІ ДАТИ В ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Перша з них: у 2020-ому виповнилося 175 років з часу будівництва возової поштової дороги у Рахівській окрузі (від м. Сигіт, через Солотвино і Бичків, до Яблуницького перевалу), що тривало з кінця XVIII століття по 1845 рік, тобто щонайменше 50 років. Воно закінчилося, за спогадами, які передавалися з покоління в покоління, в місяці «октобрі» (за старим Юліанським календарем) вказаного року, «коли випав перший сніг, дес на Покрову». Подія нагадує про з'єднання закарпатської (за сучасною географією) дороги із прикарпатською, що вступила в дію ще у 1830-му році. Фінансування цієї довготривалої будови, яку сезонно, в основному влітку, прокладали італійські робітники, відбувалося з австрійської імператорської казни, в склад якої йшли і податки людей гірського краю.

Друга ювілейна дата – 15 серпня (теж за старим стилем) 2020 р. У цей день, 125 років тому, рейками вперше проїхав потяг – завершилося будівництво

залізничної дороги від Сиготу до Зиміро-Вороненківського перевалу. З її п'ятьма тунелями, десятками великих й малих мостів, водостоками та водовідводами (підготовчі роботи тривали з 70-х років XIX століття). Колісву, як і раніше возову, дорогу сезонно будували італійці (це був їхній другий прихід), нащадки яких і досі мешкають на закарпатській Рахівщині (переважно у с. Ділове). Таким чином було завершено з'єднання закарпатського відтинку залізниці з галицьким Делятин-Вороненко. Незважаючи на те, що це відбувалося вже за Австро-Угорщини, фінансувала будівництво фірма «Гротхен і сини», яка виграла тендер, тобто Відень, адже угорський уряд тоді не займався фінансами і військовими справами (перебували у віданні Австрії).

Здавалося б, цілком пересічні дати, але вони відіграли значну роль в цивілізаційному поступі гірського краю!

Микола ТКАЧ,
с. Ділове
Закарпатської області

24 ЛЮТОГО 2020 РОКУ в Ужгороді відбулося засідання «круглого столу» «Актуальні питання збереження біологічного та ландшафтного різноманіття». Його організаторами виступили Громадське об'єднання «Природа. Наука. Технології» (Київ) та Мукачівська єпархія Української православної церкви.

І дуже символічно, що це поважне наукове зібрання, в якому взяли участь десятки науковців, представників духовенства, органів влади та громадськості із Києва, Львова, Ужгорода та інших міст України, пройшло в Ужгородському Свято-Воскресенському чоловічому монастирі Української православної церкви.

На початку засідання ченці монастиря та запрошені священослужителі разом з учасниками «круглого столу» справили урочисту молитву. А Високопреосвященніший Феодор, митрополит Мукачівський і Ужгородський, звернувся до гостей із вітальним словом та проголосив доповідь «Екологія душі».

Широке коло проблем збереження природи, зокрема її біологічного та ландшафтного різноманіття, порушувалось на «круглому столі» майже у 20 доповідях та повідомленнях.

Так, йшлося про: розвиток екологічної свідомості як основи збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Діна Карелова – редакторка Закарпатської регіональної дирекції Громадського телебачення України); роль держави в природоохоронному процесі (Ігор Шинкарюк, заступник голови Закарпатської облдержадміністрації); модернізацію організацій громадянського суспільства в Україні та їх можливості для сталості територій (Лариса Карелова, голова правління, засновниця Громадської організації «Природа. Наука. Технології», член Ради ботанічних садів та дендропарків України); поліпшення ефективності в роботі громадянського сектору (Олександр Білак, радник голови Закарпатської обласної ради); екосистемні послуги як основа сталого розвитку громад (Валентин Щербина, еколог, віце-президент Асоціації професійних екологів України); роль водойм у збереженні біорізноманіття Українських Карпат (Тарас Микитчак, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник відділу популяційної екології Інституту екології Карпат НАН України); освітні проекти та просвітництво в громаді (Світлана Дочинець, директор Біловарської ЗОШ І-ІІ ступеня

Транскарпатська залізниця у дії

ПРИРОДА – ДАР БОЖИЙ

БЕРЕЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО НЕЇ – СВЯТИЙ ОБОВ'ЯЗОК КОЖНОЇ ЛЮДИНИ

нів Тячівського району Закарпатської області); кооперацію – як економічний інструмент збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Ігор Охрименко, доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права); екологічні наслідки спалювання рослинних решток на Закарпатті та шляхи вирішення цієї проблеми (Любов Маргітай, доцент кафедри плодоовочівництва і виноградарства Ужгородського національного університету; успішний досвід роботи Фонду громади міста Березань, в контексті синергії співпраці різних структур (Алла Новікова, голова правління Благодійної організації «Фонд громади Березані»); лісівництво, лісознавство, соціально-економічні дослідження в зоні діяльності заповідника (Василь Регуш, провідний інженер відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Карпатського біосферного заповідника); комплексні наукові дослідження з питань збереження унікальної та типової фауни Карпат (Богдан Годованець, кандидат біологічних наук, орнітолог, старший науковий співробітник зоологічної лабораторії Карпатського біосферного заповідника); роль бізнесу у забезпеченні сталого природокористування у гірській частині Закарпаття (Олег Палінкаш, підприємець, голова Тячівської районної організації мисливців та рибалок) та інші.

Виступаючи на «круглому столі», заступник директора Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України Федір Гамор зупинився на деяких аспектах організаційно-правового забезпечення збере-

Миттєвості «круглого столу»
«Актуальні питання збереження
біологічного та ландшафтного
різноманіття»,
м. Ужгород, 24 лютого 2020 р.

ження біологічного й ландшафтного різноманіття в межах природно-заповідного фонду та на практичних питаннях, пов'язаних із відшкодуванням втрат територіальними громадами за обмеження ведення господарської діяльності на природоохоронних територіях.

Наголошено, що в справі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття особливо важлива роль належить об'єктам природно-заповідного фонду (ПЗФ), які в Україні складають близько шести відсотків від її загальної площі (цей показник в середньому в Європі становить 15 відсотків). Так, до прикладу, на території Карпатського біосферного заповідника охороняється 1349 видів лише вищих судинних рослин, 66 видів ссавців, 193 види птахів та багато інших живих організмів. Тут великими життєздатними популяціями характеризується бурий карпатський ведмідь, рись, дикий кіт, беркут (повсюдно зникаючі у Європі) та інші рідкісні види. В межах біосферного заповідника зустрічається понад 80 відсотків червонокнижних судинних рослин, що поширені в Україні, та всі види названих рослин, котрі охороняються Бернською Конвенцією та включені до Європейського червоного списку, значна частина асоціацій із Зеленої книги України тощо.

За роки незалежності України і особливо після прийняття Конвенції про охорону біологічного різноманіття (1992) чимало зроблено для створення системи екологічного законо-

давства, в тому числі в галузі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

Але незважаючи на прийняття законів «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», спостерігається загальна тенденція до зниження чисельності багатьох видів тварин та рослин. Різко знижується чисельність популяції мисливських видів, в тому числі і на заповідних територіях.

Скажімо, чисельність бурого карпатського ведмедя зменшилась за останні десятиріччя в 3 рази. Рідкісними стають цінні деревні породи, зокрема, черешні дикої, горіха грецького, ранньовесняних ефемероїдів тощо. Показовим є і той факт, що чисельність рідкісних видів рослин, занесених до першого випуску Червоної книги України (1980 р.), складала 85, а в останньому її випуску (2009 р.) ця цифра зростає до 542 видів, а тварин відповідно 161 та 611 видів.

Висновок: в суспільстві існує велике нерозуміння завдань природоохоронної справи загалом і біологічного різноманіття зокрема.

Проглядається значний розрив і неузгодженість між законами, що регламентують використання природних ресурсів, та нормативно-правовими актами, які декларують охорону довкілля.

Думається, що необхідно у законах, що регулюють бюджетні відносини в державі, чітко виписати механізми фінансового забезпечення програм

охорони біологічного та ландшафтного різноманіття. В першу чергу, можливо, необхідно внести спеціальні статті до Бюджетного кодексу України, які би врегулювали ці проблеми, як і проблеми охорони природи взагалі.

Фінансування заходів зі збереження біорізноманіття мало би також значитись окремим рядком як у державному, так і в місцевому бюджеті. Без цього, на наше глибоке переконавання, всі законодавчі акти у цій сфері ще довго будуть залишатися лише на папері.

Україна ратифікувала Конвенцію про охорону біорізноманіття, в статті 8 якої наголошується, що кожна договірною стороною «заохочує екологічно обґрунтований і сталий розвиток у зонах, що межують з охоронними територіями, з метою сприяння збереженню цих територій», а стаття 10 прямо говорить, що кожна договірною стороною вживає, настільки це можливо і доцільно, виправданих з економічної і соціальної точок зору заходів, які сприяють збереженню і сталому використанню компонентів біологічного різноманіття.

Разом з цим треба розуміти, що в умовах загострення соціально-економічної ситуації біорізноманіття, як і загалом природні ресурси, стають чи не єдиним джерелом виживання місцевого населення. Тому, крім їх посиленої охорони (яка потребує необхідних матеріально-технічних ресурсів), потрібна компенсація місцевому населенню з боку держави за вилучені із користування види ресурсів.

Ужгородський Свято-Воскресенський монастир
Української православної церкви

З метою вдосконалення економічних важелів стимулювання збереження та охорони ПЗФ автором цих рядків у 2013 році, на Комітетських слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, запропоновано врегулювати питання із оподаткування земель природно-заповідного фонду та сплати відповідного земельного податку до місцевих бюджетів. На виконання цих зауважень у 2014 році внесено надзвичайно важливі зміни до Податкового кодексу України щодо сплати земельного податку місцевим радам, в межах яких розташовані землі природних та біосферних заповідників й національних природних парків. Але для цього не було визначено джерела фінансування. Тому ми знову на Комітетських слуханнях у Верховній раді в 2015 році вимагали (цитую дослівно) «... у зв'язку із вилученням із статті 282 Податкового кодексу (на моє клопотання – авт.) положення про те, що від сплати земельного податку звільнюються заповідники та інші природоохоронні території, необхідно терміново скасувати цю норму, або відповідно до статті 46 Закону України про природно-заповідний фонд, передбачити у Державному бюджеті України виділення установам та організаціям, які забезпечують охорону особливо цінних земель природно-заповідного фонду, необхідних коштів для сплати земельного податку до місцевих бюджетів».

Нас почули, і до прикладу, адміністрація Карпатського біосферного заповідника сплатила в 2019 році, за рахунок коштів Державного бюджету України, п'ятнадцятьом територіальним громадам в Рахівському, Тячівському та Хустському районах Закарпатської області, в межах яких знаходяться в постійному користуванні його землі, понад двадцять дев'ять мільйонів гривень. Спрямовані до Ясінянської селищної ради 4,8 млн гривень, Широко-Лужанської сільської ради 4,6 млн гривень, Велико-Угольської сільської ради 2,7 млн гривень, Косівсько-Полянської сільської ради 2,2 млн гривень, чи для Відричанської сільської ради 2,5 млн гривень та інших, суттєво поповнили бюджети цих депресивних гірських населених пунктів.

Проектом бюджету Карпатського біосферного заповідника на 2020 рік передбачається спрямувати до територіальних громад уже 49 мільйонів 837 тисяч гривень.

У контексті питань, які обговорювались на «круглому столі», хочемо привернути увагу й до точки зору відомого українського вченого, академіка Юрія Шеляг-Сосонка, який стверджує, що біорізноманіття має універсальне значення для світового співтовариства, формує для нього і для кожної конкретної людини всі основні параметри буття – як матеріальні, так і духовні, включаючи погляди на Світ.

Тому знищення біорізноманіття, яке в кінці минулого століття досягло глобальних масштабів, на основі зворотніх зв'язків призвело до глобалізації і деградації самого світового співтовариства.

Це сталося в результаті використання цивілізованими країнами наукових досягнень. Але нині рівень розвитку людства визначають уже не наукові досягнення, і не межі зростання народонаселення Землі, а стан біорізноманіття і допустимі межі його вилучення із природи.

...Слухаючи виступи учасників «круглого столу», раптом пригадав благословення з приводу виходу у світ (ще у 1994 році) першого номера Всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» єпископів Мукачівської та Ужгородської православної єпархії Євфимія та Мукачівської греко-католицької єпархії Івана Семедія: «Природа – це божий дар, а

Фото на згадку

йї збереження є обов'язком кожної людини. І наскільки людина береже природу, настільки природа віддячується їй і навпаки – знищення природи рівнозначне знищенню людства...

Божа воля, всемогутність проявляється у великій книзі, що її називаємо Природою, з її закономірностями та взаємозалежностями. Коли ці закономірності порушуються, природа гине, світові загрожує катастрофа. Всяке порушення законів природи, які продиктовані автором Всесвіту – Богом, караються самою природою...

Сумно спостерігати, – наголошується у зверненнях єпископів, – коли люди в своїх корисливих інтересах, не зупиняючись ні перед чим, гублять природу – Богом даний всім людям дар. Знищення навмисно хоча б однієї з ланок ланцюга живого світу чи мертвої матерії обов'язково порушує сусідню ланку живих організмів.

Так, якщо не виростає трава – не буде тварин. Вирубуючи ліси, викликаємо катастрофи, повені і т.д. Про це потрібно говорити, нагадувати людям, виробити й пропагувати програми збереження рівноваги у природі, збалансованого зв'язку між мертвою матерією, говорити про суворий порядок у використанні природи на підвалинах Божих заповідей. Тож люди завжди мають пам'ятати: закон Природи, це закон божий. Порушення його є бунтом проти заповіді Божої, злочином проти людства!».

Федір ГАМОР

Василь КУХТА

КОЛЯДА ПІД ВІКНОМ

Був малим я і на шостім році, –
Мов лоша, на лобі мав звізду, –
У гуцульській вишитій сорочці
Вирушав уперше в коляду.

Щедрий настриг місячної вовни
Притрусив сліди біля дверей...
Наді мною в цісарській короні
Гордовито сяяв Подерей.

...Йшов угору – не боявся впасти,
Стис у жмені слова колосок.
Калатав над світом: «Чесні газди!...»
Мій тонкий хлоп'ячий голосок.

Отверзались брами і світлиці,
Сиві стайні дихали теплом.
Крізь слюду морозну квітли лица,
Дух отави плавав над столом.

Відчував я крила за спиною,
Наче ангел, гнуті, замашні,
Але хата з білою стіною
Відповіддю вистрілила: «Ні!»

Й холод враз проник під сорочину...
Хтось тоді розраджував мене:
«Колядуй під вікнами, хлопчино,
Хай лунає слово осяйне!»

...Подерею, любий Подерею,
Що тобі смішні дрібні жалі:
Ти гуляєш в місячній киреї –
Зірка згасла на моїм чолі.

Але ще тремтять у кожному оці
Відблиски далекої снаги.
В хрестиком вишиваній сорочці
Протопчу відступництва сніги.

Посеред холодної толоки
Віще слово випурхне з грудей...
Колядуй під вікнами, допоки
Душі не розбудиш у людей!

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР

Іван СЕНЬКО,
етнолог, краєзнавець, фольклорист,
літературознавець,
кандидат філологічних наук,
м. Ужгород

«ГОТУЙСЯ, ВЕРТЕПЕ, БО ДІВА НАДХОДИТЬ...»

Про Святий вечір і Різдво найповніше написали отець Юліан Катрій у книзі «Пізнай свій обряд!» (Нью-Йорк – Рим, 1982) і етнограф Олекса Воропай у книзі «Звичаї нашого народу» (Мюнхен, 1958). Скористаємося цими книгами, не оминувши те, що характерне для закарпатських українців.

Розділ про Різдво Христове отець Юліан починає епіграфом із стихира вечірні Надвечір'я: «Час нашого спасіння вже настав. Готуйся, вертепе, бо Діва надходить, щоб родити». Не менш промовистий і другий епіграф – із святкового величання: «Величаємо Тебе, життєдавче Христе, що задля нас сьогодні народився тілом із Непорочної і Пречистої Диви Марії!»

Святкування Христового Різдва сягає перших віків християнства, відзначалося разом із Богоявленням, і тільки в 386 році в Антіохії перший раз святкували Різдво 25 грудня, осібно від Богоявлення. 7 січня – це 25 грудня за старим стилем літочислення. Святий Іван Золотоуст сказав про Різдво, що його «можна б без помилки назвати матір'ю всіх празників».

До того 25 грудня, коли настає зимовий зворот сонця, дні починають ставати довшими, а ночі коротшими, святкували у Римі день бога-сонця. Християнський Рим, щоб протидіяти поганським звичаям, на місце бога-сонця ставить народження Христа, якого у богослужіннях називають Сонцем Правди, Сонцем Справедливості. Свята Елена, мати цісаря Костянтина Великого, у четвертому столітті в честь Христового Різдва побудувала у Віфлеємі храм. Святий Григорій Богослов (помер 390 року) закликав: «Поклонися Різдву, віддай честь малому Віфлеємові, що тебе знову привів до раю. Стань на коліна перед яслами, через котрі, будши нерозумним, ти оживився Словом... Іди із звіздою, принеси з мудрецами дари: золото, кадило й миро, як Цареві і як Богові, і як умерлому задля тебе».

Із хрещенням Русі слов'яни отримали уже сформований обряд Різдва Христового. Поклоніння Даждбогу, богу сонця, сприяло поширенню християнського обряду. Отець Юліан зауважує: «Свят-Вечір має не тільки своїм глибоким

змістом церковні відправи, але передусім він пребагатий у нашому народі на сповнені символики обряди й звичаї, з яких деякі сягають ще дохристиянських часів».

ВЕЧЕРЯ ВСЬОГО РОДУ

День перед Різдвом – особливий день. Ним починається рік, і є повір'я: як в цей день – так буде цілий рік. Майбутній рік забезпечується словом і ділом: не сваритися, не позичати, зібратися всією родиною, згадати померлих... Давно у цей день вогонь у печі запалювали від кресала – це був «новий вогонь». Розкладали його із 12 полін, варили на ньому вечерю із 12 страв. Готували вечерю із найголовніших дарів поля, городу й саду: картопля, капуста, біб, пастернак, гриби, варена з медом пшениця (кутя), пироги з повиждлом, узвар із сушених слив, груш і яблук, риба... Вечеря пісна, але багата.

Хату прибрано, худобу нагодовано. Долівку притрушено соломною. На покутті сніп, називали його Дідухом. Це – символ нового врожаю. А на столі – Керечун. Так ще із дохристиянських часів називається обрядовий хліб. Юрій Венелін-Гуца (1802 – 1839), який провів своє дитинство у верховинському селі Синевирі, приїхавши у далеку Москву, куди закинула його доля, згадував про святотечірний Керечун на столах у селянських хатах. Факт випікання верховинцями святотечірного Керечуна фіксує й російський фольклорист Петро Богатирьов, розповідаючи про свої мандри Верховиною у 20-х роках минулого століття.

Вечеряти сідали, коли сходила вечірня зірниця. Сиділи поважно, смакували кожну страву. Все було значимо. У застільній молитві просили: «Дякуємо Богові Святому, що поміг нам дочекатися у мирі і спокої цих Божих свят. Та допоможи, Боже, їх у радості відправити і від цих за рік у щасті і здоров'ї других дочекатися». Молилися і за тих, що у дорозі, і за тих, що відійшли із життя, запрошуючи до вечері праведні й грішні душі.

Під стіл клали сокиру, серп – щоб на всьому господарстві було святотечірне благословення. На Верховині обв'язували ніжки стола ланцюгом. Пояснюють це по-різному: щоб родина так разом трималася, щоб були ті, хто кладе ноги на цей ланцюг за вечерю, здорові й міцні, як ланцюг...

Після вечері колядували: «Дивная новина», «Нова радість стала», «Коли Божа Мати по світу ходила». Діти шукали у солоній гриби – щоб влітку легко їх знаходити. Старші кусали горіхи – щоб були здорові зуби. Відданиці йшли слухати, звідки пес забреше, бо звідти треба сватів сподіватися...

Пишу у минулому часі, бо багато із цього уже втрачено. Чи відродиться? Обряд Свят-Вечора – велике надбання народу, він засвідчує його працьовитість, доброту, співучість, єдність з природою, утверджує здруженість і святість родини.

КОЛЯДА

Звичай бажати піснею благополуччя – давній. Предки українців називали такі пісні щедрівками. Ще й тепер виконуються вони на Новий рік із приспівом «Щедрий вечір, добрий вечір». На Закарпатті у таких піснях є приспів: «Дай, Боже». Келечинський казкар і притчовик Михайло Козак, з репертуару якого укладено книгу «Чарівна торба» (Ужгород, 1988), сказав, що цей приспів міг витворитися із звертання до Даждьбога:

*В городці зілля – в домі весілля,
Дай, Боже! (або ж: Даждьбоже!)
В городці пластя – а в домі щастя,
Дай, Боже!*

Пізніше такі пісні почали називати колядками – від назви Нового року у римлян: календа. Фольклорист Філарет Колесса вважав, що ця назва перейшла до східних слов'ян десь у IV – IX століттях, коли «українська колонізація досягла берегів Чорного моря й Дунаю, де вона зустрілася безпосередньо з греко-римським світом».

Нема сумніву, що колядки світські (побажання газді, газдині, легіневі, відданиці, немовляткові у колісці, учневі) передують колядкам релігійним, у яких прославляється Різдво Христове. А ходіння з «вертепом» чи зіркою – звичай ще пізніший: на Закарпатті його запроваджено в другій половині XIX століття.

Першими приходять «Христа вітати і хату звеселити» вертепники або звіздарі. Вертепники носять макет церкви, звіздарі – зірку, яку раніше робили на основі старого решета. В середині зірки запалювали свічку, пізніше – лампочку від кишенькового ліхтарика. У макеті церкви горить свічка, освітлюючи картинку «Різдво Христове». Звіздарі співають під хатою кілька релігійних колядок, отримають плату і йдуть далі. Вертепники заходять до хати й розігрують дійство про народження Христа.

В описаному в 1925 році вертепному дійстві із Великого Бичкова були два царі, король, ангел, подорожній з Черемші, пастух, два вівчарі, дідо. У вертепних дійствах із Дубового, Келечина, Копашинева, Невицького, Ставного серед дійових осіб бачимо ще циганку, чорта, корчмаря Мошка, царя Ірода... Коли ангел сповістить про Різдво Христове і пастирі вклоняться Йому, можна заговорити й про буденне. Отоді циганка, корчмар, чорт, глухий дідо заговорять, кепкуючи, і про ціни, й про лупежі, й про начальство, й про невірних жінок. Комічна частина – чи не найцікавіше у вертепних дійствах.

На Різдво збирається легінська коляда. Вибирають «безрезу» (старшого), міхоношу, на Гуцульщині – й трембітара та музик. І йдуть від хати до хати ватагою, колядують-віншують.

Хай навіншують щастя і добра для кожної родини, для всієї України!

ОЙ, ПАН ГОСПОДАР, ЧИМ ПРОСЛАВИВСЯ?

*Ой, пан господар, чим прославився?
Ой, дай, Боже!*

Золотим плотом обгородився.

До сего газди сам Господь ходить,

А за Господом сам газда ходить.

Ой ходить, ходить, Господа просить:

*«Ой, Боже ти наш, прийди ти до нас,
Прийди ти до нас, на Святий вечір,*

На Святий вечір, на вечеречку».

– «Я прийти прийду та й одвідаю,

Ци є так тепер, як давних давен:

Ци свято з медом на Святий вечір,

Ци варять пиво святому збору,

Ци колядують святому Різдву?».

– «Ой не так тепер, як давних давен:

Свято не з медом на Святий вечір.

Лиш колядують святому Різдву,

Лиш варять пиво святому збору.

А няньо сина в пана кохає,

А син на нянька руки знімає,

А мама з доньков кров проливає,

Сестра на сестру чарів глядає,

Сусід сусіду стежку копає,

Стежку копає, гірко вклинає,

Гірко вклинає, перелаз ломить,

Перелаз ломить та й не говорить».

А Господь каже: «Миріться, люди,

Миріться, люди, любіться, люди!

Незадовгий час суд Божий буде,

Розлучається газда з газдинев,

Газда з газдинев, мати з дитинов,

Сестра з сестрою і брат із братом,

Кожному сповна за гріх воздається».

Ой робім же так, як Господь каже:

Мирімся, люди, любімся, люди!

Ой, дай, Боже!

(Колядка початку XX століття).

ДЕНЬ СВЯТОГО ВАСИЛІЯ

В одній із колядок співається:

Прийшли до нас, прийшли три празники в гості.

Перший ото празник – Святоє Рождество,

Другий ото празник – Святого Василя,

Третій ото празник – Водосвященіє.

У колядці названо три великі свята – Різдво Христове, День святого Василя і Водосвяття (Богоявління). У християн грецького обряду їх святкують 7, 14 і 19 січня. У християн-католиків Різдво Христове святкується 25 грудня, День святого Василя – 1 січня, Богоявління – 6 січня.

Така розбіжність у святкуванні одних і тих же подій викликана реформою календаря. А у розмові про День святого Василя, який для вірників грецького обряду є одночасно і Новорічним святом, нам не обійтись без інформації про цю реформу.

Із шкільних підручників знаємо, що в основу відліку часу покладено час обертання Землі навколо Сонця (рік), Місяця навколо Землі (місяць), Землі навколо своєї осі (доба, яка ділиться на години, хвилини, секунди). Знаємо, що повний оберт Землі навколо Сонця продовжується 365 днів 5 годин 46 секунд, тому до місяця лютого раз у чотири роки додається ще один, 29-й день, але й цим не знімається розбіжність у реальному й календарному часі.

Першу реформу календаря здійснив Юлій Цезар у 46 році до нової ери: в кожних чотирьох роках нараховується три роки по 365 днів і один високосний – 366 днів. За початок року взято перший день місяця януарія (так названого на честь поганського бога Януса), в українців – січня (у цьому місяці рубали, сікли ліс). Цей календар прийнято називати юліанським.

Папа Григорій Тринадцятий у 1582 році запропонував точніший відлік часу річного циклу: на кожних 400 років високосних має бути не 100, а 97. Аби ліквідувати розбіжність між астрономічним і календарним роками, яка у той час дорівнювала уже 10 дням, папа розпорядився наступний після 24 лютого день вважати днем 6 березня. Цей календар називається григоріанським, ним користуються усі християни-католики.

Тепер розбіжність дат за юліанським, яким користуються православні християни, і григоріанським календарями складає 13 днів. Тому Новий рік православні християни святкують 14 січня.

День нового року у різних народів не співпадає. Це залежить від того, який календар в основі літочислення – сонячний, місячний чи сонячно-місячний. В Ірані новий рік святкується у проміжку між 20 і 22 березня, у Ізраїлі – між 6 вересня і 5 жовтня, у Японії – між 13 січня і 24 лютого. У Росії до 1700 року, як і колись у Візантії, новий рік починався 1 вересня... За візантійським календарем в часи середньовіччя вели відлік часу й по всій Україні.

У Закарпатті дні релігійних свят визначаються за юліанським календарем: Різдво Христове як день народження Сонця-Правди – після зимового сонцестояння, 25 грудня (7 січня за григоріанським календарем), день святого Василя Великого – 1 януарія-січня (14 січня за григоріанським календарем).

Хто ж він, Василій Великий? Архієпископ Кесарії у Малій Азії (329 – 379). Виступав проти світських можновладців, які переслідували християн, організував монастирі, розробивши правила для чернечих спільнот, захищав знешодолених. Для бідних, старих, хворих, сиріт, удовиць буду-

**Гуцульська школа
(хата Івана та Анни КУШНІРІВ),
Рахів, Красне Плесо, 1935 р.;
освячення пасок у Рахові (2006 р.)**

вав притулки, які від його імені дістали назву Василяди. Один із його сучасників писав про нього: «До одних загощує сам, до других когось посилає, інших знову кличе до себе, радить, напминає, картає, погрожує, докоряє, бере в оборону цілі народи, міста, поодиноких людей, продумує всякі можливі способи спасіння». Помер він у 379 році, і день його смерті став днем вшанування пам'яті його пресвітлих діянь.

Його послідовники, що ведуть монаше життя за його правилами, називаються василіянами. Перед Другою світовою війною на Закарпатті було понад 100 монахів-василіян. Вони видавали журнали «Благовісник» і «Місіонер», мали гімназію в Ужгороді, проводили велику благодійницьку роботу. У їхньому середовищі сформувався відомий поет Зореслав (Степан Сабол)...

Ім'я Василь – одне з поширених у краї: письменники Василь Довгович та Василь Гренджа-Донський, історик Василь Гаджега, скульптор Василь Свіда, мовознавець Василь Чопей... І живе традиція в краї: збираються 14 січня Василі, бесіднують, колядують, пригощаються.

Від Різдва до Василя не годилося хату замітати. В цей день солому, якою була встелена долівка на Святий вечір, виносять у сад і спалюють. Вважається, що це захистить цвіт дерев від весняних приморозків. Неродючі дерева «страшили»: замахувалися сокирою і проговорювали, що зрубають їх, коли не будуть родити. Отаву, що була під скатертиною на святвечірньому столі, згодують худобі, аби їй ніщо не шкодило.

У цей день спостерігали і за погодою. Кажуть: на Василя погода – буде в полі урода.

На Подніпров'ї новорічні традиції багатші: тут козу водили, щедрували. На Поділлі з козою ходив і цибатий журавель (також перевдягнений парубок). На Буковині обходили село від хати до хати з плугом, сніг орали й засівали. Обряд посівання – повсюдний.

На Закарпатті обряд посівання не набув такого поширення, як у зерносіючих регіонах. Просто приходять у гості, поздоровляють з Новим роком. Пригощають горіхами, аби зуби міцними були. Вважається доброю ознакою, аби першим відвідувачем був хлопчик.

То ж, читачі-хлопці, зробіть добру справу – привітайте з Новим роком родичів, нанашок, сусідів. Для цього треба мати із собою кілька жменьок пшениці, вівса чи жита і вивчити віншівку:

Сійся-родися, жито, пшениця

Й усяка пашиця.

На полю рясно – а в домі щасно,

На полю ядром – а в домі добром,

В городці квітно – в домі привітно.

З Божої волі жийте здорові!

Сію, сію, посіваю,

З Новим роком поздоровляю.

На щастя, на здоров'я, на довгий вік!

А може, розпитавши старших людей, почуєте поетичнішу віншівку... Візьміть і її з собою в дорогу. Нехай добре слово добром заколоситься!

БЛАГОВІЩЕННЯ (СВЯТО ПРОБУДЖЕНОЇ ЗЕМЛІ)

У християн Благовіщення – одно із дванадцяти найбільших свят. Вважають, що в цей день навіть птахи гнізд не в'ють.

Є кілька повчальних легенд про тих, хто порушив цю заборону. Зозуля почала в цей день гніздо вити – і згришила, тепер і в будень не може звити кубелечко, мусить нести свої яйця у чужі гнізда. І горобці за такий вчинок позбулися людської поваги.

Благовіщення – це свято землі. У народі виконують давню настанову: земля потребує відпочинку – від Введення в храм Богородиці (21 листопада) до Благовіщення (25 березня – за юліанським календарем, 7 квітня – за григоріанським).

До Благовіщення не рекомендується сидати на землю – бо холодна. Тільки в цей день сонце пробуджує землю і всіх жаб, ящірок, гадюк, які, за народними повір'ями, зимували у норах. Холод – сковує, сонце – дає волю. Господар на Благовіщення виганяв худобу із хліва, навіть kota виганяв із хати – нехай звикають жити на волі.

День Благовіщення близький до дня весняного сонцестояння. І ще один звичай побутує здавна в українців: в цей день дівчата починали водити хороводи, співати веснянки.

У такий гарний день Архангел Гавриїл приніс Діві Марії звістку, що вона породить Сина – Спасителя усього роду людського. Християни почали святкувати цей день на початку V століття. У церквах заспівали: «Сьогодні початок нашого спасіння і виявлення надвічної Божої тайни: Син Божий Сином Діві стає і Гавриїл про Божу ласку їй благовістує». Тому й назвали свято Благовіщенням.

Із приходом християнства на Русь до слов'ян прийшло і свято Благовіщення. У київському соборі святої Софії, який було споруджено Ярославом Мудрим в першій половині IX століття, збереглася фреска «Благовіщення». Літописець Нестор у «Повісті врем'яних літ» засвідчив поклоніння русичів Богородиці. «В 1037 році заснував Ярослав великий город Київ, що має золоті ворота. Вибудував і церкву Св. Софії, Премудрости Божої, митрополиту, а далі кам'яну церкву Благовіщення Св. Богородиці на золотих воротах. А це тому вибудував премудрий князь Ярос-

лав церкву Благовіщення на воротах, щоб завжди була радість тому городові Благовіщенням Господнім і молитвою святої Богородиці й архангела Гавриїла».

І на Закарпатті християни будували церкви і храми Благовіщення Пресвятої Богородиці. Анатолій Кралицький у 1872 році опублікував історичні дані про тамтешні монастирі. Серед них є монастир Благовіщення Богородиці у селі Бороняві. Засновником його був священник Іоанн Козак. Його стараннями монастир збудовано у 1716 році.

Богослужіння в день Благовіщення супроводжується величними і радісними співами: «Радуйся, земле непосіа-на. Радуйся, куше неспалимый. Радуйся, глибино незглиблима. Радуйся, мосте, що ведеш до небес».

Поет Юлій Боршош-Кум'ятський, натхненний церковними співами, написав чудесний вірш «Благовіщення» – поетичними рядками передав благовістування архангела Гавриїла:

*– Ти приписи сповниши святого завіту! –
Так Діві посланець небес промовля. –
Ти зродиши Месію страждальному світу,
Котрого прославлять і небо, й земля.
Він зніме з народу неволю, терпіння,
Врятує пропащі в гріхов'ї серця,
Дарує людині душевне спасіння,
Одвічну зажуру зітре із лица.*

Думаючи про вічне, наші батьки, діди і прадіди, і прапрадіди не забували й про близьке, буденне. Посвячену під час богослужіння проскуру розтирали в порошок, домішували до меду, яким підготовували бджіл – «аби добре роїлися». Ще розділяли благовіщенську проскуру на чотири частини, розтирали їх із землею на чотирьох кутах нивки – «аби дощові хмари поле не минали, щоб град посіву не побив».

У цей день спостерігали за погодою. Яка погода на Благовіщення, така буде й на Великдень. Якщо гарний сонячний день, то буде добрий урожай ячменю, жита, пшениці.

Бо Благовіщення сприймається також святом пробудженої землі. А ще стверджує святість материнства, спонукає задуматися над сутністю «Благої вісті» (по-грецьки – евангеліон) – вчення Ісуса Христа.

ВЕЛИКОДНІ ПИСАНКИ – СИМВОЛИ ЖИТТЯ

Наших далеких предків дивувало яйце, із якого при певних умовах вилуплювалися пташеня, курча чи каченятко. З неживого робилося живе. І давня міфологія Індії стверджувала, що творець світу Брахма з'явився із велетенського яйця, зробивши затим із нижньої частини шкаралуці землю, а із верхньої – небо. І в карело-фінському епосі яйце вмонтовано у процес світотворення. Було воно в пошані і в дохристиянській міфології Єгипту, Греції. Археологи знаходять яйця у похованнях етрусків, аварів. Звичайно, імітовані – із кераміки, мармуру.

У часи християнства ця повага до яйця не зникла. Ще у 1920 – 1930-і роки етнографи на Закарпатті фіксували випадки заорювання яйця в першу борозну (для родючості землі), вживання яєшні як ритуальної їжі у весільному обряді.

Віншування на «старий» Новий рік (представники громади с. Костилівка Рахівського району Закарпатської області на Центральній садибі Карпатського біосферного заповідника), 2016 р.

Олена КОНДРАТЮК. Цвіт папороті
(містерії купальської ночі).
Полотно, олія, 2017 р.

А якщо в писанці бачити тільки окрасу – то й так добре. Лежить вона на полиці і нагадує про майстерність народу, про зв'язок поколінь, про того, хто подарував її. І в світлиці буде тепліше від барв орнаменту писанки – прадавнього символу життя.

ГЛАВОСІКИ

Між святими, яких пошановує церква, виділяється Іван Хреститель – в його честь встановлено 6 свят: Різдво (Яна, Іван-день – 24 червня; у церквах східного обряду – 7 липня), Відсічення Голови (29 серпня; у православних і греко-католиків – 11 вересня), Перше і Друге знайдення Голови, Третє знайдення Голови, Собор Предтечі.

Його називають Предтечею, бо вистував прихід на землю Христа, Месії-Спасителя; Іваном Хрестителем, бо хрестив Спасителя у ріці Йордані; першим християнським Мучеником, бо його замучено за проповідь Царства Христового. Іван Хреститель закликав людей жити високими ідеалами, очищатися від гріхів покаянням. Він прилюдно картав царя Ірода, що жив безшлюбно із жінкою свого брата. Картав й Іродіаду, тому вона на одному із бенкетів як винагороду за гарний свій танець попросила відрубати Івану Предтечі голову.

Побожна легенда каже, що відтята голова Івана й на полумиску говорила: «Не можна тобі, Іроде, жити із жінкою брата твого!» Іродіада боялася, що голова може злутитися з тілом і Пророк воскресне, тому вона таємно закопала голову на підвір'ї палати. Праведна Іванна, жінка управителя палати Хуси, бачила це і другої ночі викопала голову святого Івана, поклала до посудини і поховала на Єлеонській горі біля Єрусалиму. Тіло учні Івана Хрестителя поховали в Севастії у Самарії.

Іван Хреститель загинув за найвищі ідеали: службу Божу і своєму народові. Він став символом героя-борця за те, що святе, вічне. Христос сказав про нього: «Той світільником був, що горів і світив» (Ів., 5: 35). Історики Християнської Церкви засвідчують, що день пам'яті про мученицьку смерть Івана Хрестителя відзначають дуже давно – від п'ятого століття. У народі цей день називають Главосіками.

Селянин Микола Глеба, покійний уже, із мого рідного села Келечина на Міжгірщині, розтлумачував мені у 1959 році: «Аби святого Івана пам'ятали, є такий день у році – Главосіки. В той день не їдять з тарелі, не можна їсти часник, бо має «головку». І з маком нічого не можна робити, бо має «головку». Хто би порушив таку заборону, то мав би гріх. Тим би помагав Іродіаді, аби її чорти не мучили у пеклі».

Заборона їсти з тарілки – повсюдна. Бо це нагадує про нелюдське прохання Іродіади: голову того, хто говорить про благочестя, принести на тарелі. Також повсюдно поширена заборона рубати в цей день сокирою, сікти ножом. Навіть хліб не можна краяти ножом – відламують руками. Особливо наголошується, що нічого не можна робити в цей день із головної капусти. Кажуть, що якби в цей день зрівав головку капусти, то з качана би потекла кров.

У збірці Володимира Гнатюка «Галицько-руські народні легенди» (Львів, 1902) опубліковано одну оповідь про чоловіка, який проігнорував народні заборони в день «чес-

І збережена до наших днів гарна традиція виготовлення писанок до Великодня – найбільшого весняного свята – сягає глибокої давнини, часів язичництва. Бо яйцем-писанкою не тільки христосовуються, але й ворожать. На Гуцульщині записано коломийку:

*У зеленій полонині ягнята пасуться,
Дала би'м ти писаночку – кури не несуться.
Дала би'м ти писаночку зелену, зелену,
Коби мати не казала, що наворожену.*

Вірили, що подарована писанка має силу викликати або зміцнювати кохання. І зелений колір писанки – не тільки для рими. Давно виготовляли крашанки й зеленого кольору. Щоб мати той колір, варили озимину жита, листя барвінку. Обидві рослини – символи життя.

І в орнаментах писанок – геометричних, рослинних, тваринних – багато символіки: коло з промінчиками – це сонце; кривульки – це вода; баранячі роги, олені, бузьки-лелеки – символи плодovitості, смерічка – знак молодості... Символи, на думку наших далеких предків, посилювали магічну силу яйця-писанки.

Час затемнив немало з того, що було колись зрозумілим. А традиція живуча. Вона основана на переконанні: так робили наші діди і прадіди – так робимо й ми. А незрозумілому в обряді, звичаї шукають пояснення.

Про писанки в християнський час витворено багато гарних легенд. Одна з них – про матір Христа. Коли почувла, що її сина схопила варта, вона назбирала яєць, щоб цим умилоствити суддю Пілата. А щоб були йому до вподоби, цілу ніч їх розмальовувала. Коли йшла із своєю ношею, почувла жакний вирок: розп'ясти! І випав кошик із рук матері, але крашанки та писанки не розбилися – вони по всій землі розкотилися.

На Гуцульщині побутує легенда про Сатану, який творив багато зла на землі і якого Христос зажував у пеклі в ланцюги, так що сам не може творити зло – хіба через слуг. Та від Страстного четверга до Великодня Сатана відчувається в силі, лиже ланцюги – і вони тоншають. А люди, пишучи писанки, говорять цим, що вони Христа не забули, і кожною писанкою зміцнюють ланцюги, якими сковано головного носія зла. Тож люди похилого віку, шануючи традицію писанкарства, кажуть: «Якби ми перестали писанки писати, то дали би зверхність злу – і настав би кінець світу».

Отже, писанка сприймається і як символ християнства, яке утверджує гуманістичні ідеали. Дарують писанку із словами: «Христос воскрес!» І почуте у відповідь: «Воістину воскрес!» – сприймається надією, що добро і злагода буде між людьми.

ної глави усікновенія»: «Хапнув косу з кілка, злавав вівцю межи ноги, шарпнув вівцю попід шию, вівця впала – і він впав. Вибігає жінка з хати, челядь, нарobili крику, гвалту, на той крик позбігалися сусіди, рятують його, трясуть його – ого, вже не годен дочутися. Поїхали до дохтора – дохторі не помогли нічого. Такої йому стався вже кінець».

У цей день їдять пісні страви. Етнограф Олекса Воропай у книзі «Звичаї нашого народу» (Мюнхен, 1958) зафіксував ще одну заборону: «В цей день не варять борщу, і це єдиний день протягом цілого року, коли гріх їсти борщ». Чи не тому, що український борщ з буряком нагадає кров?

У народному календарі Главосіки – знана віха. Вважають, що на Івана Купала (Різдво Хрестителя; 7 липня) найбільшу силу мають квіти, а на Главосіки – коріння. Після цього дня можна копати коренеплоди. І ще одне спостережено в природі: після Главосік починається відліт птахів у вирій. Та якщо в цей день збереться гроза із громом і блискавкою, то буде довга і тепла осінь.

Знаймо народні повір'я і прикмети, шануймо народні традиції!

«ПРИЇХАВ МИХАЙЛО НА БІЛОМУ КОНІ...»

21 листопада – День Михайла Архистратига. По народному – Михайля. Коли в цей день випаде сніг, кажуть: «Михайло приїхав на білому коні». Хто ж він, цей Михайло? Він – головний ангел Божого воїнства. У Біблії читаємо, як Сатанайл повстав проти Бога і як Архангел Михайл (це ім'я витлумачується як «рівний Богові») пройнятого гординою бунтівника скинув з неба.

Таким і бачимо його, Архистратига Михайла, на іконах: у лицарських обладунках, з мечем у руці. Руків'я меча має вигляд хреста, бо ним захищається добро від зла.

Слова «ангел» і «архистратиг» – грецькі. Перше означає «посланець», «вістун». Друге – «найвищий військовий начальник». Число ангелів безмірно велике – «множини множин і тисячі тисяч», бо кожна людина на землі має свого Ангела-хоронителя. Але і злих сил багато, і вони об'єднуються. Аби зло не запанувало на землі, Архистратиг Михайл об'єднує усіх ангелів – і тих, які прославляють Бога на небі, і тих, яких Бог посилає захищати кожную живу людську душу.

Михайлівська церква в с. Ужок Великоберезнянського району Закарпатської області, занесена до Списку світової спадщини ЮНЕСКО

Пошанування Архистратига Михайла в церкві почалося у Царгороді при цесареві Костянтиніві Великому (274 – 337), який на честь Верховного вождя небесних божественних сил повелів збудувати величний храм. Наш Київ теж обрав Архангела Михайла своїм захисником. На знак цього у 1697 році виготовлено мідний рельєф Архангела Михайла, який встановлено на стіні міської ратуші. Його зображення було і на одній із хоругв Богдана Хмельницького, і на прапорі Українських Січових Стрільців.

На Закарпатті в честь Архангела Михайла збудовано багато церков: у Негровці та Келечині (Міжгірщина), Ужку (Березнянщина), Крайникові і Данилові (Хустщина). Михайлівською є і відома Шелестівська церква з Мукачівщини, яка тепер стала важливим архітектурним елементом етнографічного музею в Ужгороді. У Шелестівській церкві збереглася ікона Архангела Михайла, яку намалював у середині XVII століття відомий іконописець Ілля Бродлаквич.

Треба згадати ще одну твердиню духовну, зведену на честь Архангела Михайла, – Грушівський монастир, який у писемних джерелах згадується під 1391 роком. Ті писемні документи засвідчують, що монастир був підпорядкований Константинопольському патріархові. І ще одне стверджують дослідники історії монастиря: тут у давні часи була друкарня, в якій друкувалися церковні книги.

Та й сюди прийшло воєнне лихоліття – і осередок культури краю було зруйновано. Але продовжував діяти інший монастир Архангела Михайла – в Імстичеві. Народна традиція пов'язує з ним лікування хворих: «У монастирі ченці святили воду, виганяли бісів, тобто мстили їм, тому й монастир назвали Мстичівським, а вже згодом – Імстичівським». Про це прочитаємо у книзі «Народні оповідання про давнину» (Кошиці, 1925).

Перед іконою Архангела Михайла молилися й мисливці, аби сприяв у ловецтві, бо після цього дня по першій порозі йшли на полювання. Від мисливців доводилось чути, що Архангел Михайл порядкує і в лісі: вибракковує хворих і слабих звірів на їжу здоровим хижакам, виводить жертви під постріл мисливської рушниць, може захистити мисливця від розлюченого пораненого звіра – ведмеда чи дикуна-кабана. Селяни знають: після Михайля худобу годують у стайні, а якби випустив на поле чи в ліс – легко стане здобиччю хижого звіра. Заготовляючи сіно для стійлового утримування худоби взимку, роблять розрахунки із врахуванням того, аби його вистачило для кожної вівці, корови «від Михайля до Юря», тобто до 6 травня.

День Архангела Михайла є помітною віхою у визначенні сприятливого часу для осінніх весіль. Через тиждень після цього дня починається Великий піст, Пилипівка (з 27 листопада). За звичаєм, у піст не влаштовують весілля. Тому в народі говорять: до Митра (8 листопада) дівка хитра, а після Михайла – хоч за шкандибайла.

У Михайлів день прогнозують погоду. Якщо в день Михайла зима саньми приїхала – буде тривала зима, з морозами. Якщо Михайло мости побудував (заморозив землю), то скоро випаде сніг. Інші в цей день – також на сніг. А відлига в цей день засмучує: не буде санної дороги до Миколи (19 грудня). Сніг чекають у Михайлів день – бо це знак доброго врожаю у наступному році.

А ще всі Михайли в цей день святкують свої іменини. Святкували його Михайло Лучкай – перший історик Закарпаття, Михайло Балудянський – перший ректор Петер-

Катерина КАРКАДИМ. Святий Миколай
(репліка гуцульської ікони на склі), 2013 р.

бурзького університету, Михайло Томчаній – автор славнозвісного роману «Жменяки»...

Традиційне і вічне у нашому житті переплелось з тимчасовим, буденним. Вчімося у звичному розпізнавати велике, вічне.

«СВЯТИЙ МИКОЛАЙ БОРОДОЮ ТРЯСЕ...»

Кілька радянських десятиліть малеча у нашому краї чекала подарунки від Діда Мороза. Він із Снігурочкою на Новий рік біля ялинки роздавав їх чемним і слухняним школярикам. У часи мого дитинства цю функцію виконував святий Миколай, день якого святкували 19 грудня.

Напередодні мама веліла добре вичистити черевики (святкове взуття, бо в інші дні ходили в постолах) і поставити на підвіконня, бо до них, і тільки до добре вичищених, святий отець Миколай мав покласти подарунки – кожному згідно із заслугами за цілий рік. Це був найкращий урок дбайливого догляду за взуттям. А Миколай приносив завжди жадане – цукерки, олівці, зошити, кишенькові ножики...

У школі 19 грудня не вчилися. В цей день влаштовували виставу. На сцену виходив святий Миколай, з розкішною бородою, викликав старанних учнів, вручав цукерки, книжки, заохочуючи до подальшого навчання. Ми співали:

*Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить,
Тому святий Миколай
На всякий час помагай!
Миколай! Миколай!
Ой хто, хто спішить в Твої двори,
То поможеш на землі й на морі,
Сохрани нас від напасти
І не даш нам в гріхи впасти,
Миколай! Миколай!*

Дід Мороз тому й прижився у наших традиціях, бо дуже нагадував святого Миколая – і розкішною бородою, і подарунками.

Якщо 19 грудня падав сніг, казали: «Святий Миколай бородою трясє». Це – добра прикмета: на сніжну зиму, на добрий врожай наступного року. Ще казали: «Хвали зиму по Миколах». Бо зима з відлигами – на сльотавий рік.

Миколин день святкують давно. Відомо, що пошанування святого Миколая, єпископа однієї із провінцій Візантії, почалося у Царгороді: цар Юстиніан Перший (527 – 565) збудував у столиці Візантії на його честь церкву. Римський папа Миколай, перший папа з таким іменем, у 860 році збудував на честь святого Миколая церкву у Римі. У другій половині XI століття церкву святого Миколая спорудили в Києві. Археологи знайшли біля села Шомоді (теперішня Угорщина) старовинний хрест, на якому зображено святого Миколу. Мукачівський монастир, як засвідчують давні грамоти, теж було збудовано на честь цього святого. Угорський король Матяш у грамоті від 14 серпня 1458 року так іменує цей важливий осередок культури у нашому краї: «руська плебанія св. Миколи близько Мукачівського володіння, названа Моноштор».

Земний шлях архієпископа Мирлікійського Миколая завершився десь близько 345 року. Та його не забували вірники за милосердя, бо дуже піклувався сиротами, вдовами, бідними. Приходили до його могили – і там були свідками чудес: хворі зцілялися. І малювали ікони святого, і молилися перед ними про заступництво. Називають три заступництва святого Миколая: від бурі на морі та повені, від пожежі, від неволі чужинецької. Але на його допомогу може розраховувати тільки той, хто проявляє милосердя до сиріт, вдів, знедолених.

Прикметно, що Іван Франко у свій час написав драматичний образок для шкільного театру «Суд святого Миколая». У цьому образкові святий Миколай картає гордо, співчуває сирітці, винагороджує за допомогу немічному дідусеві.

Свого часу сценки свята Миколая на Закарпатті створили Марійка Підгірянка і Олександр Сливка.

Миколин день – це нагадування про наші моральні обов'язки: бути людяними, допомагати ділом немічним, скривдженим. Ім'я Микола – із грецької мови, витлумачується як «переможець народів». Святий Миколай прийшов до італійців і французів, до румунів і грузинів, до німців, до всього християнського світу. Прийшов із словом про милосердя. В Англії є близько 400 церков, присвячених цьому святому. Є такі церкви і на Закарпатті – ротонда в Горянах (XIII – XV ст.), у Данилові (Хустщина), Канорі (Воловеччина), Середньому Водяному (Рахівщина)... Про милосердного святого нагадують хресні імена культурних діячів краю: історик Микола Лелекач, лексикограф Микола Грицак, поетеса Миколая Божук...

Пам'ятаймо: добрі діла – шлях до безсмертя.

Вацлав ТУРЕК,
м. Кросно, Польща
Wacław TUREK,
Krosno, Polska

НАШІ СЛОВА ЯК ОСІННЄ ЛИСТЯ... NASZE SŁOWA JAK LIŚCIE JESIENIĄ...

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА–ПОЛЬЩА

ВАЦЛАВ ТУРЕК

Народився у 1947 році.

Фотограф, музикант, поет – 45 років працював у сфері культури. Колишній фоторепортер. Із 2001-го року є головою фотоклубу Регіонального центру культур пограниччя у місті Кросно. Був організатором міжнародних фотопленерів за участі фотографів зі Словаччини, Румунії, України та Угорщини. Автор багатьох фотографічних виставок у Польщі та за кордоном. Член національних спілок фотографів та літераторів Польщі, а також почесний член Спілки фотографів Словаччини.

Як музикант (скрипка та контрабас) був учасником молодіжних музичних колективів, пропагував польський фольклор у регіональному ансамблі.

Автор дев'яти поетичних збірок, у тому числі: «Перехід» (1982), «Якщо б я слухав» (1996), «Година скрипки» (1998), «Посіяний час» (2000), «Повернення до іншого часу» (2000), «Споглядання» (2007), «Почин» (2012), «Вино, дароване птахам» (2017).

За розвиток польської культури нагороджений Срібним і Золотим Хрестами та отримав звання «Заслужений діяч культури Польщі». У 2015 році нагороджений «Золотою медаллю за розвиток польської фотографії», а в 2017 році отримав найвищу нагороду Міністерства культури Польщі – бронзову медаль «GLORIA ARTIS». У 2018 році нагороджений медаллю міста Кросно «За заслуги».

WACŁAW TUREK

Ur. w 1947 roku

Fotograf, muzyk, poeta – 45 lat pracował w kulturze. Był fotoreporterem prasowym. Od 2001 roku jest prezesem Fotoklubu przy Regionalnym Centrum Kultur Pogranicza w Krośnie. Organizował Międzynarodowe Plenery Fotograficzne z udziałem fotografów ze Słowacji, Rumunii, Ukrainy i Węgier. Jest autorem wielu wystaw fotograficznych w Polsce i zagranicą. Jest członkiem Fotoklubu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Związku Literatów Polskich, opublikował 9 zbiorów wierszy. Jako muzyk był członkiem młodzieżowych zespołów muzycznych, później grając na skrzypcach i kontrabasie propagował polski folklor w zespole regionalnym.

За osiągnięcia w dziedzinie kultury uhonorowany został: Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi. Posiada tytuł artysty fotografa, Honorowego Członka Związku Słowackich Fotografów. W 2015 roku otrzymał Złoty Medal Zasłużony Dla Fotografii Polskiej, w 2017 roku nagrodzony Brązowym Medalem Zasłużony Kulturze GLORIA ARTIS, w 2018 od Prezydenta Miasta Krosna otrzymał Medal Za Zasługi Dla Krosna.

ПИТАННЯ

Чи це правда
що вірші дозрівають
разом з поетом
чи вони народжуються
але й помирають

Чи правда
що мої вірші можуть жити
довше за мене?

Переді мною
ціла вічність
тільки чи не затісна вона
для усіх подій?

А може
усі місяці
вже продані

PYTANIE

Czy to prawda
że wiersze dojrzewają
wraz z poetą
czy one się rodzą
ale i umierają

Czy prawda
że moje wiersze mogą żyć
dłużej ode mnie?

Przedemną
leży cała wieczność
tylko czy nie jest za ciasna
dla wszystkich wydarzeń?

A może jest tak
że wszystkie miejsca
zostały wyprzedane

ЯК ЛИСТЯ

Наші слова
як осінні листя
які виростили з мозку дерева
підготовані пташиною розмовою
відкривають і закривають уста

Несказані
живуть своєю таємницею
записані
заперечують плин часу

Наші слова
як осінні листя
іноді піднесе
і пізнає
чиясь пам'ять

JAK LIŚCIE

Nasze słowa
jak liście jesienią
wyrosłe z mózgu drzewa
dokarmiane ptasią rozmową
otwierają i zamykają usta

Niewypowiedziane
żyją własną tajemnicą
zapisane
zaprzeczają przemijaniu

Nasze słowa
jak liście jesienią
czasami podniesie
i rozpozna
czyjaś pamięć

З ПОТАТОК МАНДРІВНИКА

Поділяю турботи
замислених свідків
не переслідуваних мною
зайвими проханнями

Старію поволі
оброслий ярмом
неповнених надій

Переглядаючи миті
вичерпаних днів
лагідню в тіні
придорожніх капличок

Z ZAPISKÓW WĘDROWCA

Dzielę troski
zamyślonych świątków
nie nękanych przeze mnie
zbędnymi prośbami

Starzeję się powoli
obrośnięty jarzmem
niespełnionych nadziei

Przeglądając chwile
dni wyczerpanych
łagodnieję w cieniu
przydrożnych kapliczek

З ПОЛОНІНИ

На Боржавській полонині
вітер до себе трави тулить
роси виглядають день

Вичитую правду
про землю що пахне небом
чую балачки дерев
посміхаються квіти
Вбираю це серцем
піт зволожує мені плечі
міцніше б'ється серце
відчуваю себе птахом
Тут художник розклав свої фарби
на гори як на полотно без рами
наскрізь

Кольорові сні
виткані з полонини
залишаться моєю власністю

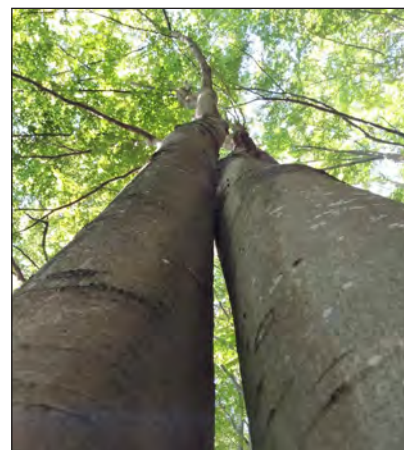
Z POŁONINY

Na Borżawskiej połoninie
wiatr ku sobie trawy tuli
rosy wypatrują dnia

Odczytuję prawdę
o ziemi pachnącej niebem
słyszę gawędy drzew
uśmiechają się kwiaty
Chwytam to sercem
pot zwilża mi plecy
mocniej bije serce
czuję się ptakiem
Tutaj malarz rozłożył farby
na góry jak płótno bez ram
na przestrzał

Kolorowe sny
utkane z połoniny
zostaną moją własnością

Переклад з польської мови
Дороти ЯВОРСЬКОЇ

Мареk ПЕТРИКОВСКИ,
м. Кросно, Польща
Marek PETRYKOWSKI,
Krosno, Polska

З ВІТРУ І ВОЛОССЯ Я ЗІТКАВ ДЛЯ НАС ІМЛЮ... Z WIATRU I WŁOSÓW UTKAŁEM DLA NAS MGŁĘ...

МАРЕК ПЕТРИКОВСКИ

Народився 1965 року в м. Кросно. Дебютував віршем «На смереку» в антології «Ліс у карпатському сні». Лауреат багатьох національних та міжнародних конкурсів. Його перша книжка «Цитриново» (Кросно, 2012) Спілкою польських літераторів визнана найкращим дебютом у Підкарпатті у 2012 році.

Вірші М. Петриковського друкувалися у постконкурсних альманахах у Польщі та за кордоном. У 2015 році побачила світ поетична збірка автора «Музей золотих рибок», а у 2017 році презентовано третю за рахунком книгу віршів «Ілюмінації».

Є членом Спілки польських літераторів, віце-президентом її жешувського осередку, членом Краківського художньо-літературного об'єднання STAL та Літературного клубу Регіонального центру культур пограниччя у м. Кросно.

Вірші Марека Петриковського перекладено словацькою та українською мовами.

MAREK PETRYKOWSKI

Ur. w 1965 roku w Krośnie, gdzie mieszka i pracuje. Debiutował w antologii Las w karpackim śnie wierszem na Smereku. Laureat wielu konkursów ogólnokrajowych i międzynarodowych. Debiutancki tomik Cytrynowo (Krosno 2012) został nagrodzony Statuetką za najlepszy debiut Podkarpacia 2012 przez Związek Literatów Polskich O/Rzeszów.

Jego wiersze drukowane były w pokonkursowych almanachach w Polsce i zagranicą. W 2015 roku ukazał się tom wierszy Muzeum Złotych Rybek (Krosno 2015). Trzeci zbiór wierszy pt. Iluminacje (Krosno 2017) został wydany w 2017 roku. Jest członkiem Związku Literatów Polskich, obecnie pełni funkcję wiceprezesa zarządu oddziału rzeszowskiego, członek krakowskiego Stowarzyszenia Twórczego Artystyczno-Literackiego «STAL», oraz Klubu Literackiego przy Regionalnym Centrum Kultur Pogranicza w Krośnie. Jego wiersze tłumaczone były na język słowacki i ukraiński.

ВІРУЮ

Вірую в твоє слово.
Вірую, що мене не покинеш.
Разом підемо з цього місця.
Завтра буде посуха, не тому,
що бракуватиме води.
Тут бракуватиме спраги.

Ти є водою, яку хочу пити,
повітрям, яке підносить груди.
Поручнем, коли спотикаюсь,
молитвою, коли стою на колінах,
надією на світанок на заході сонця.

Ти є лінією берега, якого шукаю.
Тінню в жаркий полудень.
Хай світло, яке ще побачу,
буде твоєю зорею.

CREDO

Wierzę w twoje słowo.
Wierzę, że mnie nie opuścisz.
Razem odejdziemy z tego miejsca.
Jutro będzie susza, nie dlatego,
że zabraknie wody.
Tutaj zabraknie przagnienia.

Ty jesteś wodą, którą chcę pić,
powietrzem, które podnosi pierś.
Poręczą, kiedy się potykam,
modlitwą, gdy klęczę,
nadzieją na świt w zachodzącym słońcu.

Jesteś linią brzegu, którego szukam.
Cieniem w upalne popołudnie.
Niech światło, jakie jeszcze zobaczę,
będzie twoją gwiazdą.

ПЕРЕВАЛ

з вітру і волосся
я зіткнув для нас імлу
потім ми танцювали в ній
просочені одне одним

якийсь повів вітру
розірвав в клоччя хореографію
я замружив очі
на перекір променю
осіннього сонця

ти лягла в коричневий килим трав
під тобою
мавки розтягували павутиння
на підрамнику

імла досягала полонин
– убувало небо

PRZEŁĘCZ

z wiatru i włosów
utkałem dla nas mgłę
potem tańczyliśmy w niej
nasiąknięci sobą

jakiś powiew
porwał w strzępy choreografię
zmużyłem oczy
na przekór promieniowi
jesiennego słońca

położyłaś się w brązowy dywan трав
pod tobą
boginki rozciągały pajęczynę
na blejtramic

mgła sięgała połonin
– ubywało nieba

СВЯТІ ДОШКИ

в трухлявому пеньку святим
є поріг лісу й святі
його мечі соснові поломані вітрами

хай славляться листя гонти
на церкві в Улучі святі крокви
пастофорії і нави

стаю я перед вами на коліна в Дембніку
під кожним перехрестям дошок
з жолудями вервиці

хай славиться Христос
на північній стіні і хоча б
одна занесена молитва

ŚWIĘTE DESKI

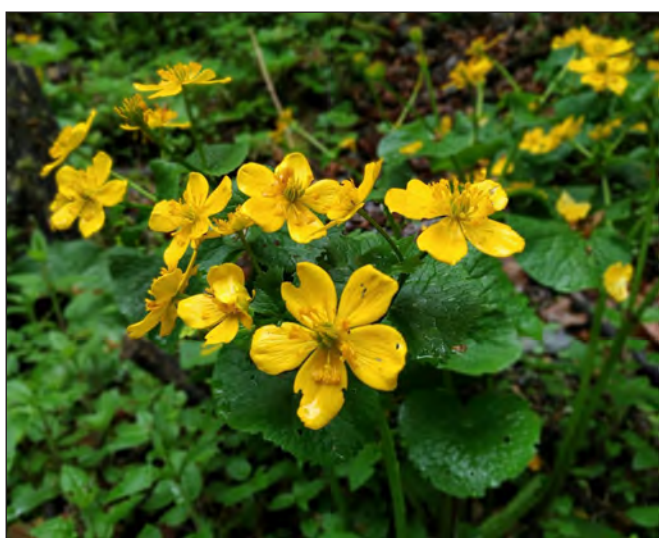
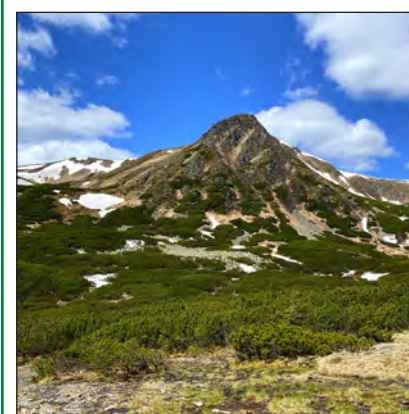
w spróchniałym pniu święty
jest próg lasu i święte
jego sosnowe miecze połamane wiatrem

pochwalone bądźcie liście gontów
cerkwi w Uluczu święte krokwie
pastoforia i nawy

kłękam przed wami na Dębniku
pod każdym skrzyżowaniem desek
z żołądziami różańca

pochwalony niech będzie Chrystus
na północnej ścianie i choćby
wzniesienie jednej modlitwy

Переклад з польської мови
Дороти ЯВОРСЬКОЇ

ЗНАКОВІ ІМЕНА: ВАСИЛЬ ПОРТЯК

*Василь ГЕРАСИМ'ЮК,
член Національної спілки
письменників України
та Асоціації українських
письменників,
лауреат Шевченківської премії,
м. Київ*

2 БЕРЕЗНЯ 2019 РОКУ вдосвіта помер видатний український письменник Василь Портяк. Уродженець найвищокогірнішого гуцульського села Кривополя, мешканець міста Фастів. Він носив прізвище вітчима, а недавно додав до нього і прізвище свого батька Василя Білінчука, славного воїна УПА «Сибіряка». Названий на честь батька син мав 5 днів від роду, коли загинув «Сибіряк». Через рік, у 1953-у, в Києві був розстріляний Дмитро Білінчук (легендарний сотенний «Хмара») – рідний вуйко майбутнього новеліста.

Ще «перші совіти» рішили відправити на Сибір цей славний рід, але старший Дмитро втік, а молодший Василь (майбутній «Сибіряк») на заслання вмах підріс, і коли Дмитро став «Хмарою», через всю імперію, яка вже тиснула Гітлера, пробрався до брата. Зумів. Звідси і псевдо.

Безперечно, харизматичні постаті. На щастя, зафіксовані на упівських світлинах. Різьблені обличчя. Ведмідь на спині «Сибіряка».

Василь-молодший закінчив школу-інтернат у Верховині (колишнє Жаб'є), і потрудившись лісорубом, – факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка, а також вищі сценарні курси в Москві. Працював фотокором фастівської районки, літконсультантом видавництва «Молодь», редактором і сценаристом кіностудії імені Олександра Довженка.

Дебютну прозову публікацію Василя Портяка в журналі «Жовтень» (нинішній «Дзвін») майже півстоліття то-

му представив Роман Іваничук, який вже тоді був визнаним метром і зумів відзначити в письмі молодого новеліста справді неперехідні риси, оскільки до останніх днів у своїх новелах драматичний (часом трагічний) ліризм він передавав по-юнацьки свіжо і позрілому неповторно. Одне слово, майстер. Вроджений.

Скупо, але скульптурно і промовисто виписував художню деталь, яку прочитувеш на кількох рівнях. Вона може досягти рангу символу. Особливо це стосується творів на тему УПА. Без найменшого перебільшення шедевром можна назвати новелу «У неділю рано», де трагічний ліризм, позначений щемливістю психологізованого письма, викликає не тільки очисне зворушення, а реставрує і піднімає людське в людині.

У «внутрішній» біографії письменника є не одна сторінка, де навечно вписані життя і смерть батька і рідного дядька, та й інших з родини і просто земляків... Те, що написане самим життям, давало підстави Василеві Портякові ставитися до творення кожної нової новели, як до творення «широкоформатної» епопеї, де мовби на полотнах давніх майстрів Європи, промовистий не тільки кожний погляд, а й кожна складка на одежі. Немає нічого другорядного. Все визначальне.

У цих новелах мало із особистої біографії, а часто йдеться взагалі про «негероїчні» вчинки, але й нічого випадкового тут немає. Як немає нічого випадкового у «Виборі Скорого», бо ні в самому цьому виборі, як і в самій появі «Скорого» в прозі Портяка в принципі не може бути нічого випадкового. Цитата: «А в цій війні, у цій нашій війні не можна задуже хотіти жити». Не знаю, скільки разів я перечитував це речення... Потім переписав – уже як епіграф власного вірша. А потому... знову перечитав. Прошепотів. Перешепотів.

Очевидно, саме ці твори (ще можна додати і «Гуцульський рік», і «Перед косовицею»), й чесно кажучи, всі інші) дають підстави на початку нового століття і тисячоліття вписувати Портяка в ряд новелістів, який починається іменами Стефаника, Косинки і Тютюнника, хоч він видав небагато книг і нечасто виступав в періодиці з новими новелами. Вписувати четвертим. Наступного ще немає.

У прозі і в кіно Василь Портяк відомий насамперед як автор творів упівської тематики. Остання його книга «Охоронителі діви» у тематичному зрізі розширює це коло. Вже сама назва книжки – від однойменної новели, де дія розгортається біля античних колон древнього Херсонесу в наші дні. В одному із найконтрастніших (несподіваних для творчої манери автора) творів «Ісход» колоритно (у відчутному біблійному ракурсі) зображено нинішніх бомжів, що нагадують групу перших християн. Про алкогольні «свята» нинішньої Гуцулії йдеться у новелі «Від Николая», де огидні соціальні деформації контрастно передано через беззахисний і щемливий внутрішній світ дитини.

Книг у Василя Портяка справді небагато. У 1984 році вийшла дебютна – «Крислячі», оповіданням з якої «Мицьо і Вовчур» захоплювався Роман Іваничук. І недаремно захоплювався, скажу вам. Про справжнє мистецтво Василь Портяк новел не писав. Хоч смак мав. Як на мене, – рідкісний. Не втримаюся все-таки без короткого відступу.

За пару літ до кінця другого тисячоліття помер останній великий музикант моїх Карпат. Моєї Гуцульщини. Пишу «моїх» і «моєї». Бо нерозумно, мабуть, вважати, що в цих горах більше не буде великих музикантів. Але таких, як скрипаль Могур, не буде. Будуть хлопці «після консерваторії», будуть різні хлопці. Напевно, як і нинішні, гратимуть на весіллях, але в Могура – інша гра. Яка? Щоби хоч приблизно уявити,

треба прочитати оповідання «Мицьо і Вовчур». Написане сорок років тому. Розшукайте і уважно читайте. Письменник не замахнувся на життєпис Могура, але його найдужче пробирав нерв Могура. А це визначало дуже багато. Це визначало майже все. Йшлося, врешті, не тільки про мистецтво, про творче обдарування. Беперечно, герої були живими людьми, але живописати може багато хто. А тут відчувався нерв.

Між першою і другою книгою Портяка – 22 роки. За цей час автора могли сто разів забути. Тим більше – кінець століття і тисячоліття, і всі ці зміни-здви́ги в Україні. Які вперто виявлялися трохи інакшими, аніж такими, як нам думалось на початку. Короткі твори Василя Портяка вистояли. І відстоялися. Бо там – живі люди. І насамперед не як герої чину, а як люди з плоті і крові. Людьми його новел. І його снів. Нерв Могура.

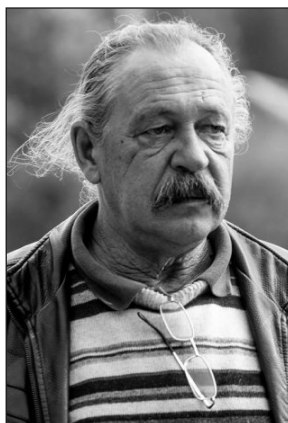
Отже, у другій книзі прозаїка «У снігах» тільки вісім новел. Мало? Звісно. У не менш «непродуктивного» Селінджера класична книга називалась «Дев'ять новел». А «вісімка» – знак безкінечності. Ця новелістика Василя Портяка номінувалася на здобуття Шевченківської премії. Я вважаю, що цілком заслуговувала. І так вважаю (і вважав) не тільки я.

І не тільки я зараховую ці новели до класики жанру.

Із кінотворів Портяка, зафіксованих не лиш як робочі сценарії, варто згадати кіноповість «Олекса Довбуш» та кіносценарій гостросюжетного фільму «Лола». У час майже непомітного «пунктиру» українського кіно (у дев'яностих і нульових) Портяк – сценарист стрічок «Осінь вбивство в Мюнхені», «Нескорений», «Залізна сотня», «Нам дзвони не грали, коли ми вмирали» (у співавторстві)... А скільки сценаріїв залишились «нереалізованими»! Зокрема, сценарій про героїзм та трагедію Крутів... Не роблю жодних зіставлень з «готовим» нині кінотвором. Хай... пізніше.

Надруковані кіноповісті ще не екранізовані. «Довбушівська» – вже у роботі. Здається. Навіть гострі фабульні перипетії «Лолі» письменник застосовує не для заінтригування читача-глядача, а насамперед для відтворення «духу часу» (Zeitgeist), нелегкого пошуку гідних себе місця і місії людини.

Він ще з часів нашої молодости був і залишився для мене одним із головних – автентичних – без жодних понтів – Творінь нашого Деміурга. Моїм Другом. І не тільки моїм.

ПЕРОМ ОПОВІДАЧА

Василь ПОРТЯК
(31 березня 1952 р., с. Кривопілля
Верховинського району
Івано-Франківської області –
2 березня 2019 р.,
м. Фастів Київської області)

У СНІГАХ

Війна зазимувала в Чорногорі. Звідки вона прийшла, Онуфрій не знав. Десь зі світу, а пізаний ним світ був до Коломиї, зрозумілий – Станіслав і Львів з урядниками, судами й тюрмою, ну і Відень – там сидів сам цісар. Про решту думав мало. Чув, що десь живуть у світі чорні люди – мурина, і жовті – хінці, але його навіть не обходило, як то задалеко і в який бік від Коломиї. Він знав свої гори, свій ґрунт, який скуповував усе життя морг до моргу, худобу на нім, знав коляду на Різдво, паску на Великдень і полонинський хід на Юрія. Про москалів Онуфрій не знав.

Вони насунули зі Сходу, відтиснули цісарське військо на хребет Чорногори й там стали на зиму. Але війна, як пошестя, не тримається одного місця. Частина тої армії сидить на верхах у шанцях, а решта жовнірів – у долині по селах, по людських оседках.

Зробили постій і в Онуфрія. А що – хата велика, на дві половини, з граждою, клітями. Дозволу ніхто не питався, прийшли квартир'ери, пообзирали, а вже за кілька годин прислали десять жовнірів з молодим унтером, підстаршиною. Війна є війна... Та воно й аж такої біди не було, хлопці-воєнки виявилися чемні й говорили майже зрозуміло, казали, що з-над Дніпра і що там теж є наші люди, але якось прийшов з контролею їхній офіцер, і Онуфрій захопив його в задніх хорімцях – спіймав невістку і лапав, як курку. Онуфрієві потемніло в очах. Згріб москаля і верг ним через сїни аж під вхідний поріг. Інший би вклав кістками і чи й звівся, але цей, сухий і цибатий, легко схопився, одним видом згадавши Бога, душу й Онуф-

рієву маму, вихопив револьвер. Грімко блиснуло, й тріска з одвірка тонко цюкнула Онуфрія у вуха. Вдруге офіцер вистрелити не встиг, бо нагодився молодий унтер і вхопив його за руку, трохи пововтузились, якось чудно побатькувалися... Офіцер, усе ще кленучи й люто світлячи очима, пішов, а увечір Онуфріїв рятівник – та кож, як і жовніри з отих далеких «наших» – порадив, аби Онуфрій на певний час переховався.

– Зроблять з вас, батьку, австрійського агента, польовий суд – і за мінуту будете на яблуні висіти. У нас це скоро...

Великого вибору не було, та й потреби в ньому – Онуфрій подався до своєї зимарки, схованої серед лісів на високій Чузі. Слугу, який там зимував з худобою, відіслав до оседку, наказавши про нього мовчати. Воно б, звичайно, безпечніше й слугу коло себе затримати, але та безчесна війна забрала від хати двох старших онуків і меншого сина, старші діти на своїх газдівствах, то пара чоловічих рук удома не зайва.

Онуфрій зайшов знадвору, важко ступив до лавиці й радше впав, ніж сів. Ватерка в печі догорала, кидаючи зблідлі за вже ясної днини племінчики. Треба б іше підкинути кілька полінець, аби нагрілося у вихололій за ніч хатині, подумав Онуфрій, але вирішив зачекати. Най трохи попустить, дуже вже болить, холера...

Трирічна Фасулька, його улюблениця, з якогось дива раптом мотнула головою, якраз коли він схилився над яслами, і вдарила рогом у груди. З лівого боку. Якраз там, куди його колись ударило в лісі...

Василь ПОРТЯК біля хати-музею кінофільму «Тіні забутих предків» (смт Верховина Івано-Франківської області, 2014 р.)

Тоді теж був цілком дурний випадок. Онуфрій спіяв ялицю, все йшло добре, вона «пішла» в потрібний бік, у просвіт, аби нічого собою не зламала, з громом і хрускотом звалилася, він підійшов із сокирою, щоб обчіхати гілля, і тільки-но перший раз замахнувся, як почув різкий, мов постріл, звук і – незрозумілий, ніби щось вискочило з-під землі, удар. Товстезний сук, вигнувшись луком, якийсь час утримував вагу стовбура – і от, не витримавши, тріснув і різко розпружився уламком. Він тижнів зо два відлежав, та й потім довго ще давав про себе знати...

– І так само то було взимі.

Цей рідний, грудний голос! Онуфрій обернувся. На табуреті біля столу, поклавши на коліна руки в узірчастих вовняних рукавичках, сиділа вона. Заплющив на мить очі, розплющив знову – сидить.

– Ти... давно тут? – спитав.

Її руки ворухнулися, виплетені на рукавичках рожеві олені хитнули кристалними рогами.

– Ти не радий?

– Радий...

– То нащо питаєш? Я тут, з тобою. Решта не важить.

Вона розвела руками по запасці, розправляючи блискучу габу, – біль перестав бути колючим, тепло розлилося по грудях і сягнуло живота, – потім знову стулила їх до купи на колінах. Олені з розгону кинулись один одному назустріч, ніби хотіли сплестися рогами в герці.

– Ти така ж молода і красна.

– Як тої зими? – змовницьки усміхнулася.

– Як усігди. Лиш тої зими була найкраща.

– Бо була твоя?

І лукавий погляд з-під брів.

– Ти великий самолюб, старий Буков'єне!

Онуфрій схопився з лавиці й мало не скрикнув. Видно, Фасулька таки пошкодила рогом ребро.

– Як ти сказала? – спитав, підійшовши впритул.

Тієї зими він співав їй про високий Буков'єн, на якому пас малим ягнята, і вона його так назвала. Тепер дивилася на нього знизу й мовчала. Потім вийняла руку з рукавички, торкнулась пальчиками грудей.

– Болить?

– Уже ні, – сказав, знову згадавши ту давню зиму.

– Ти кажеш, як тоді, – усміхнулася вона.

– Тоді в лісі мене знайшли твої слуги...

– Тепер я сама прийшла.

Із-за Синиць визирнуло сонце, кинуло на Чугу червоне проміння, закривавило шапки снігу на смереках. Один промінчик, у вікно ковзнувши, малиново блиснув на срібному колтку під її вухом – саме вивільнилася з рукавички й другу руку і вельможним порухом розповила й скинула хустку.

– Ти уводно любила срібло.

– Воно гонорове і просте. Золото – змисливе.

– Але ж ти – золота?

Вона усміхнулася і притулила палець до його уст.

Онуфрій обережно взяв її долоню в свою, торкнув шкарубкою пучкою перстень-змійку.

– Той самий, що тоді загубила?

– Недавно знайшла. По стількох роках... Але сядь, тобі тяжко!

Сама пересіла на лавицю. Онуфрій – поруч.

– Чого ти не прийшла сьогоднішньою? Я вивів тебе вліті, ти все така ж... така...

– Кажі просто – файна! Адже ж файна?

Не відповідаючи, провів долонею по шовковому волоссю, торкнувся білої шиї.

– Теперішня – не зовсім я, – сказала вона. – Я – це лиш та, яку ти любив.

– А чому – сьогодні?

– Бо це сьогодні до тебе вернулася твоя найдорощча зима.

У печі вже геть вигасло. Онуфрій хотів звестися, аби вкинути на грань трісок, щоб таки напалити в хатчині, але вона спинила його:

– Не треба!

– Чому?

– Так ліпше буде.

– Але ж ти замерзнеш!

– Ти знаєш, що – ні. Посидимо. У нас небагато часу.

– Мені завжди його з тобою не ставало. А найдужче, коли дозволяла себе любити. І лиш тої зими я довідався, як можеш ти любити.

– Хочеш пізнати ще раз?

Олені на рукавичках, що лежали тепер між ними на лавці, набули темної бурякової барви.

Онуфрій мовчки кивнув.

– То лягай!

Він похилився набік, але вона обережно вклала його на лавиці горілиць, розстебнула кептар і, просунувши під сорочку долоню, притулила до грудей.

– Як тоді, – прошепотів Онуфрій.

– Як тоді.

– Скажи, Княгинько!..

– Що, Буков'єне?

– Ти мене тоді любила, бо пожаліла?

– Буков'єне! Чоловіки дурні і нічого ніколи не знають. Спи!

Щойно підстаршина приніс до Онуфрієвого обійстя звістку, що офіцер переказався й не заявив до польового суду, а потім його взагалі відкликали кудись далеко в тил, слугу одразу послали на Чугу замінити газду в зимарці. Ще на підході до неї слуга почув, як з голодним відчаєм реве у стайні худоба, а з порога хатчини на нього вийнуло холодом неопаленого житла.

Коли війт і військовий лікар ступили крізь східну браму на подвір'я, під західною, коло дровітня, разом підвелись і мовчки привіталися до них два сиві, аж білі, діди з льольками в руках.

Пахнувши синім і ніби твердим на морозі димом, так само разом знову сіли на свіжостругані дошки.

– Забрала война хлопів, мусять діди робити деревище, – сказав війт.

– Деревіше – гроб? – спитав лікар.

– Йо, трумна.

Онуфрій лежав уже на домашній лаві.

– Як живий, – шепотілося жіноцтво, якого була повна хата.

– Що хочете, був у холоді...

– Зато й такий файний.

Побіжно оглянувши для порядку тіло, лікар помітив, як щось блиснуло в затиснутому п'ястуку покійника. Розвівши пальці, забрав і, запитливо глянувши на війта, подав йому. Війт обернувся було до когось із домашніх, але щось подумав собі і вклав знахідку в кишеньку Онуфрієвого кептаря.

Власниця маєтку під Синицями, багачка і писана, хоч і в поважних літах, красуня, прозвана ще в юності Княгинею, від самого Різдва заперлася у своєму покої і пускала до себе лише сестрінку-підлітка, яку в дочерила. Через неї рядила слугами і навіть говорила з інтендантами-москалями, які вже двічі навідувались по сіно для коней.

Коли дівча надвечір увійшло до покою, Княгиня сиділа за столом, висипавши перед собою на скатерть корали і срібло з різьбленої ракви.

Мала підійшла, цікавим оком глянула на стіл і вражено спитала:

– Що – перстень-гадючка? Знову пропав?

Княгиня потерла пальцями скроні, потім глянула на дівчину:

– Що чути в селі?

– Онуфрій умер. Той, що під Буков'єном. Кажуть...

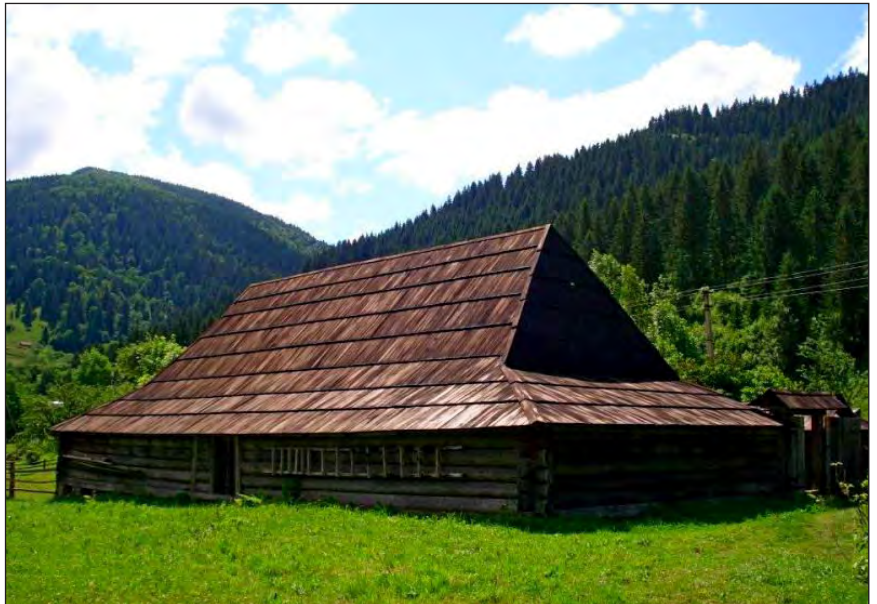
Княгиня махнула рукою:

– Не треба, я знаю. Він умер ще в суботу.

А вловивши настрашений і здивований погляд дівчиська, відвела очі й кивнула на миску з водою і недогарок свічі у кінці лавиці:

– Прибери то! Воду винеси через задні двері й вилий під явором.

Армія Брусилова стояла в Чорногорі до квітня, до великого відступу.

Вид на хребет Синиці
(Івано-Франківська область);
гуцульські гражди

ЕКОЛОГІЯ ДИТИНСТВА, САНОГЕННЕ МИСЛЕННЯ І ПЕДАГОГІЧНІ ТАЛАНТИ СТЕПАНА ЛЕМКА

*Марія ТОМИШИН-КУХТА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»*

У свої студентські роки, готуючись до чергового семінарського заняття з педагогіки, я відкрила для себе Януша Корчака. У книзі «Як любити дітей» описаний епізод в рентген-кабінеті, де лікар-педіатр і педагог Я. Корчак демонструє присутнім прискорене серцебиття дитини, яка злякалася нової ситуації, з таким коментарем: «Дивіться й запам'ятовуйте. Тоді, коли ви гніваєтеся, коли ви втомилися, коли діти стають нестерпними і виводять вас із себе, коли ви сердитесь і кричите, коли в нападі гніву хочете їх покарати, зрозумійте, як реагує на все це серце дитини».

Чому це було відкриттям «для себе»? Тому що в мої студентські роки, попри актуальну в усі часи й епохи гуманістичну педагогіку В. Сухомлинського, перевага з відомих причин надавалася більш авторитарній педагогіці А. Макаренка. На жаль! Кажу це з повною відповідальністю і глибокою повагою до нелегкого учительського «хліба», смак якого знаю не з чужих розповідей. На жаль! Тому що непросто викоринити авторитаризм із системи, в якій він популяризувався понад 70 тривалих років. Однак і в тій системі були педагоги за покликанням, які інтуїтивно відчували екологію дитинства, в якій немає місця дитячим страхам.

Загалом екологія дитинства – це створення сприятливих умов для повноцінного життя дитини в соціумі. Як на мене, ця проблема дотична до соціально-економічного, медичного, правового і психолого-педагогічного ас-

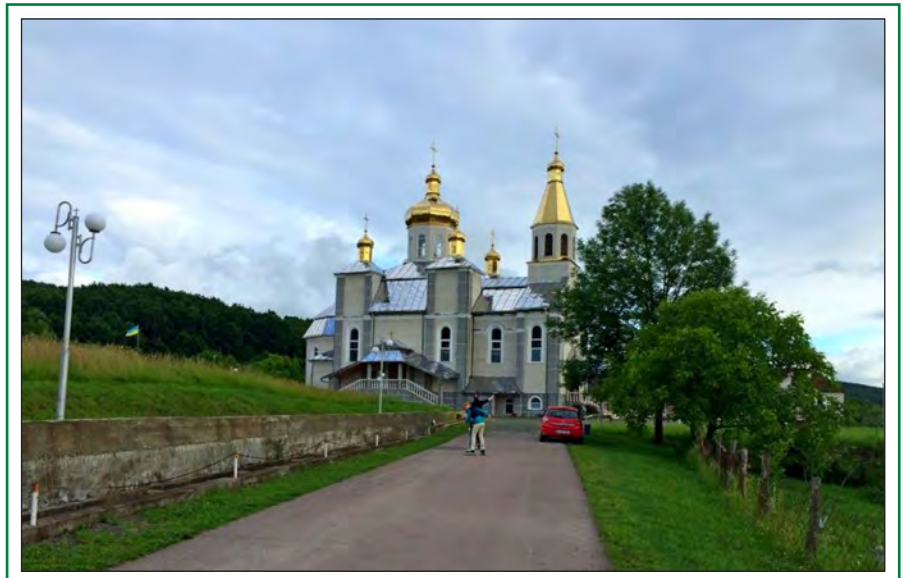
пектів дитинства. Бо хіба може дитина рости фізично здоровою й психологічно урівноваженою, відчувати радість шкільного життя, коли їй страшно від авторитарного дорослого, а банальна, на перший погляд, фраза «Ти, як завжди, ні на що не здатний» стає невидимим, глибоко закоріненим у психіку бар'єром на шляху до особистісного й професійного самоствердження.

Щоразу, коли вчу вже своїх теперішніх студентів бути справжніми педагогами і цитую їм Я. Корчака, внутрішня рефлексія підкидає мені образ звичайного сільського педагога Степана Петровича Лемка, який народився 17 червня 1931 року в селі Бороняві Хустського району Закарпатської області. Не раз запитувала себе – чому? Тому що від природи був наділений талантом непідробної людяності. І це не порожні слова: в рідному селі Лемкам за їх урівноваженість і вроджену інтелігентність приписували доброту як типову, а отже, спадкову якість.

Гадаю, що й вибір професії не був випадковим, адже жага знань і непереборне бажання вдосконалюватись супроводжуватимуть Степана упродовж

усього життя. У кожній зі «своїх» шкіл – народній, горожанці, семилітці, середній; вчительських курсах при Мукачівському педучилищі; Дрогобицькому педінституті, де закінчив математичний факультет, – демонстрував уміння беззастережно віддаватися улюбленій справі, що й стало запорукою багатьох життєвих здобутків.

Педагогічну працю розпочав у початковій школі с. Липча-Липовець Хустського району, реорганізованій по кількох роках в НСШ. Тут спізнає кохання, одружиться з красунею-вчителькою Марічкою, а відтак молода родина з первістком Іванком на руках переселиться до гірської Кушниці на Іршавщині. Тамтешня середня школа стане для С.П. Лемка воістину університетом педагогічної майстерності. Працюватиме вчителем математики, заступником директора з навчально-виховної роботи, з головою порине в бурхливу громадську діяльність. Депутат сільської ради багатьох скликань, заступник голови виконкому (на громадських засадах), редактор, диктор (в одній особі) колгоспного радіомовлення, дописувач до газет

– все це потребувало стовідсоткової віддачі, водночас допомагало пізнавати життя в його найрізноманітніших проявах. А також вчило комунікувати з людьми (черговий талант Степана Петровича)... Тут, у Кушниці, де народиться донька Марічка, родина Лемків відрхає двадцять сім літ, що проминуть, наче єдина щаслива мить.

У вересні 1979 року привідкриється нова сторінка педагогічного життєпису – на посаді методиста управління профтехосвіти Закарпатської облдержадміністрації, а відтак заступника директора з методичної та виховної роботи Ужгородського ПТУ № 19. І знову, окрім першочергових освітянських завдань, – громадський «коловорот»: навчально-методична робота, профорієнтація молоді, дописи до обласних газет, зустрічі учнів з відомими людьми...

Віддавши улюбленій педагогічній діяльності п'ятдесят три роки, в 2002 році пішов, як кажуть, на заслужений відпочинок. Саме на цей період припадають його перші проби пера. Глибоке знання життя, скрупульозність математика у вивченні фактів, залюбленість в історію рідної землі відкривають у ньому несподіваний для багатьох талант літератора-документаліста. Наполеглива праця в Державному архіві Закарпатської області, численні зустрічі зі свідками тих чи інших подій, вміння докопуватися до суті речей, багатий читацький досвід, в тому числі педагогічний комунікативний хист, допомогли педагогу-пенсіонеру стати істинним літописцем закарпатського села. Розвідки про Липовець, Кушницю, Боронявську та інші населені пункти краю уви-

йшли до його книг «Невигадані історії» (2006) та «Моє рідне село» (2009). Обидві побачили світ в Ужгороді і наділені, незважаючи на те, що С.П. Лемко не був професійним літератором чи істориком (на чому акцентував сам), багатьма достоїнствами і читаються як захоплюючі бестселери. В першу чергу йдеться про роль автора як першовідкривача певних тематичних пластів, особливу пристрасність у дослідженні людських доль, вміння заінтригувати читача історичними перипетіями. До прикладу, розповідь про трагічне кохання боронявських «Ромео і Джульєти» – єврейки Сури та українця Стефана, перші на Закарпатті (після приєднання до СРСР) вибори до Верховної Ради, тодішнє «добровільно-примусове» колгоспобудівництво...

Остання в доробку Степана Лемка – книга-хроніс діяльності громади вірників греко-католицького храму Святої Трійці м. Ужгорода, до якої належав з часів її заснування. На храмове свято Трійці, за старим закарпатським звичаєм, він запрошував родичів на святкову літургію до «своїї» церкви й власноруч готував гостину.

На жаль, Степан Петрович не був моїм учителем чи колегою. Але, на превелике щастя, він – мій двоюрідний дядько, перше знайомство з яким було заочним: портрет колишнього зразкового учня висів на дошці пошани Боронявської восьмирічки. Велика родина Лемків по материнській, як я, і батьківській лінії завжди гордилася «нашим Щефаном», який першим здобув вищу освіту і був успішним і щасливим. І для нас, дітей, і для дорослих

членів великої родини він був непохитним авторитетом. Коли приймалися доленосні рішення, по черзі їхали в Кушницю радитися: куди дітям вступати вчитися, яке місце роботи краще обрати, що порадить з лікуванням того чи іншого родича. Останнє й вирішальне слово завжди було за Степаном Петровичем.

Ближче знайомство, яке, незважаючи на вікову різницю, переросло в міцну дружбу й значно розширило моє уявлення про власне генеалогічне дерево, відбулося вже тоді, коли сама спізнала смак учительської професії. Степан Петрович учив мене, молодого завуча Ужгородської ЗОШ № 11, складати розклад уроків, готувати методичні тижні, не робити поспішних висновків і бути терплячою до чужих недоліків. І коли в підготовленому мною розкладі з'явилися «збіги», не підвищував голос, не дорікав, не поспішав виправляти сам, а, сповідуючи сократівський метод навчання, спонукав думати і самостійно виправляти огріхи.

Робив це невимушено, крізь призму ще одного свого таланту – позитивного мислення, яким притягував до себе оточення і сприймав людей зі всіма їх плюсами й мінусами, даючи кожному право на помилку. Що значить позитивне або саногенне мислення? З медичної точки зору, за Авіценною, воно має лікувальний ефект. З педагогічної – це віра в потенціал дитини, яка ніколи не сміє згаснути, бо коли вчитель, не добираючи слів, скаржитися батькам на невдаху-учня, він латентно про-

Боронявські красиви

вокує їх до застосування «педагогіки батога». Позитивне мислення лікує й водночас додає впевненості та життєвої енергії. Не раз переконувалася в цьому: одним дотепним словом Степан Петрович міг розрядити украй напружену ситуацію. Наразі, коли спілкуюся з двома його Іванами – сином і внуком – доктором і кандидатом медичних наук, внутрішньо посміхаюся, бо, як каже народ, гени не сплять: обидвом Лемкам по родовій лінії передалися й комунікабельність, і відчуття гумору, й невідомо бажання допомагати людям.

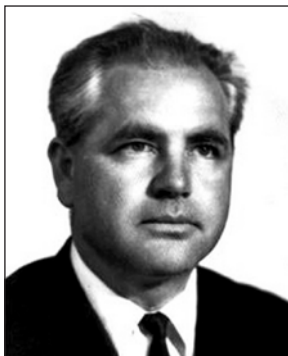
У такі моменти життя заперечує науку, оскільки, згідно з теоретичними постулатами, соціальні якості не успадковуються. Але це не про педагогічні таланти Степана Лемка, які насправді асоціюються в мене з екологією дитинства, екологією освітнього середовища – обов'язковими атрибутами навчально-виховного процесу. У змаганнях за показниками успішності їх вагомість часом недооцінюється, але ж при цьому втрачається, якщо не сказати руйнується, архіважливе – особистість дитини.

Відродно те, що наразі суспільство зрозуміло: взаємодію учня й учителя в педагогічному процесі потрібно негайно змінювати, тому що криком, шарпанням, придушенням активності дітей і приниженням їхньої гідності ніколи не виховати вільну й розкуту особистість. Вірю, що в Новій українській школі, проєкт якої реалізується в Україні четвертий рік поспіль, зростатиме покоління щасливих учнів, а нова генерація педагогів втілюватиме в життя принципи гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського, яку все своє життя сповідував Степан Лемко.

Вже майже п'ять років немає з нами Степана Петровича. Але він живе в пам'яті рідних, колег і вдячних учнів. Ми даруємо читачам можливість ознайомитися з його творами й переконатися, що в них відображені вічні цінності життя, в чому вбачаю неабияку користь. Адже час невблаганний, однак історична пам'ять нащадків повинна оберігати те святе, що робить людину людиною й ошчасливорює її життєву дорогу.

Наречені (1970-і рр.);
сільські мадонни (1960-і рр.),
с. Бороняво Хустського району
Закарпатської області

Степан ЛЕМКО
(17 червня 1931 р., с. Бороняво Хустського району
Закарпатської області – 2 квітня 2016 р., м. Ужгород)

ЖИТТЯ ЛАГІДНЕ

КОНОПЛЯНІ ГАТІ

На початку ХХ ст. у Бороняві, що на Хустщині Марамороського краю, жили Лемки, або, як казали в селі, – Ілляшови. Це тому, що мого діда звали – Лемко Ілля. Сім'я була багатодітна: шість хлопців – Юра, Іван, Петро, Михайло, Василь і Дмитро та дві дочки – Анна та Ірма. Газдівства великого не було. Ілляшова дерев'яна хата з солом'яною стріхою розміщувалась над потічком – він брав початок з Енклижії, перетинав головну вулицю, що вела до Благовіщенського монастиря, і вливався в річку Боронявку, яка зрошувала Чещениці і Пінгови, поповнюючи нашу Тису біля тиглодяру (цегельний завод). Земельну ділянку розділила вулиця. На старому місці залишились стрій¹ Михайло, Василь та Дмитро. На цьому роздоріжжі був і є нині колодязь, завше повний води. На протилежному боці вулиці Іван і Петро, одружившись, побудували свої хати. Дочки Анна та Ірма вийшли заміж за Федурцю і Ковчаря: мали хати на інших вулицях. Стрій Юра вже давно мешкав окремо біля Королів.

Стрій Михайло пропав безвісти в роки Другої світової війни. А Василь розбився, впавши з великого горіха, що ріс в городі діда Ілька. Дід Ілько Лемко мав досить гарний дараб землі на Лежалі (колись було огорожене і тут лежала на обід велика рогата худоба). Ще і сьогодні родина Лемків побудувала кілька хат на цій землі.

А щодо другого діда – Дякуна Фиринця, то його хата була розташована неподалік церкви. Дід Фиринць мав шість дочок: Циля (Василина), Марія,

Анна, Серафима, Катія (Катерина), Гафія (Софія). Родився в діда і один син – Олекса, який малим помер. Дочки вийшли заміж: Циля за Бабця, Марія за Томишина, Анна за Лемка, Серафима за Катринця, Катія за Угляя, Гафія за Фєру Лемка.

Дід Фиринць куриє піпу і жує багов. За часів Чехословаччини в кукурудзі садив доган (тютюн). Він дуже жалкував, що не було в нього сина, щоб йому передав піпу і навчив курити та вирощувати тайком доган. Тому дід Фиринць навчив деяких моїх тіток жувати багов (викурений доган видобується з піпи і кладуть на зуб).

Що ж до землі, то дід Ф. Дякун мав досить великі земельні наділи і в селі, і в полі. Досить відзначити, що під «бохтергазію» (приміщення для чергового) на переїзді, коли будували залізницю, то відрізали з дідової землі.

У хліві діда Фиринця стояло до 8 голів худоби. У дворі був і є тепер колодязь на 18 м глибини. Вода холодна-холодна!

Так от, з початком ХХ ст., одружились мої тато і мама з цих двох родин. Наприкінці двадцятих років родились мої два брати – Василь і Олекса. Господарство мого тата, Лемка Петра, ще було слабим, але сини народжувались через кожні два роки.

Весна 1930 р. видалась гарною і теплою. Всі господарі посіяли і посадили все, що могли: пшеницю, жито, овес, мелай і ріпу (кукурудза і картопля) та квасолу. Мама запропонувала татові ще посіяти коноплі, бо треба діткам на довгані², а підростуть, то слід буде і гаті³ шити. Тато каже: «То правда, Анно, вже маємо двох, а може, Бог дасть ще, то коноплі потрібні». Так мої батьки в середині кукурудзи, на городі висіяли коноплі. Весна і літо були гарні на погоду, то все росло добре. Вже відсвяткували Іллю, то ж білі коноплі пора

висмикувати. Білі дозрівають скоріше, їх стебла мають білу ряску. Тому і називають білими. А потім ростуть стеблини, що мають більш зелений колір. Їх висмикують пізніше.

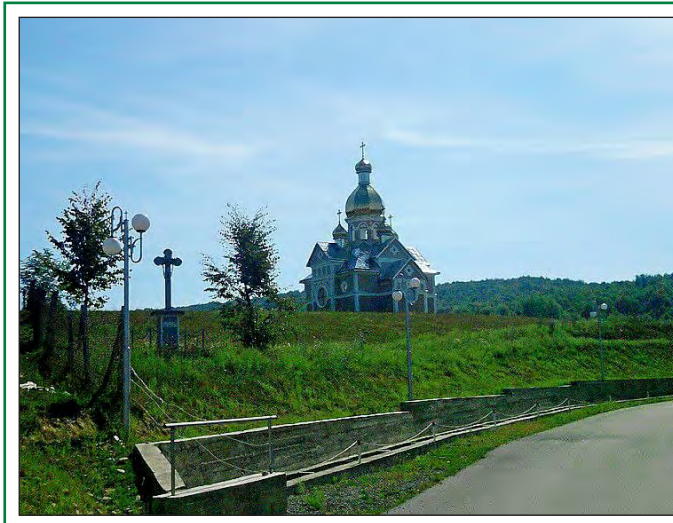
Білі коноплі перев'язують в горсти⁴. Перев'язуючий матеріал беруть із запасеного лика. Далі слідує вимочування конопель. Кожна родина має приготувані жердини, складають на віз і везуть у Вігів вир.

Віга був фисогобіров (заступник голови округу), а за залізничним переїздом біля Тиси мав тону (господарство на родючій землі), та й з Тиси біля його земель протікав рукав води. Глибина була посередині до 8 м... Вода спокійно витікала з виру. Тому тут вимочували боронявці свої коноплі. Завозили коноплі, розклали між чотири жердини, зв'язували і на краю виру замочували, прикладаючи камінчиками. Коли вода була тепла, то за 10-12 днів коноплі вимочувались. Траплялися притрафунки різні. Коли в горах Рахівщини випадав добрий дощ, то часто газдині позбувались конопель. Вода у вирі піднімалася: або відносила коноплі до Солноку (Угорщина), або так накривала намумом, що вибрати їх було неможливо. В такі часи, як пройшла буря, то сусідки викликували: «Маріє, Анно, Гафіє..., біжім на Тису. Може ще зловимо наші коноплі!».

Аналогічна процедура відбувалась й із зеленими коноплями. За вимочування Вігові слуги брали жердини, ними огорожували поле. Тут росли великі парадички (помідори) і велика-велика болгарська поприга (перець), якої не було в наших городах. На нас такі парадички наганяли слину апетиту.

...Привезені додому коноплі біля городи висушували. Потім в хід ішла терлиця (верстат для кришення паздера – твердої частини конопель). Виготовляли такий верстат з двох частин: перша була однозуба, а друга – мала два

1. Стрій – брат батька.
2. Довганя – довга конопляна сорочка.
3. Гаті – домоткані штани.
4. Горсти – снопи.

**Боронявський монастир
Благовіщення Пресвятої
Богородиці ЧСВВ,
заснований у 1716 р.;
гравюра XIX ст.
із зображенням церкви та келій
Боронявського монастиря**

зуби. Друга призначалася для тоншого обробітку конопель. Далі слідувала робота на щіті (верстат із гострими, наче голки, гвіздками), де розчісували коноплі. Розчесані коноплі на щіті поділялись на першосортну пряжу і клоччя. Пряжу пряли на кужелі. Кужелі були прості, з однієї тички, з прилаштованим під'ятником, дощечкою довжиною в 30 см, щоб ногою тримати кужіль. На верху кужеля налаштувалась пряжа. Кожна дівчина і жінка мали до цього веретено. Лівою рукою висмикували пряжу, а правою – крутили веретено, примочуючи нитку слиною.

Ця робота припадала на Пилипівку. Тоді молодички збирались на вечорниці. Вибирали хату здебільшого у молодій вдовиці. На вечорниці приходили і парубки. Особливо, якщо там була дівчина, що сподобалась легіню. Хлопець сідав біля дівчини, яку собі примітив або вже кохав. Він вичікував, коли від дівчини випаде веретено. Його завдання – підхопити веретено. За це його дівчина нагороджувала поцілунком. Коли дівчина кохала цього хлопця, то веретено падало часто-часто! Відбувались і інші ігри, а іноді і танці. Хлопці приводили троїсту музику. Часто музикували на гребенці чи сопілці. Ця робота тяглась цілу осінь, а іноді переходила і на період після Різдва Христового.

Готова нитка накручувалась в клубок. Далі до хати заносили мотовило, на якому перемотували нитки в моток. Всі мотки прались і відбілювались. Робили так: мотки клали в діжку-зваряльницю, пересипали золою, кип'ятили добу-дві воду і пропускали через мотки. Полоскали їх на річці або біля колодязя, де багато води. Виморожували і висушували. Далі заносили до хати виртальки, на яких переводили нитки в клубок. Наступний крок – це сновал (верстат з рухомою віссю, який переводить нитки в пряжу для ткання на кроснах). Порядок такий: три нитки – чисниця, десять чисниць – пасмо, десять пасем – ширина сувою стінки – це 4 метри одного круга на сновалі.

Далі йде підготовка до кросен. Це такий верстат, що має розміри на чверть кімнати. Основні деталі: переднє і заднє воротило, два поножі, двоє ничильниць, бердо, човник. Пряжа накручується на заднє воротило, підкладаючи ціпки. Кінці ниток по одній пропускаються крізь ничильниці і бердо. Натискуючи ногами на поножі через ничильниці, можемо половину ниток підняти вверх, а половину – опустити вниз. В утворений простір прокидаємо човник з ниткою. Потім ударяємо один-два рази бердом. Готове полотно намотується на переднє воротило. Ця робота важка, нудна і довго її треба сповняти. Майже ціле говіння (пасхальний піст) проходив для жінок за нею...

Кожна мати одягала дітей, чоловіка і себе. Щоб купити полотно, не було грошей. Так було тоді, коли я ще не родився. На третій день Різдва – день великомученика Стефана – я вперше поворухнувся. Мама і тато рішили дати

мені ім'я Стефана, якщо буде хлопчик. А далі пішло говіння (піст) і робота за кроснами. Переднє воротило, намотуючи полотно, підпирало мамин живіт, притісняючи мене в просторі. Дарма я кричав: «Мамо, давиш мене!». Вона мені говорить: «Штефанчику, тобі треба пошити гаті!».

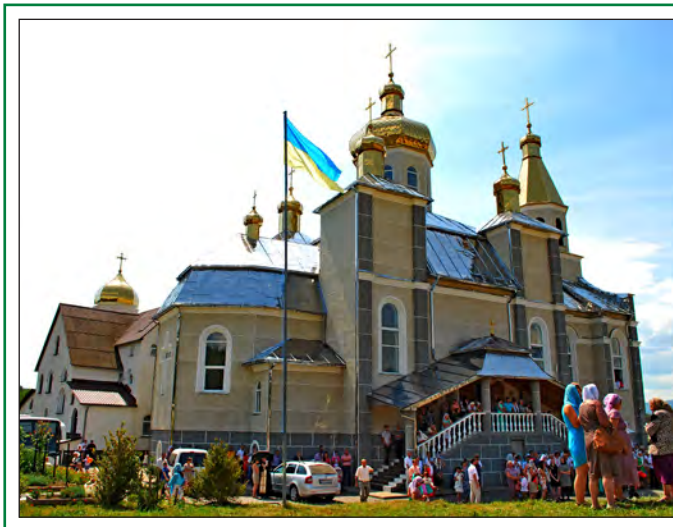
Поки ткацтво закінчилось, то воротило мені здавило праві ребра. Закінчувалось ткання і випав останній ціпок. Брат Василь схопив його і із закритими очима вибіг на ганок. Він побачив першу людину чоловічої статі. Це засвідчило – має народитись хлопчик. Так і сталося. Такі мали люди «комп'ютери» в ті давні часи.

Коли я вже ходив до школи, то мама і тато говорили: «Стефан слабенький, то йому потрібно вчитись. Може, і до монастиря взяли би його».

А з витканого полотна мама пошила гаті Василеві і Олексі, а мені наперед пошила «довганю». Тільки на третій рік я мав честь одягнути гаті. Я мав велике задоволення, бо мав перші конопляні гаті!

ДИКІ КАЧЕНЯТА

Десь в 60-ті роки минулого століття ми з дружиною, двома дітьми пішки від залізничного переїзду йшли до села Бороняви, щоб відвідати моїх батьків і родичів. Коли я глянув на широкі масиви і поля урочища Пінгови, то пригадав ці землі в 30-40 роки минулого століття. Наша річечка Боронявка своїми водами після моста Павелка робила їх справжнім мочилом. Тут росли верби, лоза, вільха, осика та інші кущові дерева. На-

явність великих заростей сприяла розплоду дичини: зайців, диких качок, черногузів та великої кількості пташок, що були любителями води. Чому я пригадав ці роки? А тому, що при появі колгоспного ладу ці землі осушили (проклали дренажну трубу), на них сіють пшеницю, жито, овес, а найбільше родить кукурудза. А де ж пташки? Мабуть, переселились до Тиси.

Так от, повертаючись в спогадах до 30-40 років, пригадую, як тут гніздилися дикі качки. Одного разу нас батько відправив в Пінгови заготовити патику (тичок) на городину. Тоді було «модно» виплітати городину з тичок. Пішли з маленькими сокирами брат Василь та Олекса, а я мав завдання зносити до однієї купи тички. Коли Олекса зайшов між кущі лози, то звідти злетіла дика качка-квочка, мама майбутніх каченят. Олекса легко відшукав гніздо. В ньому було понад десяток красивих зелених в крапочку яечок. Він зразу вирішив: принесемо яечка додому, підсунемо під квочку, що вже сиділа над виведенням курчат в хаті. Будуть в нас каченята, яких ми присвоїмо до домашніх. Мама і не бачила, що Олекса яечка диких качок підсунув під квочку. Вийшло так, що квочка перемішувала яечка, тож курячі опинились поза квочкою (стало забагато яечок). Мама нас висварила, але Олекса випросив у мами дозволу лишити хоч 5 диких каченят. Він дуже любив дичину та й усяку худобу.

Наступив час вилуплення. Квочка аж ніяк не відрізняла курчат від диких каченят. Каченята також не усві-

домлювали, що квочка не їх справжня «мама». Тільки одне видавало каченят – їх пискливий дикий голосок. Та ще вони бігали, мов навіжені. Їли всі разом. Квочка завжди кликала на курчат «кво-кво-кво», а каченята не завжди хотіли слухатись. Так пройшло десь півтора місяця. Росли курчата, росли і каченята. Ми всі були раді, що в нас виростуть каченята (вони були гарними, з чорними смужками на жовтому пуху). На відміну від курчат, несамовито бігали. Олекса, автор цього проекту, був задоволений. Каченята не пробували злітати. Але, коли вже кукурудза на городі піднялась, то одного разу всі каченята підняли свій крик: ціп, ціп, ціп..., і всі разом наче трохи злетіли поміж кукурудзу, і зникли назавжди. Ми перепотрошили всю кукурудзу, але каченят не було. Так ми втратили диких каченят. Напевно, в них такі гени, бо дичина є дичина. Ми з братами заспокоїлися, бо зрозуміли, що вони повернулися до родини, в свою природну домівку. Їм Бог дав такий спосіб життя!

ЯК ВАСИЛЬ ШЕПІТКА СТАВ КОЛГОСПНИКОМ

Центральні і рівнинні села Закарпаття вже 1949-1950 рр. були успішно колективізовані радянською владою. А вперті газди з далеких присілків все ще залишалися «куркулями-одноосібниками». Урядовці докладали останні зусилля, щоб знекровити і ці селянські господарства. До Липовця була скерована з Хуста бригада в складі прокурора, суддів і адвокатів, яка палко

закликала селян вступати в колгосп. До неї були залучені (як агітатори) і ми, вчителі школи. До обіду проводили уроки, а після обіду збиралися гуртом і ходили з хати до хати, змальовуючи, як наказано, у рожевих тонах колгоспне життя-буття. Ці агітмаршрути затягувалися здебільшого далеко за північ. А вранці знову на нас чекала школа...

Якось ми навідалися до Василя Шепітки, що мешкав на груночку біля озера Морське око (аналог Синевирського). Хатка маленька, наче на курячих ніжках, біля неї десь зо дві сотини землі. Пропозиція записатися в колгосп Василеві явно не припала до душі. Питають: «Що, Василью, будеш на клаптику з двох соток вирощувати? І чи проживеш на цей урожай кукурудзи або картоплі?». А Василь поміркував і каже: «Я посию туй рішкашу!» (себто рис – Авт.). Тоді прокурор наказав Василеві йти з нами. Прийшли в центральну садибу школи. Там завели бідолашного в тісний директорський кабінет і звелили: «Сідай і пиши заяву!». А «куркуль-одноосібник» вперто за своє: «Не буду!»... Залишили прокурора і Василя для індивідуальної бесіди. Агітатори, перемовляючись на подвір'ї, раптом з несподіванки вмовкли: з кабінету донеслися громохкі звуки падаючих стільців. Через хвилину-другу вийшли зі школи вдоволений прокурор і новоспечений, з «медаллю» під оком, колгоспник Василь Шепітка... Потім бригада навідалася до Михайла Григорика, Василевого кума. «Несвідомий» Михайло також не виявив наймізернішого бажання до колективної праці. У нього, правда, було більше підстав, бо важко прощатися з парою ситих коней, добротним

реманентом і родючою землею. Проте механізм посвячення в колгоспники вже був відпрацьований. Бригада агітаторів відходить убік, а для індивідуальної бесіди з кумом залишається Василь. Він і каже: «Куме, підпишіть заяву мерщій, доки ваші печінки здорові, бо я свої, мабуть, вже втратив...». Тож Михайло без зайвих міркувань подав заяву, а за ним і всі бідніші селяни гірського Липовця. Було про що рапортувати «верхам»: за одну ніч відбулася жадана колективізація. Для «ошасливлених» селян Липовця і Осави створено окремі колгоспи імені Горького! Тривалі роки відчуватимуть селяни присілка його гіркий, наче полин, присмак...

ІНСПЕКТОРСЬКА ПЕРЕВІРКА

Від початку нового 1949-1950 навчального року – першого року для мене в ролі сівача доброго, розумного і вічного – проминули дві навчальні чверті. Після зимових канікул, увійшовши в 1950-ий, ми розпочали третю. В той час Липовецька початкова діяла під егідою Липецької СШ: дітлахи після закінчення 4 класу скеровувалися до 5 класу в с. Липчу. Тому адміністрація середньої школи вела суворий контроль за «дочірніми» початковими школами на території сільради. Якось для перевірки прийшла до нас авторитетна комісія на чолі із завучем Юрієм Івановичем Стрільцем.

Не минула інспекторська перевірка і мене та моїх дітлахів у Павловім. Як годиться, спершу відвідали уроки арифметики, читання і письма, насамкінець послухали колективного співу, хоча я слабо навчив цього мистецтва своїх учнів, бо й сам до вокалу не мав таланту. Відтак почали перевіряти політико-виховну роботу. В цей час основною для Липовця була тема колективізації. І тому перевіряючий Юрій Іванович Стрільць урочисто-піднесено спитав дітей, що знають вони про колгосп, – шойно створену артіль імені Максима Горького, до якої «добровільно», за прикладом Василя Шепітки, вступили всі селяни. Діти цікавими оченятами вперлися в інспектора, однак – ні пари з вуст. Всі дружно мовчать. Адже вони ще не бачили проявів й ознак колгоспу ні на полі, ні в лісі, ні в селі... Насу-

плений аудитор, однак, запитує знову: «Що таке колгосп?». Всі 27 пар очей спрямовані на інспектора, а відповіді немає. Обличчя його багровіє: це ж ганебний провал великої політики! Аж тут піднеслася угору одна рука середнього по навчанню учня Юрія Прокопа. Хлопчак зводиться з-за парти і в мертвій тиші дзвінко рапортує: «Колгосп – це заява!». І в цю мить враз спала «політична» напруга, навіть інспектор вдоволено посміхнувся. Зітхнув з полегкістю і я. Тільки в голові пульсувала, не вмовкаючи, думка: під покровом осінніх ночей 1949-го не колгоспи створювалися по закарпатських селах, а «видавлювались» від селян заяви у «нове життя», невідоме і страшне не тільки для дорослих, але й для їх веселючих діточок...

ЯК У ЛИПОВЦІ ГОЛОСУВАЛИ

Відгрімилі гармати Другої світової війни. «Старші брати» зі Сходу почали організовувати на свій кшталт життя і в нашому краї. Вже в 1947 році відбулися перші вибори до Верховної Ради СРСР. А далі пішли різних рівнів і в різні ради. Восени 1950-го або на початку 1951 року «вибирали» в місцеві ради: обласні, районні, сільські. На кожні вибори для присілків Липовець і Осави створювалася виборча дільниця з центром у Липовецькій школі.

Населений пункт Липовець не мав належної дороги, а тим паче телефонного зв'язку. Тому за місяць до «всенародного свята» військовими прокладався з Хуста польовий зв'язок з поштовим відділенням с. Липчі. Для цього виділялось 15-20 армійців для охорони лінії.

За діючим законом СРСР, вибори розпочиналися о 6 год. ранку. Але оскільки від закарпатців відібрали місцевий, середньоевропейський, час і певели на московський з різницею в дві години, то йти на вибори о 6 год., та ще й взимку, видавалося досить рано. Крім цього фактора, наші люди, особливо жінки, говорили так: «Треба спочатку Богу послужити, а тоді вже кудись йти!».

За життя Сталіна ревними чиновниками було зорганізовано змагання – хто швидше проголосує, той палкіше

любить вождя. Кожної півгодини телефоном давалися звіти, скільки чоловік (який відсоток) проголосували. Для обліку були складені «шахматки», і чергові закреслювали кількість «проголошуваних» людей. Але оскільки вперті селяни спершу йшли до церкви на службу Божу, то реєстратори приписували і рапортували вищим чинам «липові» дані. Для балансу «шахматок» бюлетні відраховували і пачками вкидали в урну. У такий спосіб більша їх частина з випередженням лежала в урні, а «громадяни» ще навіть не переступали поріг дільниці...

Як тільки отець Тихон закінчував у храмі богослужіння, люди юрбою йшли на виборчу дільницю. Отут і виявлялося «таємне голосування» реєстраторів, бо не вистачало бюлетнів для всіх прибулих. Нам, агітаторам, доводилося проявляти кмітливість: замість трьох давати «в одні руки» лишень один папірець. Іншого виходу не було... Жінки довго вихвалялися, хто яким кольором голосував. Всі залишилися задоволені, а я (як голова дільничної комісії) вкотре уникнув невдоволення і покари з боку властимущих.

ЯК ДІД ФЕДІР УЧИТЕЛЮВАВ

Дід Федір серед односельців Липовця користувався високим авторитетом. Кажали, що він є людиною великого розуму, бо народився в одному столітті а Марксом і Леніном. Служив у війську цісаря, йшов на штурм проти таліянців (італійців) у Першу світову. Своє газдівство розвивав при Масарикові, а потім вуса відростив, як у Будьонного.

Милим заняттям для нього був догляд за худобою, а найбільше – за вівцями та козами. Худоба плодилась добре, а одночасно і власні діточки родилися і росли файно, нівроку. Коли малеча почала досягати шматок хліба на столі, то батько казав: «Пора діточок до науки привчати». Федір брав діток на коліна і розповідав казки про опришків, про відьом і водяників. Часто-густо малеча слухала казку про те, як опівночі на плечі Федора всаджувалася босоркня і не давала донести додому мішок мук з млина... Діти були розумними й допитливими.

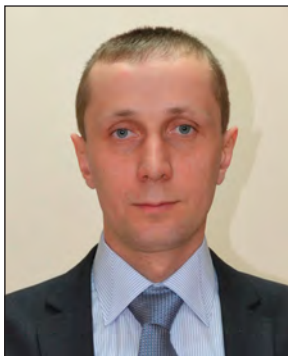
Коли ж сини і дочки попідростали, то, за можливості, відряджав їх по «науку» до Хуста. Так і син Іванко, скінчивши початкову школу в Липовці, подався до горожанської у Хусті. Йому першому пощастило опанувати горожанку з-поміж усіх липовецьких хлопчаків...

Після визволення Закарпаття Іван Томищ, син діда Федора отримав посаду учителя початкових класів в присілку Липецька Поляна-Клобук. Школа містилася в простій селянській хаті під горою Клобук, де проживало кілька десятків сімей, занесених сюди вітром долі понад сто років тому. Отут назбиралось 15-18 діточок на всі 1-4 класи. Штудували вони науку гуртом: одні читали, інші писали, треті рахували. Так, почергово, за методою великого педагога Коменського, їх вчили всіх і всього.

Іван Федорович був директором і вчителем в одній особі. Доводилося непросто. До села далеко. У присілок, крім «своїх» мешканців, майже ніхто не забридав. Уроки восени і весною проводились серед живої природи, просто неба, під дубом. Над головами школярів і солов'ї співали, і дятли вистукували дзьобами, а весною зозуля роки рахувала. Усе йшло своєю чергою. А коли викликали Івана Федоровича в райцентр, – дітки цього дня залишались без науки. Іван Федорович доручав батькові піти до школи, а це 3-4 км горами і лісом, і передати, що занять не буде. Діти, як і ведеться споконвіку, раділи... Якимось дід Федір запропонував учням послухати казку. Вони радо погодились. Полілась оповідь про опришків, гуцульського ватажка Олексу Довбуша, відважного мараморощанина Пинтю та про злодіїв, що обікрали євреїв на чиненику (головна дорога – С.Л.). Діти, щасливі, пішли додому. Наступного дня – знову нудні уроки арифметики, читання. По часі, не витримавши, дітлахи запитали: «Іване Федоровичу, коли вже знову поїдете в райцентр?». – «Але чому таке питаєте?» – здивувався вчитель. – «А тому, що тоді дід Федір у нас буде вчителем...».

Тепло людських осель;
учасниці художньої
самодіяльності
у народних строях, 1979 р.

Юрій БАБІЧИН,
начальник відділу екологічної освіти НПП «Синевир»,
с. Синевирська Поляна Закарпатської області

У ПОЛОНИ ХВИЛЬ

Бездумне виснаження нашої планети веде до зміни клімату і, як наслідок, до катастрофічних наслідків – основна ідея оповідання «У полоні хвиль». У 2018 році цей твір здобув перше місце у Міжнародному конкурсі «Відповідальність за Створіння і захист клімату Східної Європи», що проводився НАВУ (Спілька охорони природи Німеччини) у співпраці з RCEF (Міжрелігійний та громадянський природоохоронний форум Східної Європи) в рамках міжнародного проєкту «Allianz religiöser und gesellschaftlicher Organisationen für den Klimaschutz Osteropas» на території Білорусі, Грузії, Молдови, України та Вірменії.

– Мерщій, Славку!
– Стривайте!
– Дай руку!
– Не можу...
– Дай руку, бо хвилі наздоганяють нас!
– Ось так... Тягнімо його!
– Нарешті! Все гаразд...
– Швидко піднімаймося на вершину!

2118 рік. Глобальне потепління досягло свого піку. Природні процеси стали непередбачувани. Танення льодовиків перевершило усі прогнози вчених. Багато країн опинилися під водою, а мільйони людей загинули. Ознакою нової епохи стали щоденні катаклізми і проблеми з продовольством. Ми лише тепер усвідомили свою причетність до цих процесів, через що значно обмежено викиди в атмосферу і винайдено спеціальну енергетичну їжу ео, стограмів якої може забезпечити потреби організму протягом доби.

Земля спустошується, а втекти нема куди. Хоча людина побувала на Марсі, але про переселення на цю планету годі мріяти. Треба було берегти Землю. А може ще не пізно?

Це питання, мов гадина, вилося біля мого серця. Під прицілом дощу, в оточенні бурхливих хвиль, я стояв на вершині гори поряд зі Славком і Ростиком. Найбільше підвищення нашого краю, де росли переважно хвойні дерева, перетворилося на острів, площею якихось двадцять квадратних метрів. Таке швидке підняття рівня води у навколишньому середовищі, мабуть, не спостерігалось ще ніколи.

Тривога у наших серцях наростала болючим тремтінням. Хвилі вже ударились об наші ноги, а дощ не стихав. Ми трималися за руки і мовчки чекали на смерть. Мокрі тіла страждали, а очі баламутили збурені води. Думки геть заплуталися, і навіть страх кудись відійшов: ми божеволіли.

Раптом Славко послизнувся і впав, а за собою потягнув й нас з Ростиславом. Тоді страх знову повернувся і захотілося жити. Хотілося дихати, нехай навіть отим брудним повітрям, але без нього неможливе наше існування. А ще потрібна суша, яку дедалі полонили води.

Ми втрачали землю...

У цей момент мені спало на думку помолитися. Раніше ніколи цього не робив, бо епоха, в якій жив, відкинула релігію, і лише незначна купка людей вірувала в Бога. Проте зараз згадалась історія минулих століть, коли люди масово молилися Творцю, зверталися до нього з проханнями і подяками.

– Хлопці, давайте помолимось, – запропонував я.

– Ти збожеволів, – сказав Ростик. Його було легко зрозуміти, адже у наш час віра в Бога видавалася ознакою від-

сталой людини. Однак для мене у цьому очевидним стало інше: Бог є! Хоча я про нього майже нічого не знав, проте сповнився надією, що він не знищить нас.

– А ти вмєш молитися? – несподівано запитав Славко.

Я відчув підтримку.

– Тьху, бовдури, – скаженів Ростик.
– Ні, – стримано відповів я Славкові, але з історії пам'ятаю, що молитва – це певна словесна формула, якою зверталися до Бога, а нерідко люди просили допомоги у буденних справах у довільній формі.

– То попроси Бога, щоб врятував нас, – сказав Славко.

– Може, разом?

– ?..

– Ні, це вже занадто, – сердився Ростик.

Мені було байдуже, що він про мене не думав. Іншого виходу у нас не було, лише надія на Бога. А вона так палко запекла у грудях, що мимоволі тремтять губи ворухнулись і я прошепотів: «Боже, врятуй наше життя!».

Я вірував, що не загинемо, хоча ми були приречені. Якись дивні відчуття довелося пережити тоді, переосмислити усе, що коїлося в моїй голові. Виснажені від безсоння і страху, ми ледь трималися на ногах і вже майже нічого не думали. Скільки так тривало – не знаю, але стан спокою порушив Славко.

– Бог рятує нас!

– Мій друг втратив глузд, – так подумав, бо ніякого Бога не бачив і не відчував змін у нашому становищі.

– Чого остовпіли? – крикнув Славко і відскопив від нас. Ми з Ростиком миттєво здригнулися, подивилися на нашого товариша, думаючи, що він кинувся у хвилі, і несподівано виявили більш спокійний характер моря.

Тоді з насолодою лягли на землю і міцно заснули. Мені наснився Бог. Він такий могутній, як ніхто інший у Всесвіті. Дивлячись на нього, я радів і був сповна щасливим.

Нова цивілізація наступила і з нею мусили змиритися усі, хто врятувався від несподіваної атаки води. Наче у мороку, усвідомлювались наша щаслива доля, що стала можливою завдяки єдиній горі рідного краю і, напевно, волі Бога.

Коли ми прокинулись, площа нашого острова збільшилась ще на кілька квадратних метрів, а небо прояснилося, засяявши сонцем. Вогник надії наших сердець палахкотів вірою, що вода й далі відступатиме. Усі ці природні процеси ми не розуміли, але сподівалися на краще. У нас ще були запаси ео, тож можна було протриматися певний час, а далі?.. Невпевненість у майбутньому лякала.

– Достатньо сидіти і дивитися у воду, – скомандував Ростик.

– Що ти пропонуєш? – запитав я.

– Плисти на захід, до Корбонських гір. Вони високі і там, напевно, багато людей врятувалося. Нам потрібен більший простір і суспільство.

– Й справді, ми збудуємо пліт, – приєднався до розмови Славко, – он вода звільнила кілька смерек. Їх якраз вистачить.

Корбонські гори – унікальна природна система, що славиться мальовничою природою, смачною водою, чистим повітрям і вершинами двохтисячної висоти. Таких куточків на планеті майже не залишилося. Я кілька разів відпочивав у цих горах і щоразу сповнювався неабиякою енергетикою, яка ще довго трималася у мені.

Тепер нам, як ніколи, потрібна енергія Корбонських гір. Зважаючи на

їх значну площу, там зараз утворився величезний острів, який може бути сприятливим для життя. А цей наш маленький острівець необхідно залишити якомога скоріше, бо ж ніхто не знає, чого чекати від природи. Навіть якщо рівень води більше не піднімається, то під час першої ж потужної бурі хвилину новоутвореного моря з легкістю поглинуть нас.

– Плани дуже привабливі, тільки як ми збудуємо пліт за відсутності будь-яких інструментів, – похнюпився я.

– Потрібних інструментів у нас справді немає, але є ось що, – сказав Ростислав і витягнув з кишені розкладний ніж.

– Друже, невже ти пропонуєш цим вістрям рубати смерічки? – з насмішкою запитав Славко.

– Вибачте, сокиру не прихопив, – іронічно відповів Ростислав.

Ми таки приступили до зрубування дерев, але справа просувалася настільки повільно, що мучили сумніви, чи правильно ми робимо. Оскільки інших ідей покинути малий острівець у нас не було, доводилося почергово трудитися і вдень, і вночі.

За три доби наполегливої праці ми заготовили вісім деревин діаметром 6-10 см, завдовжки десь до двох метрів, та чотири невеличкі палиці, які мали служити за весла.

Наступним етапом стало скріплення деревин до купи за допомогою одягу. Довелося залишитися майже голими, аби утворити пліт. Наш плавучий засіб виявився доволі примітивним і зовсім малим, тож постало логічне питання: чи зможе він витримати подорож з трьома особами «на борту» відстанню сто десять кілометрів? Приблизно такий шлях через море треба подолати, аби дістатися до Корбонських гір.

Відповідь на питання дало перше ж випробування плоту. Коли ми втрюх залізли на нашу плавучу надію, то почали потопати. Натхненна праця не принесла бажаного результату, що неймовірно засмутило наші, ще хвилину тому осяяні радістю, серця.

Я занурився у думки. Пам'ять нагадувала мої погані вчинки, яких допустився за своє коротке життя. Мені було щиро соромно за власне нікчемне ставлення до інших людей, через що сумління пекло нутро. Кілька днів життя на маленькому острівці примусили переосмислити суть буття.

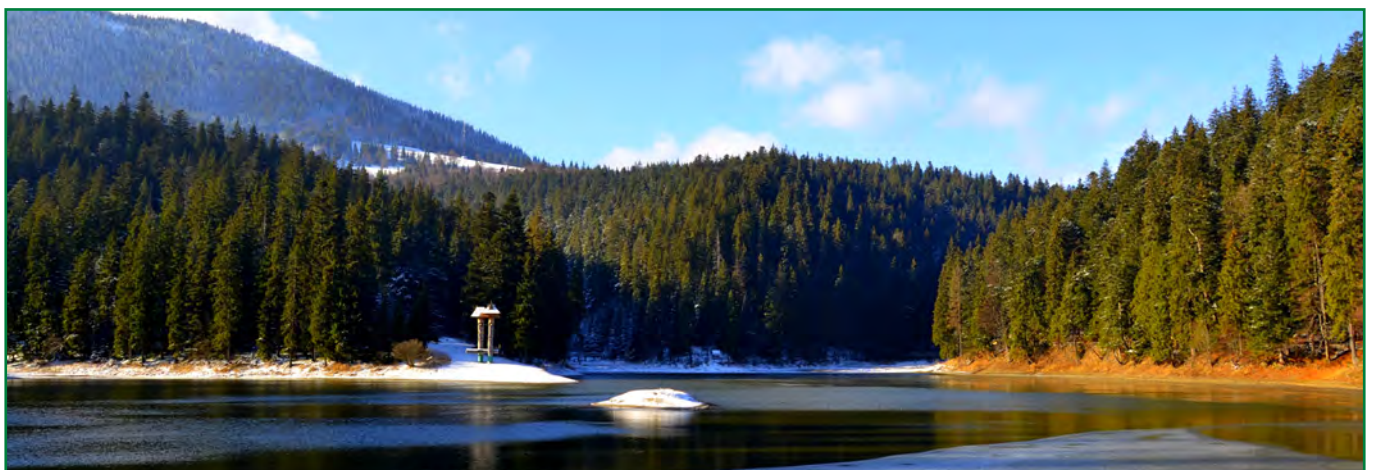
Знову почав думати про Бога. І в цей момент у голову прийшла ідея: чи витримає пліт хоча б двох? Якщо так, то можна відправлятися у подорож. Одного доведеться залишити на острові, а ті два, що дістануться Корбонських гір, разом з місцевими жителями збудують досконаліший пліт і повернуться за ним. Я негайно поділився задумом з друзями. Але хто наважиться залишитися на острові? Між нами виникла суперечка, однак вона була абсолютно зайва, оскільки, як виявилось, пліт не був здатний надійно доставити до місця призначення навіть двох осіб. У нас не залишилося іншого виходу, як відправити у плавання когось одного. Хто стане месією, мав визначити жереб, і він упав на мене.

Обійнявши хлопців, попрощався, і з тривогою в серці, відплив на захід.

– Друзі, я неодмінно повернуся за вами, – вирвалося у мене, коли вже відплив на якихось сто метрів. – Чуєте? Повернуся!

– Хай Бог тобі допоможе! – кричав Ростислав.

Хлопці й далі щось вигукували, махали руками, але я дедалі віддалявся від них, без упину веслюючи до островів нашого спасіння.

ЩОБ ПОДОЛАТИ КРИЗОВІ ЯВИЩА

У травні 2020 р. у видавництві «Verlag SWG imex GmbH» (м. Нюрнберг, Німеччина) вийшла друком українською, англійською та німецькою мовами колективна монографія групи українських науковців «Суспільно-правові трансформації економічних систем у часи неоіндустріалізму», серед співавторів якої є й закарпатці.

Видання підготовлено за ініціативою Академії економічних наук України, під керівництвом академіка, доктора економічних наук, професора Ю.В. Пасічника (Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»).

На 714 сторінках монографії, у п'ятьох розділах «Фінансова політика інтеграційних процесів держави»; «Національне господарство як індикатор економічного розвитку країни»; «Теоретико-методологічні засади мікрокредитування та мікрофінансування аграрного виробництва»; «Облікова політика підприємництва»; «Індустрія туризму та гостинності»; «Правові аспекти суспільних трансформацій» всесторонньо проаналізовано сучасні глобалізаційні виклики, які формуються умовами неоіндустріалізму, суттєво впливають на функціонування та розвиток усіх країн світу (Україна також не є винятком).

Беручи до уваги пандемію коронавірусу, яка зачепила весь світ, особливої актуальності набувають нові форми існування держав не лише в цих умовах, але і в найближчій перспективі.

Тепер стають більш очевидними всі проблеми державного устрою, зокрема національної безпеки в медичному, продовольчому, фінансовому, промисловому, соціального захисту напрямках.

Зважаючи на ці складні умови світового суспільного розвитку, для України актуалізується проблема пошуку та використання нових підходів щодо вирішення поточних та перспективних проблем.

Автори публікації зазначають, що в нашій країні через перманентну нестабільну політичну та економічну ситуацію продовжується падіння національної економіки. Саме тому від уряду потребується впровадження низки

превентивних заходів та використання інструментів економічного регулювання, а також побудови механізмів подолання кризових явищ та відновлення економіки.

Над проблемами подолання кризових явищ та мінімізації їхнього впливу на населення та підприємницькі структури спільно із урядовцями працюють також і вітчизняні науковці. Результати їхніх досліджень, зокрема пропозиції щодо перспектив розвитку економічної системи в епоху неоіндустріалізму, ґрунтовно висвітлюються в цій фундаментальній колективній науковій праці.

Хочемо привернути увагу читачів бодай до деяких актуальних еколого-економічних публікацій. Зокрема, на нашу думку, на особливу увагу заслуговують підрозділи монографії «Стратегічні засади розвитку ринку зелених облігацій в Україні та світі» (Г.А. Матвієнко, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського), «Механізми формування та реалізації державної політики розвитку курортно-рекреаційної сфери регіонів» (В.В. Камінецький, Міжрегіональна академія управління персоналом), «Розвиток зеленого туризму в Україні» (Н.В. Дем'яненко, Полтавська державна аграрна академія), «Екологічна освіта як невід'ємна складова успішних еко-

номічних трансформацій в епоху неоіндустріалізму» (Л.Р. Неделіна, Національна академія державного управління при Президенті України).

У книзі поміщено також еколого-економічний підрозділ «Деякі правові аспекти сталого розвитку гірських регіонів та збереження природоохоронних територій в Україні» (Ф.Д. Гамор, Карпатський біосферний заповідник, А.Ф. Гамор, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).

Ми насамперед привертаємо увагу до рішень Конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку «Ріо+20: Майбутнє, якого ми прагнемо» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 20-22 червня 2012 року). Наголошуємо на важливості пошуків гармонії людини і природи, забезпечення необхідного балансу між економічними, соціальними та екологічними потребами суспільства й забезпечення прав її величності Природи.

Говоримо про екологічні складові Стратегії сталого розвитку, зокрема гірських територій й про потреби вдосконалення природоохоронного законодавства.

Адже в Україні антропогенне та техногенне навантаження в декілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Високими залишаються показники бідності, середня тривалість життя досягає лише 69,8 років. Майже у три рази вищою є енергоємність виробництва. Появилась велика кількість багатіїв, а масштабна експлуатація природних ресурсів призводить до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечує відповідного економічного розвитку.

Тому нами запропоновано включити до законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення державних гарантій для гірських та високогірних населених пунктів» (реєстр. № 7038 від 23.08.2017 р.) ряд положень, які б могли задіяти еколого-економічні механізми сталого розвитку в гірських населених пунктах та сприяти збереженню природних екосистем у зоні їх розташування.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Так, до статті, яка визначає принципи державної гірської політики, пропонується записати тезу про те, що «Метою державної гірської політики є створення умов для сталого розвитку гірських населених пунктів шляхом запровадження податкових, митних та інших пільг, створення сприятливого інвестиційного клімату для реалізації економічних та соціальних програм, забезпечення збереження екологічно вразливих гірських екосистем».

А до її основних принципів мають належати питання «збереження природно-заповідного фонду, переорієнтації гірської економіки на екологічно безпечні методи господарювання та відновлення порушених гірських екосистем, дотримання вимог природоохоронного законодавства».

Серед передбачених у законопроекті пріоритетів державної підтримки розвитку гірських населених пунктів має бути розвиток і розбудова туристично-рекреаційної інфраструктури та пріоритетність фінансування установ природно-заповідного фонду, розвиток екологічно нешкідливих виробництв, глибока переробка деревини та дикоростучих плодів, ягід та грибів, заборона суцільних вирубок лісів у горах та запровадження екологічно безпечних технологій у лісозаготівлях, недопущення розвитку гірничо-добувної промисловості в зоні розташування природоохоронних та рекреаційно-курортних територій тощо.

До речі, треба зауважити, що законопроект №7038 (від 23.08.2017 р.) знятий з реєстрації. Натомість доопрацьований його варіант, поданий до Верховної ради під номером 6439, до якого нами, через народного депутата С.В. Соболева, додатково запропоновано частину першу статті 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» викласти в такій редакції: «1. Умови оплати праці осіб, які працюють у гірських та високогірних населених пунктах, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

При цьому тарифні ставки і посадові оклади, які визначені генеральною, галузевими та регіональними угодами,

а також встановлені за рішенням Кабінету Міністрів України, або за його дорученнями, як мінімальні гарантії в оплаті праці, для працівників медичних, освітніх закладів, закладів культури та інших бюджетних установ, в тому числі територіальних представництв органів виконавчої влади, інших державних органів, які розташовані на території гірських населених пунктів, підлягають збільшенню на 25%, а для тих, які розташовані на території високогірних населених пунктів, – на 50%».

Фінансування підвищених тарифних ставок і посадових окладів працівникам визначених абзацом другим цієї статті, а також сплата додаткових витрат на обов'язкове державне соціальне страхування, здійснюється за рахунок Державного та відповідних місцевих бюджетів.

Фінансування підвищених тарифних ставок і посадових окладів працівникам небюджетної сфери, у розмірах, визначених абзацом другим цього пункту, проводиться роботодавцями за рахунок їх власних коштів.

Для компенсації роботодавцям понесених додаткових витрат на оплату праці та державне соціальне страхування працівників, у визначеному законодавством порядку, виділяються спеціальні субсидії із Державного бюджету».

Крім того, необхідно вжити додаткових заходів щодо імплементації європейських стандартів, головним чином директив Євросоюзу про захист диких птахів (№ 2009/147/ЄС) (Пташина директива) та про збереження природного середовища існування дикої флори і фауни (№ 92/43/ЄС) (Оселищна ди-

ректива), забезпечити ухвалення закону України «Про території Смарагдової мережі».

Для вдосконалення економічних важелів стимулювання збереження та охорони природно-заповідного фонду уже внесено зміни до статті 282 Податкового кодексу щодо сплати місцевим бюджетам земельного податку, – як результат, наприклад, Карпатський біосферний заповідник сплатив у 2019 році за рахунок коштів Державного бюджету України 15 територіальним громадам понад 29 мільйонів гривень, а в 2020 році передбачається спрямувати на ці цілі понад 39 мільйонів гривень.

Розроблено також проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших законодавчих актів України із питань охорони природно-заповідного фонду України» (реєстр. № 7510 від 19.01.2018 р.) та прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 року № 686 «Про затвердження Порядку виплати надбавки за вислугу років працівникам установ природно-заповідного фонду України», якою встановлюються надбавки в розмірі до 30 відсотків за вислугу років керівним працівникам, професіоналам, фахівцям, технічним службовцям і робітникам установ природно-заповідного фонду, які забезпечують і безпосередньо виконують природоохоронні, науково-дослідні, еколого-освітні, рекреаційні функції, а також функції з охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

**Федір ГАМОР,
Андрій ГАМОР**

м. Нюрнберг, Німеччина

ВІДЙШОВ У ВІЧНІСТЬ ВИДАТНИЙ ЗАХИСНИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРИРОДИ

ВТРАТИ

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА СТОЙКА

22 ЖОВТНЯ 2020 РОКУ, на 101-му році життя, зупинилося серце нашого славного земляка, видатного українського вченого, палкого захисника української природи, патріарха заповідної справи, доктора біологічних наук, професора Степана Михайловича Стойка.

Народився С.М. Стойко 14 березня 1920 року в с. Кричево Тячівського району Закарпатської області у родині священика. У 1938 році закінчив класичну гімназію в Хусті, де йому прищепили любов до природничих наук, яку проніс крізь усе життя. А коли новоствореній державі Карпатській Україні у 1938-1939 роках потрібні були вчителі, Міністерство освіти призначило С.М. Стойка вчителем у село Новоселицю. У 1940 р. його перевели на адміністративну роботу в Угорщину. У 1943-1944 роках він – студент-заочник юридичного факультету університету м. Печ.

Наприкінці війни працював перекладачем з угорської мови в одній з військових частин 4-го Українського фронту.

У 1945 році Степан Михайлович призначений референтом відділу соцзабезпечення у Народній Раді Закарпатської України в Ужгороді. Звідси направлений до Львова, де протягом 5 років навчався на лісгосподарському факультеті сільгоспінституту. Після закінчення вузу 2 роки працював в Ужгородському лісгоспі, спочатку заввідділом лісового господарства, а потім – лісничим. У 1951 році вступив до аспірантури Інституту лісу АН УРСР, де під керівництвом академіка П.С. Погребняка – директора цього інституту – у 1955 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену дубовим лісам Закарпаття.

Від 1955 року й досі творчий шлях С.М. Стойка як вченого тісно пов'язаний з Кам'янець-Подільським сільгоспінститутом, Львівським лісотехнічним інститутом, Інститутом ботаніки АН УРСР, Львівським державним природознавчим музеєм АН УРСР, Львівським відділенням Інституту ботаніки АН УРСР, Інститутом екології Карпат НАН України. За сумісництвом кілька десятків років працював на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукова діяльність вченого – багатогранна. Вона стосується фітогеографії, лісової екології, флористики, біології деревних порід, лісової термінології, історії науки, охорони природи. Більшість праць С.М. Стойка присвячена Карпатам. З метою ознайомлення з природою та станом її охорони з науковими експедиціями побував також у Криму, на Кавказі, Уралі, в Австрійських і Німецьких Альпах, горах Шумава, відвідав Словацькі і Польські Татри, Апеніни, Балкани у Румунії та Болгарії, Угорські і Румунські Карпати.

Слід відзначити, що, маючи здобутки у галузі охорони природи, вже наприкінці 50-х років обґрунтував наукову платформу стосовно охорони фітогенфонду, фітоценофонду і заповідної справи. Особисто брав участь в обґрунтуванні появи Карпатського біосферного заповідника, національних парків – Карпатського, Синевирського, «Сколівські Бескиди», Шацького, Природного заповідника «Розточчя» та багатьох інших ландшафтних. Оскільки Україна має спільні екологічні проблеми у прикордонних з іншими державами регіонах, С.М. Стойко приділяв велику ува-

гу організації міжнародних біосферних резерватів (заповідників). Зокрема, це стосується появи польсько-словацько-українського біосферного резервату «Східні Карпати», який ЮНЕСКО в 1999 році офіційно включив до міжнародної мережі. Спільно з українськими і румунськими колегами він обґрунтував створення двостороннього біосферного резервату «Марамороські гори», а разом з польськими – організацію таких резерватів на Росточчі і в Західному Поліссі.

У численних наукових працях з природоохоронної, заповідної справи С.М. Стойко акцентує увагу на нерациональному природокористуванні у Карпатах, на порушенні тут екологічного балансу, що стало причиною частого появи таких стихійних явищ і процесів, як катастрофічні паводки, вітровали, снігові лавини тощо.

Наукова спадщина С.М. Стойка охоплює різні галузі природничих наук. Його перу належать 10 наукових і науково-популярних монографій та більше 400 наукових публікацій, з яких понад 50 – у зарубіжних виданнях, переважна більшість із них присвячена Карпатському регіону.

Наукова й практична природоохоронна діяльність професора С.М. Стойка, його співпраця із зарубіжними вченими одержала міжнародне визнання.

Степан Михайлович – почесний доктор словацького Зволєнського технічного університету. Він також дійсний член Української екологічної академії наук, Української лісівничої академії, почесний член Українського ботанічного товариства, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка, лауреат Європейської премії імені Петера Йозефа Ленне за заслуги в галузі охорони природи, нагороджений орденами «Князя Ярослава Мудрого» V ступеня та «За заслуги» III ступеня, йому вручено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Вічна та світла пам'ять нашому Вчителю і Великій Людині!

Щирі співчуття рідним та близьким.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор

«Мала батьківщина» професора С. СТОЙКА – с. Кричево; Степан СТОЙКО в останні роки життя; під час екскурсії у високогір'я Карпат.

Зліва направо: Степан СТОЙКО, завідувач Львівського відділення Інституту ботаніки НАН України, член-кореспондент НАН України Михайло ГОЛУБЕЦЬ, директор Інституту ботаніки НАН України, академік НАН України Костянтин СИТНИК та директор Карпатського державного заповідника Федір ГАМОР (сідловина під Говерлюю, 1988 р.);

делегатія українських природоохоронців на конференції у Польських Бешадах. Зліва направо: Іван ДЕРБАК, Федір ГАМОР, директор Бешадського парку народного Войомір ВОЙЦЕХОВЬКИЙ, Оксана МАРІСКЕВИЧ,

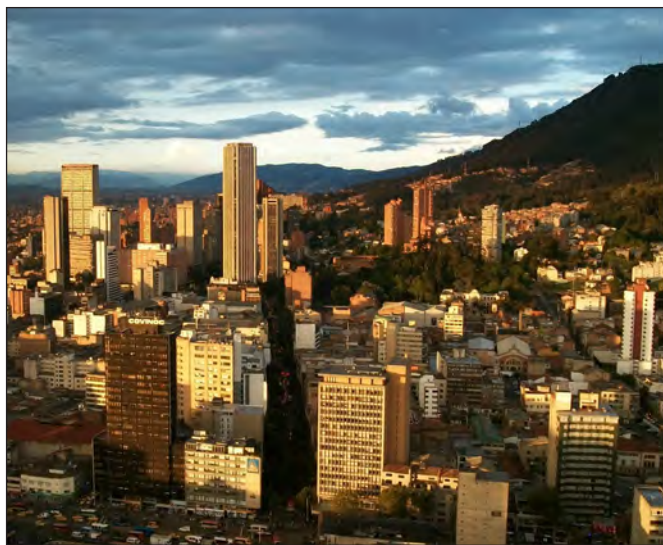
Степан СТОЙКО, Василь ПРОРОЧУК та Антон ЯВОРСЬКИЙ (м. Устрікі Дольні, 2006 р.); учасники Міжнародної наукової конференції «Цінності природи на Сході і Заході. Вивчення для безперервного розвитку від Альп до Уралу».

Справа наліво: Степан СТОЙКО, Федір ГАМОР та директор Українського науко-дослідного інституту гірського лісівництва імені П.С. Пастернака Василь ПАРПАН (Швейцарія, м. Цюрих, 2000 р.)

Марія ГРИНЮК,
кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України,
лауреат премії імені Олекси Бахматюка,
м. Косів, Івано-Франківська область

ПЕРЛИНУ ГУЦУЛЬСЬКОГО МИСТЕЦТВА – КОСІВСЬКУ МАЛЬОВАНУ КЕРАМІКУ – ВИЗНАВ СВІТ

У грудні 2019 року на 14 Сесії Міжурядового комітету з питань нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, яка проходила в столиці Колумбії Боготі, традицію косівської мальованої кераміки включено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Традиція розмальовувати кераміку в три кольори (зелений, жовтий, коричневий) сягає щонайменше початку XIX ст., хоча технологія і техніка оздобу керамічних виробів відомі ще з прадавніх часів (землі Далекого Сходу). Але ж якою особливістю причарувала світ саме косівська кераміка? Насамперед ми повинні завдячувати кільком поколінням майстрів, що розвинули і зберегли цю традицію до сьогоднішніх днів. Водночас слід зацентувати увагу на тому, що гончарство Косівщини крізь призму століть отримало власну, зовсім не схожу на інші, образну палітру сюжетно-орнаментальних розписів, в яких відтворені історичні, культурні, побутові реалії життя гуцулів.

Аналізуючи тематичні композиції на кахлях Олекси Бахматюка, декоративних тарелях Валентини Джуранюк, фігурної пластики Василя Аронця, Михайла Кікота, Василя Стрижка чи Василя Гривінського, можемо простежити історичний експурс з життєпису мешканців Гуцульщини.

Особливого колориту в оздобленні керамічних виробів надають рослинно-геометричні та анімалістичні орна-

ментальні мотиви, де особливо розлого зображена флора і фауна Карпат, яка творить синергії буття місцевого етносу і гірського природного оазису. Саме такий образний світ косівської мальованої кераміки отримав відгук світової спільноти.

Апогею свого розвитку косівська мальована кераміка досягла на піку XIX – початку XX століття. Це була епоха Баранюків, Бахматюка, Кошака, родини Совіздранюків, Рошиб'юків, а далі Цвіликів, яка залишила по собі для нащадків неоцінним спадщину форм і візерунків, історичних і сакральних орнаментальних композицій, що стали класикою гуцульської народної творчості та скарбом для наслідування.

Косів, Кути, Пістинь – це основні осередки місцевого гончарства, кожен з яких вирізнявся особливістю форм і декору, але водночас саме вони формували впродовж століть образ традиції місцевої школи кераміки.

Великого значення у продовженні і розвитку цих традицій мали Коломийська гончарна школа, а далі гончарні майстерні Косівського художнього комбінату СХУ та ВХО «Гуцульщина», відділ художньої кераміки Косівського технікуму НХП, що було поштовхом для поповнення молоді генерції майстрів-гончарів, художників-керамістів.

Сьогодні цю унікальну традицію на теренах Косівщини продовжують понад 70 майстрів-керамістів. Серед них: Валентина Джуранюк, Іванка Козак, Оксана Бейсюк, Ірина Сьєогіна, Уляна Шкрот'юк, родини Якібчуків, Чорних, Гривінських, Вербівських та інші.

Марія ГРИНЮК під час 14 Сесії Міжурядового комітету з питань нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО (м. Богота, Колумбія); кахлі славнозвісного Олекси БАХМАТЮКА з колекції Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини (філія Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського)

Останні вісім років, коли косівську мальовану кераміку як традицію почали готувати до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, популяризація її зростає в рази. Зокрема, проводились колективні і персональні виставки у всіх регіонах України і за кордоном (Греція, Туреччина, ОАЕ, Польща, Бельгія). Косівською районною радою затверджена «Програма розвитку і захисту косівської мальованої кераміки на 2018-2021 рр.». Благодійною організацією «Автентика Гуцульщини» засновано фестиваль-конкурс «Мальований дзбаник», який проводиться в м. Косові щостий рік поспіль. Метою цього фестивалю є привертання уваги мешканців і туристів до унікальної гончарної традиції Гуцульщини. В передмісті Косова (с. Старий Косів) планується будівництво культурно-мистецького центру «Дзбан», який має креативну архітектурну форму мальованого дзбанка (своєрідний символ косівської кераміки), на що громада виділила 0,47 га земельної ділянки і вже виграла свій перший проєкт.

Вся кропітка праця майстрів-носіїв у співпраці з місцевими та державними органами влади увінчалася успіхом, коли традицію косівської мальованої кераміки було внесено до Репрезентативного списку НКС ЮНЕСКО, що відкрило перед майстрами нові сподівання, віру в те, що праця не даремна, бо їх почули, побачили й оцінили в світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринюк М.М. Косівську мальовану кераміку визнав світ! / Образотворче мистецтво, №1 – 2020, Київ. – С. 88-90.
2. Скаченко О.О., Гринюк М.М. Косівська мальована кераміка як феномен української культури: наук. вид. / Олена Олексіївна Скаченко, Марія Миколаївна Гринюк; М-во культури України, Київ: нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. – Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2016. – 84 с.: іл., фот., табл. – (Серія «Скарби нації»).
3. Слободян О.О. (2017). Керамічне виробництво в археологічних пам'ятках Прикарпаття. – Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 33. – С. 5-13.

Аліса МУДРИЦЬКА,
член Національної спілки журналістів України,
м. Косів, Івано-Франківська область

ЗА ЛАШТУНКАМИ ПОДІЇ

ВІДЛУННЯ СЛОВА «КОСІВ»

Зліва направо: голова Івано-Франківської обласної ради Олександр СИЧ, Марія ГРИНЮК, голова Івано-Франківської облдержадміністрації Денис ШМИГАЛЬ (після вручення М. ГРИНЮК державної відзнаки «Заслужений діяч мистецтв України»), січень 2020 р.

18 ГРУДНЯ 2019 РОКУ на майдані Незалежності у м. Косіві зібралося кілька десятків людей. У них були піднесений настрій, букети квітів і подарунки. Прийшли імениті кераміки Косівщини, представники районної і міської влади, громадські активісти. Всі чекають Марію Гринюк, яка от-от має повернутися додому у супроводі міжнародної слави.

12 грудня у столиці Колумбії, місті Боготі, чотирнадцята сесія Міжурядового комітету ЮНЕСКО внесла косівську мальовану кераміку до Репрезентативного списку світової нематеріальної спадщини людства. Це вже третій такий здобуток України. Раніше до цього переліку потрапили знаменитий петриківський розпис (2013) і козацькі пісні Дніпропетровської області (2016). Щоправда, Марія Гринюк уточнила: «До Репрезентативного списку включені тільки два елементи – петриківський розпис і косівська мальована кераміка, а козацькі пісні увійшли до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони».

Нарешті заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, голова благодійної організації БФ «Автентика Гуцульщини» Марія Гринюк і секретар Косівської міської ради Роман Печижак (він супроводжував Марію Миколаївну в цій поїздці) з'являються на майдані. Їх щойно привіз із Коломийського залізничного вокзалу мер міста Юрій Плосконос.

Для подорожніх велелюдна зустріч в центрі Косова – зворушливий сюрприз. Щасливу Марію Гринюк оточують тісним колом, вручають їй квіти, подарунки. «Завдяки вам слово «Косів» почув увесь світ», – каже депутат Івано-Франківської обласної ради Оксана Мельниченко.

Стомлених довгою дорогою мандрівників не відпускають додому відпочивати, а запрошують у сесійний зал Косівської районної ради – на імпровізовану зустріч. Кожен хоче почути найперші враження від події, історичне значення якої розуміють усі.

ДОБРО ПЕРЕВЕРШИЛО ВСЕ

Марія Гринюк згадає халепи, що трапилися в перші дні поїздки. В аеропорту Парижа, в літаку, «зник» її паспорт, який, на щастя, швидко знайшовся у кишені... Романа Печижака. В аеропорту столиці Колумбії, Боготі, дует косів'ян не отримав свій багаж – він затримався у Франції. Довелося бігати по магазинах і купувати необхідні побутові дрібниці та пристойний одяг – «з ніг до голови, аби ми не виглядали, як бомжі», – сміється Марія Миколаївна.

Вночі у готелі, де зупинилися косів'яни, пролунав вибух. «Прямо під моїм вікном», – уточнює Марія Гринюк. Загинув працівник готелю. Адміністрація пояснила гостям, що це сталося через несправний газовий балон.

«Здавалося, якась нечиста сила дуже не хотіла, щоб ми туди їхали, – міркувала Марія Миколаївна. – Але добро перевершило все».

Після труднощів і непорозумінь на старті поїздки усе, що відбувалося потім, нагадувало потужний болід, який мчить попереду інших гладенькою і прямою дорогою – до фінішної стрічки.

«Коли я побачила приміщення, де відбувалася сесія ЮНЕСКО, то перелякалася, кажу Романові: «Куди нас занесло? – тепер уже сміється Марія Гринюк. – Настільки все було грандіозно. Величезні зали. Приїхали делегації майже зі 150-ти країн. Ми побачили, що делегати уважно і прискіпливо розглядають подані до Репрезентативного списку елементи. Бачу на екрані тексти, виділені червоним кольором, і розумію, що це претензії. І кожну обговорюють. Коли я зауважила, що один елемент розглядають годину, мене почало трусити. Хоча вже знала, що в нас проблем немає. Роман мене заспокоює: «Все добре, все добре». А серце б'ється і б'ється. Наше досє прийняли без жодного зауваження, буквально за 4-5 хвилин. І це було найбільше щастя – бачити, як тим клевчиком махають і кажуть:

«adopted/прийнято». Слово «adopted» я буду пам'ятати все життя. Справжню велич того, що відбулося, ми могли зрозуміти тільки в той момент і в тому залі».

«Марія Миколаївна могла спостерігати за цією подією і вдома, – додала депутат обласної ради Оксана Мельниченко. – Але ми підтримали її поїздку фінансово, бо зрозуміли, що вона має бути присутня на цьому засіданні, має особисто це пережити, побачити і почути».

Оксана Мельниченко звернула увагу присутніх на важливу деталь: «Марія Миколаївна дуже мудро зробила, коли подавала в ЮНЕСКО досє і назвала його не гуцульською, а косівською керамікою».

«Так, це був свідомий вибір, – погодилася Марія Гринюк. – Бо спочатку лунали пропозиції назвати досє «гуцульська», «покутська» кераміка. Але це абстрактне поняття, яке розтягується на велику територію, розмивається, втрачає суть. Тому я наполягала на тому, що назва має бути тільки такою. Хоча, безперечно, до косівської мальованої кераміки ми включаємо і пістинську, і кутську».

Голова районної ради Павло Ванджурак і перший заступник голови РДА Богдан Марчук оцінили міжнародне визнання косівських митців як надзвичайно важливу подію для Косівського району, Гуцульщини і всієї України. Кожен наголошував, що передусім це заслуга кількох минулих і теперішніх поколінь наших видатних майстрів. Саме вони зробили древній вид ужиткового ремесла не схожим на інші, зберегли його самотність, усі разом і кожен зокрема підняли побутове гончарство до рівня мистецтва.

Уславлений фізик Ісаак Ньютон казав про свої наукові досягнення так: «Якщо я бачив далше за інших, то тільки тому, що стояв на плечах гігантів». Це добре розуміє і може сказати про себе Марія Гринюк.

«Я дивлюся на пані Валентину Джуранюк, на пані Оксану Бейсіук, – звернулася до присутніх кераміків Марія Миколаївна, – і гадаю 90-ті роки. Як ви приходили в цех, мерзли там. Як зберегли нашу кераміку. Саме ви мене надихали. Якби не ви, якби не ті, хто був до нас, кого вже немає серед нас... Якби я сама не робила цю кераміку, якби не знала, як це важко, – голос Марії Миколаївни тремтить від хвилювання, – то я би цього (досє для ЮНЕСКО. – Авт.) не робила».

ДОРОГУ ДОЛАЄ ТОЙ, ХТО ЙДЕ

Задум з'явився сім років тому. У те, що він завершиться успіхом, тоді вірила тільки Марія Миколаївна. Усі присутні на зустрічі наголошували: офіційне світове визнання для косівської кераміки виборолла по суті одна людина – Марія Гринюк. Так, їй допомагали і допомагають. Але виборіти проблем на цьому довгому і складному шляху почали засипати лише тоді, коли найважчий етап Марія Миколаївна пройшла самотужки, а на горизонті замаячили міжнародна перемога і привабливий приз.

Відома косівська майстриня кераміки
Оксана БЕЙСІУК;
тарелі родини ЯКІВЧУКІВ на ярмарку
«Мальований дзбанік»;
фото на згадку (у робітні Михайла СУСАКА)

Проект Музею кераміки
(автор – Марія ГРИНЮК);
набір горняток для чаю роботи Марії ГРИНЮК

Районна рада теперішнього скликання прийняла програми збереження традиційної косівської мальованої кераміки та інших народних художніх промислів. Обласна, районна і міська ради підтримали започаткований Марією Гринюк фестиваль кераміки «Мальований дзбаник». Торік він проходив уже вшосте. А три роки тому набув статусу обласного. Депутат обласної ради Оксана Мельниченко висловила надію на те, що наш «Мальований дзбаник» стане міжнародним дійством. Визнання ЮНЕСКО сприятиме цьому.

Так, зараз цей фестиваль організовує вже не одна Марія Гринюк, а велика команда людей, зокрема державних службовців. Підтримують депутати різних рівнів. Але якщо не принциповість Марії Гринюк, то «Мальований дзбаник» за короткий час перетворився би на ще один гуцульський фестиваль, тільки містечкового масштабу. Бо засідання кожного оргкомітету з підготовки цього свята не обходиться без фраз: «Чому на фестивалі виставляють свої роботи тільки кераміки? Давайте поставимо ятки з вишиванками». Марія Гринюк продовження цих слів не слухає і твердо наполягає на своєму – мають бути лише кераміки. Це їхнє, і тільки їхнє свято.

БЕНЕФІЦІАРИ (ВИГОДОНАБУВАЧІ)

«Нарешті нас почули і, думаю, що від цього дня зовсім по-іншому це мистецтво сприйматимуть. Майстри отримають і світове визнання, і нові замовлення. Більше людей буде захоплюватися їхніми виробами. Австрійський цісар Франц Йосип колись високо цінував косівську кераміку. Хай би і сьогодні світові еліти теж до неї приглядалися», – висловив побажання Павло Ванджурак.

Загалом воно не таке вже й утопічне. Талановитий керамік Ірина Серьогіна сказала мені у приватній розмові: «Це надзвичайно велика подія. Ми потрапили під захист ЮНЕСКО. Я це говорю, а мені мороз по шкірі. Ти порахуй, скільки в Україні різної кераміки, а нашу таки визнали. Бо всі інші подібні одна до другої – львівська, опішнянська, всі – майоліка. А такої, як наша, дійсно ніде немає. Минулого року такий застій був, майже нічого не купували. А зараз усі почали телефонувати, захотіли різдвяного столового сервізу. Кажу їм: чому ви так пізно? Різдво вже «на носі». Кераміка довго робиться...».

Позитивну матеріальну сторону міжнародного визнання нашої мальованої кераміки добре бачить мер Косова Юрій Плосконос: «У сучасному світі конкуренція є рушійною силою людства. Вона відбувається між країнами і містами. Конкурувати доводиться практично за все, в тому числі і за туристів. Вони привозять із собою кошти, які потрапляють у бюджет громади, поліпшують якість її життя. Після рішення ЮНЕСКО ми отримали сильний аргумент у цій боротьбі».

Юрій Олександрович навів приклад нічим не примітного села Поляниці. Після створення на його території тепер уже знаменитого гірськолижного курорту «Буковель» сільська громада щороку отримує десятки мільйонів гривень прибутків.

«Тому в Поляниці місцева влада може надати своїм жителям набагато вищий рівень послуг, – пояснив Юрій Олександрович. – У нас немає такого курорту. У нас немає верховинського Чорногірського хребта, який приваблює туристів. Але ми маємо надзвичайно сильну етнографічну складову – традиційне ужиткове мистецтво, яким цікавляться, заради якого сюди їдуть. Тепер туристів буде набагато більше. Ми будемо на слуху. Отримаємо певні переваги. В майбутньому це позитивно вплине на загальну економічну ситуацію у місті і районі. Тому наша кераміка – це не тільки нематеріальна спадщина людства, це також майбутні матеріальні бонуси для митців, майстрів, усієї громади. Не сумнівайтесь».

ЕФЕКТ БІЛЬБАО ПО-КОСІВСЬКИ

Мер Косова згадав «Буковель». А я хочу розповісти читачам про Більбао – прибережне (колись індустріальне) місто на півночі Іспанії, в Країні Басків. Воно почало занепадати після економічної кризи 70-80 років минулого сторіччя. Мало всі шанси стати депресивним. Щоб цього не сталося, уряд Країни Басків пішов на сміливий і ризикований крок. Запросив видатного американського скульптора Френка Гері для будівництва філії музею Гуггенхайма в Європі. Для цього знадобилося 170 мільйонів доларів. Однак баски зважилися на такі витрати. Музей почав працювати в 1997 році і став найбільш відвідуваним у світі. Головним його експонатом є сама фантасмагорична споруда музею. Щороку сюди приїжджають мільйони туристів. За перших десять років діяльності музей приніс в казну Більбао 1,6 млрд доларів. Отже, витрати повернулися з прибутком. Безробітні знайшли нові робочі місця. Місто розбудувало і поліпшило свою інфраструктуру, якою користуються не тільки туристи, а всі місцеві жителі.

Ефект Більбао відтоді намагаються повторити багато міст світу. Не всім це вдається. Але завдяки Марії Гринюк ми теж отримали такий шанс. Мова йде про спроектовану нею і запатентовану будівлю музею кераміки у вигляді гуцульського дзбанка. 15-метровий, кількаповерховий, унікальної форми будинок буде привабливим для ока і туристів. Він не стирчатиме самотньо, як прищ, а стане головним та органічним елементом культурно-мистецького комплексу. В ньому влаштуватимуть виставки, мистецькі акції, працюватимуть майстер-класи. Бажаними господарями і гостями у музеї стануть усі митці, не тільки кераміки. Тут буде свій кінотеатр.

Марія Гринюк мріяла збудувати цей комплекс у Косові. На жаль, місто не змогло запропонувати прийнятну за розмірами і розташуванням земельну ділянку. Зате це зробила рідна Марії Миколаївні вербовецько-старокосівська громада. Депутати Вербовецької сільської ради не пошкодували пів гектара безцінної у густозаселеній місцевості землі. Варто зауважити, що музей і комплекс належати-муть не Марії Гринюк, а територіальній громаді.

Ще донедавна будівництво музею виглядало дивною примхою і недосяжною мрією однієї людини. Але її здійснення щодня наближає наполегливість і безкомпромісність Марії Гринюк. Допомагає беззаперечний успіх придуманого нею фестивалю кераміки. Активує шойно отримана «віза» в світову культуру, яку видало косівській кераміці ЮНЕСКО. Сприяє зацікавленість владних осіб і структур.

Марія Гринюк повідомила під час зустрічі з колегами-кераміками, представниками влади та громадськості, що цей архітектурний і культурно-мистецький проєкт хоч підтримати обласна влада, зокрема голова Івано-Франківської ОДА Денис Шмигаль (на цей час Денис Шмигаль очолює Кабінет Міністрів України. – Авт.). Зараз не тільки Марія Миколаївна, а й люди з державними повноваженнями та можливостями думають про те, де взяти кошти для будівництва цього культурно-мистецького комплексу. Плекають надію отримати європейський грант. Визнання і підтримка ЮНЕСКО можуть і мають допомогти. Це дає підстави розраховувати на те, що музей ми побачимо ще за свого життя, і в дії.

Перемога косівської кераміки і Марії Гринюк у Колумбії – це не тільки про кераміку і про Марію Миколаївну. Це про вміння творити, берегти і цінувати рідне. Це про потребу бути собою, ні на кого не схожими. Це про здатність дивитися уперед, бачити пріоритети, ставити мету, наполегливо йти до неї і не здаватися.

Колумбійська перемога Марії Гринюк підтверджує те, що стратегічний успіх – це не біг на стометрівку. Це виснажливий тривалий марафон. Це та муравельна праця, до якої українців закликав ще Андрей Шептицький:

«Усі, хто почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного... нашого економічного, просвітнього і культурного життя. Тоді... на підвалинах солідарності і усильної праці всіх українців повстане соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других».

Василь КУХТА,
член Національної спілки письменників України,
Асоціації українських письменників,
Національної спілки журналістів України,
м. Ужгород

МИСТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

ДЕСЯТЬ КМ ДО МАРАМОРОША

РОЗМОВА З ЧЛЕНОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ХУДОЖНИКІВ УКРАЇНИ,
КАНДИДАТОМ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ДОЦЕНТОМ ЗАКАРПАТСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ ІГОРЕМ ЛУЦЕНКОМ З НАГОДИ ЙОГО 50-ЛІТТЯ

ФІЛОСОФІЯ ГІР ТА ЇЇ ТАЄМНИЦІ

В.К.: – Шановний пане Ігорю, чи тішитесь Вашим особливим статусом: художника, що народився в саміснійкому центрі Європи?

І.Л.: – Коли починаєш замислюватися над власним корінням, над долею історичної батьківщини, то неминуче поринаєш у світ дитинства, де квітують яблуні на родинному обійсті, де ще живі дідуся і бабуся, а з їх вуст звучать нескінченні саги про славні роди Кіфорів і Тимочуків. Пригадую, як допитувався я про колишню гуцульську велич, не розуміючи, чому, власне, вона кудись поділася, як намагався розгадати символи, що проступали на вишитих сорочках, витканих рушниках і скатертках... Те, що моє Ділове – географічний центр Європи, до певної пори особливо не зачіпало. Бо для кожного з нас місце його народження є осердям усього Всесвіту! Але не обходилося без сумнівів: якщо ми – Європа, то чому так мало радості, гармонії у повсякденному житті односельців?

В.К.: – І Ви розчарувалися у своєму походженні?

І.Л.: – Аж ніяк! Просто став ще напористіше дошукуватися істини. І раптом, наче просвітліло в очах, наче привідкрилася якась завіса...

В.К.: – О, цікаво... давайте про це детальніше...

І.Л.: – Це сталося, коли прочитав знакову книгу Станіслава Вінченца «На високій полонині», де розгадано генетичний код Гуцульщини. Саме з неї от-

ВІЗИТІВКА: ІГОР ЛУЦЕНКО

Народився 8 січня 1970 р. у с. Ділове Рахівського району на Закарпатті. Першу мистецьку освіту здобув у Ужгородському училищі прикладного мистецтва (1989 р.). Закінчив Львівську академію мистецтв (1998 р.). Здобув науковий ступінь (PhD) «Кандидат мистецтвознавства» (2014 р.). Тема дисертації: «Живопис Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття: жанри та художньо-стилістичні особливості».

Працює на посаді доцента (кафедра рисунку) Закарпатської академії мистецтв. Викладає практичні та теоретичні предмети за фахом «Живопис».

Лауреат закарпатської обласної премії імені Йосипа Бокшая та Адальберта Ерделі в галузі образотворчого мистецтва (2017 р.).

Лауреат мукачівської міської премії імені Олександра Духновича в галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва (2019 р.).

Учасник понад 60 виставок та пленерів (6 персональних відбулися в Ужгороді, Хусті, Будапешті (Угорщина), Ченстоховій (Польща), в тому числі міжнародних. Твори зберігаються у мистецьких збірках України, Румунії, Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії, Канади, США.

Учасник міжнародних науково-практичних конференцій та симпозіумів.

римав відповіді на запитання, які хвилювали з дитячих літ. Скажімо, чому в гуцульських очах поперемінно спалахують вогники радості і суму...

В.К.: – *Не для мене, а для читачів: чому?*

І.Л.: – Як стверджують Вінчензові оповідки, гуцули ще кілька століть тому жили в умовах безмежної свободи. До їх гір і душ не міг дотягнутися жоден збирач податків, жоден цісар. Вони займалися вівчарством, скотарством, вірменські купці переправляли виплекані ними стада овець і кіз в долини. Майже в кожній оселі водилися бербенички, вщерть виповнені дукатами. Гроші позичали і віддавали, відміряючи крисанею... Саме тоді утвердили гуцули свою самотню духовну і матеріальну культуру. Скажімо, вберя горян (чи, як кажуть мої земляки, лудина), вироби їхніх рук сягнули недосяжних мистецьких висот... А потім «цивілізація» дісталася й до гуцулів. Вони вперто оборонялися, врешті шукали для проживання ще недоступніші місця... Любов до недозованої свободи живе у горянських душах з тих пір. На генетичному рівні закладені віра в найвищі цінності, у власну самодостатність. Радість в очах – від усвідомлення причетності до гірського роду-племіні, що походить (як вважали) від велетів, сум – від утраченої свободи...

В.К.: – *Дехто вважає це метафорою, красивою казочкою, позбавленою історичної достовірності...*

І.Л.: – Нехай той «дехто» спершу прочитає твори Вінченза, поляка з французьким корінням, який щиро захоплювався гуцулами, вивчав їх історію, традиції і звичаї. Народився, з волі обставин, у Карпатах, закінчив Віденський та Львівський університети. І знову повернувся в гори, жив поруч з гуцулами аж до прищестя «братів» зі Сходу.

Ігор ЛУЦЕНКО під час пленеру в с. Лазещина (Рахівський район Закарпатської області, 2007 р.); твори І. ЛУЦЕНКА на міжнародній виставці «Львівський осінній салон» (2012 р.); славетний земляк, один з фундаторів закарпатоукраїнської літератури Марко Бараболя (Іван Рознійчук, на фото справа) під час святкування роковини Т.Г. Шевченка (1930-і рр.; світлина з приватного архіву І. Луценка); майбутній художник з дідусем Миколою КІФОРМ, 1973 р.

Ігор ЛУЦЕНКО

ЕШГОНАМ

*Гоген, Вархола та Ерделі
крокують прискоком у рай*

Скриплять вітрила, повні хвилі,
Мов промовляють:
«Що ж ви, милі?!»
Це – не кінець ще!
Рай моду не збудує!

Наповнюйте вином бочки...
Вино – це хвилі і вітрила,
Які несуть у світ краси.

Болить душа старого майстра...
Давно... давно його нема!

І фарба ця давно уже застигла,
Палітра вицвіла уже...

Торкніться струн вина,
Наповніть жили!
Ви – і мистецтво...
Курсу іншого нема!

* * *

поет прелюдія слова
художник барви почуття
очі твої це душа
твоя краса
художником омріяна картина
творіння вічне на все життя

на все життя великого кохання
у кольорах розради й каяття

* * *

оголена душа
мов квіт яблуні навесні
цнотлива думка
пролилася на білі шати полотна
застигла мить усесвіту
час зупинився
глядач і вічність
а третє це квіт яблуні
душі художника
маестро

А ще – німця Ганса Цбіндена, українців Софрона Витвицького, Володимира Шухевича, Михайла Ломацького...

В.К. – *Я теж книгоман, отож не можу стриматися, щоб не порадити читачам «Зелених Карпат» відкрити для себе (з метою осягнення підвалин гуцульського духу) ще одного воістину геніального творця – автора роману «Дідо Іванчік» – Петра Шекерика-Дониківа, висланого 1939 року з Жаб'єго в Сибір тими ж новоприйшлими «братами»...*

І.Л.: – І сам залюбки скористаюся Вашою порадою. Без знання власної історії годі сподіватися на осягнення будь-яких, у тому числі мистецьких, верств... Ще до знайомства з творчістю Вінченца, піднімаючись на Піп-Іван Марамороський, що височить над моїм рідним селом, не раз-не два зустрічав літніх людей, наділених глибокою мудрістю, різносторонніми знаннями. Звідки, думалося, це у них? Адже зелена полонина і лісосіка були тими єдиними «школами», які вони скінчили. Можна лише здогадуватися, що, на відміну від нас, нинішніх, загрузлих у суєті-суєт,

наші предтечі глибоко розуміли позачасову філософію гір, вміли зчитувати її таємниці і жити у злагоді з природою і власною совістю. Як тут не згадати світлої пам'яті Михайла Курилича, колишнього викладача моєї альма-матер, Львівської академії мистецтв, з його посмертною книгою «Гуцульський орнамент», де зібрані таємничі символи і знаки, що досі використовуються у вишивці, сухій різьбі, чи виробх металірників. Вони формувалися упродовж століть, є, по суті, інтелектуальним надбанням наших предків. До слова, ось поруч, у моїй ужгородській майстерні, на спинці стільця висить ясінянський, з китицями-бекерниками, кептарик. І маю велику втіху зчитувати солярні знаки, мережки вічності на його тлі. Втім, художник, живописець мислить формами, образами, асоціаціями, і все це, зав'язане у тугому вузлі, врешті-решт лягає на полотно. І робота буде переконливою лише тоді, коли ти, як і твої предтечі, наділений успадкованими знаннями, маєш чітке уявлення, яку мистецьку таємницю сподіваєшся відкрити. Вже у віддаленому 2007 році (доти були

відповідні проби пензля) започаткував я власну серію «Етнічні портрети». Пригадую першу з робіт – «Весілля у Рахові». В основі – фігуративний крутіж, кольорова динаміка, що буквально закипає... Гуцульські «берви», кольори народної вишивки, підбирав, вочевидь, на свідомому і підсвідомому рівнях. І вони повели мене, покликали у незвідані не тільки мистецькі, але й часові площини...

**ПЕРШЕ ПРОЧИТАННЯ
ЛУЦЕНКОВИХ ПОЛОТЕН:
МУЗИКА НА ЯВОРОВІЙ ДОЩЦІ
(Серія «Етнічні портрети»:
«Гуцульські музики», 2008;
«Поливанки», 2014; «Співанки», 2015;
«Родинна вечерея», 2016)**

... О, ти не дізнаєшся, хто такі гуцули, доки не побуваєши на їхньому весіллі! Доки не наслухаєшся їхньої гарячої музики. Вона збрикує звідусіль, запрошуючи до танцю, а вже його коло відривається від землі, і в цій шаленій круговерті розплітаються, наче коси молодой, всі загадки Всесвіту, всі космогонічні знаки, а найперше – таємниці твого роду, котрий споконвік господарює у цих горах. І сплітаються воєдино людські фігури, і зблискують, і тамуються одвічні барви, символи радості і смутку (відтінки царственого фіолету поглинають червону, жовту, синю), і аура перетікає в ауру; і крутиться у нескінченному русі сварга, розквітають на виставках зубчаті ружжі-косиці, збирається докупити рачки і ріжки, хрести вповиваються кучерями і жабками, а над цим всім спалахує цятковане бісером сліпуче солярне коло... І возсходить на Небеса Вічності у золотих шатах Христос-Сонечко! І ти... ти єдиний приречений все це побачити і осягнути, втягнути у сферу малярської площини, вибудувати контрасти барв, вгамувати палахкі емоції у кольоровій гамі... І таким чином пензлем-оберегом врятувати успадкований світ... І залишитись собою!..

В.К.: – *З чого розпочалося Ваше захоплення мистецтвом? Що спонукало Вас обрати фах художника?*

І.Л.: – Потяг до малювання проявився в мені в ранньому дитинстві. Пригадую феноменальний випадок: до нашої хати завітали гості, сидять за накритим столом. А поряд, на кухонному ослінчику, перемальовую з читанки Леніна. Я виявився вдатнішим малярем за самого Пікассо: очі й підборіддя

У Діловому. Картон, олія, 2018 р.:
Золоте весілля (серія «Етнічні портрети»). Полотно, олія, 2008 р.:
Надвечір'я (Весна у Діловому). Полотно, олія, 2020 р.

**Квіткові вікна.
Полотно, олія, 2018 р.**

вождя світового пролетаріату покривилися ледь-ледь. Але мама не на жарт стривожилася. «Сховай і не показуй нікому, – прошепотіла мені на вухо. – Інакше матимемо неприємності...». Ось такі-то були часи, коли розпочинав я творчу «кар'єру»... Поте саме мамі завдячую тим, що став професійним художником. Якогось вечора, повернувшись з роботи, щойно переступивши поріг, спитала: «Хочеш вчитися малювати у справжнього маестро?...» І я опинився «в науці» у Єнива Мартона, художника-оформлювача мармурового кар'єру...

В.К.: – Чи був він родичем відомого ужгородського живописця Адальберта Мартона, який 1972 року скандально поміняв радянське громадянство на угорське?

І.Л.: – Жодних родинних зв'язків Єнива з Бейлою Алексом Луксом (справжні ім'я й прізвище Адальберта Мартона) я не встановив, хоч і займався, вже у пізніші часи, цією справою. Проте своєму першому навчителю, який з особливим педантизмом вчив мене копіювати предмети, безмежно вдячний за те, що цех малярства став на крок ближчим і я вперше приміряв до себе майбутній фах. Потім були заняття в образотворчій студії в Рахові, училищі прикладного мистецтва (нині – коледж імені А. Ерделі) в Ужгороді. І, як мовиться, пішло-поїхало...

В.К.: – Що і коли стимулювало Вашу творчу уяву?

І.Л.: – Середовище (де живеш, з ким спілкуєшся і, найважливіше, якими стежками ходиш) формує художника, є одним з мотиваторів його творчого розвитку. Скажімо, коли я знову, після закінчення Академії мистецтв у Львові, повернувся на Закарпаття, то, закономірно, під впливом місцевої традиції мої кольори активізувалися, збагатилися емоціями... Ще один випадок, який назавше закарбувався у пам'яті (у студентські часи підробляв відеозйомкою весіль): прийшов до мене газда з села Кваши з проханням не відмовити, бо ніхто не хоче долати до його хати вісім кілометрів «д'гори». Отже, середовище гірської автентики саме зажадало зі мною стрічі! Я й досі вдячний долі за такий щедрий дарунок. Більше ніде не бачив такої справжності, не слухав такої музики, не відчував такої насолоди. Якщо би не ця, здавалося б, випадковість (хоча, як кажуть філософи, ніщо у світі не відбувається випадково), то не побачили б світу мої «Гуцульські музики», які, наче ікону, написав я на дошці...

«НЕМЕДИЧНИЙ» ДІАГНОЗ: ПРИРЕЧЕНИЙ НА МУКИ ТВОРЧОСТІ

В.К.: – Ужгородський коледж імені А. Ерделі і Львівська академія мистецтв – дві професійні школи, які дозволяють Вам пройти. Якою була їх роль у Вашому творчому розвитку?

І.Л.: – Коледж – основа, твердий мистецький ґрунт під ногами. Міцні базові знання, які застосовують упродовж усього життя... Мені пощастило на вчителів з фаху, зокрема Надію Ярославівну Дідик. Її захоплюючі уроки композиції і досі в моєму активі... А Львів відбувся вже як постскриптум: до нього я прийшов після армії вступати на медицину...

В.К.: – Медицину?!

І.Л.: – Саме так... То були непроті роки, дев'яності... Багато наших земляків раптом опинилися без роботи, статків, належної медичної опіки. Думалося, в цій сфері якнайкраще зможу реалізувати власні творчі, наукові амбіції... Але завернув у гості до друзів, які оминувши армію, рік-два тому стали студентами Академії, а там виставки, картини, хвилюючі розмови про мистецтво. І мрія про медицину враз зблякла, а потім вивітрилася з голови... Вступив я в Академію стрімко й легко, але почалася далекі непрості пора пошуків власного творчого «я»...

В.К.: – У часи Вашого студіювання мистецьке середовище Львова, згадується, було просто фантазмагоричним. Воно дарувало можливість без будь-яких ідеологічних обмежень, на відміну від моєї студентської пори, висловлювати власні погляди й переконання, шукати нові форми і способи світовідображення. Засуджувався соцреалізм, утверджувалося абстрактне мистецтво...

І.Л.: – Ну, якщо узагальнювати, то саме так. Проте зауважу: реалістичне малярство має повне право на життя, тут все залежить від міри таланту художника. Однак у ту пору майже кожен з нас, студентів Академії, намагався проклати у мистецтві власний неповторний шлях. І кожен щиро вірив, що йому це вдасться... В Академії тоді панувала небуденна виставкова динаміка, можна було повсякчас порівнювати власний творчий доробок з доробками не тільки інших студентів, але й навчителів. А нам справді було в кого вчитися! Варто згадати бодай народного художника України Олега Мінька, котрий завідував кафедрою, і разом з широко відомими нині Іваном Марчуком, Зеновієм Флінтою, Любомиром Медведем, Ігорем Боднарем та іншими належав до чолівки львівських мистців-шістдесятників. Завдяки йому і його соратникам ми набиралися професійної потуги, вчилися, скажімо, складні речі робити простими засобами. У пам'яті 1993 рік: з-поміж 400 студентів Академії лишень

дев'ятеро (адже то велика відповідальність!) згодилися взяти участь у колективній виставці, приуроченій науковій конференції. Серед них був і я... Виставку zorganizував невтомний ентузіаст, чудовий педагог Ростислав Шмагало, нині доктор наук, професор і, до слова, науковий керівник моєї дисертації...

В.К.: – Чи пам'ятаєте свої тодішні виставкові роботи?

І.Л.: – Звісно... Смішно, але протягом усієї студентської виставкової діяльності від мене викрадено з десяток полотен...

В.К.: – О, то був добрий знак! Значить, Ваші творіння вже тоді щось важили...

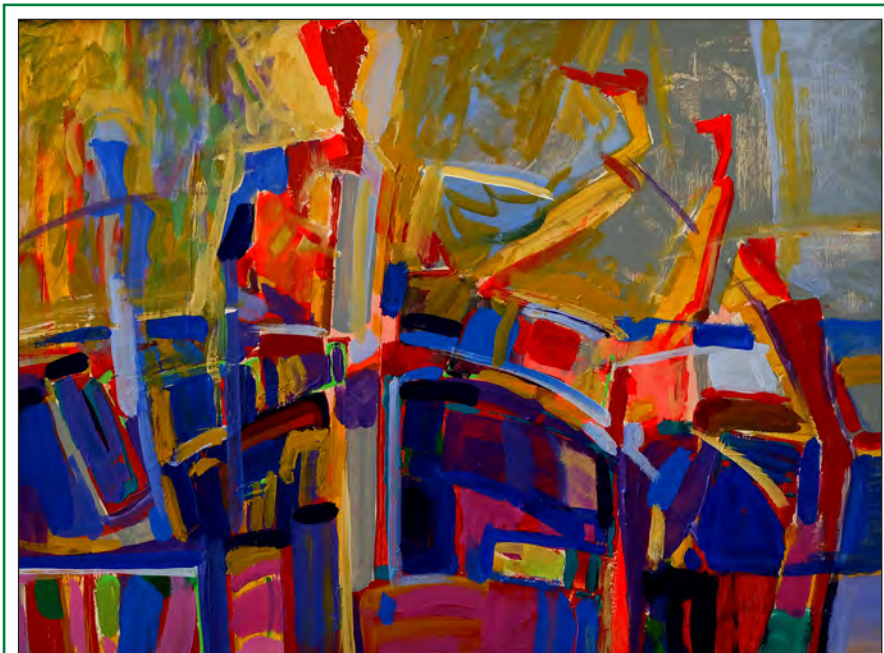
І.Л.: – Відбір на виставки зазвичай був дуже жорстким... Пам'ятаю, для якоїсь намалював абстраговану жіночу фігуру зі спини... А ще пригадую полотно з зебраком – під ним в експозиції я поставив... крисаню. Звісно, студенти – народ бідний, ніхто навіть мідяка не вкинув, але про цю креативну витівку в Академії згадували довго...

**ДРУГЕ ПРОЧИТАННЯ
ЛУЦЕНКОВИХ ПОЛОТЕН:
СТАНИ ДУШІ Й ПРИРОДИ**
(«Продавчиня квітів (Сонячна)», 2012;
«Ранок», 2019; «Сонячно», 2019;
«Весна у батьківському домі», 2020)

...Прокидаєшся з відчуттям не до кінця усвідомленої радості: сонечко розфарбовує сірий ранок у погідні тони. Крізь приплющені повіки й собі підглядаєш за його пензлем, що засвічує крони дерев, людські обличчя, розстеле стобарвну доріжку уздовж берегів Тиси (Латориці, Ужа). Спершу кольори ранку відсвічують холодом, дзвенять, наче гірський кристаль, але несподівано жовто-червона гарячність починає домінувати на полотні. Тонкі й високі сфери людської душі й природи, здається, зливаються в єдине ціле. І починає звучати велична осанна Землі, Небу, Вічності... І все це – завдяки художнику, його дивовижному вмінню майже по-даоськи радіти життю, ревно возвеличувати кожну квітку й травинку, вміло послуговуватися (то приглушуючи, то підсилюючи) партитурою кольорового багатоголосся...

В.К.: – Розкажіть, як склалася доля Ваших студентських друзів з «когорти дев'ятьох»?

І.Л.: – Жоден з них не загубився ні в житті, ні в мистецтві. Взяти, до прикладу, Віктора Проданчука. Він чимало доброго зробив для Львова, реставрує міс-

Поливанки.
Полотно, акрил, 2014 р.;

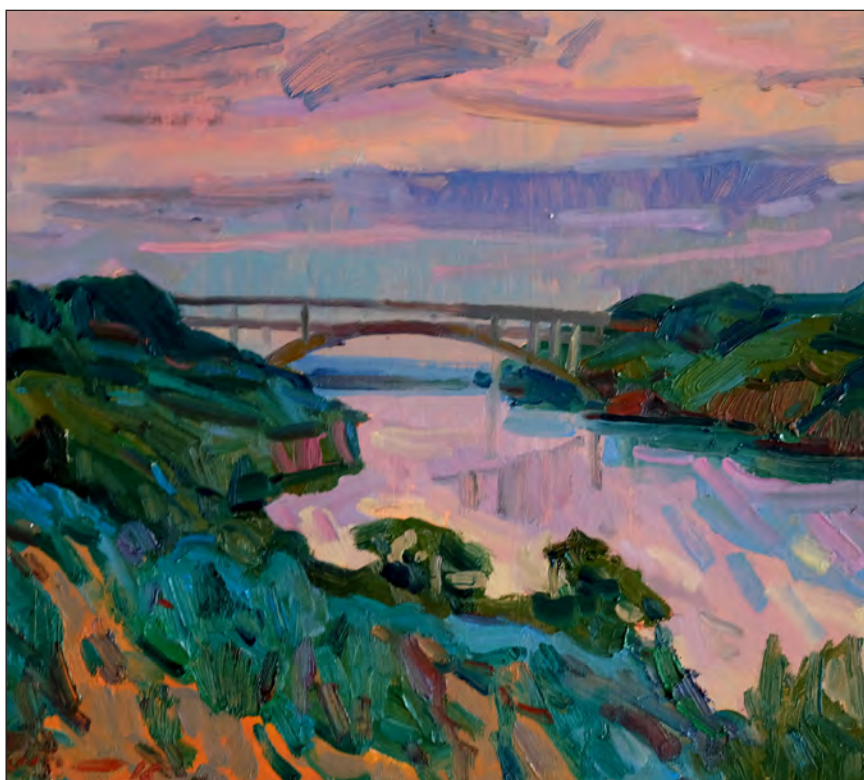
Співанки (серія «Етнічні портрети»)
Полотно, акрил, 2015 р.

то нашої студентської молодості, використовуючи можливості ЮНЕСКО. Чи Михайло Радь, мій добрий товариш, автор монументальних творів. Певний час жив і творив в Америці, а коли повернувся до Львова, то організував шедеврально виставку у Національному музеї імені Андрея Шептицького. Більше того, він виставлявся навіть у Рахові, в галерії по вулиці Франка, 3 (колишній кінотеатр), де разом з моїм давнім приятелем, власником галереї Олександром Мартином ми втілили в життя кілька мистецьких проєктів (куратором яких був я)... Про здобутки кожного з «когорти 9» міг би розповідати годинами!

В.К.: – Чи щастило на стрічі з художниками, які Вас буквально потрясли?

В.К.: – Їх небагато, але вони, наче чудодійні спалахи, що освітлюють шлях. Розповім про одну з них... Той же Львів мого студентства. Іду на виставку ікон художника українського походження з канадійського Торонта Миколи Бідняка. Підходжу до Музею Шептицького і враз двері навстіж відчиняються: високий, кремезний чоловік ліктями підносить до губ припалену цигарку. Пам'ятаю, мене ніби кинуло в жар, а потім обдало морозом: це ж треба, без рук, так скрупульозно, філігранно прописувати деталі, так неординарно утверджувати свій мистецький канон. Запам'яталася його «Чорнобильська Богородиця» у приглушених тонах, «Христос» 1987 року написання. До речі, з цими роботами можна познайомитися у книзі відомого мистецтвознавця Дмитра Степовика «Історія української ікони Х-XX століть», що побачила світ 1996 року в київському видавництві «Либідь»...

Трапляється, неординарні люди живуть поряд з нами, на відстані простягнутої руки. Але глибинну їх значущість усвідомлюємо лише тоді, коли відходять у кращі світи. Досі пригадую задушевні зустрічі зі світлою пам'яті Миколою Козураком, художником-реконструктором історичних об'єктів, дослідником української дерев'яної архітектури, багатолітнім співробітником Науково-дослідного сектора Львівської академії мистецтв (1952-2018). Був він вихідцем з рахівської Новоселиці, і палкішого ентузіаста у справі збереження національної культурної спадщини я не зустрічав. З його відходом, як це не прикро звучить, зупинився процес порятунку давніх сакральних об'єктів у Рахівських горах...

Вид на старий Дніпро з Хортниці.
Картон, олія, 2016 р.;
інтер'єр етнобару «Фігли»
(с. Ділове, 2003-2008 рр.);
Ранок. Полотно, акрил, 2019 р.

В.К.: – *За статистикою, небагато з художників, тим паче практикуючих, можуть похвалитися науковим ступенем. По багатьох роках у стінах альма-матер Ви захистили дисертацію на тему «Живопис Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття: жанри та художньо-стилістичні особливості». Чим зумовлений Ваш прихід у науку?*

І.Л.: – Протягом десяти років, що проминули з часу закінчення Академії, нагромадилося чимало запитань, на які хотілося отримати відповіді. Шукав їх на пленерах, виставкових майданчиках, наукових конференціях, під час спілкування з колегами. Згадується, у 2000-му zorganizував навіть наукову експедицію, щоб ретельно дослідити гуцульську вишивку. Годішні мої пошуки глибше висвітлені, сказати б, у романтичних есеях, аніж у наукових статтях. І справа тут не тільки в термінології... Але, переконаний, я не єдиний художник, що відгукнувся (і відгукнеться) на поклик науки. Достатньо зазирнути в історію світового, ба навіть українського мистецтва.

І побачимо, що за плечима таких знакових постатей, як Михайло Бойчук, Давид Бурлюк, Олександр Архипенко, – розлогі філософські трактати, що містять аргументи на користь їх творчих методів... Правда, почув якимось подивуванням з вуст «класичної» аспірантки: «Бути практикуючим художником і займатися наукою – це ніби їхати на двох конях...». – «Ну що ж, вважайте мене циркачем!» – такою була моя реакція... Як постскриптом до поставленого запитання: цурається науки той, хто не прагне ні пізнавати, ні відкривати. Це традиція радянських часів: замовили у тебе транспарант чи портрет Леніна, заплатили гарні гроші, а все інше, маестро, тебе хай не хвилює...

ТРЕТЄ (І НЕ ОСТАННЄ) ПРОЧИТАННЯ ЛУЦЕНКОВИХ ПОЛОТЕН: КОЛЬОРИ ЗЕМЛІ («Морозний ліс», «Земля сливи», 2017 р.; «Зимова», «Весна холодна», «Сіра», 2018 р.)

...Земле, ти – велична і прекрасна в кожній з метаморфоз, в кожному з втілень. Ти дарувала нам, людям, невичерпні блага, материнську ласку, майже нічого не вимагаючи взамін. А ми легко-важили твоєю щедрістю і любов'ю, з дня-в-день пришивидуючи твої (і наші) Апокаліпсис. Ось художник проникли-

вим серцем філософа зафіксує на полотні свої концептуальні візії, щоб увіразнити наше до тебе ставлення. І ми заплачемо, домисливши його алегорично-метафоричну мову, зобачивши твою невимовну, неосяжну красу, яку так легко-важно можемо втратити. І, роззв'язавшись, підємо, щасливі (майже так, як у Голсуорсі), по траві, навіть, якщо вона прив'ялена першим морозом...

МАГІЯ НЕПОЛОХАНИХ ЛАНДШАФТІВ

В.К.: – *Поняття «закарпатська школа живопису» і досі тлумачиться по-різному...*

І.Л.: – Іноді на пленерах, при обговоренні цієї теми, виникають шалені суперечки, що переростають у сварку. Одні кажуть: «закарпатська школа живопису» була, є і житиме вічно, інші категорично заперечують. Щоб розставити всі крапки над «і», потрібен той же науковий підхід. Що таке, зокрема, школа? Це – коли є вчитель, і коли є учні. У 1945-му, 1946-му були вчителі Адальберт Ерделі і Йосип Бокшай. І обидва мали учнів... Кожен з цих знаменитих майстрів був великим по-своєму: Ерделі вмів запалювати, захоплювати – манерою виконання, ставленням до творчості, до життя. Можливо, саме тому його часто імітували. Бокшай був представником старої, але блискучої реалістичної школи, з тяглістю від Імре Ревеса, чудово знався на церковному малярстві. Вони багато чому могли навчити (і навчили!) вихованців. Але коли самодостатніми стають учні, і не стає вчителів (чи необхідності навчати), то школа на цьому вичерпується... Правда, деякі її функції перебрало на себе художнє училище, що з'явилося в Ужгороді в 1946-му. Не слід забувати і про започатковану тоді ж систему пленерів, коли, за словами француза Жюльє Дюпре, одного із засновників барбізонської школи, «...від кабінетної нудьги і хаосу ми втекли у благодатну природу»... Загалом, цей термін увів у науковий обіг і нині не забутий на Закарпатті й у Львові мистецтвознавець Григорій Островський, вживши його у чудовій праці «Образотворче мистецтво Закарпаття» (1974 р.). З його легкої руки цей термін прижився, і настільки сподобався закарпатським художникам (в тому

Оранка (серія «Колір Землі»).
Полотно, олія, 2016 р.;
Продавчиня квітів.
Картон, акрил, 2008 р.

числі тим, що тупцюють на місці), що вони й досі прикладають його вже до власної творчості... Смішно спостерігати замість руху вперед паразитування на славі попередників, як і нескінченні інтриги, пов'язані з «бутафорією меншовартісності»: почесними званнями та всілякими іншими відзнаками. Правда, подібне характерне не тільки для мого рідного Закарпаття чи того ж Львова, але й для всієї України. Як і те, що довкруг зустрічаємо немало дивовижних художників, творців нових напрямків і шкіл...

В.К.: – *Деся вчитався, що Ви толерантно сприймаєте всі образні системи як можливість самовираження...*

І.Л.: – Певно, ця інформація потрапила до Вас кілька років тому, коли я проходив стажування на кафедрі малярства Академії мистецтв імені Яна Длугоша в польському місті Ченстохова. Потрібно було, на вимогу господарів, сформувати власне професійне кредо, що я і зробив. Це справді моє стійке, вивірене упродовж багатьох років переконання: годиться будь-яка образна система, але з постійним самовдосконаленням. Так, художник може стрімко зростати, скажімо, у реалістичному відтворенні природи, застосовувати власні технічні засоби, але тут, на мою думку, важливою є не стільки автономність, оригінальність цих засобів, як стилістика інтелектуального висловлювання, думка (отже, філософія), зодягнена в колір і форму. У голові і серці художника (а отже, і на полотні) повинен відбуватися синтез свідомого і підсвідомого. Згадується, під час того ж стажування я застосував власну концепцію ведення пейзажної практики і був вражений, як легко і природно студенти різних курсів (в тому числі магістри) переходять від реалістичного зображення до абсолютизації форми, до абстракції...

В.К.: – *Кому з Ваших вихованців пророкуєте майбутню славу?*

І.Л.: – Нині жахлива пора для науки, мистецтва й, особливо, педагогіки. Трапляється, запитую своїх вихованців: чому прогуляли пару? Відповідають: були на роботі (в барі, крамниці, будь-де), щоб заплатити за навчання... Студенти нині далекі від романтики, прагматичніші за нашу генерацію... І все ж, за неве-

ликим винятком, всі талановиті, кожному та слава може всміхнутися. Потрібно тільки мати ще й схильність до волячої праці, пережити всі муки творчості, всі труднощі, не зламатися і знайти самих себе. А це, далекі, непросто... Багатьох своїх вихованців, котрі чекають від мене благословення, а я бачу їх незаперечний талант, схилью до самопожертви. Раджу: виконуйте замовлення, заробляйте на прожиття, але те, що палахкотить в душі, не занежайте. Пишіть для себе, для виставок... Хоча трапляються випадки, коли мистецьке щастя випадає на початку творчого шляху. Так сталося з моїм учнем Тарасом Ковачем (тоді я викладав у коледжі імені Ерделі), котрого на випускному іспиті голова ДЕКУ, президент Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Андрій Чебикін запросив на навчання до очолюваного ним вишу. Диплом Тараса – плакетка для музею Федора Манайла – зразу отримав гран-прі на українському трієнале графіки. Нині він – старший викладач в Академії, асистент А. Чебикіна у «майстерні вільної графіки», яка діє з 1985 року. То ж щиро горджуся творчими перемогами мого колишнього учня!.. Перекоаний, що на підступі до успіху й мистецький гурт, створений учорашніми випускниками нашої Академії Сергієм Лакатошем, Наталею Москальовою, Петром Керечанином та іншими їх соратниками на базі мукачівського кафе «One space», що по вулиці Ілони Зріні. Там відбуваються виставки за участі молодих митців з інших міст Закарпаття, точаться зацікавлені розмови, формується світоглядна, мистецька платформа...

В.К.: – *Що означає для художника бути успішним?*

І.Л.: – Ну, тут однозначно не відповіси. Дехто вважатиме себе успішним, як побачить щире захоплення в очах відвідувачів виставки; інший – під час вручення державної відзнаки, а ще хтось, коли вдало продась картину. Але, напевно, тут мало б все це проявлятися в сукупності: художник творить шедевр; люди (народ), держава намагаються той шедевр належно поцінувати (придбати), а сама держава (так тому й бути) вручить художнику звання «заслуженого» чи «народного». Та, на жаль, не завжди це відбувається в такому порядку (якщо не з точністю навпаки)... Для справжнього успіху мистцеві потрібні, як зауважувалося вище, не тільки хист і волячий труд, але й суспільна зацікавленість у його праці; середній клас, який матиме матеріальну змогу купувати роботи;

підтримка з боку держави, яка призупинить процес сповзання (що відбувається нині) професійного художника в аматорський стан. До слова, під час мого стажування в Польщі я запропонував студентам і викладачам Академії імені Длугоша відповіді на запитання укладеної мною анкети. У десятому за рахунком йшлося про потрібність в суспільстві фігури артменджера. І було воно не випадковим, адже в Україні існують деякі застороги щодо фаховості окремих представників цієї (вкрай необхідної) професії. Саме високофаховим артменджером і доведеться подбати про успіх глибоких мистецьких творів... Ну, а кон'юнктура, як завше, з успіхом проб'ється сама...

В.К.: – *Так склалося, що по часі Ви пов'язали власну творчу долю з другим, за рахунком, «коронним» містом Закарпаття – Мукачево...*

І.Л.: – Думаю, відбулося це також неспроста. По закінченні Львівської академії мистецтв я кілька років викладав в Ужгородському коледжі імені Адальберта Ерделі, а відтак – у 2006-му – був запрошений на новостворену мукачівську кафедру живопису Закарпатського художнього інституту...

Мукачево – дивовижне місто. Окрім середньовічного замку та інших артефактів, воно має ще й неповторну мистецьку ауру, започатковану колись славетним Міхаєм Мункачі. Знаковим творче середовище Мукачева залишається й досі. Тут повсякчас відчуваю дружнє професійне плече Аттілі Коприви, товариша зі студентських літ, Юрка Шелевицького, згадуваного вище київського «мукачівця», чи мукачівського «киянина», відомого графіка, президента НАМУ Андрія Чебикіна, який натхненно долучається до всіх наших десантів у вражаючі місцини Закарпаття, Угорщини, Румунії... Серце стискається, коли згадує про народного художника України Золтана Мичку, котрий кілька років тому так нечekanно відійшов у засвіті. Як він опікувався «своєю» мукачівською когортою!..

В.К.: – *Давайте (на завершення розмови) знову повернемось до теми Вашої (нашої!) «маленької батьківщини». Намагалися віднайти її образ на полотні художники з різних держав, різних епох...*

І.Л.: – Робили це, в тому числі, і корифеї згадуваної «закарпатської школи живопису». Працюючи над дисертацією, виявив я маловідому роботу Адальберта Ерделі «Портрет незнайомця». Вона датована 1945 роком.

P.S.

Редакція всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати» щиро вітає художника, мистецтвознавця, педагога Ігоря ЛУЦЕНКА з полуднем віку і бажає йому подальших творчих злетів

Писав її маестро у підніжжі гори Піп-Іван Марамороський, про що я здогадався, розпізнавши характерні силуети гір на портретному фоні... Увіковічнів Рахівщину своїм пензлем (штамп радянської доби) і великий Бокшай та його послідовники. Загалом, у період між двома світовими війнами, за часів масариківської Чехословаччини, нинішнє Ділове (колишні Требушани, Білий Потік) користувалося великою популярністю серед туристів, краєзнавців, митців. Їх невпинно вабила до себе гора Піп-Іван Марамороський – фантастичними каньйонами, карколомними стежками, заростями рододендрону, названого по часі «червоною ротою», засніженим улітку шпилем. Під ним підприємливий чех Вашек збудував притулок, який так і називали: «Вашекова хата». За дрібний гріш аборигени в бесагах переносили пожиток туристів від залізничної станції, де зупинялися поїзди з Європи, до самої вершини. І складав цей шлях близько двадцяти кілометрів!

В.К.: – *Бачив кілька Луценкових робіт, де знаменитий Піп-Іван Марамороський постає, як мовиться, у всій красі і величі. Ось і зараз він перед нами – на стіні ужгородської майстерні...*

І.Л.: – Піп-Іван Марамороський став об'єктом чималої серії моїх робіт – у реалістичній та абстрагованій манерах. Маю безліч ескізів для нових його втілень. Це – територія неполоханих сакральних ландшафтів, досі нерозгаданих таємниць. Знаю, що повертатимуся до цієї теми знову й знову, намагаючись відкрити бодай дещицю з них...

В.К.: – *І скільки Вам залишилося до його вершини?*

І.Л.: – Думаю, я десь напівдорозі... Тобто залишилося, образно кажучи, «десять км»...

Продовження вернісажу
Ігоря ЛУЦЕНКА
див. на 3-4 стор. обкладинки

ЗАСІДАЛА НАЦІОНАЛЬНА КЕРІВНА ГРУПА МІНДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ ІЗ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

ПІД ЗАВІСУ РОКУ

18 грудня 2020 р. адміністрація Карпатського біосферного заповідника організувала та провела онлайн-засідання Національної керівної групи при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України із управління серійним транснаціональним об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Нагадаємо, що склад Національної керівної групи та Положення про її діяльність затверджені наказом Міністра екології та природних ресурсів України у 2016 році.

Вона є консультативно-дорадчим органом, який опрацьовує та надає пропозиції щодо управління та функціонування українських ділянок серійного транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», забезпечує розробку, розгляд та участь в реалізації відповідних планів і програм тощо.

Рішення Національної керівної групи реалізуються шляхом прийняття наказів Міндовкілля і установ природно-заповідного фонду, ділянки яких увійшли до складу цього об'єкта, а саме Карпатського біосферного заповідника, національних природних парків Ужанського, «Синевир», «Зачарований край», «Подільські Товтри», природних заповідників «Горгани» і «Росточчя».

У Положенні також визначено, що організаційне та інформаційне забезпечення діяльності Національної керівної групи здійснює Карпатський біосферний заповідник за сприяння Департаменту природно-заповідного фонду Міндовкілля України.

Вступним словом онлайн-засідання відкрив начальник відділу Департаменту природно-заповідного фонду Міндовкілля України Григорій Парчук.

Далі заслухано та обговорено широкі питання щодо збереження, популяризації та менеджменту українських ділянок об'єкта Спадщини.

Так, про хід виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892 «Про затвердження Плану заходів щодо збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій» доповідали: заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, директори природних заповідників «Горгани» та «Росточчя» Ярослав Петрашук і Ярослав Бовт, заступники директорів національних природних парків «Синевир», та «Зачарований край» Юрій Тюх та Іван Шишканець, начальники відділів Ужанського національного природного парку Віктор Биркович та національного природного парку «Подільські Товтри» Михайло Дребет.

Про підготовку законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження об'єктів природної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини» інформували Григорій Парчук та професор Федір Гамор.

Григорій Парчук доповідав також про необхідність занесення українських частин об'єкта Спадщини на картографічні матеріали та презентації їх цінностей на сайтах Міндовкілля та установ природно-заповідного фонду.

Секретар Національної керівної групи Василь Покиньчереда, член Національної керівної групи Богдан Проць (Державний природознавчий музей НАН України) та в.о. директора Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак інформували про підсумки чергових засідань Комітету зі спільного управління серійним транснаціональним об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та щодо вдосконалення менеджменту його буферних зон.

А досвід роботи Карпатського біосферного заповідника із популяризації об'єкта Спадщини презентував Федір Гамор.

Із питань, які розглядалися, Національна керівна група прийняла відповідні рішення.

Так, зокрема, запропоновано адміністраціям установ ПЗФ активізувати роботу щодо організації виконання урядового Плану заходів щодо збереження української частини об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та обговорити ці питання, у першому півріччі 2021 року, на засіданнях науково-технічних рад, ініціювати проведення з цього приводу, за участі зацікавлених сторін, відповідних робочих нарад в обласних державних адміністраціях, адміністрації Карпатського біосферного заповідника, відповідно до Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки, підготувати та подати до Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України бюджетний запит на виділення необхідного фінансування для будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку тощо.

Схвалено також позитивний досвід роботи Карпатського біосферного заповідника із популяризації об'єкта Всесвітньої природної спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Головував на засіданні заступник керівника Національної керівної групи Федір Гамор.

Федір ГАМОР

ЗМІСТ

	Стор.	
Біорізноманіття – найважливіша умова прогресу людства	1	АНГЕР Е. Весняні акції проводили онлайн 53
РИБАК М. Досвід Карпатського біосферного заповідника у впровадженні ідей довгострокового сталого розвитку	2	Лісівники висадили 100 мільйонів сіянців і саджанців дерев по всій Україні 53
ГАМОР Ф. Закарпатська Гуцульщина: забута закутина у центрі Європи	5	#Не пали – штрафи за спалювання рослинності збільшено 54
КУХТА В. Впізнаш ти мене...	8	ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Засідання Спільного комітету з управління об'єктом Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО 54
БЕРКЕЛА І. Знаймо!	8	ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Карпатські буйволи повернулися у Долину нарцисів 55
ГАМОР Ф., ПОПЕНКО М. Чи допоможе новий етап реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні зберегти унікальні природні та культурні цінності Закарпатської Гуцульщини?	8	Міжнародний день біологічного різноманіття 56
СТОРОЖЕНКО Ж. На схилах древнього Тірасу... (Рекреаційна привабливість НПП «Хотинський»)	10	ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Навчальна практика німецьких студентів у КБЗ 56
ФЕЛЬБАБА-КЛУШИНА Л. Створення РЛП «Полонина Боржава» – передумова збереження та відновлення біогеоценологічного покриву Боржавського масиву Українських Карпат	12	Опубліковано постанову про розділення Мінекоенерго на два окремі Міністерства 57
БАБІЧИН Ю. Зіниця «морського ока»	20	Схвалено законопроект щодо запровадження національної інвентаризації лісів 57
ГЕНЕРАЛОВА Л., ГНИЛКО О. Там, де Опір круто в'ється... (Утворення глибоководних систем у басейнах геологічного минулого Українських Карпат)	21	ГАМОР Ф. Зберегти Рахівський район 58
ГАМОР Ф. Бог вибачає завжди, людина – іноді, природа – ніколи!	25	Міністром захисту довкілля та природних ресурсів України призначено Романа Абрамовського 59
ГЕТЬМАН В. Репрезентативність ландшафтного різноманіття на теренах природно-заповідного фонду України	26	Президент підписав закон про інвентаризацію лісів 59
Вікна у світ природи (Інформаційно-туристичні, еколого-освітні центри КБЗ інформують, спрямовують, виховують)	41	ЙОНАШ І. Голландська письменниця вивчала карпатські праліси 60
ЙОНАШ І. Участь Карпатського біосферного заповідника в Європейській мережі дикої природи	42	Уряд доручив ліквідувати сміттєзвалища в басейні транскордонних річок 60
ГАМОР Ф. Чи буде збудовано міжнародний екологічний центр?	47	Європейці готові допомагати Україні в реформуванні лісової галузі 61
<i>Екосвіт у подіях</i>		Відновлено роботу Міндовкілля 61
Україна синхронізує з ЄС політику у рамках «Європейської зеленої угоди»	49	КАЛЬБА Н. Вишиванка – символ України! 61
Україна та ЄС мають спільні підходи щодо запобігання змінам клімату	49	Мільйон дерев за 24 години 62
АНГЕР Е. Відзначили Всесвітній день водно-болотних угідь	49	Велике прибирання Тиси 62
Продаж необробленої деревини виключно на електронних аукціонах введе ринок із тіні	50	Міндовкілля змінює парадигму ринку деревини 62
БЕРКЕЛА І., ЙОНАШ І. Туроператори України та Прибалтики зустрілися у КБЗ	50	Законопроекти щодо розвитку Карпатського регіону 63
У Мінекоенерго презентували проєкт єдиної екологічної платформи	51	Уряд схвалив 21 нормативно-правовий акт у сфері охорони навколишнього природного середовища 64
Всеукраїнська акція «Відновлюємо ліси разом»	51	Затверджено порядок прийняття рішення про здійснення транскордонної оцінки впливу на довкілля 64
ГАМОР Ф. Закарпатські науковці та освітяни відвідали єдиний в Румунії український педагогічний ліцей імені Тараса Шевченка	52	Велике прибирання берегів: підсумки у цифрах 64
АНГЕР Е. Збережемо первоцвіти разом!	53	Розвиток туризму та рекреації в установах ПЗФ: розпочато діалог 65
		ГАМОР Ф. Проєкт Програми охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області на 2021-2023 рр. 65
		Представники України взяли участь в 11 засіданні Комітету з імплементації Карпатської конвенції 66
		ГАМОР Ф. Про збереження і популяризацію гуцульських культурних та природних цінностей 66
		ЙОНАШ І., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Міжнародний тиждень дикої природи 67
		ГАРАЗДІЙ М. На «БАМі» розквітне сад 67
		ГАМОР Ф. Проєктна ідея щодо створення Музею історичної Мараморощини 68
		Третина території ЄС стане природоохоронною зоною 68
		БРИКУН М. З турботою про безпеку відпочивальників 69
		ЙОНАШ І. Ліси в жіночих руках 69

КОЛАЧУК І. Вивчали сучасні методи комунікації	70	МОСКАЛЮК Б. «Троянди» кам'яних гір	122
ГАМОР Ф. Проблеми збереження та сталого використання природних цінностей – до навчально-освітніх програм вишів	70	ГУМЕНЮК В. Сонячна квітка (Арніка гірська: зберегти чи знищити?)	125
МОСКАЛЮК Б. Черговий випуск «Природи Карпат»	71	ДОВГАНИЧ Я. Гість із півдня	127
Європейські колеги відзначили прогрес України у сфері захисту довкілля та кліматичній політиці	72	ПОПОВИЧ Ю. Цар змії і його ритуали	128
РИБАК М. На сторожі Українських Карпат (Карпатському біосферному заповіднику виповнилося 52 роки)	73	ГОДОВАНЕЦЬ Б. Повернення Адоніса (Через 112 років ягнятник знову прилетів на Закарпаття)	132
АНГЕР Е. Святковий квест для школярів	75	<i>Nota bene</i>	
КОЗУРАК А. Засідання Науково-технічної ради КБЗ	75	Протокол про сталий транспорт до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат	134
ГАМОР Ф. Конференція із проблем сталого розвитку та спорту	76	ГНЕСЬ Л. Екобудинок: життя у злагоді з довкіллям	141
ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ЙОНАШ І. Щедрий дар Крістіана Долса	77	ГОДЗІНСЬКА І., ТКЕБУЧАВА І., САМАШКО А. Природничий музей Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича	144
В ООН стурбовані долею Карпатського регіону	78	ШКУРО О. Скуштуй експонат! (Або єдиний у світі Музей гуцульської бриндзи)	151
СТРАЖНИК Л. Потягом – на зимові свята в гори	78	МОТУЖ Г., ДЯЧУК В., ГОТРА М., ШКУРО О. Музей гуцульської бриндзи в Рахові	152
ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Засідання Координаційної ради Карпатського біосферного заповідника	78	ТКАЧ М. Дві дати в історії Закарпатської Гуцульщини	154
КУХТА В. Монолог розгніваної води	80	ГАМОР Ф. Природа – дар Божий (Бережливе ставлення до неї – святий обов'язок кожної людини)	154
ГАМОР Ф. Руйнівні паводки – це і «заслуга» невмілого, часто бездумного господарювання в Карпатах	80	КУХТА В. Коляда під вікном	158
ШКІРЯ В. Не гнівить Боржаву...	84	СЕНЬКО І. Народний календар	159
КИСЛІВ О. Зміцнення транскордонної безпеки для запобігання паводків та затоплення в басейні річки Тиси	86	ТУРЕК В. Наші слова як осінні листя... TUREK W. Nasze słowa jak liście jesienia...	166
ГАМОР Ф., ДОВГАНИЧ Я. Проект стратегії управління екологічними коридорами Карпатського екорегіону	89	ПЕТРИКОВСКИ М. З вітру і волосся я зіткнув для нас імлу...	168
ЛЕМКО І., ГАЙСАК М. Курорт Солотвино – досвід та перспективи	90	РЕТРУКОВСКИ М. Z wiatru i włosów utkałem dla nas mgłę...	168
ГАЙДІН А., ДЯКІВ В. Як повернути і примножити втрачений потенціал? (Шахта № 9 у межах Солотвинського родовища кам'яної солі: від катастрофічного водопритоку, активного розвитку соляного карсту та аварійного затоплення – до ефекту самотампонування і відновлення підземного відділення алергологічної лікарні)	96	ГЕРАСИМ'ЮК В. Знакові імена: Василь Портяк	170
НИТКА В. Чотири області приєдналися до макрорегіональної стратегії ЄС для Карпатського регіону	101	ПОРТЯК В. У снігах	171
ГАМОР Ф. Закарпатське Солотвино: над проваллям солоної слави	102	ТОМИШИН-КУХТА М. Екологія дитинства, саногенне мислення і педагогічні таланти Степана Лемка	174
ПИЛИПОВИЧ О., ІВАНОВ Є. Приборкання «диких» річок (Об'єкти малої гідроенергетики в Українських Карпатах)	104	ЛЕМКО С. Життя лагідне	177
<i>Історична Мараморощина: люди, ремесла, освіта, звичаї, давні і сучасні екзоти</i>		БАБІЧИН Ю. У полоні хвиль	182
ФЕКЕТА І. Українці в Румунії (Спогади про життя і побут населення одного українського села в Північній Трансільванії)	108	<i>Книжкова полиця</i>	
ТКАЧ М. Плаче пила, плаче... (Зародження і розвиток лісової промисловості на Закарпатській Гуцульщині)	112	ГАМОР Ф., ГАМОР А. Щоб подолати кризові явища	184
ВОЛОЩУК М. Долина нарцисів – унікальна заповідна перлина Закарпаття	120	ГАМОР Ф. Відійшов у вічність видатний захисник української природи (Світлій пам'яті професора Степана Стойка)	186
		ГРИНЮК М. Перлину гуцульського мистецтва – косівську мальовану кераміку – визнав світ	188
		МУДРИЦЬКА А. Відлуння слова «Косів»	190
		<i>Мистець. Природа. Час</i>	
		КУХТА В. Десять км до Марамороша (Розмова з членом Національної спілки художників України, кандидатом мистецтвознавства, доцентом Закарпатської академії мистецтв Ігорем Луценком з нагоди його 50-ліття)	194
		ЛУЦЕНКО І. Епігонам	196
		ГАМОР Ф. Засідала Національна керівна група Міндовкілля України із управлінням об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	204

CONTENTS

	Page	
Biodiversity as the most important precondition for humankind's progress	1	
RYBAK M. Experience of the Carpathian Biosphere Reserve in implementing the ideas of long-term sustainable development	2	
<i>Coordinated actions of the biosphere reserve's administration, as well as all actors, whose territories are included in the zone of sustainable development of the biosphere reserve (transition area) are important for the unimpaired operation of the Carpathian Biosphere Reserve in the field of the protected area conservation, for non-exhaustive use of natural resources within the buffer and anthropogenic zones of the reserve, as well as to ensure sufficient conditions for sustainable development of the territories adjacent to the biosphere reserve.</i>		
HAMOR F. Zakarpattia's Hutsul region: a forgotten nook in the center of Europe	5	
<i>According to experts, the mountainous Rakhiv district is a real ecological phenomenon. Because it is exactly here that the nature, compared to other regions of the Carpathians, has suffered fewer losses and in many places has retained its original state due to inaccessibility. Recreational potential of this region, as well as a number of other factors, including the border location, the presence of extensive transport infrastructure, ethnographic and cultural features, allow us to consider Rakhiv district as testing ground where a wise economic policy can successfully combine regional, state and international interests of Ukraine. The only thing we need to achieve this is to apply the Law of Ukraine «On general principles of creation and functioning of special (free) economic zones» and to implement our proposed project to create a special Rakhiv ecological and economic zone.</i>		
KUKHTA V. You'll recognize me...	8	
<i>A poem by Vasyl Kukhta, a member of the National Union of Writers of Ukraine and the Association of Ukrainian Writers, about the genetic code of Zakarpattia's Hutsuls.</i>		
BERKELA I. We should know!	8	
<i>An essay by Ivan Berkela, the Chairman of the Rakhiv District Branch of the «Hutsulshchyna» Society, about the phenomenon of the remarkable Hutsul culture.</i>		
HAMOR F., POPENKO M. Will the new stage of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine help preserve the unique natural and cultural values of the Zakarpattia's Hutsul region?	8	
<i>Doctor of Sciences (biology), Professor, Honored Conservationist of Ukraine, Deputy Director of the Carpathian Biosphere Reserve Fedir Hamor and a member of the Rakhiv Town Council Mykola Popenko give arguments in favor of preserving Rakhiv district of Zakarpattia region.</i>		
STOROZHENKO J. On slopes of ancient Tyras... (Recreational attractiveness of the Khotyn National Nature Park)	10	
		FELBABA-KLUSHYNA L. Creation of the RLP «Polonyna Borzhava» as a prerequisite for preservation and restoration of biogeocenotic cover of the Borzhava mountain massif of the Ukrainian Carpathians
		<i>Doctor of Biological Sciences, Professor, Head of the Botany Department of the Uzhgorod National University Lyubov Felbaba-Klushyna substantiates establishment of a new object in the system of protected areas of Ukraine - the Regional Landscape Nature Park (RLP) «Polonyna Borzhava».</i>
		BABICHYN Yu. Apple of «sea eye»
		<i>A story about an island on the Synevyr Lake.</i>
		HENERALOVA L., HNYLKO O. Where the Opir River is swiftly meandering ... (Formation of deep-water systems in the geological historical basins of the Ukrainian Carpathians)
		<i>A story of one of the objects of geological tourism – the Svyatoslavskiy quarry, located in the estuary of the Oriava River, the left tributary of the Opir River (Skole, Lviv region).</i>
		HAMOR F. God always forgives, man forgives sometimes, nature never forgives!
		<i>Due to the imbalance in nature, the human race is threatened with extinction.</i>
		HETMAN V. Representativeness of landscape diversity within the protected area system of Ukraine
		<i>The author, PhD in Geographical Sciences, Associate Professor of the State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management (Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine) Volodymyr Hetman presents a scheme of physical and geographical zoning of Ukraine, analyzes landscape diversity within the protected area system of Ukraine, reflects on «bottlenecks» in terms of protected areas conservation, and names the areas which deserve to acquire the high status of a protected area.</i>
		Windows to the world of nature (Tourist information and ecological education centers of the CBR inform, direct, educate the wide public)
		YONASH I. Participation of the Carpathian Biosphere Reserve in the European Wilderness Network
		HAMOR F. Will the international ecological center be built?
		<i>Appeal to the Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine R.R. Abramovskyi and the head of the Zakarpattia Regional State Administration O.H. Petrov with a request to include construction of the International Capacity Building and Research Center for preservation of primeval beech forests, ecological-education and sustainable development at the Carpathian Biosphere Reserve into the list of objects of the Great Building Program for 2022, and to allocate the necessary funds for its construction and adjustment of the technical project documentation from the State budget.</i>
		Events in the world of ecology
		Ukraine synchronizes the policy within the European Green Deal with EU
		Ukraine and the EU have common approaches to preventing climate change

ANHER E. The International Wetlands Day was marked	49	HAMOR F. Preserving Rakhiv district	58
<i>Special event at the Carpathian Biosphere Reserve.</i>		<i>On June 11, 2020 in the town of Rakhiv, Zakarpattia region, an extended meeting of the Coordination Council for Local Self-Government of Rakhiv District Council was held, where the issue «On taking the necessary measures to preserve Rakhiv district as a separate administrative-territorial unit» was discussed.</i>	
The sale of unprocessed timber exclusively at online auctions will bring the market to the light out of the shadow	50	Roman Abramovskyi was appointed as the Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine	59
BERKELA I., YONASH I. Tour operators of Ukraine and the Baltic states met at the CBR	50	The President signed the Law on forest inventory	59
The Ministry of Energy and Environment presented the project of a uniform environmental platform	51	YONASH I. Dutch writer studied the Carpathian primeval forests	60
All-Ukrainian action «Restoring forests together»	51	<i>A Dutch writer and journalist Dora von Duvenbod was on a visit to the CBR.</i>	
<i>The Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine together with the State Agency of Forest Resources supported by the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management launched an all-Ukrainian action «Restoring forests together».</i>		The government has set the task to eliminate landfills in transboundary river basins	60
HAMOR F. Scientists and educators from Zakarpattia region visited the only Ukrainian pedagogical lyceum named after Taras Shevchenko in Romania	52	Europeans are ready to help Ukraine to reform the forest sector	61
<i>International round table meeting on the issued related to intensification of the Ukrainian-Romanian cooperation in the spheres of education and environmental protection was held in Sighetu Marmatiei (Romania).</i>		The work of the Ministry of Environment has been restored	61
ANHER E. Let's save early blossoming flowers together!	53	KALBA N. Vyshyvanka is a symbol of Ukraine!	61
<i>Ecoeducation event at the CBR.</i>		<i>On occasion of the World Embroidery Day, employees of the Museum of Mountain Ecology and History of Nature Use in the Ukrainian Carpathians held a photo contest «My Vyshyvanka» (embroidered shirt).</i>	
ANHER E. Spring events held online	53	One million trees in 24 hours	62
Foresters planted 100 million seedlings and young trees across Ukraine	53	<i>The Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine together with the State Agency of Forest Resources of Ukraine and the charity organization «Charitable Foundation for Greenspace Extension in Ukraine» launched a joint project on greenspace extension in Ukraine.</i>	
#Don't burn! – Fines for burning down vegetation have been increased	54	Great cleaning of the Tisza River	62
POKYNCHEREDA V. Meeting of the Joint Management Committee of the UNESCO World Heritage Property	54	<i>Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Roman Abramovskyi joined the event «Great cleaning of the Tisza River» in the village of Tekovo, Vynohradiv district, Zakarpattia region.</i>	
<i>On April 28, 2020, a regular meeting of the Joint Management Committee for the UNESCO World Heritage Property «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe» was held online.</i>		The Ministry of Environment is changing the paradigm of timber market	62
POKYNCHEREDA V. Carpathian buffaloes are back to the Narcissi Valley	55	Laws-in-draft on the Carpathian region development	63
<i>Thanks to the public-private partnership between the CBR and private company «Bura», Carpathian buffaloes have been settled in the Narcissi Valley, which will allow to keep meadow ecosystems in a more efficient form.</i>		The government has approved 21 regulations in the field of environmental protection	64
International Biodiversity Day	56	The decision-making procedure in the sphere of transboundary environmental impact assessment has been approved	64
POKYNCHEREDA V., YONASH I. Field expeditions for German students at the CBR	56	Great cleaning of riverbanks: the results in figures	64
A resolution on dividing the Ministry of Energy and Environmental Protection into two separate Ministries has been published	57	Development of tourism and recreation within the protected areas system: the dialogue has been started	65
A law-in-draft on introducing the national forest inventory has been approved	57	HAMOR F. Draft Environmental Protection Program of Zakarpattia Region for 2021-2023	65
		<i>On October 7, 2020, the Zakarpattia Regional State Administration hosted a working group meeting to discuss the legal aspects of the Program development along with the most painful problems of environmental protection and use of natural resources in</i>	

Zakarpattia region, and also considered proposals submitted by district administrations and local communities and other stakeholders, and discussed the expected results.

Representatives of Ukraine participated in the 11th meeting of the Carpathian Convention Implementation Committee 66

HAMOR F. About preservation and promotion of cultural and natural values of the Hutsul people 66

A meeting (October 16, 2020) of top authorities of the Zakarpattia Regional State Administration with the representatives of the Association of Traditional Carpathian Cheese Producers was held in Rakhiv within the information and communication platform dedicated to the issues of intangible cultural heritage and support of public-private partnership.

YONASH I., POKYNCHEREDA V. International Wilderness Week 67

On October 19-23, 2020, the International Wilderness Week, launched by the European Wildlife Society, took place online.

HARAZDIY M. A garden will be blooming at BAM 67

Teachers and students of the Uzhgorod National University took part in the action on greenspace expansion in Ukraine.

HAMOR F. Project idea on creating a Museum of the historical Maramures region 68

With the aim to promote and preserve natural and cultural values, and attracting tourists to the village of Shyrokyi Luh, Tiachiv district, Zakarpattia region, where the largest site of the UNESCO World Heritage Property «Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe» is located, a Museum of the historical Maramures region is planned to be established.

One third of the EU territory will be a protected area 68

BRYKUN M. Taking care of vacationers' safety 69

On the Drahobrat ski resort (Yasinia, Rakhiv district, Zakarpattia region) with the participation of representatives of the CBR there was held a field seminar on preparation for the winter tourist season and safety of travelers.

YONASH I. Forests in women's hands 69

On October 29, 2020, the CBR representatives took part in an online conference within the framework of the International Project «Forests in Women's Hands», which is aimed at the professional development of women in forest management.

KOLACHUK I. Modern communication methods were studied 70

Within the framework of the project «Support for natural protected areas in Ukraine» a training on tourism marketing and communication in social networks was held in Lviv for protected area practitioners.

HAMOR F. Problems of preservation and sustainable use of natural values should become part of university educational curriculum 70

On October 30 and November 5, 2020, online conferences of expert groups of the National Agency of Ukraine for Quality Assurance in Higher Education were held at the Uzhgorod National University. With the participation of expert group members, developers of educational programs, employers and other stakeholders, a state accreditation examination of the

curriculum for the degree of doctors of philosophy in the specialty «Biology» and a curriculum for bachelors of geography took place. In his speech during the discussion on the content of the prepared curriculums, Doctor of Biological Sciences, Professor, Deputy Director of the Carpathian Biosphere Reserve Fedir Hamor (as a representative of employers) drew the attention of conference participants to the need to enhance these curriculums by adding scientific and practical materials that would guide future scientists and professionals towards conservation and sustainable use of unique natural values in the Carpathian region.

MOSKALYUK B. New issue of «Nature of the Carpathians» 71

A new issue of the scientific journal «Nature of the Carpathians: annual scientific journal of the Carpathian Biosphere Reserve and the Institute of Ecology of the Carpathians of the National Academy of Sciences of Ukraine» was published.

European colleagues noted Ukraine's progress in the field of environmental protection and climate policy 72

RYBAK M. Guarding the Ukrainian Carpathians (The Carpathian Biosphere Reserve turned 52) 73

Few words on occasion of another anniversary of the CBR by the Interim Director of the institution, Honored Environmentalist of Ukraine Mykola Rybak.

ANHER E. Celebratory quest for schoolchildren 75

On the occasion of the 52nd anniversary of the CBR a quest was held by the representatives of the department of ecoeducation of the institution.

KOZURAK A. Meeting of the Scientific-Technical Council of the CBR 75

On November 26, 2020, next scheduled meeting of the Scientific-Technical Council of the Carpathian Biosphere Reserve took place. The issue of the project idea to create a Museum of natural and cultural values of the historical Maramures region on the basis of the CBR (Shyrokyi Luh village, Tiachiv district, Zakarpattia region) was discussed; the members considered the Program for studying the dynamics of vegetation of floodplain meadow-swamp complexes of the Narcissus Valley with the introduction of regulated grazing of Carpathian buffalo; they also considered the status of the Land Management and Territory Expansion Plan development for the CBR, etc.

HAMOR F. Conference on sustainable development and sports 76

On November 26-27, 2020 in Kyiv, at the National University of Physical Education and Sports of Ukraine, an international online conference «Sustainable Development and Heritage in Sports: Problems and Prospects» took place.

POKYNCHEREDA V., YONASH I. Generous donation by Christian Dolls 77

A traveler, nature lover, photographer, philanthropist from the Netherlands Christian Dolls became a generous patron of the Carpathian Biosphere Reserve, by giving us modern equipment for nature observation, and granting almost 100.000 UAH of financial aid.

The UN are concerned with the future of the Carpathian region 78

STRAZHNYK L. Going on winter holidays by train	78	HAYDIN A., DIAKIV V. How to regain and increase the lost potential? (Mining site № 9 within the Solotvyno rock salt deposit: from catastrophic water inflow, active development of salt karst and emergency flooding – to the effect of self-tamponing and restoration of the underground department of the allergy hospital)	96
POKYNCHEREDA V. Meeting of the Carpathian Biosphere Reserve’s Coordination Council	78	NYTKA B. Four administrative regions have joined the EU macro-regional strategy for the Carpathian region	101
<i>On December 3, 2020, a regular meeting of the Coordination Council of the Carpathian Biosphere Reserve took place. The key issue addressed during the meeting was the analysis of the Sustainable Development Concept implementation at the Carpathian Biosphere Reserve and the results obtained during the period from 2015 to 2019. The implementation status of the CBR’s Management Plan in 2019-2020 was also discussed; the state of implementation of measures to support traditional nature management on the territory of the CBR was considered; main directions and prospects of ecoeducational activity within the territory of sustainable development (transition zone) of the Carpathian Biosphere Reserve was discussed, etc. At the meeting of the CBR’s Coordination Council there was also adopted an appeal to the Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine Mr. Roman Abramovskyi as for appointing the interim director of the CBR – MR. Mykola Rybak – as a rightful director of the institution, since he has shown the best results during the interview for taking this position.</i>		HAMOR F. Solotvyno in Zakarpattia region: over the fault line of salt glory	102
		<i>Photo gallery: current state of the Solotvyno resort.</i>	
KUKHTA V. Monologue of furious water	80	PYLYPOVYCH O., IVANOV Ye. Taming the wild rivers (Small hydropower facilities in the Ukrainian Carpathians)	104
<i>A poem by Vasyl Kukhta, a member of the National Union of Writers of Ukraine and the Association of Ukrainian Writers, about the root causes of devastating floods in the Carpathians.</i>		<i>Historical Maramures Region: people, crafts, education, customs, ancient and modern exotics</i>	
HAMOR F. Destructive floods as an «achievement» of incompetent, often thoughtless economic management in the Carpathians	80	FEKETA I. Ukrainians in Romania (Reminiscences on people’s lifestyle and daily graft in a Ukrainian village in the Northern Transylvania)	108
<i>Doctor of Biological Sciences, Professor Fedir Hamor analyzes in his article the causes of catastrophic natural phenomena in the mountains: ecological imbalance, deforestation, the impact of continuous logging and use of environmentally harmful technologies, the destabilizing effect of agricultural and tourist-recreational activities, etc.</i>		TKACH M. A saw is crying and crying... (Origin and development of timber industry in Zakarpattia’s Hutsul region)	112
SHKIRIA V. Don’t infuriate Borzhava...	84	VOLOSHCHUK M. Narcissi Valley – unique protected pearl of Zakarpattia	120
<i>Examination the ecological state of the Borzhava River (the right tributary of the Tisza River) flowing across Zakarpattia region.</i>		MOSKALYUK B. «Roses» of stony mountains	122
KISIL O. Strengthening cross-border security for the sake of floods and inundation prevention in the Tisza river basin	86	<i>A narration about the plants of the Maramures highlands: montane houseleeks, East Carpathian rhododendron.</i>	
<i>Implementation of a grant project «Strengthening cross-border security through joint measures aimed at preventing floods and inland inundations between the rivers Tisza and Túr (SAFETISZA)» (Ukraine-Hungary).</i>		HUMENYUK V. Flower of the Sun (Arnica Montana: to save or to destroy?)	125
HAMOR F., DOVHANYCH Ya. Draft Strategy of Ecological Corridors Management in the Carpathian Ecoregion	89	DOVHANYCH Ya. Guest from the south	127
LEMKO I., HAISAK M. Solotvyno resort: experience and prospects	90	<i>A new animal species appeared in the Carpathians – the jackal.</i>	
<i>The future of Solotvyno (located in Tiachiv district of Zakarpattia region) is to become a wide-spectrum resort with the use of the whole complex of its balneo-climatique resources in therapy, prevention and health improvement, namely: speleo-therapy, brine and peloids of salt lakes, wells of natural mineral waters in the adjacent territory, authenticity of ethnic-cultural and historical traditions of the region, etc.</i>		POPOVYCH Yu. The king of the snakes and his rituals	128
		<i>A narration about the Aesculapian snake.</i>	
		HODOVANETS B. Come-back of Adonis (112 years later, the bearded vulture flew back to Zakarpattia again)	132
		<i>Nota bene</i>	
		Protocol on Sustainable Transport to the Framework Convention for the Protection and Sustainable Development of the Carpathians	134
		HNES L. Ecolodge: living in harmony with the environment	141
		HODZINSKA I., TKEBUCHAVA I., SAMASHKO A. Natural History Museum of the Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi	144
		SHKURO O. Taste the exhibit! (Or the only Hutsul bryndzia cheese museum in the world)	151
		<i>The project «Ethno-tourist center «Museum of Hutsul Bryndzia» is being implemented in Rakhiv, Zakarpattia region.</i>	

- MOTUZH H., DIACHUK V., HOTRA M., SHKURO O. Museum of Hutsul Bryndzia Cheese in Rakhiv** 152
Photo gallery: the newly created museum welcomes its first visitors.
- TKACH M. Two dates in the history of Zakarpattia's Hutsul region** 154
175 years ago a road for carts aimed for post service was laid in Rakhiv district; 125 years ago the construction of the railway connecting Sighetu Marmatiei and Zymir-Voronenko mountain pass was completed.
- HAMOR F. Nature is a gift of God (Treating it with high respect is a sacred duty of every person)** 154
On February 24, 2020, the Uzhgorod Holy Resurrection Monastery hosted a round-table meeting «Topical issues of biological and landscape diversity conservation». Its organizers were the NGO «Nature, Science, Technologies» (Kyiv) and the Mukachevo Diocese of the Ukrainian Orthodox Church.
- KUKHTA V. Carol-singers at my window** 158
Poem by Vasyl Kukhta, a member of the National Union of Writers of Ukraine and the Association of Ukrainian Writers, about the ancient traditions of the Zakarpattia's Hutsuls.
- SENKO I. People's calendar** 159
The differences between the Julian and Gregorian calendars, folk holidays, customs and traditions, where everything is connected to the union of man and nature, are discussed in the article by the famous Ukrainian ethnologist, local historian and folklorist Ivan Senko.
- TUREK W. Our words are like autumn leaves ...** 166
A collection of poems in Ukrainian and Polish by the poet, photographer, musician, member of the National Union of Writers and Photographers of Poland Vaclav Turek (Krosno, Poland).
- PETRYKOWSKI M. I weaved us haze of wind and hair...** 168
A collection of poems in Ukrainian and Polish by Marek Petrykowski, Vice President of the Rzeszów Branch of the Union of Polish Writers.
- HERASYMYUK V. Outstanding names: Vasyl Portiak** 170
An article by Vasyl Herasymyuk, a member of the National Union of Writers of Ukraine and the Association of Ukrainian Writers and a laureate of the Shevchenko Prize (Kyiv), about the famous Ukrainian novelist Vasyl Portiak, thus launching a new column in the Green Carpathians magazine – «Outstanding Names».
- PORTIAK V. Amidst the snow** 171
A short story about Hutsuls against the background of historical events.
- TOMYSHYN-KUKHTA M. Ecology of childhood, sanogenic reflection and pedagogical talents of Stepan Lemko** 174
The author of the article, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Uzhgorod National University Maria Kukhta, tells about the «ecology of childhood» (creating favorable conditions for an appropriate development and life of a child) based on the example of the creative career of a teacher, local historian, researcher of Zakarpattia rural area Stepan Lemko.
- LEMKO S. Gentle life** 177
A collection of «for-real stories» by Stepan Lemko about his fellow-countrymen – peasants – their hardships and tragic fates after establishing the Soviet system in Zakarpattia, and their careful attitude to natural environment.
- BABICHYN Yu. Captured by the waves** 182
Yuriy Babichyn's narrative «Captured by the Waves» won the first prize in the international contest «Responsibility for Creation and Protection of Climate of Eastern Europe» (2018).
- Bookshelf**
- HAMOR F., HAMOR A. To overcome the crisis** 184
Review by Professor Fedir Hamor and Associate Professor Andriy Hamor on the monograph prepared by the team of Ukrainian scientists under the title «Socio-legal transformations of economic systems in the times of neo-industrialism» in Ukrainian, English and German (Nuremberg, Germany).
- HAMOR F. Outstanding protector of Ukrainian nature passed away (In loving memory of Professor Stepan Stoiko)** 186
- HRYNYUK M. Pearl of Hutsul art: Kosiv painted ceramics was globally recognized** 188
In December 2019, at the 14th meeting of the Intergovernmental Committee for Safeguarding of Intangible Cultural Heritage of UNESCO held in the Colombian capital Bogota, «The Tradition of Kosivska Painted Ceramics» was included in the UNESCO List of Intangible Cultural Heritage.
- MUDRYTSKA A. The word «Kosiv» echoing around the world** 190
A narration by a member of the National Union of Journalists of Ukraine Alisa Mudrytska about the current state and prospects of Kosiv ceramics.
- Artist. Nature. Time.*
- KUKHTA V. In ten km to Maramures (Interview with Ihor Lutsenko, member of the National Union of Artists of Ukraine, PhD in history of arts, Associate Professor of the Zakarpattia Academy of Arts, on the occasion of his 50th birthday)** 194
- LUTSENKO I. Epigones** 196
A collection of poems by artist Ihor Lutsenko telling about an inextricable connection between nature and man by means of fine arts.
- HAMOR F. Meeting of the National Steering Group of the Ministry of Environment of Ukraine for Management of the UNESCO World Heritage Site** 204

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини
Василя ЗЕЛІНСЬКОГО, Федора ГАМОРА, Богдана ГОДОВАНЦЯ, Вацлава ТУРЕКА,
Ігоря МЕЛІКИ, Наталії ОЛІЙНИК, Марії ГРИНЮК, та Олега ДАНИЩУКА.

1 стор. обкл.: Прокидайтеся, гори!

2 стор. обкл.: Карпатська замана.

№№ 1-4 (2020) проілюстровано фотознімками

В. ЗЕЛІНСЬКОГО, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА, Б. ГОДОВАНЦЯ, В. ГУМЕНЮКА,
М. РИБАКА, О. БОРИКА, Н. БОРИК, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, Б. МОСКАЛЮК,
І. ЙОНАШ, І. БЕРКЕЛИ, М. ТКАЧА, Ю. БАБІЧИНА, Е. АНГЕР, Л. ГЕНЕРАЛОВОЇ,
Р. ПЕЧИЖАКА, А. МУДРИЦЬКОЇ, М. ГРИНЮК, І. ЛУЦЕНКА, І. КОЛАЧУК,
Ю. ПОПОВИЧА, В. ШКІРИ, В. ГЕТЬМАНА, Ж. СТОРОЖЕНКО,
Л. ФЕЛЬБАБИ-КЛУШИНОЇ, М. КУХТИ, І. КУХТИ, Г. МОТУЖА, В. ДЯЧУКА,
М. ГОТРИ, О. ШКУРО, О. ГНИЛКА, О. ПИЛИПОВИЧ, Є. ІВАНОВА, Т. МИКИТЧАК,
О. КИСЛЯ, Л. ГНЕСЬ, І. ЛЕМКА, М. ГАЙСАК, В. ДЯКІВА, А. ГАЙДІНА,
Я. ДОВГАНІЧА, І. ГОДЗІНСЬКОЇ, І. ТКЕБУЧАВИ, А. СЕМАШКО, С. МАЦЕНДИЧА та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи

члена Національної спілки художників України, кандидата мистецтвознавства,
доцента Закарпатської академії мистецтв Ігоря ЛУЦЕНКА:

3 стор.:

1
2 4
3 4

 1. Гуцульські музики. Дошка, левкас, 2008 р.

2. Думи. Полотно, акрил, 2016 р.

3. Родинна вечеря. Полотно, акрил, 2016 р.

4. Люди на своїй Землі. Полотно, акрил, 2013 р.

4 стор.:

1
2

 1. Надвечір'я (Батьківське обійстя). Картон, олія, 2020 р.

2. Сонячно. Картон, пастель, акрил, 2019 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2020, №№1-4
Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА
Літературна редакція, коректура, переклад з російської мови – М.І. КУХТА
Верстка, комп'ютерне забезпечення – О.В. БОРИК
Переклад на англійську мову – В.М. ГУБКО

Здано до друку 5.11.2020. Підписано до друку 28.12.2020. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 41,5. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.*

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2020, №№ 1-4.
Founded in 1993 (Registration Certificate: series KB, №239).
Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.
Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

